

ASOCIAȚIA SLAVIȘTIILOR DIN ROMÂNIA

Romanoslavica

Serie nouă, vol. LIII nr. 1

editura universității din bucurești

ROMANOSLAVICA

Vol. LIII nr.1

Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezentă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI
FACULTATEA DE LIMBI ȘI LITERATURI STRĂINE
ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN ROMÂNIA

Departamentul de filologie rusă și slavă

ROMANOSLAVICA

Vol. LIII nr.1

editura universității din bucurești®
2017

Articolele au fost recenzate în sistem peer-review.

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Constantin Geambașu, prof.dr. Octavia Nedelcu, lect.dr. Dușita Ristin

Prof.dr. Antoaneta Olteanu (redactor responsabil)

Drd. Gabriel Stan – secretar de redacție

COMITETUL DE REDACȚIE:

Conf.dr. Dagmar Anoca (Universitatea din București), Prof.dr. Madeea Axinciu (Universitatea din București), conf.dr. Cristina Bogdan (Universitatea din București), prof.dr. Mariana Dan (Universitatea din Belgrad), lect.dr. Ioan Herbil (Universitatea „Babes-Bolyai” din Cluj), lect.dr. Mihaela Herbil (Universitatea „Babes-Bolyai” din Cluj), prof.dr. Kazimierz Jurczak (Universitatea Jagiellonă din Cracovia), prof.dr. Peter Kopecky (Universitatea din Bratislava), prof.dr. Leonte Ivanov (Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași), lect.dr. Silvia Marin-Barutcieff (Universitatea din București), prof.dr. Avsenik Nabrejoj (Universitatea din Ljubljana), prof.dr. Jana Palenikova (Universitatea din Bratislava), conf.dr. Virginia Popović (Universitatea din Novi Sad), prof.dr. Marina Puja-Badesku (Universitatea din Novi Sad), c.s.I Elena Siupiur (Institutul de Studii Sud-Est Europene), cercet. Malamir Spasov (Institutul de Literatură al Academiei Bulgare), conf.dr. Laura Spăriosu (Universitatea din Novi Sad), lect.dr. Bogdan Tănase (Universitatea din București), conf.dr. Diana Tetean (Universitatea „Babes-Bolyai” din Cluj), conf.dr. Adriana Uliu (Universitatea din Craiova), conf.dr. Marina Vraciu (Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași), conf.dr. hab. Andrzej Zawadzki (Universitatea Jagiellonă din Polonia).

Tehnoredactare: prof.dr. Antoaneta Olteanu

DTP: Laurențiu Mușoiu

© Asociația Slaviștilor din România (Romanian Association of Slavic Studies)

stangabrielandrei@yahoo.com

IMPORTANT:

Materialele nepublicate nu se înapoiază.

**ISSN 2537 - 4214
ISSN-L 0557 - 272X**

LINGVISTICĂ

Volumul conține materialele prezentate la conferința internațională
„Zilele culturilor slave la București”, 23-24 septembrie 2016

EMÓCIE HNEVU V SLOVENSKEJ A RUMUNSKEJ FRAZEOLÓGII

Marka BIREŞ

In the idioms and the pair were stored socio-historical circumstances, the prism through which he named and evaluate what was the aspect of its preferences under the circumstances key, respectively otherwise relevant. Idiomatic richness of the national language through language captures the mediated image, which is captured by the perception of the outside world ethnicities. It is specific, but the undisputed testimony of the traditional life is a reflection of contemporary realities and culture. Phraseology to be so screened in ethnic stereotypes about the world and the corresponding anticipation. Anticipation corresponds to the term established by the Novomoskovsk school concept analysis. Which in his professional terminology used terminology pair presumption assertions and it considers it as one of the ways of uncovering patterns and mechanisms of categorization of reality. Phraseology natural language reflects cultural traditions, values and mentality of a particular linguistic community.

Key words: phraseology, Slovak language, Romanian language, emotions, anger.

Slovo frazeológia označuje tak imanentné bohatstvo obrazných pomenovaní prirodzeného jazyka, ako aj pomenovanie pre vednú disciplínu, ktorá sa zaobráva jeho skúmaním. Pod pojmom frazeológia ako veda, rozumieme súhrn frazeologických jednotiek, frazeologických zvratov a frazém v jazyku (Miko, 1989, s. 10). Pokladá sa za jednu z najšpecifickejších oblastí v každom prirodzenom jazyku. Historické slovníky zaznamenávajú, že pomenovanie frazeológia sa prvýkrát vyskytlo v názve grécko-latinského slovníka od M. Neadra už v roku 1558. Postupne sa toto pomenovanie začalo širšie uplatňovať v lexikografickej tvorbe a najčastejšie konkurovalo pojmu idiomatika. Od samého začiatku sa ním označovali najmä slová a zvraty, ktoré boli typické pre istý jazyk, ktoré sa tаžšie prekladali do iných jazykov (Mlacek, 1976, s. 9). Frazeologický fond je súčasťou každého prirodzeného jazyka. Vo vedomí, kultúre každého národa patrí práve frazeológií osobité, špecifické miesto. Prevažná časť frazeologizmov je spojená s prapôvodnými situáciami a so samým človekom. Taktiež frazeológia čerpá z prameňov ľudskej múdrosti, ktoré nám pomáhajú vyjadrovať sa obrazne. Táto naznačená obrazná motivácia i mnohé archaizmy signalizujú, že korene frazeologických jednotiek siahajú hlboko do našej minulosti.

V lingvistike nájdeme viacero chápaní frazémy: objavuje sa veľmi úzke chápanie frazeologickej jednotky, kedy lexikálny význam vstupujúcich slov sa nezachováva, v takomto prípade ide o idiomy. V širšom chápaní frazémy ide o slovné

spojenia, v ktorých je čiastočne zachovaný lexikálny význam slov. v najširšom chápání frazeológie sem zaradujeme aj príslovia, porekadlá, resp. vettne celky, ktoré predstavujú paremiológiu.

Na Slovenku už viac ako pred tristo rokmi javil záujem o príslovia Daniel Sinapius Horčička, ktoré opísal v zbierke *Neoforum Latino-Slavonicum* (1678). Táto zbierka obsahuje príslovia tak domáceho pôvodu, ako aj jazykový materiál prevzatý z pol'skej zbierky Knapského, ktorá vysla v roku 1632. Na Horčičkovu zbierku nadviazal Anton Bernolák vo svojej *Slovenskej gramatike* (Grammatica slavica, 1790), kde uvádza 521 ustálených výrazov rozličných žánrov a rozličného pôvodu. Anton Bernolák zakomponoval takmer v úplnom rozsahu frazeologickej jednotky aj do svojho celoživotného lexikografického diela (Slowár slowenskí, česko-latínsko-ňemecko-uherskí, 1825-1827). Je pravdepodobné, že frazeologický materiál Slovára v širokom rozsahu vyexcerpoval F. Šujanský a dal ho k dispozícii A. P. Zátureckému. Zátureckého zbierka paremiológie je výsledkom vyše tridsaťročnej zberateľskej práce, patrí z hľadiska množstva zozbieraného materiálu medzi popredné diela slovanskej paremiológie. V minulom storočí sa vyskytli už len stručné poznatky o frazeológií v jazykových učebniach, a uvádzali sa ako časť náuky o slove (môžeme na tomto mieste spomenúť: Slovenská gramatika – E. Pauliny, J. Ružička a J. Štolca) alebo ako súčasť lexikológie (Slovenská lexikológia 2 – P. Ondrus).

Frazeológia sa ako lingvistická disciplína začala systematickejšie skúmať až v povoju novom období, presnejšie od police 50. rokov 20. storočia. Systematizáciu frazeológie priniesli diela J. Mlaceka – Slovenská frazeológia (1984), E. Smieškovej – Malý frazeologickej slovník (1973), F. Mika – Frazeológia v škole (1999), slovníková práca Habovštíaková – Koršláková – Človek v zrkadle frazeologie (1990), viaceré frazeologickej štúdie J. Glovňu a najmä jeho monografia Frazeológia (2015). K systematizácii pojmoslovia prispela najmä frazeologickej terminológia od Mlaceka – Ďurča, kulturologický aspekt majú práce J. Skladanej a komunikačne pragmaticky sú orientované práce autoriek Baláková – Kováčová.

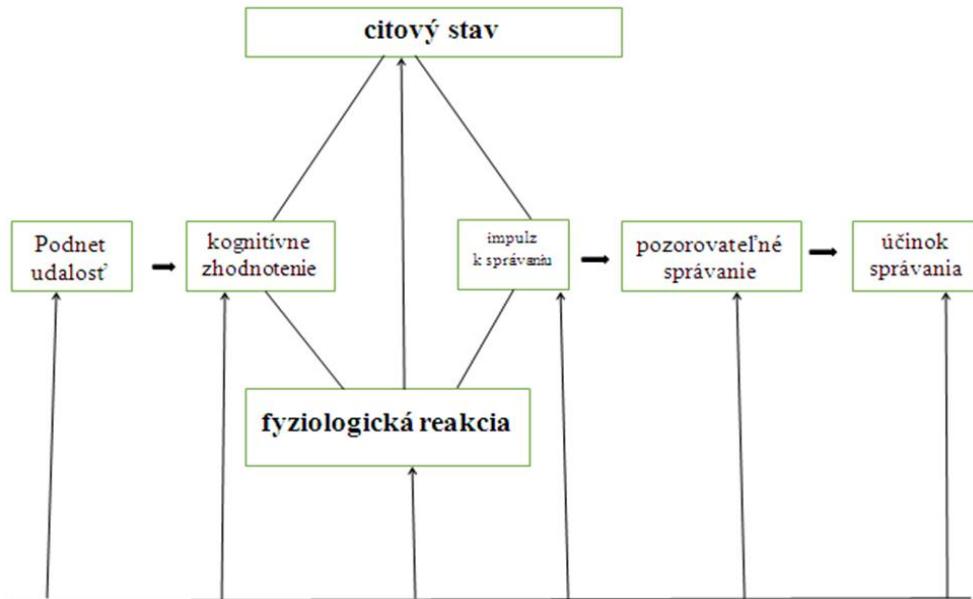
V rumunskej lingvistike nie je až taký veľký záujem o frazeológiu. Novoromantik M. Eminescu raz povedal: „... opravdivé bohatstvo prirodzeného jazyka sa ukrýva v bohatosti jeho frazeologickeho fondu“ (Munteanu, 2013 s. 19). Rumunskí lingvisti si kládli otázku – Odkiaľ vzniklo toto frazeologicke bohatstvo? Odpoved' hľadali najmä v starzej literatúre, frazeologickej materiál čerpali z každodenného rozprávania a z dialektologických dotazníkov. Prvé zaznamenané frazeologicke jednotky v rumunčine, sa vyskytli v zápisoch diela „*Scrisoarea lui Neaşcu*“, ktoré bolo vydané v roku 1521. S. Puşcariu sa zaoberal frazeológiou, kde skúmal frazeologizmus: „*a da cale*“, čo v preklade značí – dat' niekomu cestu, vo význame, dat' niekomu slobodu. Pre rumunčinu uvedený frazeologizmus nie je príznačný a nepoužíva sa bežne, ale niekedy v minulosti sa Rumuni zdržiavalí na kopcoch, kde pásali dobytok rôzneho druhu a ked' k ním prišiel nejaký nepriateľ tak ho zadržali, ale po čase mu dali slobodu, čiže „*a dat cale*“. Rumunska lingvistka F. Dumitrescu, tvrdí, že frazeologizmy vznikli v snahe opísat' nejaký pojem nielen abstraktne, ale aj l'udovo. K lingvistom, ktorí sa zaoberali frazeológiu, radíme: N. Constantin, ktorý spracoval „expresii populare“, tzv. „l'udové výrazy“. R. Greceanu, vo svojich dielach sa venoval eufemistickým výrazom, napr. výrazu „*a muri*“ – „*umriet*“, uvádza frazeologickej ekvivalent „*să fie într-un ceas bun*“ – nech to je v dobrom čase, v dobrej chvíli. Ďalšími predstaviteľmi rumunskej frazeológie sú: P.

Ispirescu, I. Creangă, G. I. Tohăneanu. Až v roku 1984 vydal prvú teoretickú prácu o rumunskej frazeológií T. Hristea. Iná publikácia zaoberejúca sa rumunskou frazeológiou je Frazeologia românească – Gh. Colțun, C. Munteanu a ďalší. V roku 2013 bol vydaný Slovensko-rumunský frazeologický slovník, autorkou je L. Garančovská.

Interpretačná analýza slovenských a rumunských frazém a frazeologických prirovnani vyjadrujúcich HNEV ako negatívnu emóciu

„Pocity a ich prejavy sú späť s emóciami alebo sú brané ako emocionálne vtedy, keď splňajú dve podmienky: sú späť s vyjadrením hodnotenia a v mnohých prípadoch, aj keď nie vo všetkých, sú späť so spôsobom, akým vyjadrujeme isté sociálne akty“ (Dolník, 2010, s. 36). Podľa Pluchtíka (1984, s. 217) majú emócie genetický základ, vznikli v procese evolúcie: „Emócia je uzavretý komplexný priebeh reakcií na podnet, zahrnuje kognitívne hodnotenie, zmeny v subjektívnom prežívaní, aktiváciu autonómneho a centrálneho nervového systému, impulzy k chovaniu a je určená k tomu, aby pôsobila na podnet, ktorý uvoľnil komplexnú sekvenčiu“. Je to definícia sporná, pretože emócia musí byť vždy zameraná na podnet, ktorý ju vyvolal, má vnútorné zdroje (telové pocity, ako napr. hlad, a iné zmeny v homeostáze). Na základe definície podáva Plutchik sekvenčný model emócií, ktorý zahrnuje sekvencie emócií a spätné väzby emocionálnej reakcie.

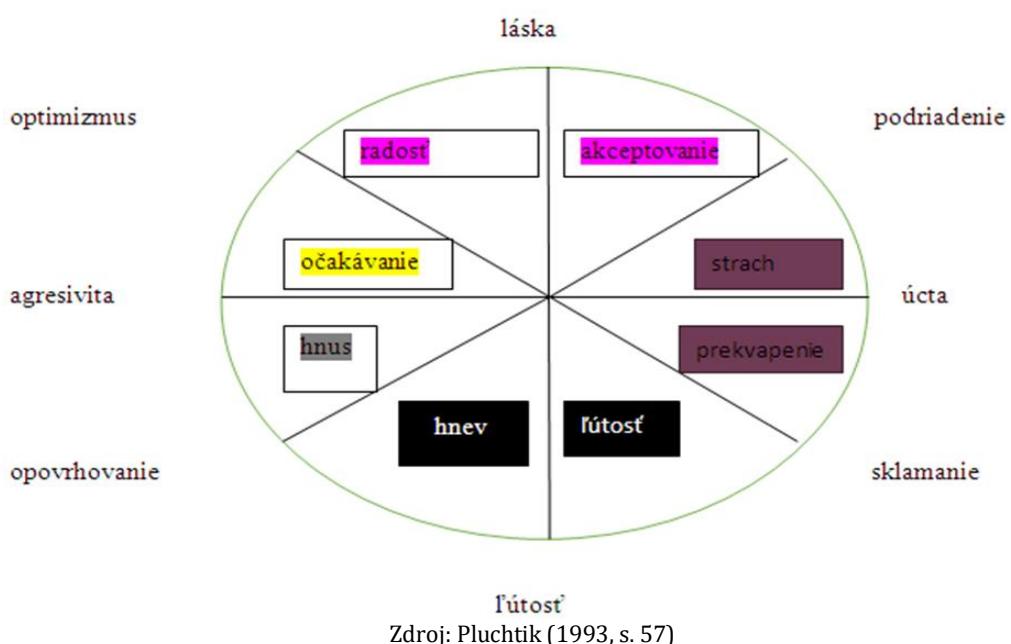
Schéma č. 1. Sekvenčný model emócií.

Väčšina uvedených fázových sekvencií prebieha pod úrovňou vedomia. Pluchtíkove (1993, s. 56) primárne emócie odrážajú základné životné úlohy (ako

napr. obrana pred nepriateľom) a ich zvládnutie, predpokladá reprodukciu života jedinca a druhu. Sekundárne emócie sú odvodené z primárnych, ktoré sa odohrávajú v situácii, ktorá je určitá (sem radíme napr. rozpaky). Toto miešanie emócií je viditeľné v schéme kruhového usporiadania primárnych a sekundárnych emócií.

Schéma č. 2: Kruhové usporiadanie primárnych a sekundárnych emócií

Z uvedených príkladov a zo schémy, vidíme, že láska je primárny cit a hnev sekundárny cit. Okrem primárneho delenia rozlišujeme aj ďalšie zmiešané, sekundárne a terciárne delenie, z nich uvádza Pluchtík (1993, s. 112) niekoľko príkladov: Sekundárne členenie: radosť + prekvapenie = potešenie, starosť + očakávanie = pesimizmus, prekvapenie + starosť = rozpaky/sklamanie, hnev + prekvapenie = pohoršenie/nenávist'.

Identifikačný a interpretačný základ emócií vo frazeológii identifikujeme vtedy, keď vnímame emóciu v popredí, čo je spravidla spojené s implicitným vyjadrením hodnotiaceho aspektu. Konkrétnu emóciu vnímame a mentálne interpretujeme pomocou konštruktu. Relevantné konštrukty sú zafixované vďaka jazykovým nomináciám. Jazyk v tomto prípade zasahuje do emocionálneho prežívania. Konkrétnie pociťovanie/prežívanie istých emócií a príslušné konanie sa v prípade bilingvistov (v našom prípade ide o Slovákov v Rumunsku) deje prostredníctvom dvoch jazykov, teda: slovenský a rumunsky. Na príkladoch parémií a frazeologických prirovnanií demonštrujeme obrazné, t. j. metaforické stvárnenie emócií v dvoch typovo odlišných prirodzených jazykoch. Vychádzame z asociovaných metaforických či frazeologických slovných spojení vypovedajúcich emócie hnev.

Podľa Lakoffa telo je „*nádoba pre emócie*“ (2002, s. 370). Kováčová v kontexte vnímania vlastného tela človekom hovorí: „Ako nádobu vnímame predovšetkým vlastné telo, ku ktorému základným životným funkciám patrí dýchanie: prvý nádych a posledný výdych ohraničujú našu fyzickú existenciu, čím sú motivované obrazné pomenovania: *vdýchnut' niekomu život* a *vydýchnut' naposledy*. Duch dáva život hmote a v naivnom obraze sveta, ako aj v prirodzenom jazyku sa verbalizuje ako duša identicky sa zobrazuje vo frazeológii“ (2014, s. 197).

Hnev je vnímaný a následne v jazyku verbalizovaný ako zvýšená teplota v nádobe, čiže v našom tele, čo vieme rekonštruovať najmä z pomenovaní metaforického charakteru. Všeobecné chápanie hnevu značí reakciu na nejakú prekážku, ktorá sa stavia do cesty po dosiahnutí nejakého ciela. Hnevu predchádza pokus o prekonanie prekážky, cieľom je jej rozbitie či násilné odstránenie. Spojenie hnevu a následného útoku je kauzálné, má biologickú podstatu, znamená mobilizáciu telesnej energie, umožňujúcu zvýšenie svalového výkonu, resp. je predovšetkým reakciou na fyzické prekážky. Menej intenzívnu formou hnevu je rozčúlenie. Väčšinou je však hnev pokladaný za emóciu a zlost' za efekt. Nakonečný (2000, s. 56) chápe hnev ako útočnú formu pudu sebazáchovy a priebeh hnevu má podľa neho dve fázy: nepríjemnú a zmiešanú.

Komparácia frazém na báze emócií hnevu: „*vyliat' si na niekom zlost'*“. Rumunská parémia zníe: „*ași vărsa veninul asupra cuiva*“/ doslova: vyliat' si jed/vyliat' si zo seba zlobu.

Interpretačná analýza reflektujúca jazykový obraz sveta: Kl'účovým je v obidvoch jazykoch sloveso *vyliat'*. Malý synonymický slovník (1988) pri jeho výklade uvádzá: rozliat' (napr. vodu z hrnca), preliat'. Krátky slovník slovenského jazyka (2003) uvádzá: 1. liatím, odstrániť, vypustiť; 2. liatím vyprázdníť niečo; 3. obetovať, preliat', vyroniť (napr. krv alebo slzy); 4. expresívne: *vyliat' si na niekom zlost'* – vyvŕšiť sa na niekom.

Ostatný význam slovníkového opisu je totožný s nami vybranou parémiou. V obidvoch jazykoch v uvedených ekvivalentných parémiach ide o metaforické vyjadrenie emócie hnevu. Lexikálno-sémantické stvárnenie však nie je úplne totožné. V obidvoch jazykoch sa opakuje koncept človeka ako nádoby, z ktorej vplyvom zvýšenia teploty dôjde k nárastu tlaku a hnev ako vriaca tekutina preraží steny nádoby ako jej prirodzené hranice. Slovenská parémia vyjadruje popri *vyliatí* aj nomináciu objektu, ktorý je hnevom zasiahnutý – na niekom. Ide teda o orientáciu dejia na objekt. V rumunskej parémii orientácia na objekt chýba, ide len o zníženie tlaku v nádobe, t. j. ide o aspekt subjektu a jeho následného benefitu (úľavy), a to použitím zvratného si, čím sa identifikuje orientácia dejia na subjekt výpovede.

Komparácia frazém „*nemáť niekoho v láske*“, v rumunčine môžeme za ekvivalentné považovať parémiá: „*a nu avea pe cineva la suflet / a nu avea pe cineva la inimă*“ doslova: nemáť niekoho na duši / nemáť niekoho pri srdci.

Interpretačná analýza reflektujúca jazykový obraz sveta: v rumunčine sa láska spravidla verbalizuje prostredníctvom duše: mat' niekoho rád v rumunčine analogicky vyjadrimo práve cez pojem duše, a to doslova: niekoho máme na duši/ pri duši. Napriek tomu, že v obidvoch jazykoch sa pre stavbu syntaktickej štruktúry s relevantným významom použije sloveso vlastnenia s významom posesívnosti, kl'účový výraz je rozdielny. V slovenčine je kl'účovou lexémou láska, v rumunčine je to metonymické využitie lexém duša alebo srdce. Naopak, ak by sme sa pozreli na

slovenské parémie, ktoré so slovesom vlastnenia spájajú ako klúčový element lexémy duša či srdce, zistíme značný sémantický rozdiel. Frazémy mať niečo na duši/ na srdeci, resp. niečo mi leží na srdeci obrazne vyjadrujú skutočnosť, že je tu niečo, čo ma t'aží a musím sa s tým zdôveriť, pretože v skutočnosti potrebujem pomoc/ podporu/ solidárnosť.

Záver

Interpretácia stereotypov v komunikačných vzorcoch príslušníkov jednotlivých národných a jazykových spoločenstiev poukazuje na tu skutočnosť, že otázka bilingvizmu či zvládnutia iného jazyka nie je len otázkou zvládnutia jazykového kódu a lexikálneho bohatstva, ale je otázkou hlbšieho poznania kultúry, náboženských tradícií, historického kontextu a ďalších spoločensko-politickejch osudov celého národného spoločenstva.

Interpretačná analýza paremiologických útvarov, ktoré sú sémanticky indikované vyjadrením emócií hnevu viedla k identifikácii lexém, ktoré dokazujú špecifickosť budovania obrazného pomenovania. Do jazykového obrazu sveta rekonštruovaného z uvedených parémí sa premieta to, čo človek na základe fyzického bytia a skúsenosti preferuje, resp. mu pripisuje klúčový význam. Negatívne emócie hnevu, sme identifikovali spoločný koncept ohňa a nádoby. Ekvivalentné parémie sa líšia syntaktickým stvárnením: zatial' čo slovenská parémia má subjekt i objekt intencie dej, rumunská parémia dej vzťahuje na subjekt výpovede. Minimálny rozdiel odkryje až logoepistéma, a to v slovenskej parémii môže ísť aj o implicitne nepriamo vyjadrenú empatiu – hnev si vylejeme na niekom, zatial' čo v rumunskej parémii ide o vyjadrenie úľavy subjektu samotným pôvodcom dej, tu ním prežívanej emócie.

Použitá literatúra:

- BPRČIN, E.: *Krátke slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. vydanie. Bratislava: Veda 2003.
DOLNÍK, J.: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram 2010.
KOVÁČOVÁ, Z.: *Význam živého slova v evolúcii slova*. In: Jazyk a kultúra z kognitívneho aspektu. Zborník vedeckých prác s medzinárodnou účasťou. Ed. Natália Korina, Jana Sokolová. Nitra 2014.
LAKOFF, G. – JOHNSON, M.: *Metafory, ktorými žijeme*. Překlad a doslov: M. Čejka. Brno 2002.
MIKO, F.: *Frazeológia v škole*. 1. vyd. Bratislava: SPN 1989.
MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN 1977.
MUNTEANU, C.: *Frazeologia românească*. Formare și funcționare. 2013.
NAKONEČNÝ, M.: *Lidské emoce*. Brno: ACADEMIA 2009.
PISÁRČIKOVÁ, M.: *Malý synonymický slovník* 6. Vyđ. Bratislava: SPN 1988.
PLUCHTIK, R.: Emotion. 1984. (Dostupné: <https://www.cheatography.com/davidpol/cheat-sheets/pluchtik-s-wheel-of-emotions/>).

HIPOTAKTIČKE STRUKTURE ADVERBIJALNOG TIPO U VENCLOVIĆEVOM *PROLOŠKOM ŽITIJU SVETOG MAKSIMA*¹

Aleksandra COLIĆ

The topic of this paper is the syntactic and semantic analysis of hypotactic adverbial structures (verbal and nominal as well) in *Prološko žitije Svetog Maksima* (*The Vita of Holy Maksim*) by Gavril Stefanović Venclović. The sources were digital photographs of Venclović's autograph from 1744/45, Archives of SASA, 84 (270). A detailed qualitative and quantitative analysis were conducted and the results were compared with the data from the present research of hypotactic structures in Old Serbian and Modern Serbian language. Among other things, this text sheds light on the development of the temporal category of immediacy and on the reduction of gerunds, initiated by the development of transitive sentence. Also, the archaic temporal (terminative) conjunction *dori* was found. The influence of the Serbian Church Slavonic on the vernacular basis could be evidenced by: 1) the higher frequency of the infinitive compared to *da*-clauses in the field of intention; 2) the existence of literary constructions such as the resultative dative + infinitive and the dative absolute, which is explained by certain syntactic and pragmatic reasons.

Key words: *Prološko žitije Svetog Maksima*, Gavril Stefanović Venclović, Old Serbian language, historical syntax, hypotaxis

1. Uvod

Nakon pada Smedereva 1459. godine, Srem postaje jedno od uporišta državnosti, a misija okupljanja izbeglih Srba pripala je potomcima despota Đurđa Brankovića. Godine 1486, posle dugog stranstvovanja, na poziv kralja Matije Korvina u Srem dolaze sinovi slepog despota Stefana, Đorđe (potonji vladika Maksim) i Jovan, sa majkom Angelinom, noseći očeve moštvi. Iako ugarski velikaši, Đurđevi unuci „su svoj položaj shvatali u skladu sa srpskom vladarskom tradicijom”². Negovanje kulta vladarskih moštiju, izdavanje povelja svetogorskih manastira i u njima pominjanje prvih Nemanjića, izražena ktitorska delatnost i podsticanje književnog rada svedoče „o ideji kontinuiteta koja je rukovodila sremske Brankoviće”³. U svetlosti sledenja tradicija predaka, Nemanjića i Brankovića, može

¹ Ovaj rad nastao je u okviru doktorskih studija Jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Prof. dr Jasmini Grković-Mejdžor i prof. dr Svetlani Tomin zahvaljujem se na korisnim savetima i sugestijama.

² Јованка Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2012, 211–212.

³ Светлана Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад, Платонеум, 2007, 49.

se posmatrati i Đorđevo (Maksimovo) zamonašenje, osnivanje samostalne srpske crkve u Ugarskoj sa sedištem u Krušedolu, zadužbini i kasnjem porodičnom mauzoleju, te sticanje mitropolitskog dostojanstva. Ovakve odluke verovatno imaju i konkretniju političku motivaciju: dok se nada u obnovu Despotovine postepeno gasila, crkva se izdizala kao središte duhovnog okupljanja Srba na novim prostorima¹.

Ustanovljenje kultova sremskih Brankovića vezuje se za kraj XV i početak XVI veka², kada nastaju i odgovarajući kultni spisi, prološka žitija i službe. Poput ideologije svojih aktera, ovi se sastavi odlikuju tradicionalnošću, ali i svežinom³. Predstavljaju najznačajnija ostvarenja podunavske književnosti⁴ i ujedno „poslednji blesak srpske srednjovekovne književnosti, ne manje sjajan od njenoga početka”⁵.

U nauci je prihvaćeno da je Maksim Branković kanonizovan sedam godina nakon smrti, 1523. godine, te se i nastanak njegovog prološkog žitija smešta u taj period i pripisuje nepoznatom krušedolskom monahu⁶. Poznate su bar dve sadržinski međusobno različite varijante⁷. Prvoj bi pripadali svi danas poznati rukopisi *Prološkog žitija Svetog Maksima*, njih petnaest⁸, zatim izdanje A. Vukomanovića (1859)⁹, kao i tekstovi štampani u *Rimničkom* (1761) i *Venecijanskom srbljaku* (1765). U okviru druge varijante usamljeno je *Prološko žitije iz Beogradskog srbljaka* (1861)¹⁰. Mesto i vreme sačuvanih rukopisa koji sadrže kultne spise posvećene Maksimu Brankoviću ukazuju na „svesrpski” karakter njegovog kulta, „koji je svakako bio ne samo u verskoj, nego i u nacionalnoj i ideološkoj funkciji u sedamnaestom i osamnaestom veku”¹¹.

Sredinom XVIII veka, kad je Srem već pod turском vlašću, stranstvujući na nešto severnijoj zemlji, *Prološko žitije Svetog Maksima* piše i Gavril Stefanović

¹ *Ibid.*, 29–32.

² Татјана Суботин-Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, Београд, Српска академија наука и уметности, 1999, 40.

³ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд, Српска књижевна задруга, 1991, 241.

⁴ Ovim terminom obuhvaćene su književne aktivnosti Srba u Srednjem Podunavlju, v. Ђорђе Сп. Радојчић, *Развојни лук старе српске књижевности: текстови и коментари*, Нови Сад, Матица српска, 1962, 39.

⁵ Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд, Просвета, 1975, 489.

⁶ Светлана Томин, *op. cit.*, 199.

⁷ *Ibid.*, 143.

⁸ *Ibid.*, 146.

⁹ Problem danas nepoznate „srbuljice” s početka XVII veka kao predloška Vukomanovićevog izdanja rasvetljavalja je Svetlana Tomin, v. *op.cit.*, 143–148. Na osnovu tog izdanja, M. Bašić (1931) i Đ. Sp. Radojičić (1960) načinili su prevode *Prološkog žitija* na savremeni srpski jezik. Veoma je značajan i prevod na rumunski (1865), v. *ibid.*, 329–332. Maksim Branković je zadužio susednu kulturu boravkom u Vlaškoj i ustanovljenjem vlaške pravoslavne crkve, pokretanjem cirilske štamparije, u kojoj proučavaoci kao štampara identifikuju Makarija iz štamparije Crnojevića, kao i diplomatskim zaslugama, v. *ibid.*, 35–40.

¹⁰ Trećom varijantom mogao bi se smatrati tzv. *Izvod iz Brankovićevih „Hronika”*, v. *ibid.*, 151–153.

¹¹ *Ibid.*, 7. Rukopisi potiču iz XVI, XVII i XVIII veka, a svojom provenijencijom pokazuju da je Maksimov kult najviše bio negovan u Sremu, zatim u ugarskim predelima severno od Save, ali i južnije, u Srbiji i Bosni (*ibid.*, 208). Ovim se dodatno potvrđuje ranije izneto zapažanje D. Bogdanovića o nacionalnom i opštebalkanskom karakteru sremskih kultova, v. Димитрије Богдановић, *op. cit.*, 243.

Venclović. Svoju obradu uvrstio je u knjigu *Žitija, slova i pouke raznih svetih* (666a-674a), koja se danas nalazi u Arhivu SANU pod inventarnim brojem 84 (270). Na osnovu duktusa zaključeno je da je nastala upravo iz Venclovićevog pera, a uz pomoć vodenih znaka datirana je 1744/45. godinom¹. Rukopis je „na narodnom jeziku”².

U vreme kada je ruskoslovenski uveliko književni jezik Srba, Venclović se drži stare jezičke dihotomije³. Na srpskoslovenskom piše „za kler, za potrebe crkve, kada se trebalo molitvom obratiti bogu”, dok je na narodnom jeziku⁴ nešto obimniji i svakako originalniji deo njegovog stvaralaštva, „zbornici puni najrazličitijih besedničkih, proznih, dramskih i pesničkih sastava”⁵, „prostim ljudem na razumnost”⁶. Iako su žitija zbog svoje kultne funkcionalnosti i visokog stepena sakralnosti kroz čitav srednji vek pisana srpskoslovenskim jezikom, čini se da, više nego od žanra po sebi, odabir jezičkog idioma za Venclovića zavisi od namene (adresata), funkcije i sadržine i tematike konkretnog teksta. Naime, *Prološko žitije* deo je svojevrsnog zbornika, na osnovu čije sadržine možemo pretpostaviti da ga je autor zamislio kao lektiru namenjenu široj publici. S tim je u vezi i činjenica da u Venclovićevo vreme već postoji više srpskoslovenskih tekstova *Prološkog žitija*, što mu je svakako bilo poznato (v. niže), te njegova verzija ispunjava funkciju podržavanja i širenja (a ne ustanovljenja) kulta jedne za Srbe u tim predelima izuzetno značajne ličnosti iz skorije prošlosti. Ne treba izgubiti iz vida ni u literaturi isticanoj sadržinsku specifičnost *Prološkog žitija*: prema nekim autorima ono „nema u sebi ničeg tipično hagiografskog. Više nego crkveni spis, to je letopisačka zabeleška, mala istorijska hronika, sažeta biografija sa elementima viteškog ljubavnog romana”⁷. Značajno je i mišljenje M. Pavića da je odabirom srpskog narodnog jezika za ovaj spis naglašene istoričnosti G. S. Venclović načinio „dalje korake ka modernoj istoriografiji”⁸.

¹ Мирослава Гроздановић-Пајић, Хартија и водени знаци у Венцловићевим рукописима писаним у Коморану и Ђуре, Дејан Медаковић (ур.), *Сентандрејски зборник* 2, 1992, 177–179.

² Љубомир Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига, Збирка Српске краљевске академије*, Београд, 1901, 42.

³ Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998, 105–106.

⁴ Srpski narodni jezik, inače obeležje poslovnopravne pismenosti i usmene književnosti, u XVII veku uvodi se i u pisanu. Prema M. Paviću, posredi je popularizacija (crkvene) književnosti kao „odbrambeni mehanizam pravoslavlja” u uslovima agresivne katoličke propagande u ondašnjoj Ugarskoj, v. Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд, Нолит, 1970, 29–30.

⁵ Милорад Павић, *Историја српске књижевности. Барок*. Гаврил Стефановић Венцловић, 2001, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/barok/barok_barok_biobibl.html#_Toc514838206>, 1.4.2016.

⁶ Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд, Нолит, 1970, 31.

⁷ Милан Кашанин, *op. cit.*, 491.

⁸ Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд, Нолит, 1970, 328.

Venclovićev Prološko žitije Svetog Maksima po svojoj sadržini pripada istoj varijanti kao i svi ostali sačuvani rukopisi i Vukomanovićev izdanje (v. više)¹. Smatra se da je autor imao pred sobom neki tekst *Prološkog žitija* kao uzorni, i to verovatno onaj iz knjige svoga učitelja Kiprijana Račanina, *Izabrane službe svecima* (Arhiv SANU 28 (142)). Ipak, delo G. S. Venclovića po nečemu se izdvaja u odnosu na sve druge tekstove *Prološkog žitija*: ono je opširnije i „bogatije detaljima, s razvijenim epizodama i digresijama”, „slikovitim i življem”².

Venclovićevi spisi pružaju obilje dragocene, još uvek nedovoljno ispitane građe, kako za proučavanje srpskoslovenskog jezika u poslednjoj etapi njegove upotrebe³, tako i za poznavanje narodnog⁴. „Njegov narodni jezik [...] još uvek čeka da bude dostoјno proučen kao domet i kao krupan poslednji korak na putu kojim se nije nastavilo”⁵. Ovaj prilog predstavlja mali pokret u tom pravcu.

2. Analiza građe

Predmet istraživanja jesu hipotaktičke strukture adverbijalnog tipa u Venclovićevom *Prološkom žitiju Svetog Maksima*, pod čime podrazumevamo pre svega zavisne rečenice u priloškoj funkciji, ali i gerunde i infinitiv kao potencijalne konkurente rečenici u određenim subpoljima⁶. Izvor za istraživanje bio je tekst

¹ S. Tomin je izdvojila uže tematske celine u okviru ove varijante: „Maksimovo poreklo; oslepljenje Stefana i Grgura zbog zavisti Turaka; Đurđeva osveta; Stefan u Frioli; Đorđeve iskušenje s carevom čerkom; dolazak i Srem; epizoda sa Izabelom; smrt despota Jovana; Maksimov odlazak u Vlašku; izmirenje vojvoda Radula i Bogdana; povratak u Srem; podizanje Krušedola; smrt; javljanje Atanasija i Kirila u samrtnom času; otvaranje rake posle sedam godina; čuda”, v. Светлана Томин, *op. cit.*, 148–149.

² Jedina inovacija u pogledu sadržaja odnosi se na epizodu o Zmaj Ognjenom Vuku, koji je po Vencloviću proterao Maksima iz Srema. Budući anahrono, to ne može biti istorijski tačno, a motivi ni izvori za interpolaciju ove epizode nisu poznati, v. Светлана Томин, *op. cit.*, 148–150. Inače, iza imena Zmaj Ognjeni Vuk, stečenog u usmenoj poeziji, krije se Maksimov rođak, Vuk Grgurević Branković (oko 1439–1485), istaknuti borac protiv Turaka, vojskovođa i vazal ugarskog kralja Matije Korvina, v. Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, Нови Сад, Матица српска, 2002.

³ G. S. Venclović tradicionalno se smatra poslednjim srpskoslovenskim autorem, v. Павле Ивић, *op. cit.*, 107.

⁴ Na značaj ispitivanja Venclovićevog narodnog jezika na različitim nivoima, pa i sintaksičkom, ukazao je još G. Vitković, koji je i priredio izdanje *Prološkog žitija Svetog Maksima*, v. Гаврило Витковић, О књижевном раду јеромонаха Гаврила Стефановића, *Гласник Српског ученог друштва*, књига XXXIV (1872), 156.

⁵ Павле Ивић, *op. cit.*, 112–113. Naime, Venclovićeva dela nisu bila mnogo čitana, budući da su u jeku ruskoslovenske epohe bila jezički anahrona, a nisu ni štampana. Tako su njegove ideje, u suštini, ostale bez odjeka. Prema mišljenju M. Pavića, u ukupnom Venclovićevom radu može se sagledati čitava kulturna reforma, koja anticipira mnoge kasnije Vukove poteze, v. Милорад Павић, *Историја српске књижевности. Барок. Гаврил Стефановић Венцловић*, 2001, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/barok/barok_biobibl.html#_Toc514838206>, 1.4.2016.

⁶ Gerundi (poreklom participi) i infinitiv, budući nominalne forme kojima se na dubinskom nivou izražavaju hipotaktički odnosi, jesu dijahrono i tipološki stariji, v. Antoan Meje, *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*, Beograd, Naučna knjiga, 1965, 204–205. Zavisne rečenice, verbalna i manje ili vise specifikovana sredstva, rezultat su kasnijeg i dugotrajnog razvoja u indoevropskim, pa i

Prološkog žitija iz pomenutog Venclovićevog rukopisa *Žitija slova i pouke raznih svetih* (666a–674a), Arhiv SANU 84 (270).

2.1. Vremenska rečenica. U *Prološkom žitiju Svetog Maksima* zabeleženo je ukupno šesnaest sentencijalnih struktura u funkciji vremenske odredbe. Pažnju privlači relativna svedenost sistema subpolja: u okviru temporalne determinacije javljaju se pre svega rečenice sa značenjem posteriornosti i neposredne posteriornosti (imedijatnosti)¹, dok se temporalna kvantifikacija svodi na terminativnost.

2.1.1. Vremenske rečenice sa značenjem posteriornosti, pod čime podrazumevamo da se radnja glavne predikacije na vremenskoj osi smešta iza radnje zavisne, u *Prološkom žitiju Svetog Maksima* uvode se isključivo veznikom кадъ/каде². Njihova i inače dominantna, a u ovom tekstu dosledna preponovanost objašnjava se, s jedne strane, upitnim poreklom ovakvih rečenica³, i s druge, delovanjem principa ikoničnosti, budući da referišu o situacijama koje prethode radnjama odgovarajućih upravnih predikacija⁴. U jednom slučaju zavisna rečenica inkorporirana je u glavnu posredstvom priloškog koreferenta тадаръ (primer 2)⁵. I zavisna i upravna predikacija u svim potvrđdama formalizovane su aoristom, kojim se „dočarava u izvesnom smislu neposredan doživljaj prošlosti”⁶.

Vremenske rečenice u sferi posteriornosti u *Prološkom žitiju Svetog Maksima* nisu ni semantički raznolike. Ulogu njihovog predikata igra ili glagol kretanja:

slovenskim jezicima. Zavisnosložene strukture nastaju dvama putevima: verbalizacijom nominalnih, ili reanalizom parataktičkih struktura, v. Јасмина Грковић-Мејџор, *Спisci из историјске лингвистикe*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007, 51–52. Smatra se da u osnovi razvoja hipotakse leži tipološka promena nominalnog u verbalni jezički tip, sa razvojem sintaksičke tranzitivnosti, tj. rečenice centralizovane oko predikata, kao glavnom manifestacijom, v. Јасмина Грковић-Мејџор, *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 33–54.

¹ Jedino bi se u primeru 12 moglo govoriti o anteriornosti, mada je reč o donekle specifičnoj rečeničnoj strukturi.

² Dok je prva varijanta veznika najverovatnije rezultat (fonetskih) transformacija praslovenskog vremenskog priloga *kъgъda, druga je nastala ili kombinacijom istog priloga i partikule *že (koja u srpskom jeziku rotacizmom daje ре), ili prelaskom primarno prostornog priloga *kъde/kъdѣ u vremensko semantičko polje, v. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд, 1– [Под редакцией О.Н. Трубачева], <http://ksana-k.ru/?page_id=2371>, 1.4.2016; Слободан Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009, 156.

³ Jaroslav Bauer, *Vývoj českého souvěti*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1960, 239–240.

⁴ Слободан Павловић, *op. cit.*, 169.

⁵ U starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti XII–XV veka pojava koreferenta je u ovom subpolju veoma retka. S druge strane, koreferent se čestojavlja u subpolju simultanosti. Kako je i u jednoj i u drugoj sferi najfrekventniji veznik када/каде, čini se da se koreferent može smatrati svojevrsnim distinkтивnim sredstvom, v. Слободан Павловић, *op. cit.*, 162, 170.

⁶ Милка Ивић, Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику, *Годишњак Филозофског факултета* (1958), 143. U strukturiranju vremenske rečenice važi pravilo „da korelativne situacije [...] pripadaju istoj vremenskoj sferi”, v. Ксенија Милошевић, Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2* (1982), 127.

- (1) а кадъ стигоше тамо доин · нехле, лепо и дочекла цръ. и приваты и с пощенемъ радо и весело · (651/14 15);
(2) кадъ стиже оу хер'дель. тадаръ вѣкъ облакта мъ срдце ѿтъ плахе се. (672/18);

ili, u većini slučajeva, glagol percepције, koji metaforizacijom može zaći u kognitivnu sferu (up. primere 6, 7, 8)¹:

- (3) а ка|д| видеше тър'ци · ниҳан' се чу|д|ни да гонен' се юнач'ки на менданъ окре|т|. стрелюючи по високон иզпо|д| нѣа висини орлове и гауране, и осталайн се окре|т|. опин'чиши се карнило на ни|х| сва тър'ска г|с|пда. (657/3);
(4) каде то до|г| тад'ни алнра. да добаръ свѣтъ се бы, прими тан говоръ ѿтъ ни|х|. (657/18 19);
(5) каде то ѹадни ишъ оїтъ за|г|. и виде и що се ѿтъ ни|х| оѹчины. напоконъ и к' сестри послаш. исп|з|ни се ѹеда и люта чемера. велике тѣгте и жало|с|ти. (668/6);
(6) ка|д| вѣкъ виде да агарены свѣ то више на|д|влагую, и не може се др'жати пре|д| ница. тан оставы свою мъ отевнинъ, докле нїе горега зла допаш, скѹпъиное покѹже посугие, ... (668/12);
(7) ка|д| онъ виде то що она некие не речъ да мъ пристане. ѿт|стаде се и онъ пакъ нє. (670/14 15);
(8) а ка|д| мъ виде то несогленница сабела, що се ѿд| нюга збы. пожали и раскали се ѿ томе що мъ по ѣди не поги. (670/20-670/1).

Primer 9 ilustruje snažnu interferenciju vremenskog i uzročnog značenja². Ipak, pri klasifikaciji građe prednost je data temporalnosti zbog prisustva koreferenta тад', te zbog pretpostavke da se u rečeničnoj strukturi implicira glagol vizuelne percepције metaforizovan u kognitivni domen – *a kad (on vide da) она неће... = 'a kad on uvide/shvati da она неће...'.*

- (9) алъ она ка|д| не к'те тад' заннати се, и нектеде. (670/13-14).

2.1.2. Značenje neposredne posteriornosti (imedijatnosti) realizuje se u rečenici uvedenoj primarno upitno-kvalifikativnim prilogom kako. Na ovakvu interpretaciju upućuje svojevrsna interpozicija zavisne rečenice i emfatička partikula ispred predikata glavne rečenice:

- (10) и онъ, како она|мо доће, та ма|з|на и прог'на ѿдо|н|дъ. (674/5).

¹ Kao objekatske dopune glagola видети realizuju se rečenice koje referišu o nečemu što ne može biti predmet vizuelne percepције, v. Јасмина Грковић-Мејџор, *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 371.

² Smatra se da je uzrok ovakvih preplitanja nespecifikovanost semantike prvobitnih upitnih rečenica, koje vezivanjem za narednu rečenicu gube upitnu komunikativnu vrednost i dobijaju novu funkciju i značenje, v. Jaroslav Bauer, *op. cit.*, 239; Слободан Павловић, *op. cit.*, 169.

U starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti XII–XV veka u ovakvim rečeničnim kompleksima evidentno je značenje posteriornosti, dok se nijansa „neposrednosti” može samo naslutiti, i to pre svega zbog izrazite dinamičnosti aorista¹. Na osnovu ovog primera iz Venclovićevog jezika možemo prepostaviti da polovinom XVIII veka imedijatnost ima relativno stabilan status.

Vredan je pažnje primer 11, u kome se imedijatnost implicira u rečeničnom kompleksu s vremenskom rečenicom uvedenom veznikom *док'ле*. Ovakva interpretacija podržana je prisustvom priloga takys u strukturi glavne rečenice:

(11) док'ле мало по|д|храсте · такы га даде на книгъ оғчнти мъ се. (69/8).

Naime, veznik *док'ле* je u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti verifikovan jedino u sferi terminativnosti². S druge strane, malobrojni primjeri njegove upotrebe u subpolju imedijatnosti zabeleženi su u delima srpskih pisaca XIX veka³, uz konstataciju „da su i u jeziku s kraja 19. veka bili već sasvim retki, a da su tokom razvoja standardnog jezika potpuno izašli iz upotrebe i da se danas osećaju kao arhaične forme”⁴.

Na temelju svega iznetog pomalja se zaključak da se kategorija imedijatnosti, budući složena i specifična, relativno kasno stabilizuje srpskom jeziku, najverovatnije posle produktivnog perioda poslovnopravne pismenosti, tj. posle XV veka. Veznik *док'ле* neko vreme je deo tog temporalnog polja, nakon čega se povlači pred drugim formama koje se specijalizuju za izražavanje neposredne posteriornosti, sam se specijalizujući za druga, s obzirom na svoju etimologiju, prozirnija vremenska značenja, poput terminativnosti⁵. Ovaj primer iz Venclovićevog *Prološkog žitija Svetog Maksima* rečit je i u tom smislu što može biti od pomoći u objašnjenju zalaska jednog primarno terminativnog sredstva u oblast imedijatnosti: na poziciji predikata vremenske rečenice je glagol kojim se implicira trajanje radnje do određene tačke, nakon čega se odmah realizuje radnja glavnog predikata.

2.1.3. Komentar zahteva i naredni primer:

(12) ка|д| вѣкъ видѣ да агарены свѣ то више на|д|влагю, и не може се др'жати пре|д| ниима. тан составы свою мъ отевинъ, док'ле нїе горега зла допашо, скѹпыи свое покѣде посугие... (69/15).

¹ Слободан Павловић, *op. cit.*, 173–174.

² Слободан Павловић, *op. cit.*

³ Kazaće dete, *dokle ga kapetan na muke stavi*, sve što o Sremcu zna. (RMSMH: Đ. Jakšić), prema Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001, 124.

⁴ Ivana Antonić, *op. cit.*, 125.

⁵ Inače, ovaj opšti princip upravlja je redukcijom sistema temporalnih veznika kroz istoriju srpskog jezika, Ivana Antonić, *op. cit.*, 125.

Glavna predikacija¹ realizuje se unutar određenog perioda, a pre njegove desne granične tačke, koja je identifikovana vremenskom rečenicom sa predikatom u negiranom perfektu. Čini se da je akcenat na anteriornosti glavne radnje, s tim da postoji i nijansa intencionalnosti u smislu predupređenja prepostavljenе posledice formulisane zavisnom rečenicom².

2.1.4. Terminativnom vremenskom rečenicom određuje se desna granična tačka u vršenju glavne predikacije, ona se odmerava u smislu *koliko dugo?, do kada?*. Kao veznici se (redom u primerima) javlaju докле, докъ, дого|д|³. Skrećemo pažnju na pojavu koreferenta дотле u primerima 14 i 15, kao i na afirmativnost terminativnih zavisnih predikacija u *Prološkom žitiju*⁴:

- (13) и слово|д|но пътова крозъ маџарскъ землио, докле достигне до крала . (62/20);
(14) аль дот'ле не к'те |с| вѣн'чати ш' ніюме, нудеши ю. докъ еда бы се покр[с]тїанил, нека помес[т]и се плашиш'ке юн вѣре. и онога ڇакона. (60/11-12⁵);
(15) заповѣди клати и кла ов'це пре|д| нин|и|. дотле и клаше дого|д| савъ до брата и⁶ огреде оу кр'ви . и тако устаде. (68/17-18).

Primer 16 je dragocen. Terminativni veznik дори⁶ verifikovan je u jeziku dubrovačkih pisara XV veka. Jedina potvrda pre tog perioda, u „prepisu darovnice kralja Vladislava Bogorodici bistričkoj u Polimlju (1234–1243)”, dovoljan je argument za prepostavku da se prvobitna emfatička partikula na srpskom terenu mogla javiti u funkciji veznika znatno ranije i na širem arealu nego što je to Dubrovnik XV veka⁷. Ovaj veznik registrovan je i u Venclovićevom *Prološkom žitiju* – autor ga je najverovatnije imao u svom govoru⁸, s tim da je tada, polovinom XVIII veka, mogao biti arhaičan⁹:

¹ Nije sasvim jasno da li glavnom predikacijom treba smatrati onu sa leve ili desne strane zavisne vremenske rečenice. No, to ne utiče na interpretaciju ovog primera.

² Slične structure postoje i u savremenom, pre svega govornom srpskom jeziku, i čine se markiranim, up. npr. *Odoh, dok se nismo posvadali*.

³ Veznik докле predstavlja kombinaciju adlativnog *do-, upitnog zameničkog korena *-k- i sufiksa *-lě, v. Слободан Павловић, *op. cit.*, 187. Varijanta bez sufiksalne komponente jeste докъ, а дого|д| je verovatno nastalo od док- i partikule -годѣ. Prva varijanta veznika potvrđena je u poslovopravnoj pismenosti XII–XV veka, dok su druge dve novijeg datuma.

⁴ Terminativne zavisne predikacije svršenog vida u starosrpskoj poslovopravnoj pismenosti mogle su biti i negirane. Više o tome v. u Слободан Павловић, *op. cit.*, 185–187.

⁵ Kompleks deluje pomalo nestilizovano, pod uticajem linearne dinamike gorovne sintakse: zbog konstituenata ноудеши ю и еда prisutne su i semantičke nijanse intencionalnosti i pogodbenosti.

⁶ Poreklom je emfatička partikula *даže/dože, potvrđena u svojstvu veznika već u staroslovenskim kanonskim spomenicima, ali i u makedonskom, bugarskom, staroruskom, prema Слободан Павловић, *op. cit.*, 194.

⁷ Слободан Павловић, *op. cit.*, 193–194.

⁸ Р. Ivić je Venclovićev govor identifikovao kao sremski, v. Павле Ивић, Језик Гаврила Стефановића Венцловића и српски говори око Будимпеште, *Hungaro-slavica* (1997), 97–100.

⁹ Treba primetiti da primer 16 pripada segmentu o oslepljenju Stefana i Grgura od strane Turaka, čemu je u *Prološkom žitiju* dato dosta prostora. Jasno je da je reč o (iz perspektive autora) veoma značajnom

(16) хде ишкати и плакати јецаюћи дерати се гор'ко, с нарицанијем низгубљенама се затрена, и много шоша . дор' се обнегналии о[д] иадъ . једва се опети поврати . (668/11).

2.2. Uzročna rečenica. U *Prološkom žitiju Svetog Maksima* pronađeno je šest uzročnik rečenica, koje reprezentuju sledeće tipove indirektnog uzroka: situativni (primeri 17 i 18), uzrok tipa razlog (primeri 19 i 20) i uzrok medijalnog stanja (primeri 21 i 22)¹. Uvedene su veznicima јеръ/јеръно, kako, шо²:

(17) а и оғь иж былаше текъ деспотовићъ. гиев[р]гия деспота сиѣ. јер'но тон лозы србскон, кралско иже погине на младоме црд огроши. (668/6-8);

(18) и оставше манас г[р]да, јер'но по кнзлазард и землю вѣкъ свою з' градовы погубнише. (668/8-10);

(19) о слаг поче мајнција радићи. а и с мајарн нецио инилаше некој ဇавадај, за хер дель. провинде сты, ијегово врагој в[р]ство. о чему онъ шије. јер' хоће да га жива предаа оу руке. ономује алинија црд твар скопље. шо иж оца ослепио. (672/4-5);

(20) и онъ како быстро змјави и хителенъ былаше, на скоро подобро првом[и], ијоути нашу книгу. по то[и] о[д] многој рука, и тај латинскије дхрж[с]. (669/9-10);

(21) пакъ затач за иега исчватки цесарь є ахстры . дозва га к' себы. жалеку га како е пропадаю . (668/20);

(22) а ка[д] иж виде то несвименица сабела, шо се о[д] иега ћбы. пожали и раскала се шо иж по ћуди не поги. (670/2-3).

2.3. Pogodbena rečenica. U tekstu su registrovane dve eventualnorealne pogodbene rečenice³ u sferi budućnosti⁴, uvedene veznikom ako⁵:

događaju, čija ključna mesta zaslužuju ekspresivno jezičko oblikovanje. Ovde bi mogla biti na delu poznata tendencija da se arhaično sredstvo (u ovom slučaju veznik дор') najpre povlači na periferiju sistema, postajući stilski markirano, v. Јасмина Грковић-Мејџор, *Спisci из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007, 19–20. U prilog ovome možda govori i to što se strašna Đurđeva osveta formuliše kompleksom čiji je deo terminativna vremenska rečenica sa veznikom дого[д], koji zbog partikule u svom sastavu takođe poseduje emfatičku notu (v. primer 15).

¹ Situativni uzrok „cine najrazličitije okolnosti koje svojim postojanjem ili nepostojanjem realizaciju radnje upravne predikacije o(ne)mogućuju ili kanališu”, uzrok medijalnog stanja kao najtešnji vid uzročne veze „стоји у осnovи različitih emocionalnih stanja као racionalnih reakcija на odredene postupke”, v. Слободан Павловић, *op. cit.*, 240–241. Uzrok tipa razlog je „ono što kao povoljna ili nepovoljna činjenica uslovjava tip ‘svjesnog’ ponašanja (‘ponašanja’ као mogućnosti u izboru tipa odluke)”, v. Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, Svjetlost, 1988, 141–142.

² Veznik јеръ/јеръно dobijen je rotacizmom od „јеze;“ kako je po poreklu upitni kvalifikativni prilog; шо je nastalo fonetskim promenama od *čъто i kao uzročni veznik potvrđeno je od XV veka u starosrpskoj poslovopravnoj pismenosti, Слободан Павловић, *op. cit.*, 268.

³ Milka Ivić, *Lingvistički ogledi. Treće, dopunjeno izdanje*, Beograd, Slovograf (Biblioteka XX vek), 2008, 201–208.

⁴ Protazni predikati formalizovani su prezentom glagola perfektivnog vida, a apodozni imperativom (primer 23) i futurom (primer 24).

⁵ Ne postoji saglasnost oko etimologije ovog veznika. Pregled mišljenja iznetih u literaturu dat je u Слободан Павловић, *op. cit.*, 303.

- (23) ако ты пустиншъ о[т] се^к ѳздравъ и читавъ · амма о[т]нти овъ мон'ядъ.
то знатъ · да кие они наима допосе досладити. и хоке воевати на насы. моръ на[с]
помало и низъ овога цр[т]ва пртерати. (667/9-13);
(24) а ако ли и садъ наказин[ш], и и чем[ш] сакате и оставнишъ да нис[ш] собо[и]
вол'ны. и том[ш], моти киено мы нин[ш] зем'лю св[ш] достати, и очевин[ш] имъ
осконтн се^кы. (667/14-15).

U primeru 24 uz veznik ako javlja se i partikula li – ovaj svojevrsni veznički sklop signalizira „suprotan odnos pogodbene rečenice u odnosu na prethodni kontekst” i „dobija status pogodbeno-adjunktivnog, odnosno pogodbeno-adverzativnog vezničkog spoja”¹. U oba slučaja u apodozi je prisutan koreferent (to, ou tomoju) kao trag prvoritne eksklamativnosti u jukstaponiranim strukturama koje su kasnije prerasle u zavisnosložene rečenice s pogodbenom rečenicom².

2.4. Dopusna rečenica. Njome se jezički oblikuje situacija „čije (ne)realizovanje, uprkos očekivanju, nije u stanju da uzrokuje (ne)realizovanje determinisane, upravne predikacije”³. Tako koncesivnost, zapravo, predstavlja neadekvatni uzrok⁴. Budući da je pogodba, s druge strane, eventualni uzrok, ne čudi to što se dopusne rečenice uvode primarno pogodbenim ako. U oba slučaja veznik je praćen leksemom i, koja je u primeru 25 s njim u kontaktnom odnosu, a u primeru 26 u distantnom. Obe dopusne rečenice interponovane su u sebi nadređene strukture:

- (25) ама стефаникъ ако и сле^{пј} быаше · амъ принцы на себе т^у деспотовин^у.
(668/9);
(26) по бра^тнисон смрти. и опе^т ма^жсника ако е и кал^хгиръ · поче га каланти
кра^ли, и сва г[с]да нудећи га нека се прихвати те официје деспод[с]ке. да нијъ не
предлази очевинна оу^т т^угие р^уке. (670/14).

Prva navedena potvrda sasvim lepo pokazuje da koncesivnost, kao složena semantička kategorija, predstavlja spoj kauzalnosti i adverzativnosti⁵ – up. adverzativne i emfatičke lekseme ama i al' na početku segmenata glavne rečenice kojima je dopusna uokvirena. Jasno je i da dopusne rečenice imaju naročitu pragmatičku vrednost, jer upravna situacija dobija na značaju ako se realizuje i pored potencijalnih smetnji⁶.

¹ Слободан Павловић, *op. cit.*, 304. Заправо, ове две pogodbene rečenice чине континuirani segment. Међусобно су заиста у својеврсном suprotnom odnosu, будући да су situacije njima izražene predstavljene kao alternativne. Притом, друга rečenica (v. primer 24) почиње adverzativnim a.

² Jaroslav Bauer, *op. cit.*, 333-334.

³ Слободан Павловић, *op. cit.*, 332.

⁴ Ксенија Милошевић, Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 15/1 (1985), 34.

⁵ Слободан Павловић, *op. cit.*, 333.

⁶ Miloš Kovačević, *Kroz sintagme i rečenice*, Sarajevo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1992, 74.

2.5. Posledična rečenica. U *Prološkom žitiju* potvrđene su tri posledične rečenice¹, uvedene uz pomoć da (primer 27) i tako da (primeri 28 i 29)²:

- (27) а ако ли и са|д| накаџи|ш|, и ё чем|з| сакате и оставиши да нис|е| собо|м| бол'ни. У том|з|, моки клемо мы ини|з| зем'лю св|ь| достати, и очеви|з| и мы оско|нти се|бы. (66б/15);
- (28) и тан ѡцъ маžни|в| стефанъ вр'лы на глас|у| вите|з| ёаше. оскѣстанъ, иударъ и юначанъ еш'киле, фриш'ко се окретанъ. правы вони|нкъ. тако да м|з| не ёаше пара мегю ми|б|г|и| државтво|и|. (66б/13-14);
- (29) и стаде на средин мегю обадва табора. и ё б'омиуд'ры|и| разумомъ свои|и|, лепо и обони|з| почири мегю собо|и|, тако да се и полюбнше |м|екъ собо|и|. (67б/7).

2.6. Poredbena/načinska rečenica. Pronađene su dve kvalifikativne rečenice, čiji su veznici kande³. Prva od njih je svojevrsna redukovana poredbena struktura. Interponovana je u upravnu rečenicu, a zajednički predikat pozicioniran je na kraj čitavog kompleksa. Realizacija glavne predikacije specifikovana je subjektom (оц|ъ)⁴. U drugom primeru klasifikacija se, zapravo, odnosi na subjekat glavne rečenice (тъло).

- (30) и ни|х| св|ю| јед'нако. кано ѡцъ свою ле|ц|у сэ|з|ливо и свѣтлуюни на добро ёаше. (67а/11-12);
- (31) а тъло м|з| лепо ж|то| цѣлокѹпно лѣжаше, онако ѿдевено здр|а|во и читаво, канде яко положено он'де. (67а/1).

Jedna rečenica je kvantifikativnog tipa, a kao veznik istupa primarno upitni prilog колико:

- (32) коеваше и ёаше се вѣкъ с тѣрци колико могаше дат|и|днисати се съ с мало|и| конциан ско|и| се снаго|и|. (68а/11-12).

¹ Ima i nekoliko parataktičkih posledičnih struktura sa te, npr.: где к оно|м| тамо боли|м| животовано се, а не штави по себи моу|ж|ка детета - те коначно жало|ст| штави sr'bskome родоу. (670б/12-13). Inače, posledično *te* je u istorijskoj gradi, prema RJAZU, potvrđeno od XVIII veka. I. Grickat je u *Romanu o Troji* (najverovatnije kraj XV veka) pronašla jedan primer tepe u posledičnoj funkciji. Možda „je ovo sintakšičko sredstvo bilo suviše ‘govorno’ za shvatanje starih pisara“ (Грицкат 2004²: 192).

² Kako navodi I. Grickat, posledično *da* razvija se iz namernog (v. niže), javljajući se najpre u hibridnim primerima, gde su prisutna oba značenja. Kao glavni posledični veznik stabilizuje se pre svega u srpskom i slovenačkom jeziku, dok se u makedonskom i bugarskom sreće sporadično (tamo u ovoj sferi dominiraju veznici *што* odnosno *че*), v. Иrena Грицкат, *Стручје из историје српскохрватског језика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, 188-189. Spoj *tako da* nastaje kasnije, iz veze posledičnog i načinskog značenja, što se i očituje u primerima iz *Prološkog žitija*.

³ Veznik kanon (< *kaono*) potvrđen je od XVII veka (v. RJAZU). U primeru 31 upotrebljeno je kande, koje je, pretpostavljamo, posledica analoškog preoblikovanja канда (<*kano da*), potvrđenog od XVIII veka, prema он'де. Prvi veznik ima vrednost današnjeg faktivnog *kao што*, a drugi infaktivnog *kao da*.

⁴ „Leksičko poklapanje korelativnih predikacija omogućuje redukciju zavisne poredbene rečenice i njeno svođenje na sintakšičku komponentu kojom se specifikuje realizacija radnje identifikovane upravnom predikacijom“, v. Слободан Павловић, *op. cit.*, 215.

2.7. Namerna rečenica vs. infinitiv. U *Prološkom žitiju Svetog Maksima* uočeno je sedam namernih rečenica. Očekivano, ubedljivo dominira veznik да¹. Na poziciji upravnog predikata može biti direktivni² tranzitivni (primeri 33, 34, 35) ili intranzitivni (primer 36), te indirektivni glagol (primer 37):

- (33) посла и нека слово|д|и но на³ к' пр⁴ амири, амиратори⁵, и да нагледа|т|о,
к'ће⁶ м⁷. свою на⁸ сестр⁹. (67a/10-11; 11-12);
- (34) до¹⁰ ва барбира. тобоже да се обр¹¹ио, и тако да на¹² дома. (68/3);³
- (35) посла некое пр¹³атеље своје г' бег¹⁴ о|т|и нјеговы съблан|ж|ини м¹⁵, спатара да съвѣ¹⁶|т|ни¹⁷кала беговы, да га уговоре с прінн¹⁸до|м|, нјега послати з даро|м|, и с м¹⁹енени|м| се писмо|м| до угар²⁰скога краља. учинити м²¹ ш' нние ми²²ръ. (62a/10);
- (36) пото|м| пакъ о|т|сели се доле и сре|м|, да се вѣ²³ѣ воравы о|у своје манастир²⁴, що га є быш сааљ и спрв²⁵о за сеbe. (62a/8);⁴
- (37) и спе|т| мајчина ако є и калঃгиръ · поче га каанити кра|л|. и сва г|с|да на²⁶деки га нека се привати те официје деспо|д|ске. да на²⁷ не прелазы отѣвна о|у т²⁸гие р²⁹ке. (60a/14).⁵

Jedna namerna rečenica uz indirektivni glagol, u tautosubjekatskoj situaciji, uvedena je kombinacijom ne бы ли, kojom se markira priželjkivani cilj⁶:

- (38) и ралгаше о тои⁷ не бы ли се како смесила ш' нние. (69/17-18).

Infinitiv⁷ je potvrđen četrnaest puta, uz direktivne tranzitivne (primeri 39, 40, 41, 42) ili intranzitivne (primeri 43, 44, 45), kao i indirektivne glagole (primeri 46, 47):

¹ Prvobitna optativna partikula razvija se u hipotaktički veznik objekatskih i namernih rečenica, i to iz jukstaponiranih optativnih struktura, sintaksičkim mehanizmima reanalize i gramatikalizacije. Kako ovaj razvoj važi za južnoslovenski prostor (u slučaju objekatskog *da* za zapadnojužnoslovenski), smatra se da je potpomognut uticajem balkanske jezičke sredine, v. Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007, 223, 225-226.

² Pod direktivnim glagolom podrazumevamo glagol usmerenog kretanja.

³ Rečenica i tako da idou doma i nije prava namerna, već je sa prethodnom namernom u sastavnom odnosu i vremenski joj sledi, pa je ovakvo njenje oblikovanje verovatno posledica automatizma.

⁴ U ovom primeru namerna rečenica se realizuje u tautosubjekatskim uslovima. Up. primer 45, gde se u sasvim analognoj sintaksičkoj situaciji upotrebljava infinitiv.

⁵ Namerna rečenica ima komunikativnu vrednost saveta.

⁶ Ovaj takozvani složeni veznik (u današnjoj lingvističkoj literaturi) zapravo se sastoji iz negacije, potencijala (koji se u srpskom jeziku povlači iz sfere intencionalnosti pred prezentom i to se može pratiti od najstarijih spomenika, v. Слободан Павловић, *op. cit.*, 285-286) i partikule *li*. Potvrde u RJAŽU, kako se čini, počinju od XVIII veka.

⁷ Infinitiv, kao okamenjena dativsko-lokativna forma nekadašnjih glagolskih imenica na *-t_b*, pripada sferi ekspektativnosti, te ne čudi njegova konkurenca sa namernom rečenicom, v. Александар Белић, *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деклинацијом. Речи са коњугацијом*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 462-463. Već u starosrpskoj poslovnopopravnoj pismenosti XII-XV veka rečenica dominira. Ali, s obzirom na (ne)jednakost subjekata glavne i zavisne predikacije,

- (39) док'ле мало по|д|храсте · такы га даде на книгъ оучинти из се. (669/9);
(40) посла некое прѣателе своє г' бегъ о|т| ніеговы сѣблн|ж|ни из, спатараа
съвѣ|т|нійкаа беговы, да га уговоре с прїинѣдо|м|, ніега послати з ладо|м|, и с
мобени|м| се писмо|м| до угар'скога краля. Учнинти из ш' ніиме миръ. (672/10,
11-12);
(41) исправы га, ити из амо. (672/13-14);
(42) алъ оно аѣтли быахъ о|т| єа по|ѣ|лати мирно прїинити из дашъ. (673/6-
7);
(43) почеше с хр'тицы тѣр'ци ніз лазнти из поле на игръ съ стрелами · играти се
цилнта, стрѣлати птице. и уто|кавати се на кони, на ѿгле|д| се тко є вожы.
(667/20-668/1; 668/1; 668/1-2);
(44) о|т| сеанше се ѿни таџо ѡкедно с ѿцинала оца и |ц| манко|м| німъ
аѣтле|т|о|м| коравити се из сво|т|они німъ опе|т| оѣевнин. (670/3-4);
(45) оде проходати се по фрѡш конзи гори. пронаѣти за свое сѣдище где го|д|
прилинио мѣсто. (672/14, 14-15);
(46) и сѣаше се скупа да се текъ сраже быти се и сеѣн. (671/2);
(47) пакъ спрвиши из лепъ кѣво|т|. тѣ пре|д| олтаръ поставиши стапати из.
(674/5-6).

Zanimljivo je da se u heterosubjekatskim primerima 39, 40, 41 i 47 ova, za infinitiv nepogodna situacija, razrešava eksplisiranjem subjekata infinitivnih radnji dativskim konstituentima. Tako nastaju strukture koje podsećaju na konstrukciju *dativ + infinitiv* sa namernim/rezultativnim značenjem. Kako je to konstrukcija duboke starine, praindoevropskog porekla², koja se iz govornog srpskog jezika izgubila još pre prvih pisanih spomenika budući da u njima nije potvrđena³ – ove strukture najverovatnije treba smatrati uticajem srpskoslovenskog jezika, koji je Venclović takođe koristio (v. Uvod)⁴.

2.8. Gerund. U ostalim subpoljima zavisnoj rečenici konkurentni su gerundi (v. napomenu 28). *Prološko žitije* sadrži ukupno devetnaest takvih oblika, od čega osamnaest gerunda prezenta i jedan gerund preterita⁵. Ali, više od polovine primera,

njihova je distribucija donekle komplementarna: infinitiv preferira tautosubjekatske, a rečenica heterosubjekatske situacije (v. Слободан Павловић, *op. cit.*, 287–288, 296–300).

¹ Prema našem mišljenju, ovaj malo zbumujući rečenični kompleks treba razumeti na sledeći način: upravna predikacija za prvi infinitiv (послати) jeste послана, dok je on sam nadređen drugom infinitivu (оучинити). Tako su oba infinitiva u heterosubjekatskom odnosu prema svojim nadređenim radnjama.

² Јасмина Грковић-Мејџор, *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошка студије*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 72–97.

³ Слободан Павловић, *op. cit.*, 296–300.

⁴ Napominjemo da kratki delovi na samom početku i kraju *Prološkog žitija* sadrže srpskoslovenske elemente, up. нр. Въ тои же днъ. иже въ сты|x| оца нашего. вл|д|ке маžима. быв'шаго деспота ср'бскога. сти|x|. (666a/17-18). To ne čudi, budući da je reč o segmentima obeleženim sakralnošću.

⁵ Ovi oblici su po poreklu okamenjen aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita u gerundskoj funkciji. Participi u srpskom jeziku gube svojstvo kongruentnosti od XIV veka (Brozović – Ivić 1988: 34).

njih deset, otpada na gerunde prezenta sa značenjem prateće okolnosti – oni, u suštini, i ne pripadaju domenu izražavanja hipotaktičkih odnosa¹:

- (48) посла г' кеор'гију с писмоји| свон|и|, свога иж ел'тију · на лепо просећи се. да иж и пош'лије, (667a/4);
(49) у же јашкати и плакати јецати дерати се гор'ко, с нарицаније|и| изгубљења се затрена, и много шоша . дор' се обнеднааны ѿ|д| иадъ · једва се опе|т| поврати · (668/11);
(50) а по|с|ле тога боравлиаше се оу црвех двору огид'но сложећи иж пре|д| црмъ. (669/13-14);
(51) све се шалећи додеваше иж се. (669/18);
(52) аль дот'ле не к'те |с| вѣн'чати ш' нишме, иудеји и. докъ еда би се похр|ст|танила, (670/11);
(53) те иде оу свон иж манастиръ що га є сламъ и съградио. покалугиерин |се|, и вѣкъ шеста и илем иљећи се ёз. (670/20);
(54) и опе|т| мајчини ако є и калугиер · поче га каинти кра|л|, и сва г|с|да иудеји га нека се привати те официје деспо|д|ске. да имъ не прелази от'вина оу тѣгие рѣке. (670/15);
(55) тадаръ и мирно се повратише свакы на свою страну. хвалећи и славећи ишь ба' ѡ томъ, (671/13);
(56) и много чудеса оукаживаши. летећи, боле|ст|ливе, немоћ'не, згоропаће и нѣкаџ'не. конно с пра|ви|м| вѣрованије|и|, к' илем притр'чааваху, молећи иж се пре|д| күкото|и| г' зем'ли с привиданје|и|. (674/8).

Primetićemo da u primerima 50 i 55 ekspliciranje subjekata gerundskih radnji dativom dovodi do sličnosti sa konstrukcijom *apsolutnog dativa*². Kako su ti subjekatski elementi sintaksički potpuno redundantni, verovatno je Venclović želeo da ih istakne, oslanjajući se na registar srpskoslovenskog jezika.

Četiri puta gerund ima vremensko značenje:

- (57) а ка|д| видеше твар'ци · иихан' се чуди|ны за гониен' се юнач'ки на љендану окре|т|. стрелијаћи по високон иզпо|д| ћеа висини орлове и гауране, и остаалин се окре|т|. · опиџ'чиши се карнило на иих|х| сва твар'ска г|с|пда. (667b/3);
(58) ради га к' сеќи доћека и иило привати га · лепо гостећи се мегији собо|и| мало некон дн'и. чудаше се иеговон ил|д|рости и разумије се · (669/1);
(59) и слама црве|л| к'ћи гладећи га онако лепа. оу|з| вр'даа се желећи за иих|и|. (669/16);

¹ Prema M. Ivić, takva formalizacija „je prosto neminovni ishod našeg psihološkog pristupa kompleksnom događaju; njemu ne prilazimo istovremeno s obe strane, nego uvek s jedne, bilo koje, dajući samim tim toj strani izvesnu prednost nad drugom“. Parafraza se izvodi nezavisnom rečenicom sa *i pri tom*, v. Milka Ivić, *Lingvistički ogledi. Treće, dopunjeno izdanje*, Beograd, Slovograf (Biblioteka XX vek), 2008, 213–214.

² Reč je o absolutnoj participskoj, po svoj prilici autohtonoj slovenskoj konstrukciji, koja se koristila za izražavanje dubinskih hipotaktičkih odnosa, i to prototipočno u heterosubjekatskim okolnostima. Iz govorne baze najverovatnije se povukla već do kraja praslovenske epohe, tako da je u srpskoslovenskom jeziku sve vreme bila knjiška, v. Јасмина Грковић-Мејџор, *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошка студије*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 64–65.

(60) а тѣло мъ лепо јзто цѣлокупно лѣжаше, онако ѿдевено злѣ[а]ко и читаво, канде тако положено онѣ. ннїти[и]и нн за труни непорушено се, нн[т]и є было шо помолѹшавило се. за то нико време стала вѣши оу ти[о]риини затворено бе[з] одхе:
(64/3).

U prvoj navedenoj potvrdi prisutna je i nijansa determinativnosti. U primeru 58 subjekat gerundske (гостећи се) i glavne radnje (чоуђаше се) nije identičan – ovakvi subjekatski odnosi dugo su bili mogući, sreću se i u Vukovom jeziku¹. Slučaj 60 jedini je sa gerundom preterita, a vremensko značenje interferira sa dopusnim.

Dva gerunda identifikovana su kao uzročna:

(61) пакъ дачи[а] за нега нематки цесарь у августы · дојда га к' себы. Жалекъ га како є пропадаю · (68/20);
(62) и слаја ѡре[в]а[и] к'ни гледећи га онако лепа. оу[з] вр'даа се желећи за нн[и].
(69/16-17).

U dva primera posredi je načinsko značenje (primeri 63 i 64), a u jednom značenje omogućivača (primer 65):

(63) слаја драговол'но тре[ш]адећи се о њ[и] и о ћ[и] поживи. (63/9-10);
(64) и нн[и]х[и] свијо љед'нако. како би[а] својо деџ[и] са[з]ливо и свѣтозијин на добро ћ[и]лаше. (63/11-12);
(65) и много чудеса оукаџиваше. ле[т]ећи, болестливе, немоћ'не, згоропаће и нъка[з]не. конно с пр[а]виле[и] вѣрованије[и], к' није[и] притрчаавах, молећи мъ се пре[д] күвото[и] г зем'ли с припадније[и]. (64/6).

3. Zaključak

Tokom analize, zapažanja su posmatrana u odnosu na znanja o hipotaktičkim strukturama adverbijalnog tipa u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti XII-XV veka i u savremenom srpskom jeziku. Čini se da Venclovićev jezik s polovine XVIII veka premošćuje ova dva perioda, popunjavajući određene praznine u našim saznanjima.

Zahvaljujući *Prološkom žitiju* mogu se pratiti razvoj i formalizacija kategorije imedijatnosti u srpskom jeziku: za razliku od poslovnopravne pismenosti, neposredna posteriornost je evidentna u rečenici s veznikom kako, a u ovom temporalnom subpolju posvedočen je i primarno terminativni veznik док[о]ле. Zabeležili smo i arhaični terminativni veznik доп[о], koji je van dubrovačke teritorije u XV veku verifikovan samo jednom, u povetli kralja Vladislava iz XIII veka. U pogodbenim rečenicama očigledno je još uvek čest koreferent u apodozi, koji ukazuje na nepotpunu sraslost protaznog i apodoznog dela. Dopusne rečenice se uvode veznikom ako, praćenim leksemom и. Potvrđen je i posledični veznik tako da.

¹ Јасмина Грковић-Мејџор, *Спisi из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007, 176.

Zavisne rečenice u *Prološkom žitiju* ubedljivo dominiraju nad gerundima u svim adverbijalnim poljima gde je njihova konkurenca moguća. Pritom je bilo veoma teško načiniti klasifikaciju gerunda po značenju, budući da se u većini primera prepliće više semantičkih nijansi – čini se da je takva njihova upotreba element stila autora. Treba primetiti i da Venclović skoro isključivo koristi gerund prezenta. Gerund preterita potvrđen je samo jedanput, što pokazuje da se sredinom XVIII veka bio u procesu povlačenja. Do danas je u većini štokavskih dijalekata ovaj proces dovršen¹. Uzrok gubljenja gerundâ treba tražiti u razvoju sintaksičke tranzitivnosti i rečenice u kojoj lični glagolski oblik funkcioniše kao centripetalna sila (v. napomenu 28). Gerund preterita prvi je na udaru: budući anterioran, zapravo ne pripada vremenskom okviru predikata, te s njim ostvaruje slabu semantičku vezu. Pored toga, „tranzitivna rečenica zahteva formalno enkodiranje značenjskih odnosa” – zbog svoje semantičke difuznosti gerundi ovaj uslov ne mogu ispuniti. Naredni korak je uklanjanje gerunda prezenta, na šta ukazuje situacija u dijalektima².

Zanimljivo je da u polju namere infinitiv odnosi prevagu nad да-rečenicama (ističemo i da je potvrđen namerni veznik не бы ли). Njihov odnos je 2:1 u korist infinitiva. Infinitiv se koristi čak i u heterosubjekatskoj situaciji, koju Venclović razrešava oslanjajući se na sintaksički register srpskoslovenskog jezika: eksplikacijom subjekatskog konstituenta u dativu nastaju konstrukcije nalik na arhaičnu, knjišku konstrukciju dativ + infinitiv (na sličan način, samo iz potrebe da se istaknu subjekti, kod gerunda prezenta sa značenjem prateće okolnosti dobijaju se forme koje podsećaju na absolutni dativ). Prevaga infinitiva verovatno je posledica specifične Venclovićeve stilizacije: iako je jezik *Prološkog žitija* po svoj prilici veoma blizak govornom, ne treba gubiti izvida da se ipak radi o klijevnom tekstu.

Čini se da je opus G. S. Venclovića prava riznica, bogata saznanjima o srpskoslovenskom jeziku u poslednjoj eposi njegovog postojanja, ali i o razvoju srpskog narodnog jezika. Njenim izučavanjem istorija srpskog jezika bila bi bogatija za još jedan sinhroni presek u dijahronoj vertikali.

IZVOR

Житија, слова и поуке разных светих (666а–674а), Архив САНУ 84 (270)

LITERATURA

- Башић, Миливоје. Из „Похвале архиепископу Максиму”. Из старе српске књижевности. Четврто, исправљено и нешто допуњено издање. Београд: Г. Кон (1931): 247–250.
Белић, Александар. Историја српског језика. Фонетика. Речи са деклинацијом. Речи са коњугацијом. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

¹ Слободан Реметић, Судбина глаголског прилога прошлог у централним дијалектима српскохрватског језика (с освртом на ситуацију у једном источнобосанској говору), *Научни састанак слависта у Вукове дане 7* (1981), 71–78.

² Грковић-Мејдор, Јасмина. О једној архаичној црти Вуковог језика: абсолютни номинатив. Нада Милошевић-Ђорђевић (ур.). *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*, 2015, 163–164.

Romanoslavica vol. LIII nr.1

- Богдановић, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- Витковић, Гаврило. О књижевном раду јеромонаха Гаврила Стефановића. *Гласник Српског ученог друштва*, књига XXXIV (1872): 151–177.
- Вукомановић, Алекса. Животъ архиепископа Максима. Изъ рукописа XVII века кои е у подписанога. *Гласникъ друштва србске словесности*, књига IX (1859): 125–129.
- Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Грковић-Мејџор, Јасмина. О једној архаичној црти Вуковог језика: апсолутни номинатив. Нада Милошевић-Ђорђевић (ур.). *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*, 2015, 159–168.
- Гроздановић-Пајић, Мирослава. Хартија и водени знаци у Венцловићевим рукописима писаним у Коморану и Ђуру. Дејан Медаковић (ур.). *Сентандрејски зборник* 2, 1992, 177–179.
- ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. 1– [Под редакцией О. Н. Трубачева]. <http://ksana-k.ru/?page_id=2371> 1.4.2016.
- Ивић, Милка. Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета* (1958): 139–152.
- Ивић, Павле. Језик Гаврила Стефановића и српски говори око Будимпеште. *Hungaro-slavica* (1997): 97–100.
- Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Калић, Јованка. *Срби у позном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2012.
- Кашанин, Милан. *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета, 1975.
- Милошевић, Ксенија. Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 11/2 (1982): 125–137.
- Милошевић, Ксенија. Синтаксички поступци за исказивање концептивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 15/1 (1985): 33–44.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*. Београд: Нолит, 1970.
- Павић, Милорад. *Историја српске књижевности. Барок*. Гаврил Стефановић Венцловић, 2001, http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/barok_barok_bibl.html#_Toc514838206 1.4.2016.
- Павловић, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*. Нови Сад: Матица српска, 2002.
- Реметић, Слободан. Судбина глаголског прилога прошлог у централним дијалектима српскохрватског језика (с освртом на ситуацију у једном источнобосанској говору). *Научни састанак слависта у Вукове дане* 7 (1981): 71–78.
- Сп. Радојичић, Ђорђе. *Развојни лук старе српске књижевности: текстови и коментари*. Нови Сад: Матица српска, 1962.
- Стојановић, Љубомир. *Каталог рукописа и старих штампаних књига*. Збирка Српске краљевске академије. Београд, 1901.
- Суботин-Голубовић, Татјана. *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1999.
- Томин, Светлана. *Владика Максим Бранковић*. Нови Сад: Платонеум, 2007.

Romanoslavica vol. LIII nr.1

*

- Antonić, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- Bauer, Jaroslav. *Vyvoj českého souvěti*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- Brozović, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski grafički zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi. Treće, dopunjeno izdanje*. Beograd: Slovograf (Biblioteka XX vek), 2008.
- Kovačević, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- Kovačević, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1992.
- Meje, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. Zagreb: JAZU.
- Sp. Radojičić, Đorđe (izbor, prevodi i objašnjenja). *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*. Beograd: Nolit (1960): 232–234.

DID THE 1993 ORTHOGRAPHICAL CHANGE EFFECT THE PRONUNCIATION OF THE CLOSE CENTRAL VOWEL IN ROMANIAN? THE PHONOLOGICAL PERSPECTIVE

Dennis ESTILL

The Romanian orthography was changed in 1993. Arguments for and against this change have been debated at length, and are well known. However, to my knowledge no serious studies have been made taking into close consideration the phonetic point of view, which would seem to be the most relevant, because speech is primary and bears on language learning and correct pronunciation as a whole, and that includes the media. The object of the study described in this paper is to determine whether there are still questions concerning the orthography that require further examination and correction especially from the point of view of phonetics.

The study was based on an analysis of the speech of Romanian speaker-informants from various parts of the country (including one from Moldova) and the media, male and female. For comparison purposes in the case of five informants the recorded material was the same for all, the reading of *Æsop's fable The North Wind and the Sun*, while the rest was chosen at random. Other informants were extracted from the media and elsewhere. All speakers were carefully selected taking into consideration their date of birth and exposure to a particular orthography.

The results suggest that regardless of the social situation of the speaker or other factors, while some Romanians pronounce the graphemes /â/ and /i/ in precisely the same way, that is, as one sound, others seem to use two different allophones, one for /â/ and one for /i/, with the latter much closer, as the orthographic symbol would imply. Therefore, the question which needs to be decided is whether orthographic changes should be made, and if so, on the basis of what historic, political or phonetic/phonological considerations, bearing in mind that attention should concentrate on the spoken language, and the assurance of its heritage, rather than on the secondary written one.

Key words: Close central vowel, mid-central vowel, formants, word-initial position, overlap, vowel length, word-stress.

1. Introduction

Considerable adjustment was needed after 1993 in Romania after the orthographical change came into force and it was years before even the media (almost) totally accepted the new situation. Of course, Romanians were already used to seeing the diacritics left out of texts, but in the case of the orthographical change, for most Romanians who were born in the 1960s and later and who could not remember, or were not familiar with, the old system, the orthographical change of 1993 would now sometimes replace one grapheme with another. That is to say,

under certain circumstances, observing rules that were perhaps hard for some to remember, /i/ became /â/.

The premises for and against the change were and have since then been discussed at length, nearly all of these arguments having been based on general historical-linguistic considerations, yet the conclusion reached by experts has been fairly unanimous: no scientific support for such a change has been brought forth. To the best of my knowledge no exhaustive studies have been carried out based on a phonetic-phonological approach. In view of the fact that spoken language is primary in the evaluation of language and the historical, written aspect secondary, decisions concerning the orthography ought to made more in the light of phonological than general linguistic information. The linguistic arguments are very well brought together and are clear in (Lombard, 1992), yet even Alf Lombard, the outside expert brought in by the Romanian Academy to assess the situation, does not consider the experimental phonetics case.

This article will examine the speech of a number of native Romanian speakers, mostly from the present period of time, but with some representation from the past. The prime objective will be simple, that is, to determine whether the pronunciation of the open central vowel has been affected by the orthography or not.

2. Preparation for study

The original plan was to divide the informants into two groups, those that had received their formal education under the earlier 1964 orthography and those that had received their formal education under the present 1993 orthography. This was found impractical because of the dearth of suitable recorded material, and it was decided to chose a mixed selection of informants, divide them into groups according to the quality of the material and study their results separately. The findings in this way should be just as reliable. The material used for the analysis consisted of recordings made at the Linguistic Campus of the University of Marburg (five informants, top quality sound), two news readers and a correspondent from Radio Romania (good quality), and an election address by Dinu Gheorghe (passable quality). The time frame for the recordings is a little more than ten years. First, however, certain important problems concerning the study and the material ought to be mentioned. In other words, the matter is not so simple: those educated in the years of the former orthography must have been greatly affected in their pronunciation by their parents and older acquaintances, and this would of course be conversely true of those who went to school after the orthographical change of 1993 had been made. Thus, the amount of interference of this type would vary from individual to individual and this supports the more qualitative type of study that I had decided to employ. More important still in his case is the fact that, as implied above, recordings of sufficient quality from the earlier period are simply not available, it seems, neither in the internet nor elsewhere. The quality of the material and variety of informant profile were therefore made the main considerations and

the analysis approached from the angle based on the individual. That is to say, the object would now be to compare speakers of different profiles (and especially different ages) assuming that in essence pronunciation is a constant factor from the time it is learnt, unless deliberate attempts are made to alter this, which is a variable which cannot easily be taken into consideration in a study of this kind. In any case, at least the five Marburg informants must have known that the purpose was to present an accurate example of Romanian pronunciation and those in the public eye (the other four informants) had a public obligation to use exemplary speaking styles. Analyses were therefore made of formants 1 and 2 for all speakers and all vowels, and corresponding charts constructed on this basis. In this way the position of /â/ relative to /î/ for these informants was determined. Duration was also measured.

Table 1 below provides the available information on the informants.

Table 1. Available information on speaker-informants

Initials	Gender	Place of birth	Age at time of recording	Profession	Year of recording
cp	female	Bucharest	25?	unknown	2004
sr	female	Câmpulung Muscel	25	student	2010
mo	female	Lozova, Moldova	24	student	2010
sp	female	Pitești	37	housewife	2009
fb	female	Sibiu	19?	student	2009
sc	male	Bucharest	47?	journalist	2012
ab	female	unavailable	25–30?	journalist	2012
ps	male	Dorohoiu,	68	mathematician	2012
dg	male	Constanta	48	lawyer	2004

The material used for the recordings in the case of the Marburg informants was a recitation of Aesop's fable The North Wind and the Sun and two short sentences of introduction, which are shown below in Appendix A, in all, an average of approximately 240 tokens for all five informants. Part of a news bulletin (Radio Romania, 12 a.m. 27.7.2012) provided the recorded material for the two journalists and interviewee, 35 tokens (only the vowels /â/ and /î/ were considered), and a randomly chosen extract from an election campaign speech, provided the material for dg, 505 tokens. The acoustic measurements were made using the Praat 5.143 program.

3. Methodology

Before making the calculations it was necessary to consider the accuracy and quality of the recorded materials. As far as the Marburg recordings go, only minor changes were necessary, and the wording was sometimes slightly different in the two short welcoming sentences in addition to the name. The texts were in a phonetically adapted form of the standard language. The quality of the sp recording was a little below that of the others, but certainly quite acceptable. The radio recording was of good quality, although there was slight background interference in

the case of *ps*. The presidential address was not recorded under the best of conditions, yet the results are consistent and confirm the vowel pronunciation of *dg*. The main problem here is that it was virtually impossible to find better recorded material for the period under consideration and this was the best example that could be found.

The values for formants 1 and 2 were calculated as means from short slices in the vocalic nuclei in order to ensure that possible misleading peaks and troughs were eliminated. Separate vowel charts for each individual were compiled for the Marburg informants and *dg*. In the case of the radio material, the results were combined and only the close central vowel was studied. Those cases in which the verb *fi* included /u/ in the present tense were left out of the analysis because of their different graphemic form. The final results upon which the main conclusion was founded were based on the total means for all three categories and a comparison with the other vowels.

4. Results

A breakdown of vowels analysed for the study as totals and percentages is shown in Figure 1.

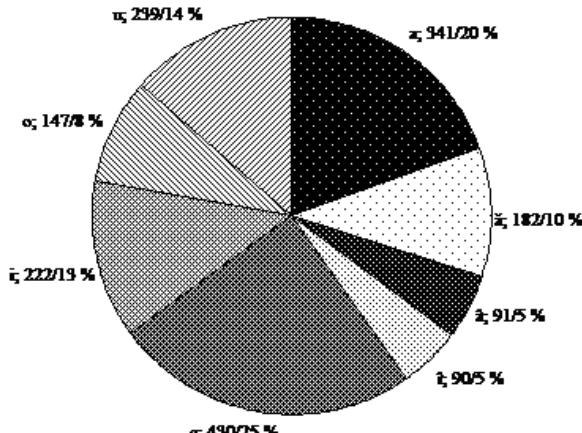

Figure 1. Breakdown of all vowel tokens measured in study as totals and percentages, according to the graphemes used in the 1993 orthography.

The pie chart shows that the resulting vowel charts are based on an adequate sample of tokens for all vowels considered, with the vowel under consideration occurring 181 times in the material and evenly represented by the two graphemes /â/ and /î/. Since extra vowel measurements were added for the sake of the study, this chart does not of course represent the frequency of occurrence of Romanian vowels in the material as a whole.

The neat vowel charts that were produced fit in well with present conceptions. The chart shows the difference in position of /â/ on the F₁ scale when

compared to /î/. Bearing in mind the quality of the material and informant background the vowel chart well illustrates the pronunciation of present day Romanian and is shown below as Figure 2.

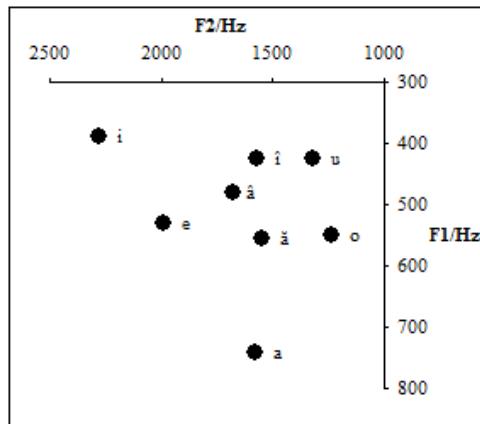

Figure 2. Romanian vowel chart based on measurements for five female informants.

It should perhaps also be added that there was very little variation between speakers, even if there was no essential difference in the pronunciation of /â/ and /î/ in the case of the youngest informant *fb*, which was an exception. In summary, the vowel chart for these informants produced no major surprises concerning the vowels as a whole, although when /â/ and /î/ are studied as possibly separate sounds, there is a difference in closeness that it is the intention of this study to examine more closely. Although, as previously mentioned, the quality of the *dg* recording was not as good as the Marburg files, the vowel chart based on these measurements was, in principle, the same as that for the five informants. This chart is displayed as Figure 3.

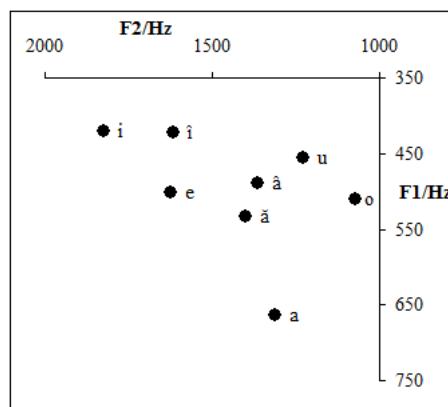

Figure 3. Romanian vowel chart based on the measurements for *dg*.

The vowel chart for *dg* shown in Figure 3 fits in very closely with the values displayed in Figure 2. The obvious difference is with F₂. In this figure /î/ is decidedly more frontal, approaching /i/. Could this be an indication of orthographical interference in the case of a speaker who received his formal education during the period of the 1964 orthography? The reliability of the vowel chart in other respects would seem to confirm the nearness of /î/ to /i/ and the general tendency for a more open and central pronunciation of /â/ in comparison to /î/. This could of course be a personal feature.

Figures 2 and 3 confirm the accepted placements of the vowels in the vowel chart for all six informants measured and it is not necessary to verify this any further. However, Figure 4 concentrates only on the close central vowel and its realisation by other speakers.

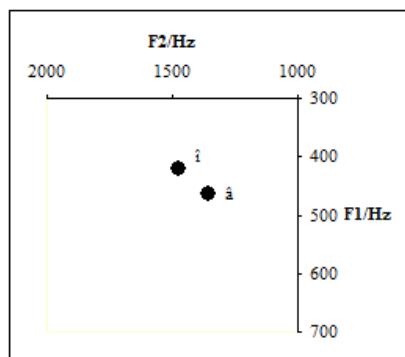

Figure 4. Placement in vowel chart of the close central vowel according to orthographical representation as pronounced by two Radio Romania news readers and one interviewee.

The resulting pattern in Figure 4 is reminiscent of the values for *dg* and the tendency for /î/ to be closer, and nearer to /i/ compared to /â/. That is, /î/ is situated above and to the left of /â/ in the chart. Given this situation it might well be asked whether the pronunciation of /î/ is always more open in Romanian than /â/, although as Figure 2 shows, not necessarily nearer to /i/ in the vowel chart. Yet, this latter feature appears to be speaker dependent, since of the five Marburg informants only *sr*'s pronunciation was significantly nearer to /i/ (and at the same time more open compared to /â/) than /â/.

5. Questions that should be addressed

The evidence so far might appear to justify a conclusion that the central vowel has a closer articulation if it is represented in the orthography by /î/ than if it is represented by /â/. But drawing conclusions could be misleading. There are in fact a number of factors that should be considered first before a definite statement on this matter can be made. These are considered below.

5.1. Word-initial vowel behaviour in Romanian

The results described above without further investigation suggest that in Romanian the initial close central vowel when occurring as /ɨ/ is almost always significantly closer than the same phoneme written as /â/. This study confirms such a conclusion, at least in the case of the majority of speakers, since there was one notable exception, *fb*, who was educated during the time of the 1993 orthography and there was virtually no difference in her pronunciation of the two central vowel graphemes. On the other hand, there are certain variables that have still to be taken into consideration, and one of these is the general behaviour of vowels occurring in specific positions in the word.

The rules concerning the orthographical appearance of the close central vowel are as follows; if this vowel is at the beginning of, at the end of or occurs in the middle of the word as the initial phoneme of a compound, it is written as /ɨ/, for example, *îndeplini*, *coborî*, *bineînțeles*, otherwise the orthographic form is /â/, for example, *până*. As mentioned above, the present infinitive of the verb *fi* 'be' is an exception which was not considered in this study, because in the orthography this vowel is represented by /u/. It was therefore decided to study the behaviour in general of the other vowels in order to determine whether the same feature was true of these. That is to say, are all vowels closer if they occur at the beginning of the word? In order to resolve this question the Marburg material was calculated and the results are summarised in a figure showing the positions in the vowel chart of both the initial vowels and non-initial vowels for all five informants, and these are shown below in Figure 5.

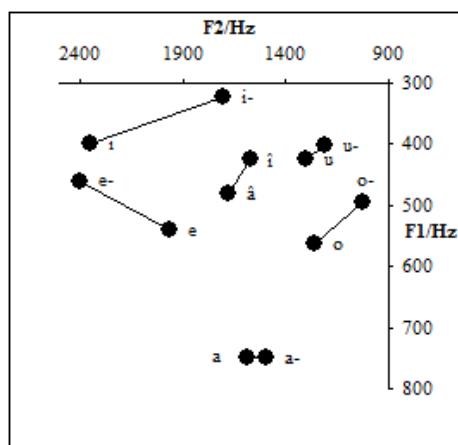

Figure 5. Vowel chart showing Romanian vowels both at the beginning of the word (vowel followed by a hyphen) and elsewhere in the word based on the measurements of five informants. /ă/ is missing from the chart because there were no examples of this vowel, which is seldom in initial position, in the material.

The chart shown as Figure 5 is crucial to understanding the pronunciation of the close central vowel. It clearly demonstrates that in Romanian irrespective of the

orthographical system to which a speaker has been subjected in childhood and early adolescence, all vowels with the exception of /a/ will be closer if they are in initial position. The chart shows the combined totals for all five informants, but not the variation between speakers, which is relevant to this study. In examining individual charts it was found that all follow the same pattern. Looked at individually all initial vowels with the exception of /a/, for which F_1 and F_2 were almost invariably the same, were closer than their counterparts. This fits in exactly with the patterns that appear in Figure 5, which can now be accepted as the rule for all five informants. By definition /â/ occurs in the middle of words and, in the case above, /î/ is always found at the beginning of the word, so in this respect these two graphemes represent one sound, and therefore correspond to the other vowels which are split into two groups, initial and non-initial. This chart demonstrates that the closer position of the initial vowel is perfectly normal.

5.2. Possible effects of overlap

Overlap could play some part in changing the quality of /î/ (Estill, 2015). In the material analysed /î/ was followed by /n/ three times out of four and in the case of /n/ a coefficient of 1.06 was calculated for anticipatory overlap for F_1 and 1.03 for F_2 . As Figure 6 indicates, adjusting for anticipatory overlap caused by /n/ brings /î/ (which becomes \hat{i} adjusted in Figure 6) nearer to /â/, although it still remains closer in the vowel chart than /â/. It can therefore be asserted that although the anticipatory overlap caused by /n/ has the effect of raising formant values, this is not strong enough in the case of the close central vowel to reverse its position relative to /â/ and the pattern remains consistent with the other vowels as shown in Figure 5. Overlap therefore must have some effect.

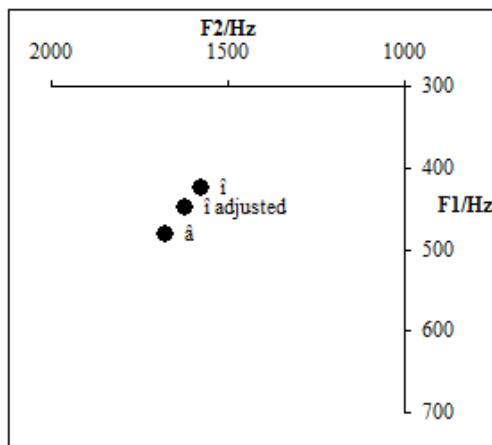

Figure 6. New position of /î/ (\hat{i} adjusted) compared to /â/ and /î/ in Romanian vowel chart after allowance has been made for anticipatory overlap caused by /n/. Results based on Marburg informant totals.

This means that overlap is evidently a contributory factor in raising the frequencies of F_1 and F_2 and that this cannot be ignored in the case of /î/, since it cuts the distance to /â/, as it were, by half on the F_1 scale. It should be observed that /î/ is the only example of this feature.

5.3. Possible effects of stress

Another factor that ought to be taken into consideration is stress, and in particular word stress. In order to determine the part played by word stress in the pronunciation of vowels in Romanian the differences in formant values between stressed and unstressed vowels was compared for the five Marburg speakers and the result appears below in Figure 7.

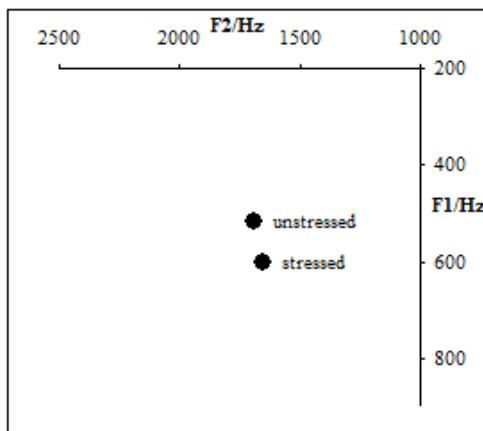

Figure 7. Position in Romanian vowel chart of stressed and unstressed vowels as totals for all vowels for five informants based on 558 unstressed and 338 stressed tokens in polysyllabic words.

Monosyllabic words were not included in the experiment because of the problems related to resolving the extent to which they may or may not represent word or sentential stress, that is, whether to classify them as stressed or unstressed. The results shown in Figure 7 provide an unequivocal answer to the problem of stress effect: in Romanian unstressed vowels are regularly and significantly closer than stressed vowels, while there is little or no change in F_2 values. This chart is almost identical with the individual charts for all informants, although there was some slight variation on the F_2 scale. This being the case it is safe to say that lack of stress is a factor in Romanian if not elsewhere that raises F_1 values and makes vowels closer. In general the initial /î/ is unstressed because it is so often formed from a prefix, as it was in the material used in this research, whereas /â/ is nearly always stressed, again, as it was in this material (with the exception of one instance). Therefore, /â/ can be treated as stressed and /î/ as unstressed. In summary, the position in the vowel chart of /î/ relative to /â/ is also determined by stress factors, and this has the effect of heightening its position in the vowel chart.

5.4. The enigma of vowel length

Until now this discussion has concerned the quality of vowels as reflected in the formants. However, in considering difference in durations, it becomes evident that, in this respect, /â/ and /î/ display different lengths. /â/ is regularly much shorter than /î/. This can be seen from the chart shown as Figure 8, which is based on the information from the Marburg informants.

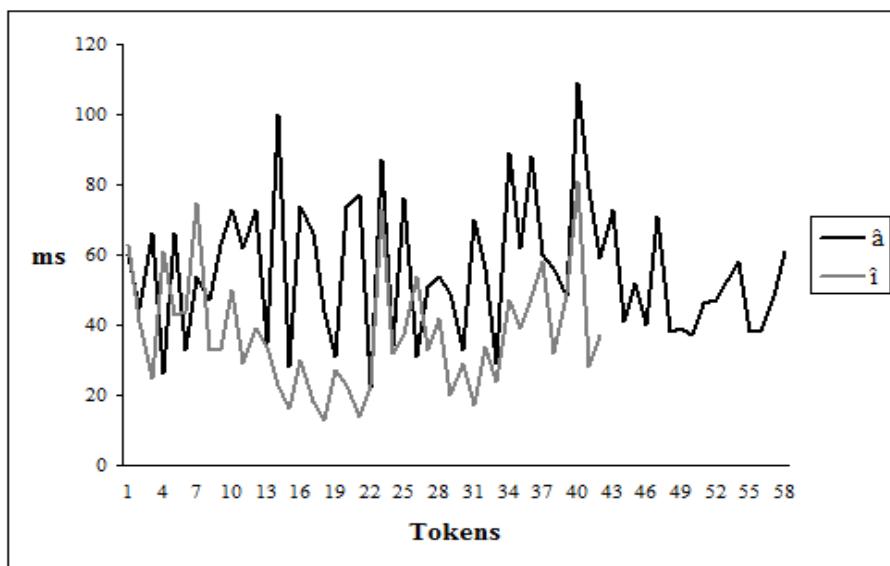

Figure 8. Vowel durations for the graphemes /â/ and /î/. The grey line representing /î/ is regularly below the black line representing /â/. The means are /â/, 56 ms and /î/, 37 ms.

On the other hand, since /î/ is word initial in the examples and /â/ is non-initial and difference in vowel length is evident, no such distinction can be found in connection with the other vowels, the figures for these were 68 ms (non-initial) and 64 ms (initial) that is, there is no relationship between word-initialness non-initialness in terms of length of vowels in general other than the difference associated with /â/ and /î/. Duration of course does not directly effect the quality of the sound, but there could still be a tendency for speakers to extend the length of /â/ simply because this sound uses a different grapheme to /î/. This analogy hypothesis has not been established and this author would be happy if other phonologists were to make their own calculations about Romanian.

6. Conclusion

The foregoing clearly establishes that, from the point of view of quality, the graphemes used today for the close central vowel in Romanian do not affect and have not affected pronunciation. In the opinion of this author the 1964 orthography was better adapted to the Romanian language than the orthography now used, but changing

history would be a very expensive undertaking subjecting the population to another spell of re-education, and so things will probably remain as they are. The reasons for this conclusion have been outlined above: all vowels in Romanian operate in the same way despite the orthography and follow phonetic rules, overlap plays an important part in the difference of quality between /â/ and /î/, and stress also differentiates these two graphemes. It does seem that there is a difference between the length of the graphemes /â/ and /î/. However, let us hope this study helps to put an end to the main discussion concerning the question which is the title of this article.

References

- Estill, Dennis (2015). '*Pre- and post-vocalic overlap effect on Meadow Mari and Udmurt vowels. A comparison.*' XII Congressus Octavus Internationalis Fennō-Ugristarum. Oulu.
Lombard, Alf (1992). *Limba română*, nr. 10, p. 531, Despre folosirea literelor î și â.

Appendix

The North Wind and the Sun. Romanian version.

Vântul de nord și soarele se certau care din ei e mai puternic când un călător apără înfășurat într-o haină groasă. Au hotărât că acela care reușește primul să-l facă pe călător să își scoată haina trebuie considerat mai puternic decât celălalt. Atunci vântul de nord suflă cât mai tare putu, dar cu cât sufla mai tare, cu atât călătorul înfășura mai tare haina în jurul lui; și în cele din urmă vântul de nord renunță. Apoi soarele străluci puternic și imediat călătorul își scoase haina. Și astfel vântul de nord fu obligat să recunoască faptul că soarele e cel mai puternic dintre ei doi.

Sentences of introduction (with slight variations):

Le urez bun venit tuturor participanților acest curs de linvistică. Numele meu e ... și vorbesc românește.

APLIKÁCIA UČEBNÝCH ŠTÝLOV VO VYUČOVANÍ CUDZÍCH JAZYKOV

Lenka GARANČOVSKÁ

Každý je génius. Ale ak budete posudzovať rybu podľa toho, či sa dokáže vyškriabať na strom, strávi celý život vo viere, že je neschopná.

Albert Einstein

Dieser Artikel beschäftigt sich mit dem in der Lerndidaktik aktuellen Thema Lernstile und ihre Anwendung im Fremdsprachenunterricht. Die theoretischen Zugänge zum Thema Unterschied zwischen Kognitionsstilen und Lernstilen, Diagnostik von Lernstilen und Lernstiltheorien werden analysiert und erleuchtet. Die für die breite Gesellschaft bekannte Klassifikation von Lernstilen nach der Perzeptionspräferenz wird betont. Es geht um drei Grundtypen von Lernstilen (visuell, auditiv und kinästhetisch), die klar und deutlich vorgestellt werden. Es wird hier darauf hingewiesen, dass es in der Praxis fast keine reinen Lernstile, sondern meistens Mischformen oder Kombinationsformen, gibt. Das heißt, zwei oder mehr Perzeptionskanäle bei der Informationswahrnehmung, -verarbeitung und bei ihrem Behalten auf einmal benutzt werden. Beim Lernen wird meistens der dominante Lernstil verwendet, der vom zweitstärksten Lernstil unterstützt wird. Die Information über die Lernstile kann einer der Gründe sein, warum einige LernerInnen erfolgreicher beim Fremdsprachenlernen als die anderen sind. Es ist nicht nur ein Vorteil für Sie, ihr Lernstil zu kennen, sondern auch für die LehrerInnen, für die es eine wichtige Informationsquelle für den weiteren Unterrichtsvorgang bedeutet. Es werden hier auch Lehr- und Lerntipps, die auf Grund der verschiedenen Aktivitäten die einzelnen Lernstile unterstützen, dargestellt.

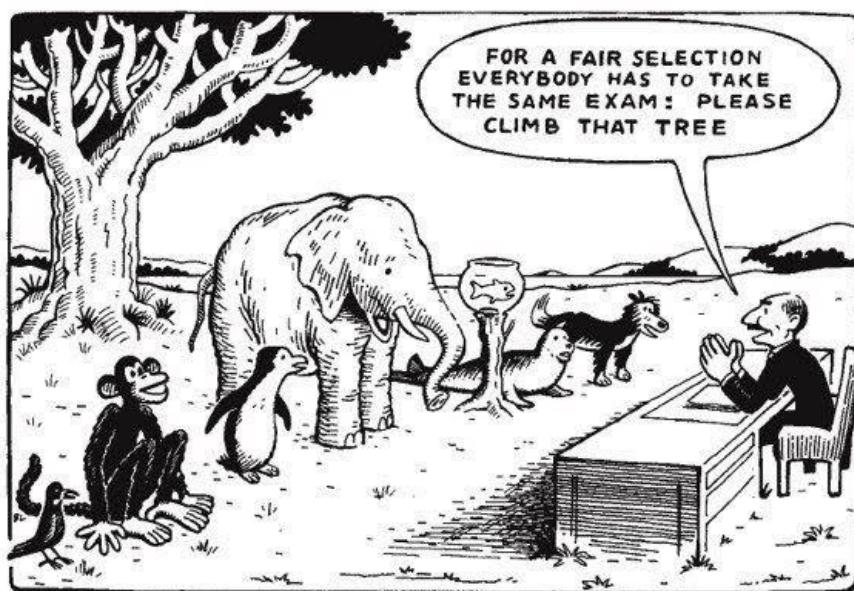
Schlüsselwörter: Lerndidaktik, Kognitionsstile, Lernstile, Diagnostik der Lernstile, Lernstiltheorien, Fremdsprachenunterricht, effektives Lehren und Lernen.

1 Niekol'ko úvodných poznámok (k výberu témy)

Nedávno som vo virtuálnom prostredí zaregistrovala zaujímavý obrázok reflekujúci systém školského vzdelávania, ktorý je (nielen) v našich zemepisných šírkach ešte stále založený na domienke, že jedine vytváraním rovnakých podmienok a príležitostí pre všetkých žiakov/študentov¹ dosiahneme údajne na princípe spravodlivosti korektné a hodnowerné výsledky. Ak však dáme tento

¹ Vzhľadom na to, že v odbornej praxi sú termíny *žiak*, *študent*, *učiteľ*, *lektor*, *pedagóg*, *oborník* bežne zaužívané v mužskom rode aj pre označenia ženských podôb *žiačka*, *študentka*, *učiteľka*, *lektorka*, *pedagogička*, *oborníčka*, nepoužívame v texte rodovo citlivý jazyk.

podnetný obrázok do súvislosti s vyššie uvedeným výrokom A. Einsteina, možno sa zamyslieť nad tým, či nie je hlavne v dnešnej dobe vhodné pri výučbe prihliadať na potreby samotných žiakov/študentov, rešpektovať ich a v závislosti od toho uplatňovať v školskej praxi aj rôzne učebné štýly. Učiteľ je postavený pred veľkú výzvu, ktorá spočíva v hľadaní takých možností, ktorými by zlepšil individuálny učebný štýl svojich žiakov/študentov a naučil ich, ako sa vedome efektívnejšie učiť.

Obr. 1 Our Education System / Náš vzdelávací systém¹

Často si nielen vyučujúci, ale aj samotní žiaci/študenti kladú otázku, aký je najefektívnejší spôsob výučby či (samo)štúdia. Aj napriek skutočnosti, že máme ako jednotlivci veľa spoločného, je každý z nás jedinečný. Vo všeobecnosti sa líšime spôsobom, akým vnímame, spracúvame a uchovávame informácie prijímané zo svojho okolia, ako ich klasifikujeme, ako na ne reagujeme, ako sa rozhodujeme, aký prístup volíme v problémových situáciach a pod.

Tak ako v bežnom živote, aj v oblasti vzdelávania platí, čo sa osvedčilo u jedného, nemusí sa stretnúť s rovnakou odozvou a žiaducim účinkom u toho druhého. Niekoľko sa učí potichu, iný nahlas; niekomu stačí, ak si poznámky raz alebo dvakrát prečíta, druhému zase vyhovuje, ak si poznámky celé hodiny prepisuje alebo ich farebne zvýrazňuje, čím odlišuje dôležité informácie od tých menej dôležitých, príp. si kreslí rôzne obrázky, diagramy a iné. Sú aj takí, ktorí nemôžu pri učení nečinne sedieť, a tak sa popri tom hrajú napr. s písacími pomôckami, alebo potrebujú pohyb, prechádzajú sa po miestnosti. Niekoľko uprednostňuje pri štúdiu

¹ Danielle Wolford, „Learning disorder or genius? Why parents & teachers are getting it wrong“, *Weedem and Reap*, <<https://www.weedemandreap.com/learning-disorder-genius>>, citované 11.04.2016.

skôr pokojné a čisté miesto s usporiadanými učebnými materiálmi; naopak nedokázal by sa učiť v neporiadku, ktorý môže druhého podnecovať, ako aj hlasná hudba, televízia alebo iné rušné prostredie (v dopravnom prostriedku, na stanici, v reštaurácii, kaviarni, parku atď.). Jeden sa rýchlejšie a ľahšie učí v noci, iný zase skoro ráno; niekto so spolužiacimi/s kamarátmi v rámci vzájomných diskusií, iný naopak najradšej sám.

Pri štúdiu cudzích jazykov to platí podobne. Istá skupina žiakov/študentov preferuje verbálny výklad učiteľa/lektora, ďalšiu skupinu motivuje skôr výklad v podobe rôznych powerpointových prezentácií či iných názorných ukážok. Jedni sa pri učení nových slov a slovných spojení prikláňajú k mechanickému memorovaniu, pri fixovaní poznatkov z gramatiky siahajú po drilových cvičeniach, ktoré zase druhí považujú za zbytočné a nudné. Kým poniekrorí sa vyslovene dožadujú aktivít zameraných na komunikáciu, aby prostredníctvom nich mohli uplatniť nadobudnuté poznatky či už z novej slovnej zásoby alebo gramatiky, naopak u iných vzbudzuje táto činnosť stres, ba priam odpor a radšej sa vyjadrujú písomne (napr. formou slohových prác).

Ako vyplýva z uvedeného, asi by sme márne hľadali jedinú správnu odpoved' na otázku, akým spôsobom sa čo najefektívnejšie učiť. Dôvod je očividný, každému z nás totiž vyhovuje niečo iné. Spontánne uplatňujeme odlišný, resp. individuálny učebný štýl, rôzne stratégie a techniky učenia sa, ktoré sú pre nás adekvátne, podporujú naše prirodzené potreby a tým nám pomáhajú dosiahnuť vytýčený študijný cieľ. Ako vysvetľuje G. Lojová¹,

všichni máme určité specifické vnitřní charakteristiky vztahující se k procesu učení, které způsobují, že jednotlivec přistupuje k řešení úkolů svým vlastním způsobem, preferuje odlišné přístupy a postupy, specificky reaguje na problémové úkoly. Rovněž ve škole se žáci liší v preferencích vyučovacích aktivit, ve vnímání učebních úloh a v organizaci poznatků, vytváření si vztahu k nim. Přístup učitele, způsob prezentace učiva, vyučovací postup, určitá metoda nebo aktivita vyhovuje jednotlivým žákům v různé míře.

2 Učebný štýl (z histórie, vymedzenie pojmov)

Problematika učebných štýlov je relatívne mladá, možno ju zaradiť do oblasti psychodidaktiky. V slovenskom prostredí je málo známa, o čom svedčí aj fakt, že v slovenčine boli doposiaľ publikované len dve hlbšie rozpracované pedagogicko-psychologické monografie z tejto oblasti; autorkou obidvoch je L. Kaliská (*Koncepcia učebných štýlov so zameraním na teóriu D. A. Kolba*² a *Vyučovanie zamerané na učebné štýly*³). Nadalej však absentujú systematicky spracované publikácie.

¹ Gabriela Lojová – Kateřina Vlčková, *Stýly a strategie učení ve výuce cizích jazyků*, Praha, Portál, 2011, s. 13-14.

² Lada Kaliská, *Koncepcia učebných štýlov so zameraním na teóriu D. A. Kolba*, Banská Bystrica, OZ Pedagóg PF UMB, 2009.

³ Lada Kaliská, *Vyučovanie zamerané na učebné štýly*, Banská Bystrica, PF UMB, 2013.

Sporadicky sa objavujú vedecké štúdie a články uverejňované v konferenčných zborníkoch či odborných periodikách, ktoré sa týmto zaoberajú len parciálne, a to aj napriek skutočnosti, že „poznanie problematiky učebných štýlov učiteľmi i žiakmi a jej aplikácia vo vzdelávaní môže pritom podstatne zvýšiť kvalitu vzdelávania¹.“

V zahraničí možno o systematickom výskume učebných štýlov uvažovať najskôr v štyridsiatych rokoch 20. storočia. Až v osiemdesiatych rokoch sa tomuto javu začína venovať intenzívnejšia pozornosť, a to nielen v oblasti psychológie, ale aj pedagogiky. Spomedzi všetkých odborníkov, ktorí výrazne prispeli k výskumu a rozvoju učebných štýlov, možno spomenúť A. D. Cohenu, M. E. Ehrmanovú, R. Ellisu, D. A. Kolbu, R. Oxfordovú, J. M. Reidovú (špecializovala sa predovšetkým na problematiku učebných štýlov v cudzojazyčnej výučbe), R. Ridingu a iných; v česko-slovenskej odbornej obci to boli hlavne J. Mareš (*Styly učenia žáků a studentů*²) a I. Turek (*Učebné štýly a rozvoj schopnosti žiakov učiť sa*³ a *Didaktika*⁴). Treba podotknúť, že v súčasnosti možno na internete nájsť niekol'ko miliónov webových stránok zameraných na problematiku učebných štýlov hlavne v angličtine („learning styles“) alebo niekol'ko desiatok tisíc v nemčine („Lernstile/Lerntypen“).

Aj napriek všetkému nie je terminológia v tejto oblasti jednotná. V odbornej literatúre sa stretávame s rôznymi pojмami, napr.: *učebný štýl*, *štýl učenia (sa)* („learning style“) vs. *kognitívny štýl*, *poznávací štýl* („cognitive style“), ktorých vymedzenie je rozporuplné. Jedna skupina odborníkov označuje kognitívny štýl za nadradený učebnému štýlu a naopak druhá skupina zase tvrdí, že kognitívny štýl je súčasťou učebného štýlu. Často sa však aj vzájomne zamieňajú a nie celkom správne považujú za synonymné výrazy.

Pre potreby tohto príspevku iba stručne poukážem na hlavný rozdiel medzi učebným a kognitívnym štýlom, pričom vychádzam z Turekovho⁵ porovnania základných pojmov kognícia a učenie sa. Kým kognícia (poznanie) zahŕňa procesy späť s prijímaním a spracovávaním informácií; učenie sa predstavuje proces získavania a modifikácie poznatkov o svete, v priebehu ktorého dochádza paralelne na základe neustále sa rozvíjajúceho skúsenostného komplexu jedinca aj k zmene jeho správania, postojov, osobnostných charakteristík atď. Podľa J. Marešá⁶ sú kognitívne procesy nástrojom učenia sa, sprostredkúvajú jeho priebeh, aktivizujú ho a ovplyvňujú kvalitu naučeného. Jednotlivec, ktorý sa učí, vlastne poznáva, ale dôležitú úlohu pritom plnia aj nekognitívne zložky (motivácia, vôľa, sociálny kontext a iné faktory). Z toho vyplýva, že pojem učenie sa je širším pojmom ako kognícia.

V zhode s J. Marešom⁷, I. Turekom¹, G. Lojovou², E. Petlákom³ a L. Kaliskou⁴ možno kognitívny štýl definovať ako spôsob, ktorý jedinec uprednostňuje pri

¹ Ivan Turek, *Didaktika*, Bratislava, Iura Edition, 2008, s. 81.

² Jiří Mareš, *Styly učení žáků a studentů*, Praha, Portál, 1998.

³ Ivan Turek, *Učebné štýly a rozvoj schopnosti žiakov učiť sa*, Banská Bystrica, Metodicko-pedagogické centrum, 2002.

⁴ Ivan Turek, *Didaktika*, Bratislava, Iura Edition, 2008.

⁵ *Ibidem*, s. 82.

⁶ *Ibidem*, s. 57.

⁷ *Ibidem*.

prijímaní a spracúvaní postupne nadobúdaných informácií. Je prevažne vrodený, jeho vonkajšia ovplyvniteľnosť je nízka (t. j. ľahko sa mení) a je len minimálne viazaný na obsah. Učebný štýl sa vymedzuje ako súhrn postupov, ktoré jedinec uprednostňuje pri učení sa v určitom období svojho života. Treba si uvedomiť, že hoci sa vyvíja z vrodeného základu, je na rozdiel od kognitívneho štýlu prevažne získaný, počas života sa totiž modifikuje a postupne prehľbuje. Vonkajšia ovplyvniteľnosť má veľký potenciál a viazanosť na obsah je v porovnaní s kognitívnym štýlom väčšia. Kým kognitívny štýl ovplyvňuje samotný priebeh učenia sa i jeho výsledku, učebný štýl sa rozvíja pod vplyvom pôsobenia odlišných vnútorných (veku, predchádzajúcich skúseností, motivácie, momentálneho psychického stavu atď.), ale aj vonkajších (pedagogických/učebných, sociálnych a kultúrnych) faktorov. Ako je zrejmé, kognitívne štýly tvoria platformu pre postupný rozvoj individuálnych učebných štýlov, a preto logicky uvažujeme o kognitívnych štýloch ako o podmnožine učebných štýlov.

3 Diagnostika učebných štýlov

Vo všeobecnosti si žiaci/studenti neuvedomujú svoj učebný štýl, ani nepristupujú k systematickej analýze spôsobu, akým sa vlastne učia, nepremýšľajú nad efektivitou svojho štúdia, ani nad možnosťami jeho zlepšenia. Hoci považujú učebné štýly skôr za samozrejmú súčasť vzdelávacieho procesu, je možné ich diagnostikovať a dokonca aj meniť. Treba sice uznať, že ide o náročnejší proces, ktorý je však možné zvládnuť či už na základe prísnej sebadisciplíny, za pomoci odborníkov (uvedomelých učiteľov/lektorov) alebo podpory zo strany rodičov, spolužiakov, kamarátov.

Dovolím si tvrdiť¹, že diagnostikovanie učebných štýlov je pre zvyšovanie efektivity výučby a (samo)štúdia nenahraditeľné. Keďže jedinec si v procese vzdelávania neuvedomuje preferenciu svojho individuálneho štýlu, na základe ktorého by sa mohol rýchlejšie a jednoduchšie učiť, dôležitú úlohu pritom zohráva pedagóg. Jeho cieľom je vzbudit záujem o sebapoznanie žiakov/studentov, viesť ich k uvedomelému a zámernému spôsobu učenia sa, tým ich zároveň motivovať k dosahovaniu lepších učebných výsledkov. Z vlastnej lektorskej praxe – či už výučby nemčiny alebo slovenčiny ako cudzieho jazyka – môžem potvrdiť, že frekventanti jazykových kurzov sa takmer vôbec nezaoberajú problematikou individuálnych učebných štýlov. Často bývajú zaskočení otázkami, ktoré im kladiem obvykle na úvodnej hodine: *Akým štýlom sa učíte?, Aký spôsob štúdia vám najviac vyhovuje?* Vo väčšine prípadov na ne bud' nevedia odpovedať, alebo je ich odpoved'

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ Erich Petlák, *Inovácie v edukačnom procese*, Dubnica nad Váhom, Dubnický technologický inštitút, 2012.

⁴ *Ibidem*.

pomerne dosť rozpačitá. Z toho dôvodu sa s nimi snažím viesť rozhovor¹ so zámerne kladenými otázkami, ktoré nielen ich, ale aj mňa aspoň orientačne informujú o preferencii učebného štýlu toho-ktorého jednotlivca:

- *Aký spôsob prezentovania učiva vám vyhovuje? – Rýchlejšie pochopíte a jednoduchšie si zapamätáte informácie, ktoré si prečítate alebo vypočujete?;*
- *Ako sa učíte novú slovnú zásobu? – Kreslite si obrázky?, Zapájate zároveň svoju predstavivosť?, Prepisujete si jednotlivé slovíčka alebo si ich nahlas opakujete, až kým sa ich nenaučíte?;*
- *Čo vám pomáha pri porozumení gramatických pravidiel? – Učíte sa ich memorovaním?, Hľadáte pritom zhody a/alebo rozdiely s gramatikou vo svojom materinskom jazyku alebo inom cudzom jazyku, ktorý ovládate?, Vytvárate si nejaké diagrame alebo iné ilustrácie?;*
- *Aký spôsob preferujete pri fixovaní nadobudnutých poznatkov? – Precvičujete ich pomocou rôznych úloh v cvičebnici?, Vyhľadávate radšej interaktívne cvičenia na internete?, Počúvate rádio alebo iné audionahrávky?, Uprednostňujete sledovanie autentických televíznych programov, filmov alebo iných audiovizuálnych nahrávok?;*
- *Aké typy úloh považujete za podnetné a efektívne? Naopak, aké aktivity vo vás vyvolávajú neistotu, zábrany, stres alebo dokonca averziu? – Vyhovuje vám viac písomná alebo ústna forma komunikácie?, Diskutujete radi v skupine? a pod.*

Aby boli výsledky validné a nedochádzalo k ich skresleniu, je nutné kombinovať viacero metód merania a diagnostikovania učebných štýlov. Ako uvádzajú J. Mareš² a G. Lojová³, odborníci sa o to snažia prostredníctvom rôznych priamych i nepriamych metód. Priamou metódou, ktorú môžu pedagógovia s relevantnými poznatkami o učebných štýloch používať na vyučovaní bez špeciálnej prípravy, je *pozorovanie* žiakov v učebných situáciách. Je dôležité, ako sa žiak správa, čo robí, ako pristupuje k riešeniu úloh, ako na ne reaguje, čo je jeho cieľom. Niektedy sú ale poznatky získané priamym pozorovaním nedostačujúce, a preto nastupujú nepriame metódy, ku ktorým sa zaraďuje: *riadený (neformálny) rozhovor* s učiacimi sa v obdobnom duchu, ako som ho načrtla vyššie, rôzne dotazníky a štandardizované testy, v ktorých treba odpovedať buď na otázky o vlastnom procese učenia sa alebo riešiť rôzne úlohy, pri ktorých sa na základe použitého postupu vyvodí záver s preferenciou určitého učebného štýlu, a v neposlednom rade *analýza portfólia*, zachytávajúceho vývoj žiaka v určitom období.

Existuje viacero dotazníkov, ktoré slúžia predovšetkým na vedecký výskum, avšak niektoré sú širokej verejnosti k dispozícii na rôznych internetových stránkach

¹ Rozhovor v cudzom jazyku sa osvedčil pri (mierne) pokročilých študentoch. Pri jazykovo menej zdatných jedincoch sa ukázala vhodná kombinácia materinského a cudzieho jazyka alebo uplatnenie angličtiny, čím sa zvýšil potenciál získaných informácií.

² Ibidem, s. 84–97.

³ Ibidem, s. 36–39.

a majú skôr komerčný charakter. K najčastejšie používaným dotazníkom¹ zameraným na štúdium cudzích jazykov patria:

- *Ehrman and Leaver Learning Style Questionnaire (ELLSQ)*,
- *Kolb's Learning Style Inventory (LSI)*,
- *Learning Channel Preference Checklist (LCPC)*,
- *Learning Style Survey (LSS)*,
- *Rebeca Oxford's Style Analysis Survey (SAS)*,
- *Reid's Perceptual Learning Style Preference Questionnaire (PLSPQ)*,
- *VAK Learning Styles Self-Assessment Questionnaire*,
- *VARK Questionnaire* a iné.

Ako som už uviedla, diagnostika učebného štýlu je sice dôležitá, ale nemenej významné je aj následné rešpektovanie osobnosti jedinca (čiže jeho individuálneho učebného štýlu), čo môže lektor do určitej miery podčiarknuť v každodennej vyučovacej praxi, a to cieleným uplatnením individualizovaných zásahov do priebehu vyučovania cudzích jazykov. Počas výučby totiž vyberá také aktivity a metódy, ktorými vedome usmerňuje vyučovací proces, zefektívňuje a optimalizuje učebné podmienky i prostredie tak, aby v ňom bolo možné štúdium v zhode s učebným štýlom toho-ktorého študenta. Odlišný prístup k učiacim sa nepochybne napomáha k rozvoju cudzojazyčných znalostí na základe ich prirodzených možností a schopností. Je mi zrejmé, že takýto prístup nie je možné realizovať v rámci každej vyučovacej jednotky, obzvlášť v početných skupinách (na základných či stredných školách). Ako môžem z osobnej skúsenosti potvrdiť, často na to ponúkajú priestor práve jazykové kurzy v univerzitnom prostredí alebo jazykových školách, pretože okrem iného disponujú menším počtom frekventantov.

4 Klasifikácia učebných štýlov

V odbornej literatúre sa stretávame s rozdielnymi prístupmi ku klasifikácii učebných štýlov, na základe čoho existuje aj ich viacero rozdelení (typológií). V dôsledku načrtnej rôznorodosti nejestvuje teória, ktorá by zovšeobecnila a zjednotila danú problematiku do takej miery, aby bola akceptovaná širokou odbornou verejnoscou. Vzhľadom na obmedzený rozsah tohto príspevku uvádzam iba niekoľko základných klasifikácií učebných štýlov v zhode s J. Marešom², I. Turekom³ a E. Petlákom⁴, ktorí sa vo svojich publikáciach zaoberajú ich podrobnejšou charakteristikou. Učebné štýly klasifikované podľa:

- *zmyslových preferencií* – tzv. VARK model, pozostávajúci zo začiatočných písmen anglických slov: „visual“ (vizuálny, zrakový), „aural“ (auditívny, sluchový), „read/write“ (čítať/písat, verbálny, slovný) a „kinaesthetic“

¹ Takmer všetky z uvedených dotazníkov sú dostupné online. V niektorých prípadoch sú k dispozícii aj v inej jazykovej mutácii, akou je angličtina.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

(kinestetický, pohybový), N. D. Fleming (1987) hovorí teda o vizuálnom, auditívnom, verbálnom a kinestetickom učebnom štýle;

- *prevažujúcich druhov inteligencie* – H. Gardner (1983) rozšiňuje lingvistický (jazykový, rečový, verbálny), logicko-matematický, priestorový (vizuálny), telesno-kinestetický (fyzický, pohybový), muzikálny (hudobný), interpersonálny, intrapersonálny a prírodný učebný štýl;
- *vnímania reality a spôsobu spracovania informácií* – ide o tzv. model skúsenostného učenia amerického psychológa D. A. Kolba (1984), ktorý diferencuje učebné štýly na: konkrétny, reflektívny (žiak novátor/divergátor), abstraktný, reflektívny (žiak analytický/asimilátor), abstraktný, aktívny (žiak praktický/konvergátor) a konkrétny, aktívny (dynamický žiak/akomodátor);
- *prístupu k učeniu* – F. Marton a R. Säljo (1976) zistili, že pri jedincoch dominujú dva základné a kvalitatívne odlišné prístupy k učeniu sa, a to povrchový a hĺbkový.

Na margo toho by som chcela podotknúť, že napríklad v prílohe publikácie I. Tureka¹ sú k dispozícii dotazníky k uvedeným klasifikáciám učebných štýlov v slovenskom preklade. Záver každého dotazníka je doplnený návodom na jeho vyhodnotenie, čím je možná presná diagnostika konkrétneho učebného štýlu v rámci zvolenej typológie.

V oblasti cudzojazyčnej výučby sa odborníci zameriavajú len na niektoré z množstva učebných štýlov dostupných v pedagogickej či psychologickej literatúre. Aj v tejto sfére sa vytvorili odlišné klasifikácie učebných štýlov podľa rôznych kritérií, ku ktorým podľa G. Lojovej² patria:

- *percepčná (zmyslová) preferencia* – ide o tzv. VAK model, ktorý vyplynul z neurolingvistického programovania a je predchodom už spomínaného Flemingovho VARK modelu;
- *závislosť a nezávislosť na poli* – zistuje mieru vnímania jednotlivých prvkov bud' ako nezávislých na (lingvistickom) poli, t. j. oddelených od celku, kontextu alebo ako súčasť tohto poľa, celku;
- *impulzívnosť a reflexivita* – vyplýva z posudzovania reakcie jedinca na podnety z okolia a jeho prístupu k zvoleným riešeniam, na základe čoho možno rozlišovať impulzívne a reflexívne (rozvážne) typy učiacich sa;
- *tolerancia nejednoznačnosti* – poukazuje na to, do akej miery dokáže jedinec akceptovať a spracovať nejednoznačné alebo dvojznačné informácie, ktoré sú v rozpore s jeho súborom a systémom dovtedy nadobudnutých poznatkov;
- *dominancia mozgových hemisfér* – je vedecky dokázané, že počas procesu učenia sa sú aktívne obidve hemisféry, ale ich podiel na výslednom efekte je rozdielny; väčšina populácie má dominantnú bud' pravú alebo ľavú

¹ Ibidem, s. 527–541.

² Ibidem, s. 45–91.

mozgovú hemisféru, čo markantne ovplyvňuje aj samotný priebeh ich spôsobu učenia sa;

- Štruktúra vrodených predpokladov – koreluje s Gardnerovou teóriou rozmanitých inteligencií, ktorá je v praxi známa a rozšírená ako už vyšie spomenutá klasifikácia učebných štýlov podľa prevažujúcich druhov inteligencie.

Uvedené klasifikácie učebných štýlov majú odlišný význam v procese učenia sa, a preto zostáva na uvážení samotného pedagóga, ktorú typológiu bude považovať za dominantnú a vhodnú do takej miery, aby ju zohľadnil a aplikoval vo vyučovaní cudzích jazykov.

4.1 Učebné štýly klasifikované podľa zmyslových preferencií

Spomedzi všetkých spomenutých kritérií podielajúcich sa na klasifikácii učebných štýlov som sa rozhodla upriamiť intenzívnejšiu pozornosť práve na typológiu učebných štýlov, pri ktorých zohráva dôležitú úlohu percepčný kanál.

Súhlasím s tvrdením M. E. Ehrmanovej¹, ktorá za hlavný predpoklad podporujúci proces učenia sa cudzích jazykov označuje zmyslové vnímanie jedincov. Každý z nás totiž vníma podnety z okolia na základe všetkých zmyslových orgánov, no hlavný rozdiel spočíva v dominancii určitého percepčného kanálu. V roku 1975² na túto skutočnosť poukázal F. Vester³, ktorý už vtedy rozlišoval štyri skupiny učiacich sa⁴, resp. učebné štýly:

- *vizuálny* („visueller Lerntyp“) – učenie sa pomocou zraku a pozorovania;
- *auditívny* („auditiver Lerntyp“) – učenie sa prostredníctvom počúvania a hovorenia;
- *haptický* („haptischer Lerntyp“) – učenie sa na základe dotyku a hmatu;
- *intelektuálny* („intellektueller Lerntyp“) – učenie sa na základe intelektu.

Kritici Vesterovho modelu učebných štýlov sa zhodujú na tom, že pri svojej klasifikácii neuplatnil jednotné kritérium. Pri prvých troch učebných štýloch možno v zhode s ich pôvodcom za hodnotiace kritérium nepochybne považovať percepčný kanál. Nové informácie, vedomosti a poznatky prijíma a spracováva jedinec na základe odlišných zmyslových orgánov, ale tento proces by nebol možný bez prítomnosti kognitívnej zložky, ktorú predstavuje nim definovaný štvrtý učebný štýl. Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že intelektuálny učebný štýl je v podstate súčasťou aj

¹ Madeline E. Ehrman, *Understanding Second Language Learning Difficulties*, California, Sage Publications, 1996, s. 59.

² V tomto roku vyšlo prvé vydanie populárnej a často diskutovanej publikácie F. Vesteru *Denken, Lernen, Vergessen. Was geht in unserem Kopf vor, wie lernt das Gehirn, und wann läßt es uns im Stich?* (Myslenie, učenie, zabúdanie. Čo sa deje na našej hlave, ako sa učí mozog a kedy nás nechá v štichu?), ktorá bola doposiaľ uverejnená v 35. doplnených vydaniach.

³ Frederic Vester, *Denken, Lernen, Vergessen. Was geht in unserem Kopf vor, wie lernt das Gehirn, und wann läßt es uns im Stich?*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998, s. 50 – 51.

⁴ V nemeckej odbornej literatúre sa preferuje termín *typ učiaceho sa*, kým v americkej a v slovenskej zase *učebný štýl*, aj keď menší rozdiel v uvádzaných pojmoch je evidentný.

prvých troch štýlov, čo na základe svojho modelu F. Vester úplne vylúčil. Logicky nemožno o intelektuálnom učebnom štýle uvažovať ako o samostatnom štýle učenia sa v rámci kritéria zmyslovej preferencie, nakoľko intelekt nie je považovaný za jeden z ľudských zmyslov (pozri napr. aj Looß¹, Manschuetus² a ī.). Vesterov model učebných štýlov bol onoho času na jednej strane veľmi populárny a podnetný, no na strane druhej sa stal predmetom častých diskusií a ostrej kritiky.

Eliminovaním intelektuálneho učebného štýlu na základe vyššie zmieneného faktu možno Vesterov model považovať za analogický s jedným zo základných a zároveň najrozšírenejších modelov určovania učebných štýlov, ktorý je celosvetovo v odbornej literatúre známy pod akronymom VAK (z angličtiny „*visual – auditory – kinaesthetic*“). Vo všeobecnosti sa teda podľa percepčných preferencií rozlišujú tri základné učebné štýly:

- *vizuálny*,
- *auditívny*,
- *kinestetický (motorický, haptický)*.

Podľa G. Lojovej³ sú tieto učebné štýly známe nielen širokej verejnosti, ale aj samotní študenti sa o nich na základe vlastných skúseností najčastejšie zmieňujú.

Ďalšie kapitoly tohto príspevku sú venované charakteristike jednotlivých štýlov, v rámci ktorej uvádzam niekol'ko odporúčaných spôsobov vyučovania pre pedagógov, ako aj efektívnych spôsobov učenia sa pre samotných žiakov/študentov. K dispozícii sú aj konkrétné aktivity osvedčené v lektorskej praxi, ktoré možno v intencích individualizovaného prístupu i zlepšenia štúdia aplikovať v procese vzdelávania. Uvedené aktivity treba však vnímať ako námety, ktoré by mali lektori cudzích jazykov modifikovať a adaptovať jednak podľa potrieb konkrétnej vyučovacej hodiny, ako aj podľa potrieb samotných žiakov/študentov.

4.1.1 Vizuálny učebný štýl

Žiaci/študenti, u ktorých dominuje pri učení sa vizuálny (zrakový) percepčný kanál, sa najradšej a najefektívnejšie učia, ak nové informácie vidia v obrazovej podobe. Potrebujú preto, aby bol ústny výklad pedagóga doplnený vizuálnymi podnetmi. Vyhovuje im, ak je učivo prezentované v podobe rôznych obrázkov, schém, diagramov, grafov, máp, fotografií, videozáznamov, odlišných symbolov atď. Inštrukcie v ústnej podobe chápú ľahšie a nepamätajú si ich tak dobre, ako keby boli podané v písomnej forme. Preferujú teda čítanie pred počúvaním učiteľa. Pri štúdiu majú najradšej učebnice a texty v písomnej podobe s atraktívnym obrazovým materiálom. Je vhodné, ak samotné texty nie sú jednoliate. Učí sa im totiž lepšie, ak sú štruktúrované, pestrofarebné, podporené ďalšími grafickými prvkami, čo im ulahčuje pochopenie súvislostí a zapamätávanie. Efektívou pomôckou

¹ Maike Looß, „Lerntypen? Ein pädagogisches Konstrukt auf dem Prüfstand“, Die deutsche Schule, 93, 2001, s. 186-198, <http://www.ifdn.tu-bs.de/didaktikbio/%20mitarbeiter/looss_looss_Lerntypen.pdf>, citované 22. 04. 2016.

² Uwe Manschuetus, „Lerntypen – echte Hilfe oder nur Theorie?“, Wissenschaftsturm – Clevere Aussichten, <http://wissenschafts-thurm.de/lerntypen/#_edn1>, citované 22. 04. 2016.

³ Ibidem, s. 47.

sú pre nich farebné perá, fixky či ceruzky, ktorými si zvýrazňujú a tým zároveň odlišujú dôležité informácie od tých menej dôležitých. Členia si poznámky takým spôsobom, ktorý im najviac vyhovuje, vytvárajú si pojmové mapy, používajú rôzne grafické značky, napr.: čiary, vlnovky, šípky, rámčeky, kruhy a pod. Ako vyplýva z doposiaľ uvedeného, dôležitú úlohu plnia nielen vizuálne predstavy, ale aj fotografická pamäť, ktorá im umožňuje presne si vybaviť, ako a kde mali poznámky napísané.

Títo jedinci sa vo všeobecnosti učia novú slovnú zásobu na základe videného, prečítaného alebo napísaného, preto by mali pri štúdiu cudzích jazykov používať príslušné učebnice s cvičebnicami, ktoré okrem iného vytvárajú priestor aj pre nácvik ortografie. Ako efektívne sa javí takisto čítanie pôvodných kníh, novín, časopisov alebo rôznych blogov v printovej či elektronickej podobe. Ked'že si ľahko zapamätajú slová a slovné spojenia na základe vizuálnych podnetov, mali by sledovať autentické filmy, seriály, rôzne televízne programy duplicitne s titulkami v príslušnom cudzom jazyku. Slovíčka a ich významy sa môžu učiť pomocou asociačných, mentálnych máp, ale aj kartičiek, na ktoré si ich napíšu, príp. ilustrujú obrázkom, dané slovíčko použijú v užšom či širšom verbálnom kontexte alebo ho priradia k predmetu vo svojom okolí (napr. v domácnosti). Nácvik správnej výslovnosti im umožňuje bud' pozorné sledovanie autentických videozáznamov alebo pedagóga. V domácom prostredí môžu artikuláciu napodobňovať a precvičovať pred zrkadlom. Gramatické javy a pravidlá by sa mali učiť prostredníctvom učebných kartičiek, tabuľiek, plagátov, nástenných máp (napr.: deklinácia substantív, adjektív, zámen, konjugácia verb, uplatnenie verbálneho času, používanie predložiek a spojok atď.), kde sú tieto systematicky vysvetlené, prehľadne znázornené a doplnené konkrétnymi príkladmi. Spomenuté učebné materiály si dokonca často vytvárajú aj sami. Pre potreby vizuálneho opakovania je vhodné umiestniť ich na viditeľné miesta, aby ich mali stále na očiach. Na precvičovanie lexiky a gramatiky by mali využívať všetky druhy písomných cvičení či už v dostupných učebniach alebo interaktívnych učebných programoch na internete.

Ked'že žiaci/ študenti s dominantným vizuálnym percepčným kanálom si najlepšie pamätajú učivo za pomoci zraku, pedagóg by mal na vyučovaní stimulovať hlavne ich vizuálnu predstavivosť. Výklad by bolo vhodné doplniť vyučovacími listami (handoutmi), názornými pomôckami, obrázkami, konkrétnymi príkladmi, prostredníctvom ktorých by si vytvárali pevnejšie väzby a asociácie k novému učivu. Dôležité informácie by mal vyučujúci prehľadne zapisovať na tabuľu, farebne ich zvýrazňovať, odlišovať, takisto používať dataprojektor alebo iné multimédiá.

K aktivitám, ktoré stimulujú jedincov s dominantným vizuálnym učebným štýlom k rozvoju komunikatívnej kompetencie, patrí práca s:

- *obrazovým materiálom* (rôznymi obrázkami, fotografiami, pohľadnicami, kresbami, plagáti, mapami a pod.) – opíšte, čo vidíte na obrázku; opíšte fotografiu a charakterizujte jednotlivých členov svojej rodiny; opíšte, čím sa odlišujú tieto dva obrázky; vytvorte na základe jednotlivých obrázkov príbeh; doplňte komiks; vymyslite, čo sa stalo pred dianím na obrázku, a čo bolo potom; vysvetlite cudzincovi cestu z bodu A do bodu B pomocou

mapy mesta; na základe pohľadnice z dovolenky porozprávajte o svojich zážitkoch;

- *názornými pomôckami* – povedzte, ako sa nazývajú jednotlivé predmety, ktorí ich používa, na čo slúžia; opíšte jednotlivé predmety; vytvorte vtipný príbeh/príbeh na konkrétnu tému, do ktorého zakomponujete tieto predmety;
- *videozáznamom* – pozrite si krátke animovaný seriál a vysvetlite na základe videného konkrétnie slová, slovné spojenia, frázy; doplňte jednotlivé repliky postáv v nemom filme; doplňte chýbajúce slová v prepise textu na základe videozáznamu; opíšte, čo ste videli; diskutujte o filme; napíšte recenziu na film;
- *vlastnou predstavivosťou* – predstavte si byt/dom, dovolenku, povolenie, manžela/manželku svojich snov a opíšte ho/ju; predstavte si, čo by bolo, keby... a hovorte/napíšte o tom krátky príbeh;
- *vizuálne podnetnými textami* (autentickými pohľadnicami, inzerátmi, novinovými článkami, reklamami a pod.) – odpovedzte na e-mail, list, pohľadnicu kamarátovi/kamarátke, rodičom; odpovedzte na inzerát v novinách/na internete; podajte inzerát do rubriky Zoznámenie; priradťte správne novinové titulky k článkom; zoradťte jednotlivé odseky článku do správneho poradia; diskutujte o konkrétnej reklame; vytvorte reklamu na určitý produkt; vytvorte pozvánku/plagát na nejaké kultúrne podujatie;
- *rôznymi slovnými hrami* (krížovkami, osemšmerovkami, doplnovačkami, hádankami atď.).

4.1.2 Auditívny učebný štýl

Žiaci/študenti, u ktorých dominuje pri učení sa auditívny (sluchový) percepčný kanál, sa najefektívnejšie učia vtedy, ak nové informácie počujú. Radšej počúvajú a hovoria, ako čítajú a píšu. Ničím neobvyklým nie je ani to, že sa zhovárajú sami so sebou, preferujú hlasné čítanie a pri písaní si učivo diktujú. Inštrukcie v písanej podobe ľahšie chápú a nepamätajú si tak dobre, ako keby si ich vypočuli. Učia sa na základe sluchových podnetov, čo podporuje aj fakt, že majú dobre vyvinutú sluchovú pamäť. Často si zapamätajú novú informáciu už po jednom vypočutí. V pamäti si dokonca dokážu vybaviť hlas hovoriaceho, jeho intonáciu či tempo reči, a potom učivo presne tak isto reprodukujú bez toho, aby si to uvedomili. Auditívne typy učiacich sa by vo svojom záujme nemali vynechávať vyučovacie hodiny, keďže potrebujú počuť výklad pedagóga či už v prípade zložitejšieho alebo jednoduchšieho učiva. Osobný kontakt je pre nich dôležitý. Zvyknú si robiť málo poznámok, pretože svoju pozornosť koncentrujú hlavne na verbálny prejav učiteľa, ktorý si zväčša nahrávajú na diktafón. Pri osvojovaní poznatkov im pomáha, ak tieto nahrávky počúvajú, hoci aj v rámci prestojov (napr. pri cestovaní v MHD, čakaní u lekára a pod.). Za efektívne možno pri učení sa označiť aj diskusie v triede či odpovede spolužiakov, ktorých radi počúvajú. Radšej a lepšie sa im učí, ak komunikujú s partnerom, preto preferujú bud' prácu vo dvojici alebo skupinovú formu práce pred individuálnou. Pri samostatnom učení potrebujú čítať alebo

hovoriť texty nahlas, niekedy sa nahrávajú na diktafón a jednotlivé pasáže si prehrávajú aj niekoľkokrát po sebe. Nové učivo sa učia prevažne naspamäť prostredníctvom rôznych mnemotechnických pomôcok. Radi komunikujú, a preto nemajú problémy pri ústnych skúškach. V písomnom prejave však zaostávajú, keďže radšej precvičujú nadobudnuté poznatky verbálne.

Pri učení sa cudzích jazykov sú žiaci/študenti s týmto prevažujúcim učebným štýlom vo veľkej výhode, týka sa to v prvom rade správnej výslovnosti a prízvuku. Prostredníctvom auditívneho percepčného kanála si jednoduchšie a rýchlejšie osvojujú aj zvukovú podobu nových slov, slovných zvratov, celých vettých konštrukcií a gramatických prostriedkov, ktoré si tak fixujú v prirodzených komunikačných situáciách, čiže priamo v kontexte, čo im zároveň umožňuje aplikovať ich v bežnej jazykovej praxi inštinktívne správne. Títo jedinci by logicky mali pracovať s autentickým zvukovým materiálom, mali by často počúvať rôzne nahrávky, rozhlasové programy, hudbu, výučbové programy, sledovať televízne vysielanie, filmy, seriály a ďalšie.

Ked'že žiaci/študenti s dominantným auditívnym učebným štýlom si najlepšie zapamätajú nové informácie pomocou sluchu, pedagóg by mal preto na vyučovaní stimulovať ich sluchové predstavy a vnemy, a to hlavne prezentovaním učiva v ústnej podobe. Mal by sa pridržiať osvedčenej koncepcie, ktorá na začiatku výkladu spočíva v stručnom oboznámení sa s novou učebnou látkou a na konci zase v zosumarizovaní všetkých podstatných faktov. Vo svojom rečovom prejave by mal vyučujúci takisto vedome pracovať s prozodickými prostriedkami, ku ktorým patrí napr.: intonácia, prízvuk, melódia, tempo, rytmus reči, pauza atď. Monotónny výklad totiž týmto jedincom učenie sa a zapamätávanie do značnej miery stáže. Mal by preferovať skupinovú formu práce, metódu riadeného rozhovoru, taktiež by mal žiakov/študentov nabádať k diskusii a umožňovať im konzultácie, aby mali priestor na dodatočné otázky k danej téme. Tiež by im mal povoliť používanie diktafónu alebo inej nahrávacej techniky.

Pre rozvoj komunikačnej kompetencie jedincov s dominantným auditívnym učebným štýlom možno uplatňovať tieto aktivity:

- *počúvanie audionahrávok* (CD k učebniciam/cvičebniciam, rozhlasové programy, (výučbové) podcasty¹ atď.) – počúvajte a opakujte; na základe vypočutej nahrávky odpovedzte na konkrétné otázky; prerozprávajte, čo ste si vypočuli; diskutujte o tom (vo dvojici, v skupine); tvorte podobné dialógy; identifikujte zvuky, ktoré ste počuli; vytvorte na základe nich príbeh; pokúste sa vytvoriť prepis textu; doplňte chýbajúce časti textu;
- *počúvanie piesní* – diskutujte o hlavnej téme piesne; doplňte chýbajúce časti piesne; vysvetlite jednotlivé slová a slovné spojenia;

¹ Podcast (odvodené zo spojenia anglických slov iPod + broadcast) je audiovysielanie vo formáte MP3, ktoré môže byť stiahnuté a počúvané v počítači, MP3 prehrávači, mobilnom telefóne a pod. Podcasty sú zvyčajne zverejňované v epizódach v rozličných časových intervaloch (denne, raz týždenne atď.), majú prevažne verbálny charakter, ale môžu obsahovať aj hudbu, obrázky alebo videá (Stradiotová, 2011, s. 157).

- *počúvanie a tvorba vlastných audioblogov¹* – vypočujte si audioblog a diskutujte o ňom; vytvorte audioblog na konkrétnu tému;
- *sledovanie filmov, (animovaných) seriálov², televíznych programov* – diskutujte o filme; charakterizujte hlavné postavy filmu; vymyslite alternatívny koniec filmu, príp. túto pasáž zahrajte; vytvorte audiopozvánku na tento film; zahrajte sa na filmových kritikov a pripravte kritiku na film; urobte (fiktívny) rozhovor so známym hercom/známou herečkou z vášho oblúbeného seriálu;
- *hlasné čítanie podnetných textov* (spojené s následným vypracovaním zadaných úloh, tvorbou dialógov a/alebo (panelovou) diskusiou);
- *písanie diktátov*;
- *rôzne kvízy, didaktické jazykové hry³, hádanky* a iné.

4.1.3 Kinestetický učebný štýl

Žiaci/študenti, u ktorých dominuje pri učení sa kinestetický (pohybový, motorický) učebný štýl, sa najradšej a najefektívnejšie učia, ak sa môžu pri nadobúdaní nového učiva fyzicky zúčastňovať konkrétnej aktivity. Kedže tento učebný štýl sa v anglicky písanej odbornej literatúre charakterizuje ako „*Learning by Doing*“, sú pre nich mimoriadne dôležité taktilné a/alebo kinestetické podnety. Na margo možno uviesť, že niektorí autori dokonca samostatne vyčleňujú tzv. taktilný alebo haptický (hmatový) štýl, ale zväčša sa o ňom uvažuje spoločne pod pojmom kinestetický učebný štýl.

Jednotlivci s týmto učebným štýlom preferujú, ak môžu sami niečo robiť, dotýkať sa predmetov, manipulovať s učebnými pomôckami a nemusia sedieť na jednom mieste, ale smú sa pri učení sa pohybovať. Nové učivo si chcú vždy prakticky vyskúšať, potrebujú si jednoducho overiť, ako to funguje v realite. Osobná skúsenosť v edukačnom procese je pre nich nenahraditeľným prvkom, a preto tomu, čo sami urobia alebo zažijú, pripisujú väžnosť a dávajú prednosť pred čítaním, písaním a počúvaním. Inštrukcie v ústnej alebo písomnej podobe chápu ľažšie, a preto potrebujú, aby boli doplnené konkrétnymi príkladmi, ukážkami, na základe ktorých potom vypracujú úlohu alebo zadanie analogickým spôsobom. Pri konverzáции používajú výrazné gestá, často majú potrebu dotýkať sa svojich komunikačných partnerov. Teda nielen aktívne účinkovanie, ale aj motorika im umožňuje ľahšie a lepšie získavať a zapamätať si informácie. Tieto typy učiacich sa majú dobrú priestorovú a pohybovú pamäť i predstavivosť. Dokážu si presne spomenúť, v akom priestore a v akej situácii si určité slovné spojenie osvojili. Najviac im vyhovuje predovšetkým zážitková forma vyučovania⁴, projektové vyučovanie¹, učenie sa na

¹ Audioblog je kombináciou *audionahrávky* a internetového denníka – *blogu*. Je to vlastne hlasový denník audioblogera, ktorý svoje názory, myšlienky a postoje vyjadruje prostredníctvom hovoreného slova s možnosťou doplniť ho sprievodným textom alebo obrazovým materiálom. Jednotlivé príspevky sú usporiadane v chronologickom poradí (Stradiotová, 2011, s. 145).

² K tejto problematike na príklade slovenčiny ako cudzieho jazyka pozri L. Ježo Garančovská (2016).

³ V kontexte slovenčiny ako cudzieho jazyka pozri bližšie L. Garančovská (2014).

⁴ V kontexte výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka pozri L. Garančovská (2013).

tzv. stanovištiach (z nem. „*Lernen an Stationen*“) alebo uplatnenie rôznych aktivizujúcich metód vyučovania.

Títo jedinci si pri (samo)štúdiu cudzích jazykov rozložia všetky potrebné materiály vôkol seba, aby ich mali na očiach. Slovnú zásobu a gramatické javy si osvojujú písaním, niekedy ide o zmysluplné písanie, inokedy len mechanické, aby si vyplnili potrebu fyzickej aktivity. Najmä pri učení sa gramatických zákonitostí cielového jazyka vytvárajú rôzne nástenné mapy, koláže, plagáty, trojrozmerné modely a pod. Nielen pri osvojovaní, ale aj pri fixovaní jednotlivých zručností sa prechádzajú po miestnosti, presúvajú sa z jedného miesta na iné, hovoria nahlas, jasne gestikulujú alebo sa hrajú s drobnými predmetmi. Najrýchlejšie sa učia v autentickom prostredí, resp. pri simulovaní bežných životných situácií v prirodzenom prostredí, napr. pri prechádzke mestom si môžu opakovať slovnú zásobu takým spôsobom, že budú pomenovať jednotlivé predmety v cielovom jazyku. Pri učení sa by mali využívať e-learningové programy s rôznymi interaktívnymi cvičeniami a úlohami.

Pedagógovia by mali u žiakov/študentov s dominantným kinestetickým učebným štýlom prepájať učebné podnete s pohybovou aktivitou. Výklad v hovorenej alebo písomnej podobe by mali stimulovať taktilnými (manipuláciou s pomôckami, predmetmi) a kinestetickými podnetmi (fyzickou aktivitou). Na vyučovaní by mali používať rôzne učebné pomôcky, napr.: kartičky, priestorové modely, reálne atď., dovoliť im manipuláciu s nimi, vytvárať podmienky na experimentovanie. Keďže tieto typy učiacich sa iba s námahou dokážu dlhší čas pokojne sedieť a byť zaujatí výkladom vyučujúceho, mal by z času na čas zmeniť organizačnú štruktúru hodiny, umožniť im pohybovať sa v triede a používať počítač, čím by uspokojoval svoju potrebu dotýkať sa niečoho. Učitelia by pri práci s týmito žiakmi/študentmi mali dbať na dôsledné uplatňovanie didaktickej zásady prepojenia teórie a praxe, školy so životom.

Rozvoj komunikatívnych kompetencií jedincov s dominantným kinestetickým učebným štýlom možno dosiahnuť prostredníctvom týchto aktivít:

- *tvorba a prezentácia projektov* – vytvorenie powerpointovej prezentácie, plagátu, novín, trojrozmerného modelu a pod. na konkrétnu tému;
- *stváranie inscenácií* – hranie rolových hier s cieľom simulovať každodenné komunikačné situácie; čítanie textu a jeho následná dramatizácia; predvádzanie scénok na pozadí akustickej stopy z filmu alebo iného príbehu z audionahrávky;
- *hranie didaktických jazykových hier s akcentovaním pohybovej aktivity*² – hry založené na princípe pantomímy ako napr. znázorňovanie činnosti alebo gesta; kreslenie obrázkov alebo dokresľovanie do máp, nákresov na základe inštrukcií;
- *realizácia drilových cvičení na stanovištiach*;
- *vyplňovanie interaktívnych cvičení prostredníctvom multimédií* atď.

¹ V kontexte výučby slovenského jazyka pozri bližšie I. Gubani (2014).

² Bližšie pozri L. Garančovská (2014).

5 Niekoľko záverečných poznámok

Na záver tejto problematiky považujem za nevyhnutné upozorniť na skutočnosť, že vyhrané typy učiacich sa sú skôr ojedinelými prípadmi, pretože v realite dochádza totiž na prirodzenej báze k preferencii jedného alebo dvoch percepčných kanálov, čím vznikajú tzv. *zmiešané učebné štýly* a na základe toho možno potom uvažovať aj o zmiešaných typoch učiacich sa¹. U každého jednotlivca dominuje teda jeden hlavný učebný štýl, ktorý je v prevažnej väčšine prípadov zároveň podporovaný ďalším, resp. ďalšími učebnými štýlmi. Zaiste ideálnym typom učiaceho sa by bol taký jedinec, ktorý by využíval všetky zmysly zastúpené v rovnakej miere, čiže pri osvojovaní informácií by prepájal vizuálne podnety s verbálnymi a zároveň by mal možnosť si ich fyzicky vyskúšať v praxi. No tak, ako nejestvuje ideálny učiteľ, neexistuje ani ideálny žiak/študent. Každý je jedinečný, osobitý, individuálny. Zohľadnenie týchto atribútov osobnosti učiacich sa aspoň do akej-toj miery aj priamo v edukačnom procese stavia pedagóga do neľahkej pozície.

Ako som už načrtla v úvodnej časti tohto príspevku, dospievaním, spoznávaním, nadobúdaním nových poznatkov a skúseností dokážu jedinci zdokonaľovať a takisto modifikovať svoj učebný štýl. Avšak nezastupiteľnú úlohu plní pedagóg, ktorý by mal v prvom rade poukázať na túto problematiku v snahe naučiť svojich žiakov/študentov, ako sa efektívne(jšie) učiť. Dovolím si tvrdiť, že rešpektovanie týchto štýlov pri samotnom učení sa a vyučovaní je stále podceňované, a to aj napriek faktu, že „*ak sa človek neučí prevažne tým učebným štýlom, ktorý je pre neho prirodzený (preferovaný), nedosahuje také učebné výsledky, aké by mohol dosiahnuť. Žiaci by si mali osvojiť a pri učení sa používať najmä tie učebné postupy, ktoré sú kompatibilné s ich preferovaným učebným štýlom*²“.

Práve informácie o existencii jednotlivých učebných štýlov sú jedným z dôvodov, pre ktorý sa stávajú niektorí jednotlivci úspešnejší pri štúdiu (cudzích jazykov) než tí druhí. Tí, ktorí majú vedomosti o svojom dominantnom učebnom štýle, sú vo výhode, pretože presne vedia, na čo sa majú pri osvojovaní poznatkov sústredit, aké aktivity majú uprednostňovať pred inými. Naopak žiaci/študenti, ktorí týmito informáciami nedisponujú, sú oproti nim vo veľkej nevýhode, pretože nevedomky strácajú čas uplatňovaním nesprávnych, nevyhovujúcich a málo účinných aktivít.

Zároveň je mimoriadne dôležité, aby vyučujúci dokázal aplikovať tieto teoretické podnety do praktickej roviny, t. j., aby sa na vyučovaní snažil zámerne vytvárať také podmienky (aspoň do tej miery, pokial' je to možné), ktorými by na základe individualizovaného prístupu k žiakom/študentom stimuloval ich prirodzene preferované učebné štýly.

¹ Porov. aj Neil D. Fleming, *Teaching and Learning Styles: VARK Strategies*, Honolulu, Community College, 2001.

² Neil D. Fleming, citované podľa I. Turek, *Didaktika*, Bratislava, Iura Edition, 2008, s. 89.

LITERATÚRA

- EHRMAN, Madeline E., *Understanding Second Language Learning Difficulties*, California, Sage Publications, 1996.
- FLEMING, Neil D., *Teaching and Learning Styles: VARK Strategies*, Honolulu, Community College, 2001.
- GARANČOVSKÁ, Lenka, „Výučba slovenského jazyka ako cudzieho jazyka kreatívne a zážitkovo“, *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*, (2013, 15. – 16. novembra 2012), s. 188-198.
- GARANČOVSKÁ, Lenka, „Didaktická hra vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka“, *Romanoslavica*, vol. L, Nr. 2, (2014, 30-31 mai 2014), s. 163-174.
- GUBANI, Iancu, „Projektové vyučovanie – efektívny prostriedok vzdelávania na hodinách slovenského jazyka“, *Romanoslavica*, vol. L, Nr. 2, (2014, 30-31 mai 2014), s. 261-270.
- JEŽÓ GARANČOVSKÁ, Lenka, „Animované seriály pri výučbe a/alebo (samo)štúdiu slovenčiny ako cudzieho jazyka“, *In Honorem Dagmar Maria Anoca*, 2016, s. 173-186.
- KALISKÁ, Lada, *Vyučovanie zamerané na učebné štýly*, Banská Bystrica, PF UMB, 2013.
- KALISKÁ, Lada, *Koncepcia učebných štýlov so zameraním na teóriu D. A. Kolba*, Banská Bystrica, OZ Pedagóg PF UMB, 2009.
- KOLB, David A., *The Learning Style Inventory. Technical Manual*, Boston, McBer & Co, 1976.
- LOJOVÁ, Gabriela – VLČKOVÁ, Kateřina, *Styly a strategie učení ve výuce cizích jazyků*, Praha, Portál, 2011.
- LOOSS, Maike, „Lerntypen? Ein pädagogisches Konstrukt auf dem Prüfstand“, Die deutsche Schule, 93, 2001, s. 186-198, <http://www.ifdn.tu-bs.de/didaktikbio/mitarbeiter/looss/looss_Lerntypen.pdf>, citované 22. 04. 2016.
- MANSCHWETUS, Uwe, „Lerntypen – echte Hilfe oder nur Theorie?“, *Wissenschaftsturm – Clevere Aussichten*, <http://wissenschafts-thurm.de/lerntypen/#_edn1>, citované 22. 04. 2016.
- MAREŠ, Jiří, *Styly učení žáků a studentů*, Praha, Portál, 1998.
- PETLÁK, Erich, *Inovácie v edukačnom procese*, Dubnica nad Váhom, Dubnický technologický inštitút, 2012.
- ROVŇANOVÁ, Lenka, *Učebné štýly žiakov a vyučovacie štýly učiteľov*, Bratislava, Metodicko-pedagogické centrum, 2015. Dostupné aj v elektronickej verzii na: <http://www.mpc-edu.sk/library/files/rovnanova_ucebne_styly.pdf>
- STRADIOTOVÁ, Eva, *Možnosti použitia informačných a komunikačných technológií vo výučbe cudzích jazykov*, Veľký Biel, Vysoká škola v Sládkovičove, 2011.
- TUREK, Ivan, *Didaktika*, Bratislava, Iura Edition, 2008.
- TUREK, Ivan, *Učebné štýly a rozvoj schopnosti žiakov učiť sa*, Banská Bystrica, Metodicko-pedagogické centrum, 2002.
- VESTER, Frederic, *Denken, Lernen, Vergessen. Was geht in unserem Kopf vor, wie lernt das Gehirn, und wann läßt es uns im Stich?*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998.
- WOLFORD, Danelle, „Learning disorder or genius? Why parents & teachers are getting it wrong“, *Weedem and Reap*, <<http://www.weedemandreap.com/learning-disorder-genius>>, citované 11. 04. 2016.

**SLOVENSKÁ MORFOLÓGIA NA POZADÍ RUMUNČINY.
OD KONTRASTÍVNEHO OPISU JAZYKOV K POČÍTAČOVÉMU SPRACOVANIU
UČEBNICE SLOVENČINY AKO CUDZIEHO JAZYKA**

Marilena Felicia LUTĂ (ȚIPRIGAN)

Teaching Slovak as a foreign language is certain to be a challenging experience when it comes to students whose non-Slavic origin mother tongue is forced to adjust and react to a completely different linguistic logic. Conceiving textbooks and other teaching materials for specific groups of students and forcing their mother tongue logic into new linguistic paradigms based on automatically processed correspondences between different declension models is downright futuristic. Based on an exhaustive contrastive analysis of both students' mother tongue and Slovak in the attempt to identify the common basis for remodeling students' L1 specific cognitive models, the linguist is challenged to generate a multilevel-structure content in an automated form in accordance with students' expectations and friendly enough for them to feel motivated to react to the new customized learning models. Whether artificial intelligence is capable of organizing the teaching content in various combinations according to students' educational profile and mother tongue is still a matter of deep research and teaching experiments. Whether artificial intelligence might compete with the human brain and performance is convincingly demonstrated by already existing automatic translation software. Since the automatic translation software is increasingly better and effective, in our opinion, the next step for the future of foreign language learning should aim at conceiving foreign language textbooks based on automatic language cognitive model matching, meant to enable adaptive and reactive mediation of the teaching content.

Key words: Slovak as a foreign language, Linguistics, cognitive models

Úvod

Koncipovanie učebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka pre Rumunov alebo pre osobitné skupiny študentov, ktorých materinský jazyk je neslovanského pôvodu, je stále vec budúcnosti. Závisí to od viacerých faktorov, medzi ktoré patria: schopnosť kontrastívne vyčerpať problematické aspekty slovenčiny na pozadí materinského jazyka L1 so snahou nájsť spoločnú bázu na premodelovanie študentovho jazykového a jazykovedného vedomia, schopnosť generovať viacúrovňovú štruktúru obsahu tak, aby sa mohol prezentovať automatizovanou podobou v súlade so študentovým horizontom očakávania, teda priateľskejším spôsobom, vychádzajúc zo vzorov učenia sa, ktoré sú študentovi blízke a ktoré sú individualizované tak, že zodpovedajú didaktickej i jazykovednej tradícii vytáhujúcej sa na materinský jazyk. Keďže pre mnoho študentov dostupnosť didaktického obsahu vo všeobecnej forme nie je účinná, hlavne pokial' ide o

vyučovanie geneticky rozličných jazykov, v tomto smere významnú úlohu môže hrať umelá inteligencia, vďaka ktorej stroj dokáže organizovať didaktický obsah v rôznych kombináciach podľa vzdelávacieho profilu študenta a podľa jeho materinského jazyka. Podstatou umelej inteligencie je schopnosť konkurovať ľudský mozog a majstrovstvo, siahajúc po neustálom zlepšení. Z tejto perspektívy didaktika cudzích jazykov nadobúda iné dimenzie: paktom so strojovou lingvistikou speje k adaptívнемu a reaktívнемu sprostredkovaniu a upraveniu obsahu, čo môže byť efektívnejší prístup k vyučovaniu cudzích jazykov. Takýto experiment zahŕňajúci dva geneticky, prípadne aj typologicky rozličné jazyky je podľa nás výzva do budúcnosti.

Jazykové predpoklady

Rumunčina, románsky prevažne flektívny jazyk, a slovenčina, západoslovanský flektívny jazyk, predpokladajú výrazné rozdiely na všetkých jazykových rovinách. V tomto príspevku sa budeme zameriavať na kontrastívnu analýzu menných slovných druhov oboch jazykových systémov, z ktorej vyplývajú nasledujúce zistenia:

1. Na rozdiel od slovenčiny, kde je desať slovných druhov vrátane častíc, v rumunčine partikuly nereprezentujú osobitný slovný druh. Na druhej strane, inventár rumunských slovných druhov počíta s členom, ktorý môže byť určitý a neurčitý a berie na seba flexiu nominálnych slovných druhov, čo generuje bohatú interparadigmatickú a intraparadigmatickú homonymiu gramatických morfém. V rumunčine len Vokatív má vlastné prípony, pričom aj intonácia hrá podobnú úlohu ako gramatické morfemy, funguje ako signalizátor pádu. V slovenčine sa syntakticky podmienená kategória pádu konkretizuje exkluzívne gramatickými morfémami homonymnej povahy, intonácia a determinanty tu nehrajú žiadnu významnú úlohu na rozdiel od rumunčiny.
2. V slovenčine podkategória životnosti pri mužskom rode rozhoduje o paradigmatických vzoroch mužských substantív.

Podstatné mená

V rumunčine ako jedinom románskom jazyku, kde jestvujú tri rody, funguje sémantická opozícia životné — neživotné. Substantíva ženského a mužského rodu sú životné, kým substantíva stredného rodu sú neživotné. Vďaka tradícii, resp. analógii sa k životným podstatným menám zaradili aj neživotné podstatné mená ženského a mužského rodu, napr. *seară* „večer“ (ž.), *păr* „hruška, vlas, chlp, srst“ (m.). V slovenčine rod je klasifikačná kategória a vztahuje sa na jazykovú formu.¹ Pri maskulínach prirodzený rod „rozhoduje aj o rodovom zaradení domácich priezvisk,

¹ Ladislav Dvonč si col., *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava, SAV, 1966, p. 126.

ktoré vznikli z vlastných mien alebo apelatív".¹ V rumunčine tzv. „personálny rod“ charakterizuje životné feminína a maskulína a má nasledujúce morfológické a syntaktické zvláštnosti:²

- v Genitíve a v Datíve určitý nachádza pred podstatným menom, napr.: *lui Iris* „Iríde“;
- vo funkcií priameho predmetu životné feminína a maskulína sa vždy používajú po predložke *pe*;
- privlastňovacie prídavné meno sa primkýna priamo k tvaru bez členu, napr. *frate-meu* „môj brat“ (v hovorovej rumunčine a v nárečiach) alebo k tvaru s postponovaným určitým členom, napr. *fratele meu* (v spisovnom jazyku);
- Vokatív má osobitné gramatické morfemy *-o*, *-e*, *-ule*, napr.: *Mario/ Marie/ Maria* „Mária“, *profesore* „profesor“, *Popescule* „Popescu“;
- deminutíva a augmentatíva derivované od vlastných podstatných mien si zachovávajú svoj rod, napr.: *Irina* (ž.), *Irinel* (m.), *Irinuca* (ž.).

Kategória životnosti je v slovenčine relevantná len z morfológického hľadiska, kým v rumunčine podmieňuje aj slovosled, aj rekciu.

Z hľadiska formy sa v rumunčine menný rod vymedzuje pomocou:

• **gramatických morfém**

a) feminína majú nasledujúce morfemy v Nominatíve singuláru/ plurálu:

- -ă/-e (-i), napr.: *casă/ case* „dom/ domy“, *mână/ mâini* „ruka/ ruky“;
- -Ø/-le, napr.: *sarma/ sarmale* „sarma/ sarmy“;
- -ă/-i (-uri), napr.: *tară/ țări* „krajina/ krajiny“, *marfă/ mărfuri* „tovar/ tovare“;
- -e/-i (i), napr.: *vulpe/ vulpi* „líska/ líšky“, *bucurie/ bucurii* „radosť/ radost“.

b) maskulína majú nasledujúce morfemy v Nominatíve singuláru/ plurálu:

- -ă/-i, napr.: *tată/ tații* „otec/ otcovia“;
- -Ø/-i, napr.: *lup/ lupi* „vlk/ vlky“;
- -Ø/-Ø, napr.: *pui/ pui* „mlád'a/ mláďatá, kura/ kurčatá“;
- -u/-i, napr.: *socru/ soci* „svokor/ svokrovci“;
- -u/-i, napr.: *erou/ eroi* „hrdina/ hrdinovia“;
- -e/-i, napr.: *munte/ munți* „hora/ hory“.

c) neutrá majú nasledujúce morfemy v Nominatíve singuláru/ plurálu:

- -Ø/-e, napr.: *picioară/ picior* „noha/ nohy“;
- -u/-uri, napr.: *lucruri/ lucruri* „vec/ veci“;
- -u/-uri, napr.: *tablou/ tablouri* „obraz/ obrazy“;
- -e/-e, napr.: *nume/ nume* „meno/ mená“.

• **určitého člena**

a) v Nominatíve singuláru/ plurálu maskulína majú členy *-l/-i*, napr.: *om (u)l/oamenii* „človek/ ľudia“;

¹ Peter Baláž, *K problematike menného rodu v slovenčine ako cudzom jazyku*, in *Slovenčina ako cudzí jazyk*, volumul conferinței internaționale de la Bratislava din 30 – 31 august 2000, editor Jana Pekarovičová, Bratislava, Stimul- Metodické centrum Studia Academica Slovaca, 2002, p. 64.

² Mihail Andrei, Iulian Ghiță, *Limba română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 47.

- b) v Nominatíve singuláru/ plurálu feminína majú členy *-a/-le*, napr.: *stea* (*u*) *a/stelele* „hviezda/ hviezdy”;
c) v Nominatíve singuláru/ plurálu neutrá majú členy *-l/-le*, napr.: *picio* (*u*) *l/picioarele* „noha/ nohy”.

• ***zhody determinanta s podstatným menom***, napr.: *băiat frumos* „pekný chlapec” (m.) cf. *fată frumoasă* „pekné dievča” (ž.).

V rumunčine sú len dva tvary pre maskulína (jeden tvar predstavuje Nominatív, Genitív, Datív, Akuzatív, druhý predstavuje Vokatív) a tri tvary pre feminína (jeden tvar predstavuje Nominatív a Akuzatív, druhý – Genitív a Datív a tretí tvar – Vokatív). Na rozdiel od rumunčiny v slovenčine pri zarad'ovaní podstatných mien do paradigmatického vzoru nestačí nominatívny tvar, berú sa do úvahy všetky tvary celej paradigmy, pretože nie všetky podstatné mená, ktoré formálne patria do určitého vzoru, potvrdzujú rodovú príslušnosť celou svojou paradigmou. Substantívum mužského rodu *dedo* „bunic” sa končí na *-o*, formálne patrí do paradigmatického vzoru *mesto*, ale z lexikálno-sémantického hľadiska patrí do vzoru *chlap*.

V slovenčine popri formálno-sémantickom kritériu významnú úlohu hrajú aj determinanty, napr. v syntagme *pekný chlapec* „băiat frumos” tvar *pekný* signalizuje mužský rod, kým v syntagme *pekné dievča* „fată frumoasă” tvar *pekné* „predurčuje” stredný rod nadradeného substantíva, aj keď v rumunčine *dievča* je substantívum ženského rodu. Spolu s tzv. -l-ovým príčastím, determinant anticipuje aj rod nesklenných internacionálnych podstatných mien typu *alibi* „alibi”, *dementi* „negare”, *finále* „finală”, *extempore* „improvizație”, *kanoe* „canoe”, *komuniké* „comunicat”, *negližé* „neglijeu”, *matiné* „matineu”, *defilé* „parada”, *resumé* „rezumat”, *renomé* „renume”, *dražé* „drajeu”, *soirée* „serată”, *plateau* „platou”, *menu* „meniu”, *aleluja* „aleluia”, *hosanna* „osana”.¹ Zároveň determinant signalizuje rod substantív, ktoré by sa z formálneho hľadiska mohli zaradiť do dvoch paradigmatických vzorov, napr. *odvážny hrdina* „erou curajos” vs. *odvážna žena/ idea* „femeie/ idee curajoasă”.

Slovotvorné prípony tiež prispievajú k zaradeniu slovenských podstatných mien do príslušných vzorov.² Prípony *-an*, *-čan*, *-tel*, *-ík*, *-ník*, *-ák*, *-ec*, *-ár*, *-áč*, *-iar*, *-án*, *-áň*, *-úň*, *-ot*, *-inec* charakterizujú slovenské podstatné mená mužského rodu, kým prípony *-yňa*, *-ka*, *-enka*, *-áreň*, *-ička*, *-ačka*, *-očka*, *-ôčka*, *-ica*, *-nica*, *-ina*, *-ovina*, *-ňa*, *-aňa*, *-ovňa*, *ost'*, *-ota*, *-ba*, *-oba*, *-eň*, *-izeň* charakterizujú slovenské podstatné mená ženského rodu a prípony *-dlo*, *-sko*, *-isko*, *-stvo*, *-ko*, *-tko*, *-iatko*, *-ečko*, *-ivo*, *-ište*, *-ie* sú špecifické pre slovenské podstatné mená stredného rodu. Pokial' ide o slovotvorné typy končiace sa na spoluuhláske, prípony prestavajú hrať motivujúcu úlohu z hľadiska slovenčiny ako cudzieho jazyka, osvojujú sa memorovaním, bifl'ovaním.

Určitá opora pri osvojovaní si menného rodu slovenských substantív pramení práve v rumunčine. Z formálneho hľadiska sa rumunské podstatné mená mužského a stredného rodu väčšinou končia na konsonant (napr.: *fag* „buk”, *scaun* „stolička”), na slabičné *-u* (napr. *socru* „svokor”, *lucru* „vec”), na neslabičné *-i*, *-u*

¹ Jozef Mistrík, *Moderná slovenčina*, Bratislava, SPN, 1983, p. 107.

² Peter Baláž, op. cit., p. 63-73.

(napr.: *ou* „vajce”, *ardei* „paprika”), kým rumunské podstatné mená ženského rodu sa končia na vokál -ă (napr.: *casă* „dom”) a na -a, -ea, -i (napr.: *basma* „šatka”, *acadea* „nanuk”, *zi* „deň”). Pri zaradovaní slovenských substantív do rodov slovenský jazykovedec Jozef Mistrík tiež vychádza z formálno-fonologického kritéria, ba dokonca zovšeobecňuje to, čo nemôže byť viac než oporným bodom, do podoby princípu. Poukazuje na to, že substantíva končiace sa na konsonant sú obyčajne maskulína, substantíva končiace sa na -a sú obyčajne feminína a podstatné mená končiace sa na -o, -e, -ie sú neutrál.¹ Jozef Mistrík vychádza z toho, že z hľadiska prirodzeného rodu existuje iba rod mužský a ženský, a konštatuje, že ani nie absolútnej zhody medzi mužským a ženským gramatickým rodom na jednej strane a mužským a ženským prirodzeným rodom na strane druhej, do stredného („žiadneho”) rodu patria najmä slová označujúce mláďatá ľudí alebo zvierat. Mistríkova teória pravdaže rezonuje so Štúrovou koncepciou², podľa ktorej všetky entity v prírode sa delia na dva diametrálne opačné princípy: mužský/aktívny (napr.: *vietor* „vánt”) a ženský/pasívny (napr.: *voda* „apá”), pričom plod predstavuje stredný rod (napr.: *diet'a* „copil”).

Dokonca Jozef Mistrík vyvodzuje pravidlo, podľa ktorého:

1. podstatné mená, ktoré majú príponu -ov v Genitíve plurálu, sú mužského rodu;
2. podstatné mená, ktoré majú príponu -ou v Inštrumentáli singuláru, sú ženského rodu;
3. podstatné mená, ktoré majú príponu -á/-ia v Nominatíve plurálu sú stredného rodu.

Slovenský jazykovedec *a priori* počíta s rodovým vedomím hovoriaceho, rozpráva o celej paradigme skloňovacieho vzoru ako kritériu na zaradenie substantív ku gramatickému rodu, a tým vlastne vynecháva významnú etapu v kognitívnom prístupe: pred tým, než by mohol cudzinec skloňovať slovenské substantívum, musí najprv vedieť, o aký paradigmatický vzor ide. S nedostatom jazykového či rodového citu J. Mistrík vlastne ani nepočíta. Navyše vo svojej vlastnej učebnici slovenčiny pre cudzincov, J. Mistrík sám ignoruje hore uvedené pravidlo, najprv predstavuje Nominatív a Akuzatív singuláru, ako aj Akuzatív plurálu substantív bez toho, aby explicitne upozornil na homonymné tvary Genitívu a Akuzatívu singuláru a plurálu pri životných maskulínach, ani na homonymné tvary Nominatívu a Akuzatívu plurálu ostatných substantív. J. Mistrík potom predstavuje Lokál singuláru a plurálu, Datív singuláru a plurálu, až pri siedmej lekcii uvádza Genitív singuláru a plurálu, pri ôsmej lekcii predstavuje Inštrumentál singuláru a plurálu. To znamená, že práve tie pády, ktoré by mali podľa neho rozhodovať o rodovej príslušnosti slovenských podstatných mien, sú uvedené úplne na konci kurzu slovenčiny pre cudzincov.

¹ Jozef Mistrík, *Basic Slovak*, Bratislava, SPN, 1991, p. 10.

² Ľubomír Kralčák ši col., *Ludovít Štúr. Jazykovedné dielo*, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014, p. 20.

Vo veľa prípadoch jedine jazykový cit rozhoduje o rodovej príslušnosti. Máme na mysli tzv. pomnožné podstatné mená, pri ktorých súvislosť so všeobecnými menami, od ktorých sú odvodené, už nie je evidentná alebo ktorých gramatické morfemy nepatria medzi prípony uvedené v klasických gramatikách a učebniach, napr.: *fašiangy* „carnaval”, *peniaze* „bani”, *fúzy* „mustaťa”, pričom ani tzv. „test Lokálu” rumunskému študentovi nepomôže.

Ked'že v rumunčine člen berie na seba flexiu substantív, vzniká bohatá homonymia gramatických tvarov, vďaka ktorej sa substantívna paradigma maximálne zjednoduší. Podľa skloňovania v rumunčine sú tri deklinácie, a to:

Deklinácia	Substantíva mužského rodu	Substantíva ženského rodu	Substantíva stredného rodu
1. deklinácia	substantíva ženského a mužského rodu, ktoré sa končia na -ă (napr.: <i>masă</i> „stôl”), -à (napr.: <i>sarma</i> „sarma”), -eà (napr.: <i>stea</i> „hviezda”) a substantívum <i>zi</i> „deň”		
Deklinácia	Substantíva mužského rodu	Substantíva stredného rodu	Substantíva ženského rodu
2. deklinácia	substantíva mužského a stredného rodu, ktoré sa končia na tvrdý konsonant (napr.: <i>creion</i> „ceruzka”), na palatálny konsonant (napr.: <i>arici</i> „jež”), na -u (napr.: <i>socru</i> „svokor”), na polosamohlásku -u (napr.: <i>erou</i> „hrdina”), na polosamohlásku -i (napr.: <i>pui</i> „mlad’a, kura”), na -ù (napr.: <i>tabu</i> „tabu”), -i (napr.: <i>taxis</i> „taxi”) a -o (napr.: <i>zero</i> „nula”)		
Deklinácia	Substantíva mužského rodu	Substantíva ženského rodu	Substantíva stredného rodu
3. deklinácia	substantíva mužského, ženského a stredného rodu, ktoré sa končia na -e (napr.: <i>frate</i> „brat”), ako aj názvy dní týždňa		

Podľa týchto troch deklinácií sa rumunské podstatné mená skloňujú bez člena alebo s členom, určitým alebo neurčitým, pričom sa prejavuje bohatá homonymia gramatických morfém.

Jazykové interferencie spôsobené rozdielom medzi gramatickým rodom rumunských substantív a gramatickým rodom slovenských podstatných mien vedú k potrebe centralizovať všetky prípady rodovej interferencie pri počítacovom spracovaní oboch morfológických systémov. Podstatné mená *stôl* „masá”, *deň* „zi”, *kvet* „floare” sú ženského rodu v rumunčine, *garáž* „garaj” a *kost’* „os” sú substantíva stredného rodu v rumunčine, *srdce* „inimă”, *more* „mare” a *dievča* „fată” sú substantíva ženského rodu v rumunčine.

Viacúrovňová štruktúra naprogramovaných postupností by mala vziať do úvahy:

1. formálno-sémantické kritérium;
2. deklinačný režim substantív pri používaní determinantov;
3. potenciálne rodové interferencie;
4. celý inventár homonymných gramatických morfém a ich počitačové prirad’ovanie.

Prídavné mená

Slovenské privlastňovacie a druhové adjektíva sú v rumunčine zastúpené substantívami vo funkcií substantívneho atribútu, napr.: *otcovo auto* „mašina tatáľu“ alebo adjektívami vo funkcií zhodného prívlastku, napr.: *orlí nos* „nas acvilin“. V slovenčine adjektíva charakterizuje pevný slovosled s výnimkou termínov, napr.: *kyselina sírová* „acid sulfuric“, kým v rumunčine slovosled ovplyvňuje význam, napr.: *o parte bună* „dobrá časť“ cf. *o bună parte* „väčšina“. Čo sa týka stupňovania, v slovenčine sa stupňujú exkluzívne vlastnostné akostno-vzťahové a vlastnostné akostné čisto kvalifikačné adjektíva, čo je logickým výsledkom selekcie sem, kým v rumunčine sa všetky prídavné mená dajú stupňovať s výnimkou adjektív, ktoré sú pôvodom staré komparatívy a superlatívy typu inferior „inferiórny“, superior „superiórny“, anterior „anteriórny“, posterior „posteriórny“, ulterior „ulteriórny“, optim „optimálny“, pesimist „pesimistický“, optimist „optimistický“ alebo ktoré vyjadrujú nestupňovateľné vlastnosti, napr.: *complet* „kompletný“, *întreg* „celý“, *mort* „mŕtvy“, *oral* „orálny“, *unic* „jedinečný“, *general* „všeobecný“, desávârşit „dokonalý“, *endemic* „endemický“, vešnic „večný“. Slovenčina však nie je citlivá na latinský komparatív a superlatív, preto sú bežné pleonastické tvary typu *najoptimálnejší* „cel mai optim“, *pesimistickejší* „mai pesimist“ a pod.

Rumunčina je jediný románsky jazyk, ktorý nepravidelné stupňovanie nepozná, a však supletivizmy existujú aj v rumunčine v okultizovanej podobe ako adjektíva, ktoré samy osebe predstavujú určitý stupeň, napr.: *maxim* „maximálny“ je superlatívny tvar latinského adjektíva *magnus*, -a, -um, ktorý sa v rumunčine zachoval v tvaroch *mare*, -i „velký, -á, -é, -í, -é“, pričom sa stratil 2. stupeň (*maior*), ktorého odraz je v dnešnej rumunčine adjektívum *major* „plnoletý“, ako aj adverbium *mai*, pomocou ktorého sa vyjadruje práve 2. a 3. stupeň.

V slovenčine sa 2. a 3. stupeň tvoria bud' pomocou modifikačných morfém -š- a *naj-* (pokiaľ ide o syntetické stupňovanie), bud' pomocou 2., resp. 3. stupňa adverbií *málo* a *veľa* podobne ako v rumunčine (pokiaľ ide o analytické stupňovanie). V rumunčine existuje výlučne analytické stupňovanie, a to:

- pozitív (*pozitiv*): stotožňuje sa so základným tvarom prídavného mena, napr.: *bun* „dobrý“;
 - komparatív:
 1. nadradenosť (*comparativ de superioritate*), tvorený pomocou adverbia *mai*, napr.: *mai bun* „lepší“, čo zodpovedá druhému stupňu slovenských adjektív;
 2. rovnosti (*comparativ de egalitate*), tvorený pomocou tzv. „locujiuni adverbiale“, t.j. ustálených spojení typu *tot asa de* „takisto... ako“, *la fel de* „rovnako... ako“, *întocmai ca* „práve taký... ako“, napr.: *la fel de bun ca tine* „takisto dobrý ako ty“;
 3. podradenosť (*comparativ de inferioritate*), tvorený pomocou 2. stupňa adverbia *puťin* „málo“, napr.: *mai puťin bun* „menej dobrý“;
 - superlatív:
1. relativný superlatív (*superlativ relativ*):

a) nadradenosti (*superlativ relativ de superioritate*): tvorený pomocou demonštratívneho člena *cel* a adverbia *mai*, napr.: *cel mai bun* „najlepší”;

b) podradenosti (*superlativ relativ de inferioritate*): tvorený pomocou demonštratívneho členu *cel* a 2. stupňa adverbia *puťin* „málo”, napr.: *cel mai puťin bun* „najmenej dobrý”;

2. absolútny superlatív (*superlativ absolut*): tvorený pomocou adverbia *foarte*, napr.: *foarte bun* „vel'mi dobrý”.

Čo sa týka skloňovania, na rozdiel od rumunčiny sa slovenské adjektíva skloňujú podľa osobitných paradigmatických vzorov, pričom sa berie do úvahy podkategória životnosti.

Číslovky

Číslovky predstavujú problematickú kapitolu didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka. Po prvej, deklinačný režim slovenských čísoviek nijako nezodpovedá skloňovaniu rumunských čísoviek. Po druhé, pravidlo „*păt'* a viac ako *păt' +* slovesný tvar stredného rodu jednotného čísla” je úplne nelogické pre rumunského študenta, ktorý ho pociťuje ako spôsob neutralizácie gramatických kategórií rodu, čísla, zhody, napr.:

Păt' chlapcov/dubov bolo v lese. (m.) „În pădure, erau cinci băieți/stejari.” cf.
Păt' ţien bolo v lese. (ž.) „În pădure, erau cinci femei.” cf.
Păt' deti bolo v lese. (s.) „În pădure, erau cinci copii.”

Skloňovanie čísoviek je v rumunčine vždy späť s ich povahou. Zo základných čísoviek len *unu*, *una* „jeden, -a, -o” a *doi, două* „dva, dvaja, dve” majú vlastné rodové koncovky, ktoré sú totožné s tvarmi neurčitého zámena *unui (a), unei (a), unor (a)*. Od číslovky 2 ďalej sa Genitív vyjadruje pomocou predložky *a*. V rumunčine číslovky od 1 po 19 plnia syntaktickú funkciu zhodného prívlastku, napr.: *cinci copii* „*păt'* detí”. Od 20 ďalej sa číslovka spája s podstatným menom pomocou predložky *de*, pričom sa determinát stáva determinantom a opačne, napr.:

Văd 19 oameni. „Vidím devätnásť/ devätnásťich ľudí.” (zhodný prívlastok).
Văd 19 stejari/ femei/ copii. „Vidím devätnásť dubov/ ţien/ detí.” (zhodný prívlastok). vs.
Văd 20 de oameni. „Vidím dvadsať/ dvadsiatich ľudí.” (nezhodný prívlastok)
Văd 20 de stejari/ femei/ copii. „Vidím dvadsať dubov/ ţien/ detí.” (nezhodný prívlastok)

V slovenčine základné číslovky od 1 po 4 majú vlastné skloňovanie, číslovky od 5 po deväťdesiatdeväť sa skloňujú podľa vzoru *păt'* „cinci”. Pri determinantoch mužského rodu životného, základné číslovky, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *păt'*, majú bud’ kongruentnú podobu a syntaktickú funkciu zhodného, alebo nekongruentnú podobu a syntaktickú funkciu nezhodného prívlastku, napr.:

Vidím piatich/ dvadsiatich ľudí. „Väď cinci/ douăzeci de oameni.” (zhodný prívlastok).

Vidím päť/ dvadsať ľudí. „Väď cinci/ douăzeci de oameni.” (nezhodný prívlastok). vs.

Vidím 21/31 ... ľudí. „Väď douăzeci și unu/treizeci și unu... de oameni.”

Slovenské skupinové číslovky odkazujú na vnútorné diferencovanie prvkov tvoriacich celok, napr.:

Mám dvoje detí. „Am doi copii (din două căsnici/fată și băiat).”

Troje v jednom. „Trei în unu (cafea cu lapte și zahăr).”

Skupinové číslovky sa tvoria pomocou viacerých morfém¹:

- i, -y, napr.: *jedni rodičia* „unii părinți, o pereche de părinți”, *jedny nohavice* „o pereche de pantaloni”;
- oje, napr.: *dvoje* „doi, două; două perechi/ categorii de”, *obidvoje, oboje* „ambele; ambele perechi/ categorii de”, *troje* „trei; trei perechi/ categorii de”;
- oro, napr.: *štvoro* „patru; patru perechi/ categorii de”, *pätoro* „cinci; cinci perechi/ categorii de”, *desatoro* „zece; zece perechi/ categorii de”.

Problematické z hľadiska počítacového zosúladenia deklinačných modelov s jazykovým inštinktom rumunsky hovoriaceho študenta sú práve skupinové číslovky, ktoré majú osobitný deklinačný režim v slovenčine. Skupinové číslovky *jedni, jedny* sa stotožňujú s tvarmi plurálu kardinálnej číslovky *jeden*, napr.: *jedni manželia* „unii soți, o pereche”, *jedny nožnice* „un foarfece”. Skupinové číslovky *dvoje, obidvoje, oboje, troje* sa bud’ skloňujú podľa paradigmatického vzoru *päť* (napr.: *trojim nožniciam* „celor trei foarfece”, *o trojich nožničiach* „despre trei foarfece”), alebo ostávajú nesklonné, invariabilné. Skupinové číslovky nemajú gramatické kategórie menného rodu a čísla, kategória pádu charakterizuje výlučne číslovky *dvoje, troje*. Pri ostatných nesklonných skupinových číslovkách sa predmet počítania skloňuje nasledovne:

N.	<i>sedmoro</i>	<i>Študentov</i>	„sapte	studenti”
G.	<i>sedmoro</i>	<i>Študentov</i>	„a	studenti”
D.	<i>sedmoro</i>	<i>študentom</i>	„celor	studenti”
A.	<i>sedmoro</i>	<i>študentov</i>	„(pe)	studenti”
L.	(o) <i>sedmoro</i>	<i>študentoch</i>	„(despre)	studenti”
I.	<i>sedmoro</i> <i>študentmi</i>	„(cu)	sapte studenti”	

V kontraste so slovenčinou sa rumunské skupinové číslovky skloňujú nasledovne:

N./ Ak. maskulín *amândoi* „obidva, obidvaja/ obidva, obidvoch”,
feminín *amândouă* „obidve/ obidve”

G./ D. maskulín a feminín *amândurora* „obidvoch/ obidvom”

¹ Ladislav Dvonč și col., *Morfologia slovenského jazyka*, Bratislava, SAV, 1966, p. 335-336.

Neologické synonymá tvarov *amândoi* (m.), *amândouă* (f.), sú *ambii* (m.), *ambele* (f.), ktoré charakterizuje postponovaný člen a ktoré sa vlastne skloňujú ako substantíva:

N./ Ak. maskulín *ambii* „obidva, obidvaja/ obidva, obidvoch”,
feminín *ambele* „obidve/ obidve”
G./ D. maskulín *ambilor* a feminín *ambelor* „obidvoch/ obidvom”

Rumunské multiplikatíva majú adjektívnu povahu, popri nich jestvujú aj neologické synonymá typu *dublu* „dvojnásobný”, *triplu* „trojnásobný”, *cvadruplu* „štvrnásobný”, *cvintuplu* „päťnásobný”. V slovenčine sa multiplikatíva adjektívnej povahy skloňujú podľa vzoru *pekný* (napr.: *trojnásobný*, *triplu*, *viacnásobný*, „multiplu”, *dvojity* „*dublu*”, *trojity* „*triplu*”), kým násobné číslovky adverbiálnej povahy sú neohybné, napr.: *dvojnásobne* „de două ori”, *trikrát* „de trei ori”, *dvojmo* „*duplicat*, īn *dublu* exemplar, de două ori”.

V tej istej línii sa slovenské druhové číslovky adjektívnej povahy skloňujú podľa vzoru *pekný* (napr.: *dvojaký* „de două feluri, *dublu*”, *trojaký* „de trei feluri, *triplu*”, *desatoraký* „de zece feluri”), kým druhové číslovky adverbiálnej povahy ostávajú invariabilné, napr.: *dvojako* „*dublu*, īn două feluri”, *trojako* „*triplu*, īn trei feluri”, *desatorako* „īn zece feluri”.

Flexia rumunských distributív je totožná s flexiou základných čísoviek (napr.: *câte una*, *câte uneia*), ale adverbiálne číslovky sa nikdy neskloňujú. V slovenčine z distributív len jeden sa skloňuje, napr. *po jednej korune*.

V rumunčine radové číslovky vyjadrujú menný rod pomocou člena, napr.: *al treilea* „tretí”, *a treia* „tretia”, kým v slovenčine sa gramatická kategória rodu čísoviek vyjadruje pomocou gramatických morfém. Navyše v rumunčine sa opozícia singulár — plurál vyjadruje pomocou demonštratívneho člena *cel*, *cea*, *cei*, *cele*, napr.:

Singulár	
Mužský a stredný rod	Ženský rod
N./ Ak. <i>cel de-al doilea</i> „druhý/ druhého”	N./ Ak. <i>cea de-a doua</i> „druhá/ druhú”
G./ D. <i>celui de-al doilea</i> „druhého/ druhému”	G./ D. <i>celei de-a doua</i> „druhej”
Plurál	
Mužský rod	Ženský a stredný rod
N./ Ak. <i>cei de-al doilea</i> „druhé/ druhí/ druhé/ druhých”	N./ Ak. <i>cele de-al doilea</i> „druhé”
G./ D. <i>celor de-al doilea</i> „druhých/ druhým”	G./ D. <i>celor de-al doilea</i> „druhých/ druhým”

Rumunská radová číslovka *întâi* „prvý, -á, -é” je invariabilná, napr. *gradul întâi* „prvý stupeň”, *clasa întâi* „prvá trieda”. Ak sa číslovka *întâi* nachádza pred substantívom alebo sa konverziou substantivizuje, používa sa spolu s členom, napr. *întâiul*, *întâia*. Neologické synonymum *prim*, *-a* funguje ako adjektívum a nachádza sa vždy pred substantívom, napr.: *primul student* „prvý študent”, *prima stradă* „prvá ulica”. V slovenčine sa radové číslovky skloňujú ako adjektíva podľa vzoru *pekný* (napr.: *prvý*, „*primul*”, *druhý*, „*al doilea*”, *štvrtý*, „*al patrulea*”, *piaty*, „*al cincilea*”, *šiesty*

„al şaselea“) alebo *cudzí* (napr.: *tretí* „al treilea“, *tisíci* „al miilea“). Číslovka *prvý* sa dokonca môže aj stupňovať, napr. *prvší*, *najprvší*, pričom nadobúda význam „najdôležitejší, najlepší“.

Zámená

Zo sémantického hľadiska sa rumunské zámená delia na: osobné (personálne), zvratné (reflexívne), zdôrazňovacie, privlastňovacie (posesívne), ukazovacie (demonštratívne), optytovacie (interrogatívne), vzťažné (relatívne), neurčité, negativne a zámená slušnosti¹. V slovenčine sa pri delení zámen uplatňuje lexikálno-sémantické kritérium popri funkčnom význame, z čoho vyplýva vnútorné diferencovanejšia klasifikácia slovenských zámen v porovnaní s rumunčinou. Slovenské privlastňovacie zámená tvoria podriedu osobných (napr.: *môj* „al meu“, *tvoj* „al tău“, *náš* „al nostru“, *váš* „al vostru“, *jeho* „al, a, ai, ale lui“, *jej* „al, a, ai, ale ei“, *ich* „al, a, ai, ale lor“), resp. zvratných zámen (napr.: *svoj* „al său, propriu, personal“). V rumunčine slovenské zámeno *svoj* stráca význam exkluzívneho vlastníctva a stotožňuje sa s privlastňovacími zámenami, v súčasnosti sa rumunské zámeno *său* používa abuzívne ako štylistický vznešenejší ekvivalent privlastňovacích zámen 3. osoby singuláru, a to pravdepodobne pod vplyvom cudzích jazykov, na ktoré sa rumunské *său* foneticky podobá, teda pod vplyvom francúzštiny (*son*), nemčiny (*sein*), ruštiny (*svoi*)². V rumunčine paradigma privlastňovacích zámen je defektívna: tvary, ktoré formálne a významovo zodpovedajú 3. osobe singuláru maskulín a feminín typu *al/ a/ ai/ ale lui/ ei*, sú gramaticky vnímané ako tvary Genitívu singuláru ženského a mužského rodu osobných zámen. V slovenčine sa dlhé tvary 3. osoby Genitívu singuláru ženského a mužského rodu osobných zámen formálne stotožňujú s privlastňovacími zámenami, ktoré sú nesklonné, napr.: *jeho otec* „tatāl lui“, *jej brat* „fratele ei“, *ich rodina* „familia lor“. V tomto kontexte rumunčina ich ani nepokladá za privlastňovacie zámená, ale za privlastňovacie zámenné adjektíva, určené podstatným menom.

Ak sa v slovenčine zámená typu *taký* „un astfel de“, *ktorý* „care, ce“, *niektorý* „vreun (ul)“, *nikorý* „nici un“, *iný* „un alt, altul“, *každý* „fiecare“, *môj* „al meu“, *tvoj* „al tău“, *svoj* „al său, propriu, personal“ pokladajú za adjektívne pronomíná, rumunski lingvisti rozlíšujú zámená od pronomínálnych adjektív, ktoré určujú iný slovný druh, napr.: *ai mei* „moji“ (privlastňovacie zámeno) vs. *părintii mei* „moji rodičia“ (privlastňovacie zámenné adjektívum). Podobne slovenské ukazovacie zámená typu *tu* „aici“, *tam* „acolo“, *vtedy* „atunci“ rumunčina vníma ako zámenné ukazovacie príslovky, slovenské optytovacie zámená typu *kto* „cine“, *čo* „ce“, *kol’ko* „cât“ rumunčina rozoberá ako optytovacie-vzťažné zámená, optytovacie zámená typu *ako* „cum“, *kde* „unde“, *kam* „încotro“, *kedy* „când“ sú v rumunčine zámenné optytovacie-

¹ Alexandru Graur și col., *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 135-181.

² Theodor Hristea și col., *Sinteze de limba română*, București, Ed. Albatros, 1984, p. 230.

vzťažné príslovky a slovenské neurčité zámená typu *niekde* „*undeva*”, *niekedy* „cândva”, *niekam* „*undeva*”, *dakde* „*undeva*”, *kdesi* „*undeva*”, *kedysi* „cândva” sú nepochybne interpretované ako neurčité príslovky. V tej istej línii slovenské vymedzovacie stotožňovacie zámená typu *ten istý* „*același*” sú v rumunčine ukazovacie stotožňovacie zámená, slovenské vymedzovacie odlišovacie zámená typu *iný* „*un alt, altul*” sú v rumunčine neurčité zámená a ostatné vymedzovacie odlišovacie zámená typu *ináč* „*altfel*”, *inokedy* „*altădată*”, *inde* „*altundeva*” sú v rumunčine príslovky. Takisto vymedzovacie súhrnové zámená *každý* „*fiecare*” a *všetok* „*tot*” rumunčina vníma ako neurčité zámená, kým ostatné vymedzovacie súhrnové zámená typu *všade* „*pretutindeni, peste tot*” pokladá za príslovky. Z tohto hľadiska zaujímavé sú aj slovenské vymedzovacie obmedzovacie zámená typu *sám* „*singur, însuși*”, ktoré v rumunčine tvoria osobitnú skupinu zdôrazňovacích zámen. Vymedzovacie obmedzovacie zámeno *samý* „*numai, plin*” sa prekladá dvojako v rumunčine, následne môže byť príslovka, resp. prídavné meno. Slovenské vymedzovacie popieracie zámená typu *nikde* „*nicăieri*”, *nikdy* „*niciodată*”, *nijako* „*nicicum*” sú v rumunčine neurčité príslovky.

V rumunčine zámená slušnosti tvoria osobitnú skupinu, čiastočne sa však prekrývajú s osobnými zámenami, napr.: *dânsa* „*ona*”, *dânsul* „*on*”, *dânsii* „*oni*”, *dâNSELE* „*ony*”. Pri zámenách slušnosti ide o štylisticky diferencované tvary, ktoré smerujú od familiárnosti k oficiálnosti, zahrňujúc osobitné tvary pre 2. a 3. osobu singuláru a plurálu. Citovo bohatšie a familiárnejšie sú regionálne tvary *dumitale*, *matale*, *dumisale* (D., G.), *dumneata*, *mata*, *dumneasa* (N., AK.), ako aj odvodené deminutíva typu *mătălută*, *mătălică*, *tălică* „*vy*”. Štylisticky neutrálny je tvar *dumneavoastră* (N., Ak., D., G. singuláru a plurálu). Veľkým písmenom sa píšu slávnostné tvary *Domnia-ta* (2. osoba singuláru), *Domnia-lui* (3. osoba singuláru), *Domnia-sa* (3. osoba singuláru), *Domnia-voastră* (2. osoba singuláru), *Domniile-voastre* (2. osoba plurálu), *Domniile-lor* (3. osoba plurálu). Slovenské zámená slušnosti sú totožné s osobnými zámenami v podobe vykania a onikania a ostávajú problematické z pohľadu didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka kvôli hypotetickej jazykovej interferencie tykajúcej sa zhody:

Pán profesor, pochválili ste ma. „*Domnule profesor, m-ați lăudat.*” Cf. *Pán profesor, ste spokojný.* Cf. *Pán profesor, oni sú spokojný.* „*Domnule profesor, sunteți mulțumit.*”
Pani profesorka, pochválili ste ma. „*Doamna profesoară, m-ați lăudat.*” Cf. *Pani profesorka, ste spokojná.* Cf. *Pani profesorka, ony sú spokojná.* „*Doamna profesoară, sunteți mulțumită.*”
**Pani profesorka, pochválily ste ma.*

Ďalší problematický aspekt predstavuje reflexívne (zvratné) zámená, ktoré sú v rumunčine homonymné s krátkymi osobnými zámenami 1. a 2. osoby singuláru a plurálu Datívu a Akuzatívu. Rumunčina má osobitné tvary zvratných zámen jedine pre 3. osobu. Na druhej strane rumunčina má niekol'ko tvarov reflexívnych zámen v Datíve pre 1. osobu singuláru (napr.: *îmi, mi-, -mi-, -mi*) a plurálu (napr.: *ne, ne-, -ne-, ne-, -ni, -ni-, ni-*), pre 2. osobu singuláru (napr.: *îți, tî-, -tî-, -tîl*) a plurálu (napr.: *vă-, -vă-, v-, -v-, vi-, -vi-, vi-*), pre 3. osobu singuláru (napr.: *îi, i, i-, -i-, -i*) a plurálu

(napr.: *le, le-, -le-, -le, li, li-, -li-*). Zároveň rumunčina má široký inventár zvratných zámen v Akuzatíve pre 1. osobu singuláru (napr.: *mă, mă-, -mă-, -mă, -m-, m-*) a plurálu (napr.: *ne, ne-, -ne-, -ne*), pre 2. osobu singuláru (napr.: *te, te-, -te-, -te*) a plurálu (napr.: *vă, -vă, vă-, -vă-, v-, -v-*) a pre 3. osobu singuláru maskulín, neutier (napr.: *il, l-, -l-, -l*) a feminín (napr.: *o, o-, -o-, -o*), ako aj pre 3. osobu plurálu maskulín (napr.: *i-, -i-, -i*), feminín a neutier (napr.: *le, le-, -le-, -le*). Niektedy sa tieto tvary používajú na označenie rumunského slovesného zvratného rodu, napr.: *Mă spăl „Umývam sa.”, Te speli „Umývaš sa.”, Se spală „Umýva sa.”, Ne spălăm „Umývame sa.”, Vă spălați „Umývate sa.”, Se spală „Umývajú sa.”* Na rozdiel od rumunčiny v slovenčine je jeden tvar pre Datív a jeden tvar pre Akuzatív pre všetky osoby singuláru a plurálu. Tvary *sa* a *si* sú totožné s prázdnou morfémou tzv. reflexíva tantum (napr.: *zasmiat’ sa „a zâmbi”, mysliet’ si „a se gândi”*), s gramatickou morfémou reflexívneho pasíva (napr.: *ide „merge” — ide sa „se merge”; varí „gătește” — varí sa „se gătește”; pîše „scrie” — pîše sa „se scrie”*) a s modifikačnou morfémou (napr.: *spat’ „a dormi” — pospat’ si „a trage un pui de somn”; jest’ „a mâncă” — najest’ sa „a mâncă pe săturate”*). Z perspektívy umelej inteligencie problematický je datívny tvar *si* anticipujúci priamy predmet, a to:

1. kvôli tendencii zneužívať ho pri všetkých prechodných slovesách s explicitne vyjadreným predmetom, čím sa generujú gramaticky nesprávne tvary typu **jest’ si jablko „a mâncă un măr”* ako odraz automatizovania štruktúr typu *umyt’ si ruky/zuby „a spala pe mâini/ dinti”*;
2. kvôli tendencii používať *sa* miesto *si* podľa rumunskej logiky, napr.: **pomáhat’ sa „a se ajuta”* a **rozumiet’ sa „a se înțelege”* miesto *pomáhat’ si a rozumiet’ si*.

Další hypotetický problém je slovosled. V slovenčine zvratné zámená sú vždy na druhom mieste vo vete, kým v rumunčine stoja vždy pri slovase. Adaptívne a reaktívne sprostredkovanie obsahu má zladiť tendenciu používať zámená presne ako v rumunčine ako materinskom jazyku s novým syntaktickým modelom. Anticipujeme vzniknutie syntakticky defektných konštruktov typu:

** Navrhujem, aby sa preskúmali návrhy na zmenu daňového systému detailne a všestranne v priebehu nasledujúceho roka.*

(ked'že v rumunčine je neprirodzené oddeliť zvratné zámeno od slovesa) alebo

**Navrhujem, aby sa v priebehu nasledujúceho roka detailne a všestranne preskúmali sa návrhy na zmenu daňového systému.*

(nadbytočné použitie zvratného zámena raz podľa rumunského slovosledu, raz podľa slovenského slovosledu) miesto

Navrhujem, aby sa v priebehu nasledujúceho roka detailne a všestranne preskúmali návrhy na zmenu daňového systému.

„Propun ca, în anul următor, să se analizeze în detaliu și în mod cuprinzător propunerile de modificare a sistemului de impozitare.”

Kombinatorika dlhých a krátkych tvarov rumunských a slovenských zámen predpokladá nasledujúcu distribúciu:

Tvary	Rumunčina	Slovenčina
-------	-----------	------------

Dlhé tvary	Ak.: dlhé tvary po predložkách, napr.: <i>Vine la mine.</i>	Ak.: 1. dlhé tvary + predložky, napr.: <i>Príde ku mne.</i> „Vine la mine.” 2. dlhé tvary na začiatku vety, napr.: <i>Teba poznám.</i> „Pe tine te cunosc.” 3. dlhé tvary, ked' je dôraz na zámene, napr.: <i>Teba milujem.</i> „Pe tine te cunosc.”
Krátke tvary	1. Krátke tvary môžu byť na začiatku vety, napr.: <i>Te iubesc.</i> „Milujem ťa.” 2. Krátke tvary sa nepoužívajú po predložkách, napr.: <i>Mă uit la ea.</i> „Pozerám sa na ňu.”	1. Krátke tvary nemôžu byť na začiatku vety, napr.: <i>Milujem ťa.</i> 2. Krátke tvary sa nepoužívajú po predložkách, napr.: <i>Rozprávame o nej.</i> „Vorbitim despre ea.”
Krátke tvary + dlhé tvary	S použitím predložky, napr.: <i>Mă vede pe mine.</i> *Ma vidí mňa.	Nemožná kombinácia Správne je: <i>Vidí ma.</i> „Mă vede.” alebo <i>Mňa vidí.</i> „Pe mine mă vede.”

Záver

1. Sprostredkovanie obsahu pomocou strojovej lingvistiky si vyžaduje riguróznu kontrastívnu analýzu jazykov L1 a L2 s účelom zistiť spoločné a odlišné črty oboch jazykových systémov, ako aj potenciálne jazykové interferencie.
2. Na základe kontrastívnej analýzy sa vymedzuje celý inventár homonymných gramatických morfém špecifických pre každý menný slovný druh v oboch jazykov v perspektíve automatického určovania všetkých možných korešpondencií medzi rumunskými a slovenskými gramatickými morfémami, štruktúrami a konštrukciami.
3. Na základe kontrastívnej analýzy sa vymedzuje celý inventár hypotetických anticipovaných problémov v prípade automatickej ekvivalencie, napr.: nemožnosť zosúladíť deklinačné paradigmatické vzory dvoch geneticky rozličných jazykov, konštatovanie podstatných rozdielov týkajúcich sa klasifikácie, interpretácie a ekvivalencie menných slovných druhov.
4. Na otázku, či je umelá inteligencia schopná súťažiť s ľudským mozgom a organizovať obsah vyučovania v rôznych kombináciach na základe študentovho vzdelávacieho profilu a materinského jazyku, dalo by sa odpovedať prostredníctvom futuristických výskumných a výučbových experimentov zameraných na koncipovanie učebníc cudzích jazykov pre špecifické skupiny študentov. Ak jestvuje softvér na automatický preklad, prečo by sme neuvažovali aj o softvéri na vystavovanie učebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka pre Rumunov, Rusov, Angličanov, Nemcov atď.? Na základe automaticky spracovanej korešpondencie medzi dvoma jazykovo-kognitívnymi modelmi a automatického generovania

viacúrovňovej štruktúry obsahu sa vytvára nová jazyková paradigmá, ktorá umožňuje študentovi prispôsobiť sa a priateľsky reagovať na nové kognitívne modely v súlade so svojím očakávaním.

Literatúra

- Andrei, Mihail, Ghiță, Iulian, *Limba română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
Baláž, Peter, „K problematike menného rodu v slovenčine ako cudzom jazyku”, in *Slovenčina ako cudzí jazyk*, volumul conferinței internaționale de la Bratislava din 30 – 31 august 2000, editor Jana Pekarovičová, Bratislava, Stimul- Metodické centrum Studia Academica Slovaca, 2002.
Dvonč, Ladislav și col., *Morfología slovenského jazyka*, Bratislava, SAV, 1966.
Graur, Alexandru și col., *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.
Hristea, Theodor și col., *Sinteze de limba română*, București, Ed. Albatros, 1984.
Kralčák, Ľubomír și col., *Ludovít Štúr. Jazykovedné dielo*, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014.
Mistrík, Jozef, *Basic Slovak*, Bratislava, SPN, 1991.
Mistrík, Jozef, *Moderná slovenčina*, Bratislava, SPN, 1983.

RENARATIVUL – O PARTICULARITATE A LIMBII BULGARE CONTEMPORANE

Mariana MANGIULEA JATOP

The renarrative represents a special feature of the Bulgarian verb, which is not present in the other Slavic languages. Part of the evidentiality system it is used to report a nonwitnessed event without confirming it (sometimes expressing doubt as to whether the event actually happened/will happen) or to indicate that the information was reported to the speaker by someone else. After a short presentation of the various concepts on the matter (viewed in different ways as a mood, a submood or even as a semantic not a morphological category), we discuss the formal and functional aspects of the renarrative, as well as its meanings. We point out Romanian equivalents to the Bulgarian renarrative.

Key-words: Bulgarian verb, verbal mood, tense, renarrative, dubitative, presumptive, Romanian verbal moods.

Ceea ce în literatura de specialitate românească s-a încetătenit sub denumirea de **mod al narațiunii indirecte**¹ și ceea ce în majoritatea gramaticilor limbii bulgare apare sub denumirea **преизказно наклонение** reprezintă o trăsătură aparte a verbului bulgar, pe care nu o regăsim în celealte limbi slave. Apariția, natura, organizarea sa sistemică continuă să fie subiecte de dispută științifică, de redefiniri și noi interpretări.

Dar fie că vorbim despre un „**mod verbal** al repovestirii/ renarațiunii”, de „**forme** ale renarațiunii” (*преизказни форми* la P. Pașov), fie de „forme verbale de transmitere indirectă a informației” (*форми за несвидетелска информация*) sau, în lingvistica bulgară de dată mai recentă, despre un **modus** sau de un **submod** verbal denumit diferit, în funcție de autor, „**renarativ**”/„**comentativ**”/„**mediativ**” ([V. Kuțarov §.a.)²], ceea ce trebuie reținut este existența în limba bulgară a unei modalități grammaticalizate prin care vorbitorul relatează un fapt la care nu a fost martor ocular, bazându-se pe spusele altcuiva, preluând relatarea orală sau scrisă a altei persoane. Prin aceste forme verbale speciale se evidențiază atitudinea vorbitorului față de felul în care e primită informația ce face obiectul enunțului, mai exact, vorbitorul poate exprima, utilizând verbul la renarativ (termenul adoptat de noi în lucrarea de față), faptul că nu a fost/nu e/nu va fi martor la cele relatate. Vorbitorul nu are o informație directă, ci una indirectă. El vorbește „din auzite”, nu „din văzute”.

Reamintim că modul verbal se definește tradițional drept o categorie gramaticală specifică verbului ce indică raportarea acțiunii, întâmplării sau stării, pe

¹ Vezi Maria Zavera, *Curs de limbă bulgară contemporană. Morfologia*, București, TUB, 1981.

² Vezi *Bibliografia*.

care acesta o exprimă, la realitate. Este forma pe care o ia verbul prin care se arată cum consideră vorbitorul acțiunea: reală, realizabilă, ireală, dorită sau condiționată, imperativă. În cazul narațiunii indirekte nu este vorba despre atitudinea vorbitorului față de realitate sau despre modul de prezentare al acțiunii ca reală sau ireală, ci despre atitudinea vorbitorului față de cele relatate, de aceea renarativul poate fi marcat cu prezența sau absența subiectivității. În limba bulgară emițătorul are posibilitatea de a-și exprima prin mijloace morfologice atitudinea obiectivă sau subiectivă față de conținutul mesajului, folosind alternativ două forme verbale marcate morfologic în cadrul unuia și aceluiași timp verbal. Fiecare timp poate fi exprimat printr-o formă de indicativ și prin aceea specifică renarativului, prin care se marchează faptul că vorbitorul transmite un enunț despre o acțiune, bazându-se pe spusele altei persoane și nu pe o observație nemijlocită – ceea ce, evident, presupune și diferite grade de angajare a sa față de cele comunicate.

Limba bulgară prezintă un sistem temporal bine conturat al renarativului, în care fiecărei forme îi corespund două timpuri verbale ale indicativului. În afara acestei simetrie rămâne aoristul, a cărui formă pentru renarativ este aceeași cu a perfectului indicativ (*ходил съм*).

Paradigma timpurilor la renarativ prin comparație cu cele de indicativ:

Timp	Indicativ	Renarativ
prezent (praesens)	аз ходя; той ходи	аз съм ходел; той ходел
imperfect (imperfectum)	аз ходех; той ходеше	
aorist (aoristos)	аз ходих; той ходи	аз съм ходил; той ходил
perfect (perfectum)	аз съм ходил; той е ходил	аз съм бил ходил; той бил ходил
mai mult ca perfectul (plusquamperfectum)	аз бях ходил; той беше ходил	
viitor (futurum)	аз ще ходя; той ще ходи	аз съм щял да ходя; той щял да ходи
viitor în trecut (futurum praeteriti)	аз щях да ходя; той щеше да ходи	
viitor anterior în trecut (futurum exactum praeteriti)	аз щях да съм ходил; той щеше да е ходил	аз съм щял да съм ходил; той щял да е ходил (forme ieșite din uz)
viitor anterior (futurum exactum)	аз ще съм ходил; той ще е ходил	

Indicativ aorist	Renarativ aorist
През 1910 г. Мари Кюри успя да отдели чист метален радий и определи	През 1910 г. Мари Кюри успяла да отдели чист метален радий и определила атомното му тегло.

Iată un exemplu ilustrativ de folosire a verbelor la renarativ din celebra lucrare a lui Paisie Hilendarski, *Istoria slavo-bulgară* din anul 1762: „Едни пък от българските царе **общали** мира и имали голяма любов с гърците и други крале, **живеели** мирно и тихо, **нямали** никаква война, нито войска, както от началото тук за всички подред се писа.”

Formal, renararea se exprimă prin intermediul participiilor active trecute – de aspect perfectiv și imperfectiv însoțite de verbul auxiliar *a fi* (съм). Pentru prezent și imperfect, construcția de renarativ are în componență participiul activ trecut imperfectiv, iar pentru aorist – participiul activ trecut perfectiv. O particularitate a conjugării verbelor la renarativ constă în absența formei auxiliare a verbului *a fi* la persoana a III-a singular și plural. În general, se poate afirma că timpurile absolute (acele care au o orientare directă față de momentul vorbirii) și timpurile relative (care au o dublă orientare, în primul rând față de un alt moment de orientare suplimentar, dar și față de momentul vorbirii) au o formă comună de renarativ. Participiile sunt forme aspectuale și, în principiu, nu exprimă timpul (decât dacă se combină cu un verb auxiliar pentru a forma un timp compus). Însă, la renarativ categoria temporală este indicată tocmai prin participiul: cel de aspect perfectiv exprimă totalitatea, încheierea acțiunii și un trecut nedeterminat, iar participiul imperfectiv, în funcție de context, arată o acțiune prezentă sau la imperfect. Pentru a completa schema temporală a renarativului, sub influența limbii turce, în perioada neo-bulgară ia naștere acest nou participiu: activ trecut imperfectiv de la tema de prezent a verbului (ex. *ходел е, говорели сме*).

Perfectul are legătură cu momentul prezent, acest gen de legătură nefiind obligatoriu pentru aorist. Legătura dintre acțiune și emițător reprezintă o „situație actualizată”: vorbitorul aduce acțiunea trecută spre un moment, care pentru el e prezent¹. Pentru aorist, legătura ce apare prin intermediul vorbitorului, nu e inherentă². De altfel, perfectul poate fi determinat ca un timp subiectiv, iar aoristul – ca nesubiectiv³. Această „subiectivitate” a perfectului în bulgară permite folosirea sa pentru a exprima o acțiune neobservată în mod direct. Deci, dacă cel care vorbește nu a fost martor al celor întâmpilate, el nu poate fi sigur că acțiunea a avut sau nu loc, exprimându-și îndoiala, dezacordul, obiecția, sugestiile pe marginea ei. Subiectivitatea poate fi interpretată ca o apreciere a enunțului ce poate varia de la deplina angajare până la rezervă, la îndoială și neîncredere totală asupra veridicității celor comunicate.

Literatura de specialitate consacrată renarativului este vastă, iar opiniiile lingviștilor despre semnificația și prezența sa în practica limbii bulgare sunt numeroase și variate. O reușită trecere în revistă a studiilor în domeniu găsim în lucrarea lui I. Kuțarov⁴.

¹ H. J. Seiler, *L'aspect et le temps dans le verbe neo-grec*, Paris, 1952, pp. 22, 69-71.

² Sv. Ivancev, *Морфо-семантико-функционалната теория на глаголния вид в славянските езици и спецификата на българския език*, în P. Pașov, R. Nițolova, *Българският глагол*, BAN, Sofia, 1976, p. 354.

³ Seiler, *op. cit.*, p. 22.

⁴ Iv. Kuțarov, *Теоретична граматика на българския език. Морфология*, Plovdiv, 2007, pp. 262-280.

Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu elaborarea primelor gramatici ale limbii bulgare formele renarativului au fost consemnate sub diverse denumiri, printre care și cea de „modul persoanei a treia”, deoarece singura diferență în construcțiile verbale de renarativ față de indicativ (și concluziv) se observă la persoana a treia sg/pl, constând în absența verbului auxiliar *съм* la prezent/trecut.

T. Šiškov este primul care în gramatica sa din 1872 clasifică forme de naratiune indirectă ca un mod verbal subordonat, apoi în 1905, I. Trifonov formulează caracteristicile diferențiale ale renarativului în cadrul unui sistem mai amplu de forme, menționând trăsături precum „невъзприетост” (nepercepere) și „косвено изказване” (enunț intermediat, indirect)¹. În gramatica sa publicată în 1940², Al. Teodorov-Balan alătură indicativului, imperativului și condiționalului ceea ce el numește „приказното наклонение” (modul povestirii), iar cel care încetănește „преизказното наклонение” (modul respunerii/al naratiunii indirecte) cu autoritate timp de decenii în gramaticile limbii bulgare (inclusiv, în cea a Academiei bulgare) este L. Andreicin³. Asupra acestei specificități a bulgarei s-au pronunțat de-a lungul timpului lingviști remarcabili, bulgari și străini, precum I. Maslov, E. Diomina, M. Ianakiev, K. Popov, Sv. Ivancev, V. Stankov, K. Eyckmans, G. Gherdjikov, V. Friedman, P. Asenova și alții.

Cei mai mulți cercetători sunt de părere că prezența renarativului este o consecință a bilingvismului bulgaro-turc de foarte lungă durată, deși în ultima vreme se aduc argumente și în sprijinul unei influențe iraniene asupra protobulgarei. Astfel, renarativul ar fi apărut în limba bulgară sub influența respectivului mod verbal din turcă, după secolul al XV-lea (nu este atestat în scrierile vechi și mediobulgare, nici în documentele slavo-române), când Bulgaria cade sub stăpânire otomană și când, odată cu așezarea unor mase compacte de populație turcă pe teritoriile locuite de bulgari, aceștia din urmă sunt supuși unui bilingvism forțat. Într-un asemenea context lingvistic, sensurile aoristului și ale perfectului din limba bulgară încep să se diferențieze după model turcesc, conform căruia timpul trecut simplu (care are drept corespondent aoristul în bg.) se utilizează pentru a exprima acțiuni trecute percepute nemijlocit, iar timpul trecut compus (perfectul din bg.) se folosește pentru a exprima acțiuni trecute la care vorbitorul nu a fost martor: *търси/аради* – *търсил е/арамиš-тир*⁴.

Pe marginea apariției în limba bulgară a renarativului s-au emis și opinii care, deși recunosc evidența influențării limbii turce, consideră că valorile semantice ale perfectului din bulgară au stimulat, în mare măsură, instalarea acestei categorii⁵ (Ghergikov, 1984: „... perfectul nu e un timp al rostirii neutrale”). Această

¹ *Idem*, p. 263.

² Al. Teodorov-Balan, *Нова българска граматика*, Sofia, 1940, p. 164.

³ L. Andreicin, *Българска граматика за IV клас*, Sofia, 1953; *Граматика на българския език*, 1977; *Основна българска граматика*, ediția a doua, Sofia, 1978.

⁴ K. Mircev, *Историческа граматика на българския език*, Sofia, 1963, p. 209.

⁵ „... perfectul nu e un timp al rostirii neutrale” – G. Gherdjikov, *Преизказването на глаголното действие в българския език*, Sofia, 1984, p. 79.

„subiectivitate” a perfectului în bulgară permite folosirea sa pentru a exprima o acțiune neobservată în mod direct. Deci, dacă cel care vorbește nu a fost martor al celor întâmplate, el nu poate fi sigur că acțiunea a avut sau nu loc, exprimându-și îndoiala, dezacordul, obiecția, sugestiile pe marginea ei. Subiectivitatea poate fi interpretată ca o apreciere a enunțului ce poate varia de la deplina angajare până la rezervă, îndoială sau neîncredere totală asupra veridicității celor comunicate.

Din punct de vedere istoric, dacă acceptăm explicația lui Gherdikov, în cadrul perfectului indicativ s-a dezvoltat mai întâi un evidențial intermediar comun, care îngloba și sensurile renarativului și ale concluzivului. Mai târziu acest evidențial s-a separat în două, pe principiul compensației – este de părere lingvistul bulgar – cu deosebirea formală de la persoana a treia, în spiritul simplificării formelor gramaticale, dar în nota de subsol adaugă și posibilitatea unor cauze cu „caracter logic” din afara sistemului, care au contribuit la menținerea formele sincretice de la persoanele întâia și a doua.

Ruselina Nițolova aduce alte explicații, prima de ordin pragmatic, iar a doua cu caracter formal sistemic¹. Dacă ar fi lipsit verbul auxiliar *a fi* și din formele de renarativ de la persoanele I-a și a II-a, în paradigma a trei din cele cinci forme temporale ale renarativului s-ar fi înregistrat forme identice pentru toate persoanele doar cu participiu, dispărând astfel distincția de persoană verbală. Aceeași situație ar fi fost la dubitativ, spre deosebire de concluziv și celelalte două forme de renarativ. Cercetătoarea bulgară consideră că s-ar fi atins o mult prea accentuată asimetrie în sistemul verbal și, pe lângă aceasta, s-ar fi adus prejudicii dominației formelor verbale personale (*verbum finitum*) în bulgară.

Rezumând, sensul renarativului în propoziții enunțiative ar putea fi prezentat prin presupoziția: *Eu știu, că X susține, că...* și prin aserțiunea: *Eu afirm, că X afirmă, că...*

Вчера вечерта той напуснал града.

În propozițiile interogative presupoziția se prezintă astfel: *Eu știu că tu ai informații de la X (din spusele lui X) ca să îmi răspunzi la întrebarea Î cu un răspuns adevărat R.*

Какво казал на тръгване?

Trebuie specificat, totuși, că în practica limbii bulgare actuale se constată o preferință tot mai accentuată pentru indicativ: *Вчера вечерта той е напуснал града* (constatarea faptului + sursă indirectă) și *Какво е казал на тръгване?* (aici, persoana întrebată ar putea fi sursa originală în combinație cu constatarea faptului). *Какво казал на тръгване?* se deosebește de *Какво е казал?* prin gradul mai mare de îndoială și nici persoana căreia i se pune întrebarea nu este sursa originală.

Acest X este autorul enunțului de substrat, pe care vorbitorul îl renarează. Transmițătorul inițial al informației, X, poate fi cineva cunoscut sau un anonim. Astfel se explică faptul că renarativul se folosește în relatările din povești, basme, legende. Se folosește, de asemenea, pentru a reda zvonuri, bârfe, comentarii – aici, presupunem că, autorul vrea să rămână anonim (poate fi chiar vorbitorul care prin

¹ R. Nițolova, *Българска граматика. Морфология*, Sofia, 2008, p. 363.

renarativ prezintă informația ca venind de la altcineva pentru a nu-și asuma responsabilitatea celor afirmate). Zlatka Ghencheva numește această situație «allusion au discours d'autrui»¹. Binecunoscuta cercetătoare franceză de origine bulgară consideră ca fiind cel mai important în sensul renarativului faptul că vorbitorul nu prezintă garanții despre adevărul sau neadevărul spuselor pe care le (re)transmite. Distanțarea vorbitorului și, mai ales, absența propriei păreri despre adevărul sau neadevărul faptelor pe care le relatează sunt mărcile acestui mod verbal. Am spune că e logic să fie aşa, din moment ce nu vorbitorul este sursa informației, ci X poartă responsabilitatea informației repovestite. Prin aceasta în bulgară renarativul se deosebește de dubitativ, la care avem în plus o evaluare de către vorbitor a informației retransmise, și anume, vorbitorul se îndoiește de veridicitatea afirmației lui X (dubitativ viitor/viitor în trecut: *Нямало било да се вижда повече с Ана.* = (El zice că) *Nu se va mai vedea cu Ana.* (Dar eu nu-l cred.)

Prin prisma celor expuse mai sus, unui enunț din română precum *Studentul a citit* (rom. indicativ, perfect compus), în bulgară îi corespund patru. Din rațiuni didactice am ales propoziții simple, scoase din context, în situațiile concrete lucrurile ar fi mai nuanțate:

1. *Студентът че́те.* (Informație obținută nemijlocit, în mod direct de către vorbitor; bg. indicativ aorist, acțiune realizată și încheiată în trecut.)
2. *Студентът е че́л.* (Raționament la care ajunge vorbitorul pe baza unei informații parțiale, indirecte; bg. indicativ perfect, un timp trecut nedeterminat rezultativ cu efect în prezent, similar lui Present Perfect din engleză.)
3. *Студентът че́л.* (Informație indirectă, obținută de la o altă sursă decât vorbitorul; bg. renarativ aorist.)
4. *Студентът бил че́л.* (Informație indirectă, obținută de la o altă sursă decât vorbitorul, primită cu rezervă; bg. renarativ perfect/mai mult ca perfectul sau dubitativ, după unele gramatici.)

În cazul renarativului avem o structură complexă: vorbitorul (V); subiectul, care e sursa informației (S1) și subiectul, care desfășoară acțiunea (S2).

Иван заминал. = (am auzit, mi s-a spus că...) Ivan a plecat./Ivan ar fi plecat.

Eu (V) spun că cineva (S1) presupune/sustine că Ivan (S2) a plecat/ar fi plecat. V nu este martorul evenimentului, deoarece îl repovestește după spusele alcuiva.

Pentru limba română nu este relevantă această transmitere intermediată sau nu a informației; ceea ce contează este dacă acțiunea e reală în mod obiectiv sau subiectiv. Dacă situația o cere, limba română poate recurge la forme verbale de condițional-optativ prezent/perfect, de indicativ viitor anterior sau de prezumтив prezent/perfect pentru a evidenția faptul că vorbitorul nu a primit informația în mod direct. Cum foarte bine poate face apel la perifrază, la construcții de genul: *se pare că, cică, se zice/spune, am auzit, mi s-a spus, am înțeles că...*

Am înțeles că studentul a citit/ ar fi citit/ va fi citit/ o fi citit.

În căutarea modalităților de echivalare și redare a renarativului în română, ne-am aplecat și asupra unor lucrări mai recente consacrate lexicului limbii române

¹ Zlatka Guenchéva, *L'énonciation médiatisée*, Edition Peeters, Louvain-Paris, 1996, p. 55.

actuale. Rodica Zafiu, o asiduă și competentă observatoare și analistă a limbajului jurnalistic românesc, cu deosebire cel după 1989, vorbește despre **distanță epistemică**¹. Cercetătoarea remarcă faptul că în textele publicistice actuale sunt frecvente mărci discursivee cu valori graduale, și anume: „a) exclamația de neîncredere explicită – *măi să fie!* (*Măi să fie! Sediul central al FSN din nou jefuit./ „Adevărul” 1992/); b) expresiile incidente de distanțare și dubiu *vezi Doamne, chipurile, pasămite, căcă* (*Reacție stranie a Partidului Democrat care, vezi Doamne, nu are nimic de comentat.* /EZ 1998/; c) locuțiunea conjuncțională *cum că, cicătelea* (*Un studiu realizat la derută a scos-o la înaintare pe frumoasa Uma Thurman, cum că ea, în ciuda calităților personale a jucat în două dintre cele mai proaste filme făcute vreodată.* /MB 2001/)".*

Rodica Zafiu consideră că în limba română formele de prezumtiv pot avea două funcții evidențiale: cea principală fiind de indicare a proceselor inferențiale (deductibile), a formulării de presupuneri și a dubiului, care le însoră. Ex. *Dar dacă or fi mai mulți?*; *La ora asta or fi plecați, nu mai suna.* Și, cea de a doua, de marcarea distanței față de idei preluate de la alții Ex. *Din cauza sărăciei, valorile inestimabile ale spiritului românesc sunt pe cale de a deveni o ruină. Așa o fi!* *Dar...* /EZ 2001/². În acest sens, se pot face paralele interesante între română și bulgară.

Trebuie să mărturisesc că m-am aplecat asupra acestei problematici dintr-o necesitate practică, de ordin didactic: de-a lungul anilor de predare a limbii bulgare mi-am dat seama că studenții români înteleg cu dificultate în plan teoretic această categorie și întâmpină și mai mari dificultăți în a o utiliza în practica limbii. De altfel, din propriile observații cu ocazia atelierelor de traduceri din cadrul programelor Erasmus, mă văd nevoită să adaug - oricât ar suna de ciudat – că și studenții bulgari au probleme în cunoașterea teoretică, uneori și practică a acestei categorii, deși o folosesc ca vorbitori nativi.

După o bună stăpânire a teoriei și un îndelungat exercițiu de practică a limbii, români care învață bulgara reușesc să realizeze traduceri corecte ale renarativului din bulgară în română. Mai dificilă este retroversiunea. Spre ilustrare, pentru traducerea în bulgară a propoziției *Am auzit că el a plecat*, studenții români adesea fac apel la formele de indicativ – nu la renarativ: *Чух, че мой е заминал.* (indicativ, aorist și perfect). Soluțiile corecte ale retroversiunii, în funcție de context, sunt:

Toй заминал. (renarativ, aorist; informație indirectă, atitudine neutră);

¹ „Un fenomen înrudit cu vagul și aproximarea îl constituie diverse forme de modalizare epistemică și mai ales de evidențialitate: indicare a surselor cunoașterii și marcarea distanței prudente față de conținutul enunțului prin elemente specifice oralității”, Rodica Zafiu, *Mărci ale oralității în limbajul jurnalistic actual*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București, 2002, p. 423.

² „Prudența și distanța sunt foarte necesare în vehicularea informației jurnalistice, fapt care explică frecvența ridicată a formelor de prezumtiv din limbajul actual al presei. Chiar dacă accentuează prea mult latura subiectivă a aprecierii, forma de prezumtiv este un mijloc comod și clar de modalizare epistemică. Ea rămâne legată stilistic prin originea morfologică (întrucât s-a dezvoltat dintr-o variantă populară de viitor propriu-zis și anterior) ca și prin funcțiile pragmatice de oralitate”, Rodica Zafiu, *Mărci ale oralității în limbajul jurnalistic actual*, în Dindelegan, *op.cit.*, p. 424.

Той бил заминал. (renarativ perfect sau dubitativ; informație indirectă însotită de îndoială).

Fără îndoială, această particularitate a verbului bulgar creează dificultăți străinilor care doresc să-și însușească bine și corect limba. Structura formală complexă e doar una dintre probleme. Lucrurile sunt extrem de nuanțate atât în plan temporal (trecut sau nu), cât și semantic (atitudine neutră sau de neîncredere, dubiu față de cele afirmate de primul vorbitor), dar și contextual-funcțional (povestire, însiruire de fapte/un fapt singular; subordonări sintactice sau nu). Trebuie reținut însă și faptul că în comunicarea orală tentința actuală este spre întrebuițarea mai rară a formelor de renarativ și apelul la indicativ perfect.

Evident, nu vom putea epuiza multiplele fațete ale renarativului în spațiul restrâns al lucrării de față, dar avem speranța de a fi adus informații și clarificări suplimentare.

Bibliografie selectivă

- Andreicin, Liubomir, Popov, P., Stoianov, St., *Граматика на българския език*, Sofia, BAN, 1997
Gherdijkov, Gheorghi, *Преизказването на глаголното действие в българския език*, Sofia, 1984
Граматика на съвременния български книжовен език, red. Stoian Stoianov, II, BAN, Sofia, 1983
Guenchéva, Zlatka, *L'énonciation médiatisée*, Louvain-Paris, Edition Peeters, 1996
Kirova, Liudmila, *За значението на преизказните форми в българския език според употребата им в различни дистрибутивни позиции*, „LiterNet”, 07.07.2011, № 7 (140), <http://liternet.bg/publish3/lkirova/preizkazni-formi.htm>; Kučarov, Ivan, *Teoretична граматика на българския език. Морфология*, Plovdiv, 2007
Mangulea, Mariana, *Modul narăriunii indirecte și redarea sa în limba română*, în vol. Celei de a II-a Conferințe Naționale de Bilingualism - Lingua Pax, Ed. Cavalotti, București, 2003, pp. 140-146; *Modul narăriunii indirecte – manifestare a mentalității balcanice?*, în „Filologie rusă”, nr. XXIII, volum intitulat *Texte despre text*, E.U.B., 2007, pp. 93-99
Mircev, Kiril, *Историческа граматика на българския език*, Sofia, 1963
Nițolova, Ruselina, *Българска граматика. Морфология*, Sofia, 2008
Pașov, Petăr, *Българска граматика*, Sofia, 2004
Radanova, N., *Форми за несвидетелска информация в съвременния български и италиански език*, в *Езикът – Наука и практика*, Юбилеен сборник по повод 65-годишнината на проф. Мария Грозева Минкова, Sofia, 2014
Zafiu, Rodica, *Evidențialitatea în limba română actuală*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București, 2002, pp. 127-144; *Mărci ale oralității în limbajul jurnalistic actual*, în Dindelegan, *op.cit.*, pp. 399-430, <http://documentslide.com/documents/rodica-zafiu-marci-ale-oralitatii.html>

ROD A JEHO LINGVOKULTÚRNE PARAMETRE

Jana PEKAROVICOVÁ

Recently, the concept of gender has become an increasingly sensitive category which is interpreted differently depending on the scientific discipline. We perceive gender as a linguistic category, it is a legitimate part of most modern languages and it can usually be explicitly expressed. This is particularly the case when the gender of nouns is identical with their natural gender. However, we also perceive gender seen as a social category with immediate relationship to the cultural sphere, extending into the social role of human beings in society. Role is normally understood as the sum of standardizations, analogous behavior of individuals and expectations from society and its members. In this context, the terms gender and role enter a new relationship - gender role. This relationship stems from the knowledge of an individual's gender (male or female), according to which he or she is attributed a role in the society in terms of standardized behavior and expectations.

The study aims to hold a mirror to the use of gender as a linguistic and a social category. In selected examples, we will attempt to interpret current trends in the perception of gender and a differentiated application in common practice as well as in the wider understanding of the gender discourse. The analysis of material research shows that when referring to a person and grammatically embodying her/him it is necessary to differentiate between the referential and identifying function of that specific denomination.

Key words: gender, gender roles, gender discourse, gender stereotypes; grammatical category, grammatical parameters, common gender, generic masculine

Demokracia
nemôže rozhodnúť,
či občania môžu založiť novú poéziu.
Len poézia určí mieru
demokracie v poézii.

Dagmar Maria Anoca¹

Príspevok uvádza citát, vlastne báseň **Dagmar Márie Anocy**, významnej rumunskej filoložky, pôsobiacej dlhé roky na Fakulte cudzích jazykov Univerzity v Bukurešti, jednej z najlepších zahraničných slovakistov, predstaviteľov zahraničnej univerzitnej slovakistiky. Už táto úvodná veta otvára niekol'ko citlivých otázok, ako vyjadriť správne po slovensky rodovú príslušnosť ženy, bádateľky, vysokoškolskej učiteľky, predstaviteľky rumunských Slovákov, ktorá je zároveň

¹ ANOCA, Dagmar Mária: *Synonymia*. Bukurešť : Kriterion, 1993, s. 36.

spisovateľkou i literárnej vedkyňou. Keďže cieľom štúdie je nastaviť zrkadlo používaniu rodu ako lingvistickej i ako sociálnej kategórie, pokúsime sa na základe citátu i úvodnej charakteristiky docentky Anocý interpretovať súčasné tendencie v jeho vnímaní a diferencovanom uplatňovaní v bežnej praxi i v širšie chápanom rodovom diskurze. Práve uvedený citát naznačuje základné východisko, že pri označovaní osôb treba rozlišovať, či ide o referenčnú alebo o identifikačnú funkciu daného pomenovania. Pri identifikácii osôb ženského pohlavia sa preferuje v súčasnosti nielen ženská podoba mena a priezviska, ale aj s nimi spojených atribútov, čo sa najmä pri prevzatých pomenovaniach nedá vždy dôsledne uplatniť v súlade so spisovnou kodifikovanou normou. Ako vidieť z príkladu, nastáva problém pri skloňovaní ženského priezviska cudzieho pôvodu *Anoca*, ktoré by si v slovenčine vyžadovalo náležitý tvar *Anocovej* (podobne ako Straka, Straková, od Strakovej) i mena *Dagmar*, kde sa v praxi preferuje neskloňovať tieto typy ženských mien. Tu sa samozrejme možno zamerat' aj na ortografickú a ortoepickú stránku mien, keď pod vplyvom transkripcie sa v slovenčine mení fonetická štruktúra hlások, teda vyslovuje sa *Anoca* [anoka]. Použité ženské formy v uvedených atributívnych spojeniach *významnej rumunskej filologickej, bádateľky, vysokoškolskej učiteľky, spisovateľky i literárnej vedkyne* kontrastujú s mužskou formou jednej z najlepších *zahraničných slovakistov, predstaviteľov zahraničnej univerzitnej slovakistiky, predstaviteľky rumunských Slovákov*. Tu sa jasne demonštruje odlišné fungovanie pomenovaní v identifikačnej role, keď sa používa ženský rod na rozdiel od referenčnej roly, keď je použité generické maskulínum ako spoločná podoba pre pomenovanie mužov aj žien. Avšak najmä predstaviteľky rodovej lingvistiky, ktoré zastávajú používanie rodovo citlivého jazyka, vyžadujú, aby sa podľa možnosti čo najviac redukovalo používanie generického maskulína a hľadal iný priateľnejší spôsob vyjadrenia rodových relácií. Slovenčina je flektívny jazyk s rozvinutou slovotvorbou, preto má silnú tendenciu pomenúvať osoby mužského a ženského rodu osobitným slovom, zvyčajne tvoriť ženské pomenovanie od mužských prechyl'ovaním. Konkurencia maskulín a feminín pri označovaní osôb má povahu dynamickú, podlieha zmenám, a preto ju treba v jazyku a reči pozorovať a názory na fungovanie rodu v závislosti od komunikačnej situácie interpretovať, prípadne revidovať hľadaním adekvátneho spôsobu na vyjadrenie komunikačných potrieb so zreteľom na slovenskú lingvokultúrnu tradíciu i nové požiadavky európskej jazykovej politiky.

Lingvistické aspekty

Slovenčina je jazyk s výrazným odlišovaním gramatických foriem podľa prirodzeného rodu, čo sa odráža nielen na rovine morfológickej, ale súčasne zasahuje oblasť slovotvorby. Gramatický rod sa vyjadruje pri všetkých substantívach (aj pri nesklonných) a zaraduje ich do jednej z troch tried: maskulínum, feminínum, neutrum. V tomto zmysle je gramatický rod kategóriou

klasifikačnou. Okrem toho určuje aj tvary adjektíválií, ktoré sú substantívam gramaticky podriadené. Pri špecifikácii menného rodu substantív sa vynárajú viaceré otázky klasifikácie rodových parametrov oscilujúcich na osi diferenciácie formálnych, slovotvorných a sémantických kritérií. **Gramatická kategória menného rodu** (genus – generál) je morfosyntakticky nekonštitutívnu gramatickou kategóriou, ktorá vznikla pôvodne ako odrazová kategória, je centrálnym členom syntaktickej kategórie (funkčno-sémantickej kategórie rodovosti)¹. V zmysle uvedenej definície sa ako problém javí spojitosť medzi prirodzeným a gramatickým rodom prejavujúca sa (a)symetriou medzi jednotlivými reprezentantmi. Možno súhlasit s názorom, že „v súčasnej slovenčine neexistuje vysoká miera jednoznačného formálneho vyjadrenia rodovej príslušnosti“, skôr ide o slovotvorné prostriedky, sufíxy vyjadrujúce rodovú identifikáciu, pretože v prípadoch *študentka* oproti *študent*, *kráľovná* oproti *kráľ* ide o modifikáciu lexikálneho významu, teda o jav slovotvorný². Vo väčšine prípadov má slovenčina na označenie živých bytostí mužského rodu k dispozícii substantíva gramatického rodu mužského a na označenie bytostí prirodzeného rodu ženského substantíva gramatického rodu ženského, čo predstavuje jej základnú typologickú charakteristiku. Na rodovú symetriu slúžia lexikálne prostriedky označujúce **heteronymné dvojice** typu *muž – žena*, *otec – matka*, *syn – dcéra*, ale aj morfológické a syntaktické prostriedky najmä pri desubstantívnych adjektívach typu *cestujúci / cestujúca*, *súťažiaci / súťažiaca*, *dospelý / dospelá*, *známy / známa*, *zamestnaný / zamestnaná*, pričom zvyčajne pri generickom použití plní funkciu člena schopného zastúpiť obidva rody maskulínum: *Všetci nezamestnaní sa hlásia na úrade práce. Cestujúci musia mať platný cestovný lístok.*

Podobne ako v iných jazykoch existuje v slovenčine tzv. **spoločný gramatický rod**, ktorým sa mená osôb a zvierat gramatického rodu mužského a mená osôb a zvierat gramatického rodu ženského používajú bez ohľadu na ich prirodzený rod, napr. *človek*, *osoba*, *rodič*, *sirota*, *bytosť*, *jednotlivec*, *kôň*, *pstruh*, *krava*, ktoré pripúšťajú mužskú i ženskú referenciu.

Štylisticky príznakovo pôsobí kríženie rodových významov pri prenášaní názvov z jedného rodu na iný. Ide tu o substantíva, pri ktorých existuje len pomenovanie v príslušnom rode, to sa však referenčne môže vzťahovať na príslušníkov oboch pohlaví. Tento jav sa týka predovšetkým hodnotiacich substantív s príznakom expresívnosti, a to tak maskulín (*miláčik*, *rojko*, *bojko*), ako aj feminín (*dušička*, *sirota*, *ozruta*) a neutier (*trdlo*, *motovidlo*, *chúďa*)³.

Na pomenovanie mužov i žien tam, kde nemá byť rozhodujúce pohlavie, ale iné okolnosti – príslušnosť k istej skupine, profesia osoby, resp. skupiny osôb, funkcia, pozícia a počet osôb v skupine – sa používa tzv. **generické maskulínum**, t. j.

¹ SOKOLOVÁ, Miroslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 21-23.

² MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Opozičný homomorfizmus v morfologickom systéme*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 13-14.

³ SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 21 – 23.

mužský rod, ktorý implicitne zahŕňa aj ženy. Ako hlavné dôvody pre používanie generického maskulína sa uvádzajú spoľahlivosť jeho zástupnej funkcie pre ženský rod, jazyková ekonómia a fakt, že sa k nemu uchylujú aj ženy, či už hovoria alebo píšu o sebe i o iných ženách. V rečovej praxi často ženy samy seba označujú v mužskom rode, alebo striedajú obidve formy. K sebaoznačovaniu žien mužskými formami dochádza najmä vtedy, keď ženy kladú „svoj profesionálny pohľad na vec“ do protikladu „k pohľadu iného povolania“ (nie do protikladu k mužskému pohľadu)¹. V tomto prípade je teda pre ženy profesijná kategorizácia dôležitejšia ako kategorizácia rodová. Z výpovedí: *Ako lingvista si myslím...* alebo *Ako právnik sa domnievam...* je zrejmé, že mužský tvar má v tomto prípade len funkciu zdôraznenia danej profesie alebo postu, pričom privatívna identifikácia je v súlade s rodom.

Svoju úlohu plnohodnotne zastupovať aj ženy plní generické maskulínum aj vo výrokoch typu: *Hľadajú sa svedkovia, Predčasní dôchodcovia nemôžu pracovať, Francúzi protestujú, Cestujúci sú povinní označiť si lístok, Žiaci boli nútene opustiť školu, Iniciatíva učiteľov Slovenska*, ale aj v osloveniach: *vážení diváci, milí poslucháči, vážení občania* a podobne. Feministická lingvistika však tieto argumenty spochybňuje a preferuje rodovo korektné vyjadrovanie v prospech zviditeľnenia žien v spoločnosti a v oblasti vedy a výskumu pomocou jazykových prostriedkov².

Do skupiny gramatických feminín zaraďujeme substantíva s významom neutrálnym: *osoba, postava, bytosť, figúra*, negatívnym: *kreatúra, obluda, ozruta, príšera, mrcha, hysterka* i pozitívnym: *autorita (vedecká autorita), kapacita (svetová kapacita), osobnosť, celebrita, hviezda (filmová hviezda, futbalová hviezda)* a podobne. Medzi frekventované výrazy patrí pomenovanie *osoba*, ktoré je rodovo nepríznakové najmä v právnických kontextoch: *Osoby, ktoré sa dopustia závažnej trestnej činnosti, môžu byť odsúdené na doživotie*. Zároveň slovo môže byť súčasťou termínov *fyzická osoba, právnická osoba*. Zo syntagmatického hľadiska sa uvedené výrazy správajú bud' ako ženské substantíva alebo ako mužské – v závislosti od toho, či sa vzťahujú na ženy alebo na mužov: *Spevácka hviezda Peter Cmorik vystúpil na koncertnom turné, Spevácka hviezda Zuzana Smatanová vystúpila na koncertnom turné*.

Sociokultúrne aspekty

V poslednom čase sa pojem **rod** (gender) stáva čoraz citlivejšou kategóriou, ktorá sa z hľadiska rôznych vedných disciplín interpretuje rozličným spôsobom. Rod vnímame ako lingvistickej kategóriu, je legitímnou súčasťou väčšiny moderných jazykov a zvyčajne ju možno explicitne vyjadriť. Ide najmä o prípady, keď gramatický rod substantív je totožný s ich prirodzeným rodom. Avšak rod vnímame aj ako sociálnu kategóriu s bezprostrednou nadväznosťou na kultúrnu sféru,

¹ ČMEJRKOVÁ, Světla: *Gramatický rod a jazyková reprezentace prierozeného rodu*. In: Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií. Red. J. Kuklík. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2003, s. 17 – 32.

² VALDROVÁ, Jana: *Gender a jazyk*. In: Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětu občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách. Otevřená společnost, 2005, s. 2.

zasahujúcemu do sociálnej roly človeka v rámci spoločnosti. Rolu bežne chápeme ako súhrn štandardizácií, analogického správania sa jedincov a očakávaní zo strany spoločnosti i jej členov. Pri utváraní rodovej identity, t. j. „mužskej“ a „ženskej“ identity, podľa predstaviteľiek rodových štúdií nejde len o proces, v ktorom sa má muž či žena prispôsobiť rodovým normám, ktoré v spoločnosti fungujú, ale „zároveň je aj výsledkom sebakonštituovania indivídua, konkrétneho muža a konkrétnej ženy“¹. Asymetria medzi mužským a ženským rodom existuje aj v dôsledku toho, že v procese sebakonštituovania muži aj ženy reprodukujú isté všeobecne platné vzorce správania prezentujúce rodovo diferencované predstavy, definované ako **rodové normy**. Rodové normy sa postupne upevňujú, akceptujú a inštitucionalizujú v konkrétnom historickom spoločenstve, predpisujúc mužom a ženám sociálne roly. V tejto súvislosti sa pojmy **rod** a **rola** dostávajú do nového vzťahu **rodová rola**. Tento vzťah pramení z poznania pohlavnej príslušnosti jedinca, podľa ktorého sa mu prisudzuje úloha v spoločnosti v zmysle štandardizovaného správania a očakávaní.

V rámci sociokultúrnej determinácie sa uplatňuje aj biologická identita, ktorej poznanie je nevyhnutné pre poznanie sociálnej rodovej roly. Biologická determinácia rozčleňuje mužský a ženský rod podľa pohlavia. Skutočnosť je však taká, že biologické prvky sú v súčasnosti čiastočne podmienené kultúrnymi a znejasňujú inak jednoznačnú kategóriu biologického rodu (*sex*). Ako príklad môžu poslúžiť rozličné formy transsexualizmu a s tým spojené požiadavky prijímania rodovej/genderovej inakosti osôb, nielen na základe biologickej identity, ale aj vo vzťahu k vlastnej rodovej role. Jednou z možných príčin takéhoto javu môže byť neschopnosť a odmietanie jednotlivca stotožniť sa nielen so svojím biologickým pohlavím, ale aj so štandardnou rodovou rolou. Vytvára sa tak konflikt medzi prežívanou a nazeranou identitou².

Rodovým aspektom v jazyku sa v súčasnosti venuje **rodová / genderová lingvistika** (lingvistika rodu, feministická lingvistika či ženská lingvistika). Zaoberá sa „postavením ženy a muža v jazyku v súvislosti s re/produkciou ich sociálneho statusu“, pričom analyzuje jazykové praktiky hovoriacich ako indikátory postavenia ženy a muža v spoločnosti svedčiace o rodovej diskriminácii používaním **rodovo necitlivého jazyka** (sexistického) preferujúc používanie **rodovo citlivého jazyka** (nesexistického)³. Podľa nich sa ukázalo, že pri používaní generického maskulína si ľudia spájajú daný názov s osobou mužského pohlavia oveľa častejšie ako so ženou. Pod názvami *politik, poslanec, doktor, právnik* a pod. sa vybaví skôr obraz muža ako ženy, a to tým častejšie, čím prestížnejšia je daná profesia a funkcia. Jazyk môže

¹ KICZKOVÁ, Zuzana: *Rodová identita ako konštrukcia*. In: Otázky rodovej identity vo výtvarnom umení, architektúre, filme a literatúre. Ed. Z. Kiczková. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000, s. 5.

² ORGOŇOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena: *Cudzost a rodová identita*. In: *Cudzost – jazyk – spoločnosť*. Bratislava : Iris, 2015, s. 230.

³ Predstaviteľka českej genderovej lingvistiky J. Valdrová analyzuje jazykové praktiky hovoriacich ako indikátory postavenia ženy a muža v spoločnosti svedčiace o rodovej diskriminácii používaním rodovo necitlivého jazyka (sexistického) preferujúc používanie rodovo citlivého jazyka (nesexistického), sleduje testy generického maskulína v češtine. Porov. VALDROVÁ, Jana: „*Žena a vědec? To mi nejde dohromady. Testy generického maskulína v českém jazyce*. In: Naše řeč, 2008, roč. 91, č. 1, s. 26 – 38.

kopírovať skutočnosť, zároveň ju aj potvrdzovať a fixovať, a svojím spôsobom sa tak prihovára za mužov. Je tu možno mylná predstava, že napr. inzerát *Prijmeme ekonóma* sugeruje, že tým správnym uchádzačom na danú pozíciu je muž. Sú však pozície, ktoré sa štandardne doteraz používajú v mužskej podobe, napr. *daňový poradca*, či pomenovanie funkcie pracovníčky ministerstva ako *hlavný radca sekcie*. Tu však treba rešpektovať kongruentné formy v atributívnej a predikátovej pozícii: Ako *radca/atašé* (muž aj žena) *vykonal/vykonal* zmeny. Funkciu *verejného ochrancu práv* vykonáva žena. Z asistentky Róberta Fica je *hlavný štátny radca*.

O ženách a mužoch sa spoločne v mužskom rode teda hovorí aj v tých prípadoch, keď je v skupine väčšinové zastúpenie žien. Paradoxy vznikajú v praxi, napr. ženy v notárskej profesii si samy na dvere svojho úradu dávajú veľmi často vygravírovať NOTÁR a pod. Niektoré profesie v minulosti ženy nevykonávali vôbec, preto ani neboli ženské ekvivalenty rôznych povolaní. Mužské názvy povolaní alebo spoločenského zaradenia (*majiteľ, obchodník, klient*) označovali preto pôvodne len mužov. Dnes je to inak a v podstate všetky povolania môže vykonávať aj muž aj žena s tým rozdielom, že v niektorých odvetviach je nepomerné zastúpenie žien (školstvo) a v iných zasa mužov (armáda). Avšak napriek tomu aj dnes úplne legitímné vznikajú pomenovanie s použitím generického maskulína *učitelia, kolegovia: Iniciatíva učiteľov Slovenska* či aktuálny slogan na budove Filozofickej fakulty UK *Učitelia chcú lepšiu budúcnosť pre vaše deti*; či výzva *Kolegovia, štrajk pokračuje!* Z danej formulácie je jasné, že do uvedenej skupiny patria aj ženy *učiteľky, kolegyne* a nikto túto ich príslušnosť nespochybňuje použitím všeobecnej formy, ktorá je praktickejšia z hľadiska jazykovej ekonómie i jazykovej korektnosti, ak tak neurobia ženy samy. Nuž a práve takéto prípady poukazujú na nesúlad medzi referenčnou a identifikačnou funkciou a jej jazykovým stvárnením. Táto disharmónia sa premieta aj do rečovej praxe, kde evidujeme istú rozpáčitosť a nejasnosť výberu feminatívnych a/alebo maskulínnych foriem bez sociolingvistickej schopnosti rozlišovať, čo tieto podoby v skutočnosti signalizujú, ako ich jednotlivci vnímajú a na pozadí vlastnej skúsenosti i sociálneho presvedčenia interpretujú. Zaujímavý pohľad na riešenie ponúka nasledujúca ukážka, kde v rovine pomenovania profesie sa používa generické maskulínum *psychológ, terapeut*, ale špecifikácia profesie, ktorú môže vykonávať muž aj žena, sa v privatívnej pozícii diferencuje práve formou osobných zámen *neho/nej, jeho/jej, mu/jej*.

Mnohí ľudia majú ešte stále obavy ísť so svojimi problémami k *psychológovi*. Nevedia, čo sa u *neho/nej* bude diat', čo môžu očakávať, aký to bude človek, čím a či vôbec im môže pomôcť. Dostanú radu a bude všetko vyriešené? Pracujú všetci *psychológovia/terapeuti* rovnako, alebo si môžeme vybrať, keď nám "nesedí" *jeho/jej* prístup? Aké vlastnosti by mal mať dobrý *psychológ/terapeut*, aby sme *mu/jej* mohli dôverovať?

Na rozdiel od referenčnej pozície sa v identifikačnej role na označenie žien a ich profesijného zaradenia či funkcie, ale aj s nimi spojených determinatívnych výrazov, takmer výlučne používajú feminatívne formy:

Viedenčanka Regina Ovesny-Straka spojila svoj profesijný život so Slovenskom. Od roku 2001 šéfovala Slovenskej sporiteľni a bola aj prezidentkou Slovenskej bankovej asociácie. V roku 2009 bola zvolená do funkcie generálnej riaditeľky Salzburger Sparkasse Bank a v roku 2014 prišla do Kooperatívy.

V praxi možno sledovať dynamické tendencie prechýľovať v súčasnosti aj také tvary, ku ktorým ženské paralely spočiatku neexistovali, napr. nové oslovovanie účastníčok kontaktných relácií v Slovenskom rozhlase *hostka*, ktoré sa začalo používať popri spoločnom generickom pomenovaní *host'*, pôsobi ešte pomerne cudzo, na čo neraz reagujú aj poslucháči citliví na jazyk. Avšak prechýlené ženské názvy typu *prezidentka*, *premiérka*, *starostka*, *ministerka*, *poslankyňa* či *primátorka*, ktoré sa nedávno pociťovali ako príznakové, sú dnes vzhľadom na angažovanosť žien v spoločenskom živote oveľa frekventovanejšie a sú vnímané ako neutrálne a jazykovo korektné.

Na ilustráciu stavu, ako sa ženy samy prezentujú, vyberáme príklady z profilov dvoch politicky angažovaných žien, a to bývalej premiérky SR Ivety Radičovej a bývalej veľvyslankyne a poslankyne Národnej rady SR Magdy Vásáryovej, ktorá kandidovala na funkciu primátora Bratislavы. V profile Ivety Radičovej sa popri osobných nacionáliach v rubrike absolvované vzdelanie objavuje všeobecné pomenovanie dosiahnutého akademického titulu *docentúra a profesúra*. V rubrike doterajšie zamestnania sa striedajú pomenovania profesíí a funkcií v maskulínnej i feminatívnej podobe: *koordinátorka výskumného tímu pre rodinnú politiku*, *vysokoškolský pedagóg*, *výkonná riaditeľka*, *zástupkyňa riaditeľa*, *garant odboru sociológia*, *ministerka práce, sociálnych vecí a rodiny*, *poslankyňa a podpredsedníčka Výboru NR SR pre sociálne veci a bývanie*, *hostujúca profesorka na zahraničných univerzitách*, *expertka Európskej komisie v oblasti sociálnej politiky*.

V profile Magdy Vásáryovej sa používajú výlučne prechýlené podoby názvov funkcií, ktoré počas svojej profesijnej kariéry vykonávala: *herečka*, *zakladateľka a riaditeľka Spoločnosti pre zahraničnú politiku*, *bývalá veľvyslankyňa a štátnej tajomníčka*, *poslankyňa a podpredsedníčka Výboru pre kultúru a médiá NR SR*, dokonca i *kandidátka na primátorku Bratislavы*. Je známe, že M. Vásáryová sa v minulosti uchádzala aj o funkciu hlavy štátu, kde ju médiá často predstavovali ako *kandidátka na prezidenta*. Neskôr, keď kandidovala vo voľbách na pozíciu primátora hlavného mesta, sa na bilbordoch uvádzala ako *kandidátka na primátorku*, teda aj funkcia, o ktorú sa uchádzala, bola uvedená vo feminatívnej podobe. Na týchto príkladoch vidieť, že používateľom jazyka nie je vždy jasná špecifikácia rodových relácií vzhľadom na identifikačnú a referenčnú funkciu.

Pragmatické aspekty

Z hľadiska rodovej korektnosti verbálnej komunikácie sa zo strany zástancov rodovej rovnosti kriticky sledujú spôsoby označovania a oslovovania osôb, výhrady sú najmä voči nadmernému používaniu generického maskulína, aj

ked' je jasné, že v referenčnej pozícii zastupuje obidva rody. Početné príklady z webovej stránky Filozofickej fakulty UK, ked' pri anticipovaní pomenovania funkcie, ktorú v danej inštitúcii vykonáva žena, sa raz použije ženská, inokedy zas mužská forma, napr. *predseda zamestnaneckej časti senátu, vedúci / vedúca katedry, študijný poradca / študijná poradkyňa, tajomník / tajomníčka katedry, riaditeľ / riaditeľka centra*, ale *sekretárka či knihovníčka katedry, fakultná koordinátorka*, dávajú podnet na hlbšiu analýzu úzu v tejto oblasti a hľadanie istých zákonitostí verbálneho správania používateľov slovenčiny, ktorí kategóriu rodu neuplatňujú systémovo podľa jednotného statusu, ale riadia sa skôr intuitívne podľa svojho komunikatívneho vedomia. Nerozhodnosť pri výbere zodpovedajúcej formy môže viest' k hľadaniu iných prostriedkov, ked' na niektorých pracoviskách sa namiesto pomenovania administratívnej pozície *sekretárka katedry, knihovníčka katedry* používa názov administratívneho pracoviska *sekretariát / knihovňa katedry*. Na preferovanie tej či onej rodovej podoby pôsobí mnoho faktorov, jazykových i mimojazykových, ktoré implikujú mnoho variantných interpretácií. Uvedená ukážka môže len potvrdiť nedôslednosti v uplatňovaní rodovo príznačných foriem.

Pacientovi vo veku od 16 do 17 rokov môže **lekár** podľa vlastného uváženia **sám** predpísat liečbu alebo lieky, prípadne ho vyšetriť, ak si myslí, že je dostatočne **zrelý/á** na to, aby jeho inštrukcie **pochopil/a**. Od 18 rokov má **každý** právo rozhodovať sa o liečbe a o veciach s ňou súvisiacich **sám**.

V tomto odbornom texte sa maskulínny tvar vyskytuje v generickom postavení, ked' zastupuje obidva členy *patient* aj *patientka, lekár* aj *lekárka*. Pri špecifikácii činnosti v predikátovej pozícii sa už diferencuje rodová príslušnosť a explicitne sa použijú obidve formy *zrelý/á, pochopil/a*, avšak tento postup sa nedodržal dôsledne, ked'že vymedzovacie zámená *každý* a *sám* sa vyskytujú len v mužskej forme s generickou referenciou.

Zástupná funkcia mužského rodu sa často využíva v osloveniach. Feministická lingvistika upozorňuje na príznakovosť oslovení typu *vážený čitateľ, milí poslucháči, milí priatelia, vážení prítomní*, najmä vtedy, ak medzi adresátmi prevažujú ženy. Ich výskumy opierajúce sa predovšetkým o sociologické a psychologické aspekty naznačujú, že ľudia sú pri percepции objektívnej reality ovplyvnení jazykovými štruktúrami a prostredníctvom preferovania maskulín sa v jazyku posilňujú aj tendencie uprednostňovať zastúpenie žien mužmi v spoločnosti, čo môže byť prejavom sociálne a kultúrne podmienených rodových stereotypov. Na druhej strane preferovanie ženskej formy v inzeráte *Dekan fakulty vypisuje konkúr na obsadenie miesta riaditeľky Studia Academica Slovaca* je ukážkou nedôslednosti, ktorú možno naopak interpretovať ako prejav diskriminácie mužov na obsadenie daného postu.

Stereotypy fungujú „ako štandardizované úsudky vzťahujúce sa na seba (autostereotypy) a na iných (heterostereotypy), ktoré platia v istom kultúrnom

prostredí a ktoré štruktúrujú vnímanie príslušných výsekov sveta nositeľmi danej kultúry¹, pričom môže ísť o nesúlad alebo len čiastočný súlad s realitou².

Rodové stereotypy sú často sprevádzané silnou emocionalitou prejavujúcou sa v postojoch príslušníkov vlastnej skupiny voči príslušníkom inej/nie vlastnej skupiny². Samozrejme, rozdielny prístup sa uplatňuje pri priamom oslovení publika, kde je jasné, kto je prítomný a podľa etikety je neprípustné použiť len generické maskulínium, ak sú prítomné aj ženy: *vážené panie poslankyne, vážení páni poslanci, ctení hostia*. Nasledujúci príklad ukazuje, že v jednom výroku, kde sa osobitne oslovujú ženy aj muži, sa celkom prirodzene použije generické maskulínium, ktoré jasne deklaruje skutočnosť, že hlasujú poslankyne aj poslanci *panie poslankyne, páni poslanci, prítomných je 61 poslancov*. V nominatíve množného čísla je v týchto prípadoch prípustný dvojtvar, teda *vážené pani/panie poslankyne*, hoci v poslednom čase registrujeme preferovanie tvaru *panie*.

Forma oslovenia neraz podmieňuje aj komunikačný účinok, a preto výber náležitej formulky je otázkou jazykovej znalosti i poznania ďalej sociokomunikačnej sféry a firemnej kultúry a zároveň odrazom sociokultúrnej a interkultúrnej kompetencie používateľa jazyka.

Na rozdiel od tradičného oslovenia mužov aj žien *dámy a páni*, ktoré môže existovať v spojení s atribútom aj samostatne, sme v kontaktných reláciách Slovenského rozhlasu zaregistrovali oslovenie hosta diskusie *dáma a pán* bez titulu či priezviska, ktoré v slovenskom prostredí pôsobí zatial skôr neobvykle.

V písaných textoch, v inzerátoch či v úradnej komunikácii sa navrhuje viac využívať formu splittingu (rozlišovania), t. j. používaním lomky, najmä pri formulároch, kde to nenaruší plynulosť textu (*žiadateľ/ka, čitateľ/ka, klient/ka, pacient/ka, učiteľ/ka*). Táto tendencia sa viditeľne posilnila po príchode medzinárodných firiem na Slovensko, avšak v niektorých prípadoch prílišná snaha uprednostniť ženy vyznieva komicky: *Prijmeme čašníčku/-ka*. V takýchto prípadoch by azda bolo prehľadnejšie i kultúrnejšie použiť obidve formy v plnom znení, teda *prijmeme čašníčku/čašníka*. Z hľadiska jazykovej etikety nie je vždy vhodné použiť formu splittingu, napr. v úradnom liste pri oslovení adresáta často evidujeme formulácie typu *vážený/á klient/ka, vážený/á riaditeľ/ka*, ktoré sú sice z pohľadu jazykovej ekonómie správne, ale z pohľadu jazykovej kultúry treba hľadať inú formu, ak sú potenciálnymi adresátmi muži aj ženy, a to najlepšie vypísaním obidvoch foriem *vážená pani vedúca katedry, vážený pán vedúci katedry*, ako sa to aj v našej akademickej praxi štandardne uplatňuje.

Podľa feministickej lingvistiky používanie generického maskulína „posilňuje všeobecne vžité predstavy o mužských a ženských doménach, nezameniteľnosti

¹ DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kaligram, 2010, s. 88.

² PEKAROVÍČOVÁ, Jana: *Rodové stereotypy v interdisciplinárnych a interkultúrnych súvislostiach*. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 215 – 226. Tam je aj špecifikácia rodových stereotypov spolu s príslušnou literatúrou a príkladmi stereotypného uplatňovania v rozličných komunikačných sférach.

"tradičných" genderových identít a o hierarchizovanej spoločenskej del'be práce¹ a ako návrh na ich odstránenie sa ponúka používanie obojrodotových substantív *zodpovedná osoba, pracovná sila* či *nefajčiarsky priestor* namiesto *priestor pre nefajčiarov, poslanecká snemovňa* namiesto *poslanci, podnikateľské subjekty* namiesto *podnikatelia, občianska verejnosť* namiesto *občania*, čo sa v praxi bežne využíva v intenciách komunikačného zámeru expedienta aj percipienta, avšak jazykovo je korektné, ak používatelia jazyka v bežnej komunikácii na všeobecné označenie osôb v referenčnej funkcií, bez vedľajších úmyslov diskriminovať ženy, prirodzene použijú generické maskulínium, ktoré aj väčšina žien vníma ako normálne a necíti pritom spoločenskú ujmu.

Didaktické a interkultúrne aspekty

Prirodzený rod sa zhoduje s biologickým pohlavím pomenúvanej osoby, a preto sa rozlišuje len prirodzený rod ženský a mužský. Prirodzený rod je spravidla identický s gramatickým rodom, no existujú substantíva, kde sa prejavuje nesúlad, napr. *dievča* je prirodzeného rodu ženského, ale gramatického rodu stredného. Tento rozpor vyjadrený pádovou príponou, ktorá je typická pre substantíva iného rodu, predstavuje principiálny didaktický problém najmä z hľadiska prezentácie slovenčiny cudzincom, ktorých materinský jazyk nedisponuje podobnou distribúciou medzi gramatickým a prirodzeným rodom alebo absenciou stredného rodu pri životných substantívach, ako je to v angličtine, prípadne sa nezhoduje v kategorizácii, napr. *kolega* je v ruštine obojrodotové, označuje muža i ženu, v slovenčine iba muža, pre ženy existuje prechýlená podoba *kolegyňa*, čo ruským študentom spôsobuje interferenciu vytvorením spojenia *moja kolega*².

Osobitnou kapitolou z hľadiska sociálnej interakcie je jazyková stránka domáčich aj cudzích ženských priezvisiek a ich existencia v slovenskom kultúrnom priestore, ktorá predstavuje istý didaktický problém najmä pri prezentácii slovenčiny ako cudzieho jazyka a zároveň aj interkultúrne motivovaný problém pri transfere i transformácii interlingválnych parametrov. Symetriu v označovaní osôb možno v slovenčine pozorovať pri vlastných menách, osobitne pri priezviskách, ktoré (na rozdiel od mnohých iných jazykov) majú schopnosť signalizovať, či ide o ženu používaním feminatívnej prípony -ová (resp. -á, -a): *Kováčová, Porubská, Veselá, Múdra*, čo je formálnym vyjadrením ženskosti a ženy sú takto zviditeľnené. V porovnaní s inými jazykmi je istou výhodou pre komunikačného partnera, ktorému podoba slovenského priezviska napovedá, či ide o muža alebo o ženu bez toho, aby sa tým sledovala rodová nerovnosť, ako sa to často interpretuje práve z pozície feministickej lingvistiky. Práve u nich vidieť istý rozpor, na jednej strane

¹ VALDROVÁ, Jana. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ *Testy generického maskulína v českém jazyce*. In: Naše řeč, 2008, roč. 91, č. 1, s. 26 – 38.

² PEKAROVÍČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 144.

preferovanie feminatív, pomenovaní ženských profesií, ktoré sleduje zviditeľňovanie žien v spoločnosti, na druhej strane tendencia k odstraňovaniu prípony -ová v ženských priezviskách. Je dôležité pripomenúť, že uplatňovanie mužskej podoby priezvisk u žien upravuje zákon o štátom jazyku č. 270/1995 Z. z., ktorý umožňuje verejne známym osobnostiam, političkám či umelkyniam výber maskulínnej podoby priezviska, ktorá sa však v slovenskom prostredí pociťuje skôr ako neprirozená, aj keď postupne čoraz viacej využívaná nielen zo strany známych osobností. V súvislosti s použitím prechýlenej alebo neprechýlenej formy cudzieho ženského priezviska sa odporúča odlišovať typ jazykovej komunikácie: vo formálnej komunikácii, predovšetkým v identifikačnej funkcií na úradných dokladoch by sa malo priezvisko zhodovať s úradnou formou (*Klára Sárkózy, Giulia de Matteis, Esther Schmudde, Tatiana Klymcuk, Maria Stupar*), no v bežnej komunikácii v hovorenom i písanom prejave sa v slovenskom kontexte používa prechýlený tvar, najmä v deklinovanej podobe od *Kláry Sárkózovej*, stretnutie s *Hillary Clintonovou*, cenu udeliili *Sofii Lorenovej* a pod., pričom k výberu zodpovedajúcej formy treba pristupovať citlivou na základe komunikačných okolností i etnokultúrnych zvyklosťí prostredia. Dodnes však pretrváva používanie nesklonných ženských priezvisiek ako *Margita Figuli* či *Elena Maróthy-Šoltésová*, čo je pozostatkom starzej kodifikácie spisovnej slovenčiny, keď sa od cudzích mužských priezvisiek zakončených na inú hlásku ako na -o alebo -a ženské podoby priezvisiek netvorili prechýlovaním, ale ostávali nesklonné¹. V súčasnosti sa táto podoba čoraz viacej presadzuje, najmä po sobáši žien pri zachovaní rodného i prevzatím manželovho mena v základnom tvare: *Helena Los Ivoríková, Adela Ismail Gabríková*, ale aj v prechýlenom tvare *Zuzana Popovičová Sedláčková*.

Rešpektovanie či ignorovanie interkultúrnych osobitostí v slovenskom kontexte je analogické s bežným postupom v zahraničí, kde sa zvyčajne slovenské ženské priezviská používajú v maskulínnej podobe, najmä v písomnej korešpondencii. Na neznalosť funkcie slovenského formantu -ová v oblasti medzinárodnej komunikačnej praxe poukazujú známe prípady, keď úrady v niektorých krajinách nerešpektujú variantné formy slovenských mužských a ženských priezvisiek a oficiálnu podobu priezviska matky chcú zapísať aj jej synovi, narodenému v zahraničí. Týmito administratívnoprávnymi komplikáciami zdôvodňuje väčšina slovenských žien pôsobiacich v zahraničí svoje konanie, keď sa rozhodnú používať maskulínny variant svojho priezviska. Za špecifický prípad neporozumenia možno označiť kurióznu podobu môjho mena a priezviska *Jana ova Pekarovič*, ktorá bola súčasťou adresy úradného listu v období môjho lektorského pôsobenia v Rakúsku. Autorka listu ako odborníčka na translatológiu sa totiž domnievala, že prípona -ová nahrádza oslovenie *pani*, prípadne slúži na označenie rodovej príslušnosti či rodinného stavu podobne ako v iných jazykoch, a teda svoje konanie považovala za prejav zdvorilosti a snahy rešpektovať kultúrne špecifika slovenčiny. Z uvedenej skúsenosti vidieť, že bez náležitej opory v znalosti

¹ PAULINY, Eugen: *Krátka gramatika slovenská*. 5. vyd. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej kultúry, 1997, s. 69.

sociokultúrnych reálií, ktoré sa odrážajú v ciel'ovom jazyku, môže cudzinec nesprávne interpretovať formálne znaky feminizácie a urobiť chybu, ktorá má charakter transkultúrnej bariéry / interferény.

Preto je potrebné analyzovať súčasné tendencie v interpretácii rodu ako gramatickej aj ako sociálnej kategórie na pozadí európskej jazykovej politiky i globalizačných tendencií, no pritom rešpektovať typologické črty slovenčiny a zásady jazykovej etikety v intrakultúrnom aj interkultúrnom kontexte.

LITERATÚRA

- ANOCA, Dagmar Mária: *Synonymia*. Bukurešť : Kriterion, 1993. 95 s.
- ČMEJKOVÁ, Světla: *Gramatický rod a jazyková reprezentace přirozeného rodu*. In: Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií. Red. J. Kuklík. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2003, s. 17 – 32.
- ČMEJKOVÁ, Světla: *Řeč žen: Balancování na hraně*. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Ed. J. Dolnák. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 185 – 194.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kaligram, 2010. 224 s.
- KICZKOVÁ, Zuzana: *Rodová identita ako konštrukcia*. In: Otázky rodovej identity vo výtvarnom umení, architektúre, filme a literatúre. Ed. Z. Kiczková. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000, s. 5 – 10.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 11 – 65.
- ORGONOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena: *Cudzost' a rodová identita*. In: *Cudzost' – jazyk – spoločnosť*. J. Dolník a kol. Bratislava : Iris, 2015, s. 229 – 248.
- PAULINY, Eugen: *Krátka gramatika slovenská*. 5. vyd. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej kultúry, 1997.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004. 208 s.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Rodové stereotypy v interdisciplinárnych a interkultúrnych súvislostiach*. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Ed. O. Orgoňová. Bratislava : Univerzita Komenského 2011, s. 215 – 226.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový dekлинаčný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007. 327 s.
- VALDROVÁ, Jana: *Gender a jazyk*. In: Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětu občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách. Otevřená společnost, 2005, s. 2 – 5.
- VALDROVÁ, Jana. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ *Testy generického maskulína v českém jazyce*. In: Naše řeč, 2008, roč. 91, č. 1, s. 26 – 38.

O ABORDARE TRADUCTOLOGICĂ A UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE GOGOLIENE (pe baza materialului din ciclul *Serile în cătunul de lângă Dikanka*)

Roman PETRAȘUC

The given paper aims to analyse Gogol's works focusing on various aspects related to aesthetics and linguistics, simultaneously providing some concise theoretical guidelines concerning not only a wide range of phraseological units, but also their Romanian translations. This is, in fact, an attempt to inventorize interlinguistic equivalences and to explore ethnographic avatars by looking deeply into some of the lexical features of Gogol's texts. We illustrate all these facets in our detailed analysis of these literary works, chosen according to the objectives we wish to accomplish.

Keywords: translating strategies, interlinguistic equivalences, Gogolian lexicon, phraseology, realia words.

În literatura de specialitate (cu precădere în lingvistica occidentală), obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie *îmbinările constante de cuvinte* sau *grupurile sintactice stabile*. Uneori aceste îmbinări mai sunt denumite și sintagme stabile sau grupuri frazeologice. În ultimele decenii, majoritatea cercetătorilor obișnuise să le numească *unități frazeologice* sau, și mai scurt, *frazeologisme*. „Unitățile frazeologice sunt combinații de două sau mai multe cuvinte cu sens unitar și referent unic. Ele se caracterizează prin polilexicalitate, caracterul fix, stabil al poziției elementelor componente, precum și prin caracterul figurat, expresiv¹“.

O caracteristică dominantă a tuturor acestor unități frazeologice este aceea că ele „sunt combinații stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un sens unitar²“. Aceasta înseamnă că unitățile frazeologice denumesc un singur obiect, o singură însușire, o singură acțiune, un proces sau un fenomen unic. Unele au valoare adjectivală, denumind o însușire sau un defect (cele mai des întâlnite la Gogol): *într-o ureche* – smintit; *în doi peri* – evaziv; *cu nasul pe sus* – încrezut; *tras de păr* – neconvingător; *slab de înger* – timid, fricos; *tobă de carte* – învățat etc³.

Spre deosebire de *îmbinările libere de cuvinte* (sau *grupurile sintactice libere*) care iau naștere în fluxul comunicării (adică pe care orice vorbitor le creează atunci

¹ Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, București, Ed. Albatros, 1984, p. 47.

² Liviu Groza, *Tendințe ale frazeologiei românești actuale*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, EUB, 2003, p. 162.

³ Exemplul sunt luate din *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975, p. 250.

când se exprimă), cele frazeologice există deja în limbă, sunt consacrate de uz și sunt percepute ca unități distințe, tocmai pentru că s-a realizat (într-o măsură mai mică sau mai mare) sudura elementelor care intră în componența lor¹.

Termenul de unitate frazeologică a fost întrebuințat, pentru prima oară, de către cunoscutul stilistian elvețian Charles Bally în 1905². Apoi termenul este preluat de școala de stilistică sovietică, și anume, de academicianul V. V. Vinogradov, care l-a tradus prin metoda literală (prin calchieră) rezultând termenul *фразеологическая единица* (frazeologhičeskaja edinica), din care mai târziu l-au creat pe *фразеологизм* (frazeologizm). Din limba rusă, derivatul acesta a fost împrumutat de mai multe limbi europene, printre care și română (deși în studiile de lingvistică românească este folosit mai rar, fiind preferat cel de unitate frazeologică³). Noi însă îl vom utiliza (paralel cu cel de unitate frazeologică), deoarece este mai scurt, corespunde termenului din limba rusă și se încadrează într-o largă serie de derive în -ism (*archaism, dialectism, neologism, argotism, regionalism* etc.).

Unitățile frazeologice oferă o expresivitate sporită limbii, deci și stilului gogolian, unde ele capătă deseori o conotație ironică. În virtutea acestor considerente, am pornit de la ipoteză că frazeologia întâlnită în cele opt povestiri din ciclu *Serile...* conține multe elemente marcante culturale, având o funcție bine determinată în crearea unei imagini artistice pline de asociieri naționale și de coloritul „unei epoci”, care uneori pot rămâne netransferabile (sau transferabile doar parțial) într-o altă limbă.

În acest studiu ne-am propus o scurtă incursiune în segmentul frazeologiei gogoliene care, datorită complexității sale și a unui substrat metaforic evident, provoacă un viu interes pentru cunoașterea cât mai polivalentă a faptelor de cultură, dar, în același timp, ridică și multe obstacole în calea traducătorilor. Acest lucru derivă din faptul că frazeologismele (fiind „prefabricate”) se opun îmbinărilor libere de cuvinte și își datorează caracterul stabil (dar și „incifrat”) mai ales uzului⁴.

Unghiu de abordare pe care am socotit de cuviintă să-l urmăram este unul *etnolingvistic*, înțelegând prin aceasta că esențială pentru decodarea acestor unități trebuie să fie legătura permanentă dintre realitatea etnoculturală și limbă. Așadar, analiza noastră se înscrie în zona frazeologiei comparate, vizând cele două limbi (rusă și română), în jurul căror se organizează întreg demersul nostru, prin urmărirea corespondențelor, dar mai ales a diferențelor dintre structurile frazeologice utilizate de Gogol în texte sale și variantele românești, cele pe care nile oferă cei doi traducători (Alexandru Cosmescu și Aurel Lambrino), ale căror traduceri le-am ales drept model pentru confruntare. Pentru fiecare unitate frazeologică citată în original, încercăm să oferim echivalentul în limba română în varianta fiecărui tălmăcitor. Acele frazeologisme pentru care nu am identificat o

¹ Apud Iorgu Iordan, *Stilistica română*, București, 1975.

² În capitolul *La phaseologie* din *Précis de stylistique*, 1905.

³ Groza, *op.cit.*

⁴ Apud Dana Cojocaru, *Frazeologie. Concepțe de bază*, București, EUB, 2004, p. 176.

echivalentă satisfăcătoare sunt comentate, urmărind procesul traducțional, structura lor, semnificatul global, prezența elementelor specific-culturale etc.

Un grup independent în cadrul unităților frazeologice folosite de Gogol, îl constituie *proverbele și zicătorile* (care, pe de o parte, caracterizează stilul colocvial, iar, de cealaltă parte, indică un grad extrem de emoție și persiflare). Exemple:

1. Chiar în prima *Precuvântare* (cu care se deschide întreg ciclul) sunt folosite mai multe proverbe, cu care hâtrul povestitor, Panko Roșcovianul, dorește să destindă atmosfera, pregătindu-l pe cititor pentru o lungă „călătorie” în lumea „marilor răsturnări de situații” din satul ucrainean.

– *плачь не плачь, давай отвem*
(însemnând: trebuie să faci față,
indiferent de situație)

1. „*mort, copt, trebuie să dai seama*“
2. „*vreau - nu vreau, trebuie să dau socoteala*“

– *все слова сварачиваем на-ус*
(care este o parafrazare a
celebrei zicători rusești

1. „*nu scotea o vorbă până nu-i potrivea un „us“*
în coadă“

„*намотай себе на ус*“
(bagă-ți astă bine-n cap),
dar în text cu referire la
sufixul latinesc *-us*

2. „*orice cuvântel el mi ți-l cărnea să sune*
în coadă cu *us*“

– *не мечите бисер перед*
свињами
(expresie biblică veche)

1. „*ce stric eu orzul pe gâște*“
2. „*să nu arunci mărgăritare înaintea porcilor*“

După cum putem vedea din aceste exemple, traducerile celor doi tălmăcitori români sunt destul de diferite. În timp ce Cosmescu favorizează semnificația generică, apelând (pe cât posibil) la un echivalent din sfera frazeologiei, menținând registrul stilistic, Lambrino alege traducerea descriptivă (explicativă), ceea ce duce la schimbarea totală a registrului umoristic propus de autor și îl constrânge pe traducător să folosească și termeni acceptați la nivel lingvistic neutru, pierzându-se astfel din expresivitate.

Interesant este și motto-ul de la capitolul al XI-lea al povestirii *Iarmarocul din Sorocinți* care utilizează un proverb ucrainean (scris în ucraineană veche) și concentrează astfel, întreaga acțiune badjocoritoare față de „aventurile” bietului Cerevik (cel ce se luptă cu forțele necurante, precum flăcăul cel voinic cu zmeul zmeilor din basmele populare):

– *за мое ж жито та мене*
и побито

1. „*pentru grâul ce-am avut, tot pe mine*
m-ai bătut“
2. „*Hoțul de pagubaș*“

¹ În toate exemplele analizate, prima traducere (1) aparține lui Alexandru Cosmescu, iar cea de a doua (2) lui Aurel Lambrino.

În privința acestui mic „epitaf”, care se caracterizează printr-o conotație negativă, a omului care este mereu în pagubă, Cosmescu a redat expresia ucraineană prințro construcție ritmată și în rîmă alăturată, distrugând, astfel, imaginea propusă de autor, iar Lambrino a apelat la o echivalentă funcțională aproximativă, care nu corespunde pe deplin intenției lui Gogol. În această privință, credem că ar fi fost mai potrivită alegerea unei expresii sintetice (comprimate) care să îndeplinească aceeași funcții în context, chiar dacă oarecum diferită la nivel formal: „Și bătut, și cu banii luăți”¹.

În povestirea *Noapte de mai sau încercata*, chiar la început întâlnim o construcție (în vorbirea personajelor) care este evident o parafrasare personală a unui proverb arhicunoscut „Пусти свинью за стол – она и лапы на стол”. Modificarea proverbului poate avea mai multe semnificații: indică lipsa unei pregătiri temeinice a personajului; o memorie precară; dorința de a epata, aruncând cu vorbe de duh.

– Эгэ! влезла свинья в хату,
да и лапы сут на стол

1. „Oho! Se vede porcu-n casă și pune labă pe masă”
2. „Da știi că-mi place! Intră-n casa altuia și dă porunci ca intră-lui”

În amândouă traducerile, aluzia la modificarea unui proverb cunoscut, rămâne neclarificată, deoarece condițiile contextului nu permit specificarea referinței (poate doar prin introducerea unei note de subsol?), iar varianta lui Cosmescu, tot în versuri (de altfel se poate reține talentul lui de versificator) ni se pare mai aproape de conținutul original, pe când cea a lui Lambrino – apare prea lungă și greoaie, el utilizând nejustificat un conținut mai general.

În *Noaptea din ajunul Crăciunului*, frumoasa satului, Ocsana, persiflează sentimentele de iubire a lui Vacula, nehotărât în ale însurătorii, dar dornic de mângâierile fetei, prin replici acide, presărate cu vorbe de duh:

„Ему когда мёд так и ложка
нужна”

1. „Nu-ți ajunge mierea, mai vrei și lingură?”
2. „A dat de miere și gata: cu lingura”

Soluțiile adoptate de traducători se înscriu, desigur, pe aceeași linie a echivalării frazeologice, a găsirii unor expresii adecvate, dar ambele variante par nemotivate, datorită unor diferențe stilistice în decuparea realității. În limba română există un proverb specific acestei situații: „Îl dai un deget, el îți ia toată mâna”² și este greu de înțeles de ce nici unul dintre traducători nu a optat pentru această variantă.

Interesant din punct de vedere a echivalării stilistice ni se pare și următorul pasaj din povestirea *Ivan Feodorovici Šponka și mătușica lui* (povestire ce prevăzeste viitoarea pledoarie a lui Gogol pentru drama personajelor, a căror adevărată instanță sufletească este pusă în umbră de probleme exterioare și superficiale, cum este cazul lui Poprișin sau Akaki Akakievici):

¹ N. Roșianu, *Maxima populară rusă*, București, EUB, 2005, p. 237.

² Gh. Bolocan, *Dicționar frazeologic rus-român*, București, Ed. Științifică, 1968.

Было уже ему без малого пятнадцать лет, когда перешёл он во второй класс, где вместо сокращенного катехизиса и четырёх правил арифметики принялся он за просторный, за книгу о должностях человека и за дроби. Но, увидевши, что чем дальше в лес, тем больше дров, и получивши известие, что батюшка приказал долго жить, пробыл еще два года и, с согласия матушки, вступил потом в П*** пехотный полк.¹

1. (varianta lui Al. Cosmescu):

Avea domnia sa aproape cincisprezece ani cînd a trecut în clasa a doua, unde, în loc de catehismul pe scurt și de cele patru reguli aritmetice, s-a apucat de catehismul cel mare, de cartea cu îndatoririle omului și de fracții. Dar, văzînd că, *cu cît mai adînc intri în pădure, cu atât de mai multe lemne dai și primind vestea că tătîne-său și-a dat obștescul sfîrșit*, a mai stat la școală încă doi ani, iar mai apoi, cu învioala mamei, s-a înrolat în Regimentul P... de infanterie.

2. (varianta lui Aurel Lambrino):

Avea domnia sa aproape cincisprezece ani cînd a trecut în clasa a doua, unde, în loc de catehismul pe scurt și de cele patru calcule aritmetice, a trebuit să se apuce a tocii catehismul celălalt, mare, și manualul îndatoririlor cetățenești, precum și fracțiile. *Dar, văzînd el că de ce înveți, mai mult încă îți rămâne a învăța și primind veste cum că tătucă-su l-a lăsat cu bine călătorindu-se de pe lumea aceasta*, n-a mai stat la școală decât încă doi ani și pe urmă, cu încuvîntarea mămucă-si, a intrat în armată, s-a înrolat în regimentul P. de infanterie.

Avem în față o moștră bine ticlită de portret a unui tip uman, simbol al omului inadaptat, neputincios, pervertit de mirajul „importanței” sale sociale, un fel de „rebut” al societății moșierești din Rusia secolului al XIX-lea. Nimic afectat sau plăcădit în această descriere. Doar simplitate, ușurință în mănuirea cuvintelor și profunzimea (aproape insesizabilă) a gândului.

Confidențialitatea gândului lui Gogol stă în umor, în lumea simplă pe care a creionat-o, dar pe care, încă, nu toți au reușit să o descopere în totalitate.

Traducerea lui A. Cosmescu îmbină destul de armonios echivalențele neutre din fondul general al limbii române cu structurile marcate stilistic care tind să reproducă cât mai fidel originalul.

Ne surprinde, însă, traducerea lui Aurel Lambrino. Expresiile frazeologice sunt pur și simplu „niveleate”, lipsite de orice nuanță de expresivitate prevăzută în original. Cât privește expresia frazeologică care ne anunță – decesul tatălui – este complet neavenuită: lungă, greoai și... total neromânească (*cum că tătucă-su l-a lăsat cu bine călătorindu-se de pe lumea aceasta?*).

În timp ce originalul prezintă o expresie colocvială, populară – *батюшка приказал долго жить* –, prin care se deduce și compătimirea și respectul față de defunct, în traducere această implicare emoțională se pierde complet, deoarece propoziția neutră și ambiguă din română nu constituie decât o constatare a faptului care este, pe deasupra, incompatibilă limbii române. Un efect asemănător celui din original ar putea fi obținut printr-o traducere ceva mai adecvată (echivalare semantică semiadecvată): „și-a dat obșteșcul sfârșit”; a închis ochii”; s-a dus la ceruri” etc.

O situație extrem de particulară și anume aducerea în discuție a unui proverb doar printr-o aluzie, printr-o scurtă povestioară cu morală ambivalentă, o întâlnim în povestirea *Noaptea în ajuul Crăciunului*.

¹ N.V. Gogol, *Собрание сочинений в шести томах*, Moscova, Ed. Hudojestvennaia literatura, 1959, p. 200.

În finalul unei aventuri supraîncărcate de evenimente fantastice Vacula îl biruie pe împielitul de drac. Și aici apare clar ideea că „Nu-i dracu atât de negru” (*He так страшен чёрт как его малютка*) – într-o traducere literală: *nu-i dracu atât de însăpământător, precum îl descriu (îl pictează) unii!*

Și Gogol ce face? Simplu: povestește proverbul: „Это, однако ж, не всё: на стене сбоку, как войдешь в церковь, намалевал Вакула чёрта в аду, такого гадкого, что все плевали, когда проходили мимо”¹.

1. (varianta lui A. Cosmescu):

Și astă încă nu era tot: pe peretele din stânga, cum intri în biserică, Vakula l-a zugravit pe dracul în iad, și avea dracul o mutră aşa de pocită, că fiecine scuipa cu scârbă².

2. (varianta lui A. Lambrino):

Dar nu numai atât: pe zid, într-o latură, cum intri în biserică, meșterise Vakula o zugrăvitură, în care-l înfățișa pe diavol la el în iad, și în acea zugrăvitură diavolul arăta până într-atât de hâd, încât care cum trecea pe-acolo scuipa numai cât îl zărea³.

Traducerea lui Cosmescu, fără a fi prea expresivă și fluentă, reprezintă, totuși, o continuare perfect literară a micului expozeu al lui Gogol.

Variantă propusă de Lambrino este pentru a nu știm câtă oară extrem de neinspirată, lungă, „bolovănoasă”, conținând mult prea multe construcții în raport cu fondul lexical original.

În realitate, lipsa unei echivalențe stilistice adecvate nu înseamnă imposibilitatea îndeplinirii funcției ei în textul traducerii – funcția respectivă poate fi realizată prin mijloacele de care dispune LT (limba ţintă) și în volumul (numărul de construcții) pe care îl permite norma ei⁴.

În această privință, extrem de importantă este evaluarea corectă a funcției pe care o îndepliniște unitatea frazeologică în textul original, urmată de alegerea mijloacelor adecvate de traducere, printre care „cele mai eficiente se dovedesc analogiile funktionale – capabile să creeze același impact, deși printr-o imagine diferită din punct de vedere formal”⁵.

Structura formulelor magice în textul gogolian (jurământul, invocația, urarea, blestemul etc.)

Relațiile dintre oameni cunosc aspecte diferite. Privită din acest punct de vedere, *discuția* (dialogul) dintre oameni (în toate ipostazele posibile) poate fi purtată în diferite game ale ierarhizării sociale, combinată uneori și cu alți factori cum ar fi: vârstă, funcția, gradul de rudenie, de cultură, educație etc., iar pe baza

¹ N.V. Gogol, *Mantaua, Povestiri, Nuvele*, trad. și note de A. Cosmescu, Iași, Ed. Polirom, 2007, p. 156.

² N.V. Gogol, *Petrecerea serilor în cătunul de lângă Dikanka*, Trad. A. Lambrino, București, Ed. Univers, 1972, p.156.

³ *Ibidem*, p. 183.

⁴ M. B., Rarenko, *Osnovnyje poniatija perevodovedenija*, Moscova, Inion Ran, 2010, p. 112.

⁵ A. V. Fedorov, *Osnovy obščej teorii perevoda (lingvističeskie problemy)*, Moscova Filologia, 1953, p. 34.

acestor distincții se produce și nuanțarea discursului¹. În alcătuirea dialogului (și se vorbește mult și „colorat” în lumea satului ucrainean descrisă de Gogol), autorul nu cunoaște „precauțiile, menajamentele, vorbirea pe ocolite ori simțul diplomației și al delicateței”².

Flăcăii și moșnegii, dar și nevestele uneori, imprimă replicilor sale, rostite pe un ton ironico-certăret (în conformitate cu desfășurarea conflictului psihologic) un ritm accelerat, dezbarat de toate convențiile, dorind parcă să desfășoare fulgerător prin fața sufletului întreaga-i „tolbă cu povești”, unele chiar adevărate, dar întotdeauna spuse altfel. Și după ce-și varsă năduful intervine o oarecare destindere... și oamenii se pun pe distractie, beau bine, mănâncă copios, joacă până la epuizare... și aşa mai uită de necazuri, împăcându-se cumva cu soarta.

Pentru a argumenta modul specific în care eroii lui Gogol se comportă și „cuvântă”, este necesar să recurgem din nou la text. Vorbele sătenilor din Dikanka nu cunosc nici patosul mimat, nici fervoarea retorică exagerată a eroilor din ciclul *Mirgorod*, vorbele lor sunt simple, sincere și presărate cu tot felul de formule de duh.

În proza gogoliană din ciclul *Serile* abundă construcțiile paremiologice. Iată câteva exemple. Diferite invocații: „Doamne iartă-mă și apără-mă”; dar, să-mi fie cu iertăciune; nu vă fie cu păcat; ehei, ferit-a sfântul și Maica Domnului; să mă ajute Dumnezeu, porumbița mea; să-i dea domnul sănătate; aibă-vă Domnul în paza lui etc.”.

Acestea sunt formule simple, obișnuite, devenite aproape clișeu pe care le spune tot omul, credincios sau nu, în speranța de a-și atrage iertarea păcatelor, sau, în momente de mare cumpăna sufletească, de a obține ajutorul supranatural ori magic³. Gogol însă transformă aceste formule de evocare a personajelor supranaturale în adevărate mici narăriuni, „în care consfințirea unui rezultat așteptat ori captarea bunăvoiinței diferitelor duhuri”⁴ apare ca o dorință de manipulare a destinului și a viitorului prin intermediul materializării cuvintelor obișnuite, profane. Acest lucru duce la desacralizarea acestor invocații magice și trecerea lor într-un registru stilistic neutru.

Un exemplu ilustrativ de „ziceri” din *Seara în ajunul lui Ivan Kupala*:

Дед мой, царство ему небесное!
чтоб ему на том свете елисъ
одни только буханцы
пшеничные да маковники
в меду...

1. „Bunicul meu, fie-i țărâna usoară
și aibă parte pe cea lume numai de
colaci de grâu și plăcinte cu mac
tăvălite prin miere...“

2. „Bunicul meu, odihnească-l Cel-de-sus
în împărăția cerurilor și avere-ar parte
acolo, pe lumea cealaltă, numai de pită
albă și de turtă-dulce cu mac...“

¹ Apud Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, București, Ed. Minerva, 1988.

² I. F. Zamanova, „Večera na chutore bliz Dikanki” N. V. Gogolia: pronstranstvo i vremia, Belgrad, Universitatea din Belgrad, p. 101.

³ Apud A. Olteanu, *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, București, Ed. Paideia, 1997, p. 246.

⁴ *Ibidem*, p. 248.

Am ales acest exemplu din multele pe care ni le-am notat, pentru a surprinde cât mai evident dificila sarcină a traducătorului de a-l reda pe Gogol (care este un „stilist” desăvârșit) cât mai aproape de original.

Prima traducere, cea a lui Cosmescu, dispune de un complex de echivalențe semantice necesar pentru a reflecta corespondența semnificația unităților paremiologice din textul sursă, desigur, mai ales, la nivelul conotativ, cu unele mici abateri stilistice. Traducerea lui Lambrino însă surprinde prin echivalențele aproximative, nuanțele semantice parțiale și combinarea alambicată a expresiilor în construirea enunțului în ansamblul său care apare greoi, împovărat de prea multe sintagme sinonime (...în împărăția cerului; acolo, pe lumea cealaltă), utilizând cuvinte al căror statut prozeologic este discutabil.

Redarea cât mai fidelă a acestor formule paremiologice presupune aflarea unui anumit grad de accesibilitate pentru cititorii tintă, iar realizarea acestui obiectiv este facilitată grație unor tradiții comune a mitologiei și unor asemănări lingvistice a acestor invocații și formule sacre în limbile rusă și română, care asigură echivalențe clare pentru frazeologisme respective.

Termenul de „echivalență stilistică”¹ vizează în primul rând unități corespunzătoare din punct de vedere al conținutului expresiv sau afectiv și se referă la o corespondență funcțional-stilistică: „Echivalența stilistică nu face referire la figurile de stil ori la tropi, ea descrie o relație funcțională între elementele stilistice ale TS (text sursă) și cele ale TT (text tintă), cu scopul de a obține o identitate expresivă sau afectivă, fără ca sensul enunțului să suporte mari modificări”².

Un alt tip de expresii frazeologice care conferă textului gogolian un colorit deosebit, dar în același timp, prezintă și o mare provocare pentru un traducător, este cel al blestemelor, injuriilor, invocărilor de semne rele și ființe malefice.

Conținutul ironic, batjocoritor (deși destul de subtil la prima vedere) al acestor construcții lapidare atestă simțul de observație, capacitatea expresivă, originalitatea metaforică a asociațiilor și deosebitul simț al umorului de care dau doavădă locuitorii însoritei Ucraine. Unele dintre construcțiile întâlnite în textul gogolian sunt de origine folclorică cu o mare circulație în vorbirea colocvială, altele sunt „încropite” de Gogol însuși după modelele tradiționale.

Exemple:

– Чёрт бы спихнул с мосту отца

1. „izbi-l-ar naiba din pod pe ta-su“

– Надобно чи было какому-то
дьяволу, чтоб ему не довелось,
собаке, поутру рюмки водки
выпить вмешаться

2. „brânci-l-ar dracu-n apă de pe
pod pe cel de-a zămislit-o“

1. *Și trebuie să-și vâre diavolul*
coada, nu i-ar mai tihni jigodiei să-și
soarbă păhăruțul de votcă dimineața.
2. *I-a trebuit vreunui diavol să-mi*
vâre bețe-n roate, ajungere-ar el potaia,

¹ Fedorov, *op.cit.*, p. 69.

² G. Lungu-Badea, *Teoria culturilor, teoria traducerii*, Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2012, p. 117.

*să nu mai poată sorbi un păhăruț de
rachiu dimineafă pe inima goală*

Primul lucru care poate fi remarcat în aceste scurte fragmente – este umorul perfid, care ascunde sub masca unei veselii aparente sentimente adânci, stări confuze.

Variantele românești (ale ambilor traducători, de data aceasta) sunt lipsite de conținutul emoțional și de ritmul interior, particularități atât de proprii stilului gogolian, ale expresiilor din original, ele apar mai dezvoltate sintactic, mai explicite și mai plate. Nu au savoarea și elocvența lexicală, nici inventivitatea malefică a zicerilor zaporojenilor scăpați de inhibiții verbale cum apar ei în proza lui N. V. Gogol: „Usca-ți-s-ar limba-n gură, haimana netrebnică! Bata-l nevoia pe tat-tu cu oala-n cap! Vedea-l-aș întins pe gheăță să-l văd, anticristul dracului! Pârjoli-i-ar barba tătarii pe ceea lume! Umfla-i-l-ar benga pe tat-su...“. Și astea nu sunt vorbe rostite de vreun cazac voinic și amețit de băutură, sunt vorbele unei domnițe, spuse-n miez de zi, în toiul hărțălaiei unui iarmaroc¹.

În încheiere am putea spune că tipurile de relații identificate între unitățile frazeologice, la nivel interlingvistic, sunt de echivalență totală (atunci când între original și traducere coincid atât semnificatul real, cât și imaginea mentală) și de echivalență parțială (mai ales întâlnită în cazurile prezentate de noi), când se înregistrează diferențe semnificative de structură și de valori simbolice și semantice.

Ca o concluzie generală am dori să cităm din unul dintre cei mai serioși și prolifici traductologi ruși, Feodorov care susține că: „În practica traducerii se întâlnesc numeroase cazuri când un anumit element al originalului nu este reprobus deloc sau când acesta se înlocuiește printr-un element îndepărtat din punct de vedere formal, dar și când se omit, un cuvânt sau o sintagmă, cu toate acestea imposibilitatea de a reda o unitate izolată, o particularitate a originalului nu contrazice principiul de traductibilitate, deoarece acesta se referă la opera în întregime. Pierderea unei unități anume, care nu joacă un rol sintetic, poate să nu fie perceptibilă la nivelul întregului; am putea spune că se dizolvă în întreg sau se înlocuiește prin alte elemente, care uneori, nici nu sunt prezente în original“².

Bibliografie

Corpusul de texte:

Gogol, N.V., *Собрание сочинений в шести томах*, Moscova, Ed. Hudojestvennaia literatura, 1959

Gogol, N. V., *Petrecerea serilor în cătunul de lângă Dikanka*, Trad. A. Lambrino, București, Ed. Univers, 1972

Gogol, N. V., *Mantaua, Povestiri, Nuvele*, trad. și note de A. Cosmescu, Iași, Ed. Polirom, 2007

Bibliografie de specialitate:

Cojocaru, Dana, *Frazeologie. Concepte de bază*, București, EUB, 2004

Cornea, Paul, *Introducere în teoria lecturii*, București, Ed. Minerva, 1988

¹ N. V. Gogol, *Iarmarocul din Sorocinți, Mantaua, Povestiri, Nuvele*, trad. și note de A. Cosmescu, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 26.

² Fedorov, *op.cit.*, pp. 314-315.

Romanoslavica vol. LIII nr.1

- Fedorov, A. V., *Osnovy obščej teorii perevoda (lingvističeskije problemy)*, Moscova, Filologija, 1953
Groza, Liviu, *Tendințe ale frazeologiei românești actuale*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, EUB, 2003
Hristea, Theodor, *Sinteze de limba română*, București, Ed. Albatros, 1984
Iordan, Iorgu, *Stilistica română*, București, 1975
Lungu-Badea, G., *Teoria culturilor, teoria traducerii*, Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2012
Olteanu, A., *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, București, Ed. Paideia, 1997
Moraru, Mihaela, *Estetica traducerii*, București, EUB, 2000
Rarenko, M. B., *Osnovnyje poniatija perevodovedenija*, Moskva, Inion Ran, 2010
Roșianu, N., *Maxima populară rusă*, București, EUB, 2005
Zamanova, I. F., „*Večera na chutore bliz Dikanki*“ N. V. Gogolia: pronstranstvo i vremia, Belgrad, 2001

Dicționare:

- Bolocan, Gh., *Dicționar frazeologic rus-român*, București, Ed. Științifică, 1968
Dicționarul explicativ al limbii române, București, Ed. Academiei, 1975

VPLYV JAZYKOVÝCH KONTAKTOV NA JAZYKOVÝ OBRAZ SVETA

Sándor János TÓTH

The paper deals with the interaction of language contacts and the linguistic image of the world. The analysed languages: Slovak, German, Hungarian with some references on Romanian. Our aim is the description of the influence of the dynamics of the lexemes on the linguistic image of the world in Slovak and Hungarian. Language varieties in contact zones develop new semantic components of lexemes, the morphology is also affected by interferences.

All these fields can be researched the best way with comparing the structure of languages and with analysing the language contacts. In this paper linguistic relativity, lexical motivation and grammatical interference are brought under one roof as a theoretical basis. We deal with the question, where is the border between structure of languages and linguistic image of the world. Can morphologic typology used as an example of thinking? On lexical level we involve the theory of motivation in the theory of the linguistic image of the world.

We work with own research outputs of the language usage of Slovaks in Hungary, Hungarians in Slovakia, but also use outputs of other researchers (e.g. A. Benő's of the Hungarian language usage in contact with Romanian) and try to make a complete view of them. Teaching experience of German to Hungarians and Slovaks, Slovak to Hungarians, Hungarian to Slovaks is also a background of the research.

Key words: language contacts, linguistic image of the world, lexical borrowings, interference, linguistic relativity, ethnolinguistics

1. Východiskom príspevku sú tri lingvistické teórie:

1. Teória lexikálnej motivácie a výskyt motivovanosti v transparentnosti morfológických tvarov v medzijazykovom porovnaní.¹
2. Teória jazykového relativizmu, jazykový obraz sveta (ďalej JOS), v rámci ktorého sa skúma z etnolingvistického aspektu: a) pomenovacia funkcia lexiky a b) výber vyjadrovacích prostriedkov gramatických vzťahov z univerzálnych možností na základe typológie daného jazyka.²
3. Jazykové kontakty a ich vplyv na preberanie slov a gramatických štruktúr.³

¹ Juraj FURDÍK: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča, Modrý Peter, 1993., Juraj FURDÍK: *Život so slovotvorbou a lexikológiou*. Košice, LG, 2005.

² Matthew DRYER – Martin HASPELMATH: *The World Atlas of Language Structures*. Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013. Janusz BAŃCZEROWSKI: *A világ nyelvi képe*. Budapest, Tinta, 2008, 2010, Mária ŽILÁKOVÁ: *Jazykový obraz sveta Slovákov v Maďarsku v kontexte bilingvizmu*. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2004. 143–152.

³ Attila BENŐ: *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008.

Na základe týchto publikácií sa nám naskytne otázka, nakol'ko vplyva adaptácia prevzatých slov na JOS jazyka, ktorý podlieha interferenčným javom.

1.1.Našou hypotézou je:

1. Motivovaná lexika a transparentné, motivované gramatické konštrukcie sú odrazom jazykového obrazu sveta a dajú sa skonkretizovať porovnávaním jazykov. Ak študujeme iný jazyk, je zbadateľná rozdielna alebo paralelná motivácia lexiky, čo prezrádza inakosť¹, pomer JOS skúmaných jazykov. Ak študujeme morfosyntaktické riešenia jazykov, sledujeme štruktúrne a typologické zhody a odlišnosti. Výber gramatických štruktúr – podobne ako lexika – môže byť motivovaný alebo nemotivovaný a tieto štruktúry sú súčasťou JOS daného jazyka.

2. V kontaktovej situácii vzniká analógia v gramatickom „myslení“. Podobne ako prevzaté slová, aj gramatické, štruktúrne „riešenia“ môžu byť ovplyvnené druhým jazykom – a teda druhým JOS, najmä ak ide o typologicky odlišný jazyk. V prípade vplyvu kontaktu jazykov na JOS okrem analógie hrajú úlohu aj motivácia – demotivácia – remotivácia a jazyková ekonómia.

1.2. Metodika

Naše tézy potvrdzujeme na základe príkladov slovensko-maďarského jazykového kontaktu ale aj príkladmi z nemčiny a rumunčiny. Kontrasty jazykového obrazu sveta sa najviac prejavujú, ak porovnáme európske a exotické jazyky, ako to robia opisujú súčasní bádatelia etnolingvistiky² relativizuje možnosti opisu JOS takto: „We may never be able to define the ‘soul’ of a language, or reconstruct ‘cognitive structures’ which perhaps underlie contact-induced change reflected in calqued idioms and shared discourse patterns. The idea of ‘layering’ is much more ‘down to earth’.“³

Počas pokusu rekonštrukcie, modelovania, opisu JOS Slovákov a Maďarov sa vynára teda otázka: ako sa tieto dva odlišné jazykové obrazy sveta vzájomne ovplyvňujú? Či sú aj za predpokladu dvojjazyčnosť, kontaktového areálu špecifika jazykového obrazu sveta?

Nás zaujíma, aké sú zhody a odlišnosti jazykového obrazu nepríbuzných, ale areálov blízkych jazykov ako sú slovenčina a maďarčina. Bázou nášho bádania budú tie dve jazyky, ale nemožno vylúčiť ani nemčinu, češtinu a v niektorých príkladoch iné jazyky voľnejšie vnímaného stredoeurópskeho jazykového areálu.

2.Lexikálna stránka JOS

Miera ľudského poznania objektívneho sveta sa odráža v jednotlivých podsystémoch jazyka, pričom najnázornejšie je naše poznanie sveta prezentované v

¹ Juraj DOLNÍK: *Cudzost’ – interpretácia – xenoznak*. Bratislava, Iris, 2015. 13–172

² Jan POKORNÝ: *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultúra*. Praha, Grada, 2010., Ol'ga ORGOŇOVÁ – Juraj DOLNÍK *Používanie jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského,, Janusz BAŃCZEROWSKI *A világ nyelvi képe*. Budapest, Tinta, 2008.

³ Alexandra AIKHENWALD: *Grammars in Contact. A Cross-Linguistic perspective*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 6.

lexike a gramatike. Lexika je najdynamickejšou vrstvou jazyka, pre povrchného bádateľa sú zmeny slovnej zásoby a etymológia slov najnápadnejšími jazykovými javmi.

Je známe, že prenášanie už jestvujúceho pomenovania nejakej veci na inú vec alebo určovanie vlastnosti nejakej veci na základe podobnosti nemusí byť v dvoch porovnávaných jazykoch rovnako motivované. Kým v slovenčine i maďarčine je hlboká nielen *priepast*, *dolina*, *rieka*, *voda*, *studňa*, *rana*, ale aj *vd'aka* a *vedomosti* (mély); *strom*, *komín*, *dom*, *postava*, *glas*, *vek* aj *plat* atď. sú vysoké (magas), zatial' *napätie* je v slovenčine vysoké, v maďarčine aj veľké (*magasfeszültség* / *nagyfeszültség*), inú motiváciu má v maďarčine náprotivok *vel'kého piva* (korsó sör – džbán piva ale v m. na Slovensku *nagy sör* = veľké pivo) a *tmavého piva* (barna sör – hnedé pivo) atď.

Jednotlivé **nominácie** v podobe pravidelných neologizmov prezentujú konkrétnie osvojovanie si reálií v závislosti od jednoznačných ukazovateľov. Ked' sa do života našej civilizácie uvádzali výsledky technického pokroku, vznikali termíny, ktoré sa stali internacionalizmami.

Pri porovnaní významov slov zist'ujeme **symetriu alebo asymetriu v skúmaných jazykoch**. Napr.: 'prenášanie obrazov pomocou elektromagnetických vĺn' sa v slovenčine vyjadruje slovom *televízia*, v maďarčine *televízió*. Týmto slovom sa pomenúva:

- inštitúcia, ktorá takéto prenášanie uskutočňuje (*pracuje v televízii – a televízióban dolgozik*)
- budova, odkiaľ sa vysiela (*budova televízie – a televízió épülete*)
- osadenstvo inštitúcie (*je tu celá televízia – itt az egész televízió*)
- vysielaný program (*videl som v televízii – láttam a televízióban*)

Totožnosť v pojmovom obsahu a symetria základného pomenovania v oboch jazykoch je teda veľká. Je však nutné konštatovať aj jeden markantný rozdiel. Kým v maďarčine slovom *televízió* sa označuje aj prístroj, pomocou ktorého sa program prijíma, v slovenčine je na to zvláštne pomenovanie: *televízor*.

Samozrejme, aj pomenovacie potreby, ako jedny z hybných sôl obohacovania slovnej zásoby, sú stvárnením JOS. Domáca aj cudzia lexika sa delí na motivovanú a nemotivovanú.

2.1.Porovnanie lexikálnej motivácie

Slovenčina i maďarčina sú paralelné v tom, že podstatná časť ich slovnej zásoby je slovotvorne motivovaná, ale **opis vzájomného vzťahu a distribúcie jednotlivých typov motivovaných slov** je úlohou konfrontačného výskumu, aby sa stanovili a kvalitatívne i kvantitatívne porovnali základné parametre obidvoch slovotvorných systémov.

2.2.Zmena v motivácii: demotivácia a náhrada (remotivácia)

Asimetria motivačných vzťahov v konfrontovaných jazykoch sa môže prejaviť podľa Furdíka¹ takto:

¹ Juraj FURDÍK: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča, Modrý Peter, 1993. 140–142.

2.2.1. Ako rozdiel v príslušnosti lexikálnych jednotiek k motivovanej alebo nemotivovanej časti slovnej zásoby: ak je slovo X v jazyku A motivované (M), jeho sémantický ekvivalent v jazyku B môže byť nemotivovaný (N) a naopak. Porov. m. *bakkecske* M – sk. *cap* N, m. *temető* M – sk. *cintorín* N, m. *rabszolga* M – sk. *otrok* N, m. *sündisznó* M – sk. *jež* N atď., ale m. *kancsal* N – sk. *škul'avý* M, m. *hanyag* N – sk. *nedbanlivý* M, m. *kalauz* N – sk. *sprievodca* M, m. *borbély* N – sk. *holič* M, m. *szüret* (synchronicky N) – sk. *oberačka* M atď.

2.2.2. Ako rozdiel v slovotvornom postupe: motivačné východisko je sice v oboch jazykoch rovnaké, ale sémantickým ekvivalentom derivátu (D) v jazyku A je kompozitum (K) v jazyku B a naopak. Napríklad m. *hálószoba* K – sk. *spálňa* D, m. *mézeskalács* K – sk. *medovník* D, m. *nyersanyag* K – sk. *surovina* D, m. *gyermekkor* K – sk. *detstvo* D, ale m. *egyenletes* D – sk. *rovnomenrý* K, m. *hiszékeny* D – sk. *l'ahkoverný* K a pod.

2.2.3. Demotivácia a preberanie:

Vzory obohacovania slovnej zásoby sú znakom dynamiky jazyka pod cudzím vplyvom:

- n. *Bank/note* > sk. *banknota* † > *bankovka* (por. m. *bankjegy*, *bankó*)
- n. *Kamarad/schaft* > sk. *kamarátschaft* † > *kamarátstvo*
- n. *Last/wagen* > sk. *nákladné auto* > *nákladiak*
- n. *Spar/kasse* > sk. *špárkasňa* > *sporitelňa* (por. m. *spörkassza*, *szpori*)

Demotivácia pri adaptácii odvodených a zložených slov je d'alším znakom integrovanosti.¹ Strata slovotvornej motivovanosti je charakteristická aj pre germanizmy v maďarčine a je možné ju pozorovať aj v prípade domácej, slovenskej lexiky:

- n. *Lös/ung* > sk. *lozung*, por. m. *lózung*
- n. *Kund/schaft* > sk. *kundšáft*, por. m. *kuncsaft*
- vlak* – späte s 'vliect', *záhrada* – pôvodne 'niečo zahradené', *hlavný* – 'hlava'

Príklady demotivácie nemeckých zložených slov v slovenčine ukazujú, že zmiznutie morfémovej hranice má fonologický charakter, keďže preberanie sa uskutočnilo v ústnom styku bilingválnych hovoriacich:

- Berg/ordnung* > *pergordnunk*
- Frei/maurer* > *frejmaurer*
- Fuchs/schwanz* > *fukššvancka*
- gleich/schalten* > *glajchšaltovať*
- Hacken/kreutz* > *hakenkrajc*
- Hals/tuch* > *halstuch*
- jár/market* > *jarmok*
- Minder/wertigkeit* > *mindrák*
- Pappen/deckel* > *papendekel*
- Reit/schule* > *rajčula*

*Schenk/tisch > šenkýs, šentýš
Sicherheits/nadel > zicherhajska
Spar/herd > šporhel', šparhet...
Trink/geld > trinkelt
Werk/zeug > vercajk
Zug/luft > cíkluft
Zugs/führer>cúksfírer¹*

Lexikálna transparencia je príkladom motivovanosti:

Maďarské odvodené slovo *rendőr/ség* 'stráž poriadku' je motivované podobne ako *verejná bezpečnosť* v Československu, kým polícia je nemotivovaným internacionalizmom.

Tento príklad nás vedie k analýze súvislostí slovotvorby v medzijazykových súvislostiach.

2.3.Kompozícia

Najproduktívnejším slovotvorným postupom v maďarčine je tvorenie slov kompozíciou, slovenčina má tento postup oveľa menej rozvinutý. „Spomedzi európskych jazykov v maďarskom jazyku sa vyskytuje najviac kompozít, súbor ich slovotvorných typov je neobyčajne rozsiahly (napr. *dimbes-dombos* – kopcovitý, *íróasztal* – písací stôl, *bányászsakaszervezet* – odborné hnutie baníkov atď.). Na základe maďarského pravopisu jazyková jednota zložených slov nie je zrejmá, napr. *ezüsstárca* (strieborné púzdro) je podľa pravopisu jedno slovo, ale *ezüst cigarettatárca* (strieborné púzdro na cigarety) sú už dve slová.“²

V prípade koordinácie je medzi jednotlivými členmi kompozít je prirad'ovací vzťah, pričom najčastejšie ide o kompozitá tvorené:

- zdvojením, napr.: *egy-egy* ‚niekol'ko', *már-már* ‚už-už', *réges-régi* ‚starodávny'
- napodobovaním, napr.: *cigabiga* (t.j. slimák), *dimbes-dombos* (t.j. kopcovitý)
- spájaním slov s podobným významom, napr.: *tesz-vesz* (t.j. usilovne vykonávať nejakú činnosť), *ország-világ* (t. j. celý svet)
- spájaním slov s odlišným významom, napr.: *ad-vesz* (t.j. kupovať a predávať niečo), *boldog-boldogtalan* (t. j. každý)
- tzv. pravým prirad'ovaním, napr.: *jöttment* (t.j. prišelec), *szántóvető* (t.j. pol'nohospodár).³

Determinácia je tvorenie zložených slov podrad'ovaním. Medzi jednotlivými členmi kompozít je konkrétny syntaktický vzťah, ktorý určujeme na základe podradeného člena. Rozlišujeme preto:

¹ Sándor János TÓTH: *Z funkčno-pragmatických aspektov kontaktovej a areálovej lingvistiky*. Ružomberok: Verbum, 2013. 51–52.

² Katarína MISADOVÁ: *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2011. 22.

³ Katarína MISADOVÁ: *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2011. 125.

- podmetové kompozitá, napr.: *hófedte* (*mi fedte?*), *szemfájós* (*mi fájós?*) 'pokrytý snehom', 'komu bolí oko'
- predmetové kompozitá, napr.: *madárijesztő* (*mit ijesztő?*), *semmimondó* (*mit mondó?*) 'odohnáva vtákov', 'nič nepovedajúci'
- príslkovkové kompozitá, napr.: *disznósült* (*miből készült sült?*), *életrevaló* (*mire való?*) 'bravčové pečené', 'na život súci'
- prívlastkové kompozitá, napr.: *diáklány* (*milyen lány?*), *sokszög* (*hány szög?*) 'žiacké dievča' = žiačka, 'mnoho uhlôv'
- prívlastkové privlastňovacie kompozitá, napr.: *borjúhús* (*minek a húsa?*), *tojásfehérje* (*minek a fehérje?*). 'telacie mäso', 'bel' vajcť'

2.3.1. Slovenské ekvivalenty maďarských kompozít z hľadiska sémantickej motivovanosti¹

- nemotivované slová: *bakkecske* – *cap.* *sárgarépa* – *mrkva*, *rabszalga* – *otrok*, *álarc* – *maska*, *fenyőfa* – *jedľa*, *jelszó* – *heslo*, *fagyöngy* – *imelo*, *levéltár* – *archív*, *kisasszony* – *slečna* a pod.
- odvodené slová: *hálószoba* – *spálňa*, *harctér* – *bojisko*, *születésnap* – *narodeniny*, *tejcsarnok* – *mliekáreň*, *tehénistálló* – *kravín*, *iskolaszolga* – *školník*, *házmester* – *domovník*, *halastó* – *rybník*, *jegyzőkönyv* – *zápisnica*, *vándorlegény* – *vandrovník* a pod.
- zložené slová: *kisváros* – *malomesto*, *gonosztett* – *zločin*, *favágó* – *drevorubač*, *regényíró* – *románopisec*, *mozdonyvezető* – *rušňovodič*, *állatorvos* – *zverolekár*, *légyfogó* – *mucholapka*, *hőmérő* – *teplomer*, *egyenruha* – *rovnošata*, *villámhárító* – *bleskozvod*, *vasbeton* – *železobetón*, *fasor* – *stromoradie* a pod.

Sú tu aj prípady paralelného kalkovania z nemčiny:

- združené pomenovania v podobe atributívnych syntagmi so štruktúrou:

adjektívum + substantívum: *kőfal* – *kamenný mûr*, *neoncső* – *neónová trubica*, *villanymozdony* – *elektrický rušeň*, *gyermekszoba* – *detská izba*, *nyereménybetétkönyv* – *výherná vkladná knižka* a pod.

substantívum + substantívum v adnominálnom páde bezpredložkovom: *motorzúgás* – *hukot motora*, *népszámlálás* – *sčítanie ľudu*, *szádaparancsnok* – *veliteľ roty*, *háztető* – *strecha domu*, *munkatermelékenység* – *produktivita práce*, *kardvívás* – *šerm šablou* a pod.

substantívum + substantívum v adnominálnom páde predložkovom: *hazaszeretet* – *láska k vlasti*, *mosópor* – *prášok na pranie*, *fakereskedő* – *obchodník s drevom*, *kapukirúgás* – *výkop od brány* a pod.

„Priamočiaru korešpondenciu pravidelnosti lexikálnych jednotiek podľa nejakého štruktúrneho princípu sotva bude možné odhaliť, vedľa obidva pomenovacie systémy sú si navzájom nezávislé, každý z nich sa formoval a formuje autonómne podľa vlastných systémových a vývinových zákonitostí. Možno však medzi nimi zistiť isté paralely, platné ak už nie kategoriálne, tak aspoň pre niektoré

¹ Juraj FURDÍK: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča, Modrý Peter. 143–145.

väčšie-menšie skupiny ekvivalentov, či k vymedzeným typom maďarských zložených substantív jestvujú v slovenčine štruktúrne ekvivalenty, poznaním ktorých by hovoriaci mohol relatívne ľahšie identifikovať príslušné ekvivalenty lexikálne.¹

2.4.Lexikálne prevzatia a JOS

Súhra faktorov substrát – superstrát sprevádza kontakty jazykov, ako aj pomenovacie potreby ako napr. všeobecne známe slová slovanského pôvodu v rumunčine alebo slová rumunského pôvodu, ktoré sa objavili v slovenčine valašskou kolonizáciou a viažu sa na pastiersku terminológiu alebo na názvy prvkov krajiny, napr.: *bryndza, demikát, geleta, koliba, bača, strunga, putera, meridzat, magura, grún*.

Maďarčina mimo Maďarska je od r. 1920 substrátom rôznych susediacich jazykov, prostredníctvom jazykových kontaktov sa v týchto varietach vytvára iný kolorit, príznak jazykovej inakosti. Interferencia viedie k variantnosti, lebo maďarčina napr. na Slovensku či v Rumunsku má iné pomenovacie potreby ako v Maďarsku. Odlišná je aj významová stránka a frekvencia, zaužívanosť internacionalizmov v týchto varietach.

Lanstyák² analyzuje sociolingvistickými metódami vplyv slovenského jazyka na maďarčinu. Nasledujúci zoznam je výber z jeho zbierky lexikálnych jednotiek, ktoré sú už všeobecne rozšírené v úze Maďarov na Slovensku, preto figurujú aj v akademickom výkladovom slovníku maďarčiny (*Magyar értelemző kéziszótár*) s poznámkou Fv (Felvidék 'Horniaky' ako lexikografická poznámka). Sú to väčšinou slová označujúce reália vzniknuté po r. 1920, ale najmä po 1945. Sú z takých moderných tematických okruhov, s ktorými sa stretávali hovoriaci po vzniku Československa a ukazujú iné cesty vývinu maďarčiny mimo územia Maďarska. Paralelné javy vykazuje aj slovenčina mimo Slovensko, a výsledkom je pluricentrický vývin a variantnosť týchto jazykov.³

haszák 'állítható csavarkulcs'
izolacska 'szigetelőszalag'
karbofréza 'elektromos vasvágó fűrész'
mozsgyenka, mozsgyinka 'tipli'
preglejka 'furnérlemez'
gumicska '(haj)gumi'
kulma, kulmi 'elektromos hajsütő vas'
buzérák 'kaszárnayaudvar, buzerplacc'
lampaszák 'hivatásos katonatiszt'
opustyák 'eltávozás'
spagi 'diplomás, altiszkent szolgáló nem hivatásos katona'
veget 'semmittevés'
zobák 'fiatal katona, nyúl'
nanuk 'jégkrém'

¹ Juraj FURDÍK: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča, Modrý Peter 1993. 146.

² István LANSTYÁK: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram, 2006. 61–83.

³ Miroslav DUDOK 2002: *Pluricentrický vývin modernej slovenčiny*. Bratislava, Stimul, 2002. 42–50.

treszka 'tőkehal, ill. ebből készült majonézes saláta'
jogurt 'joghurt'
párki 'virslí'
horcsica 'mustár'
ticsinki 'ropi'
kolok 'okmánybényeg, illetékbényeg',
výmer 'fizetési meghagyás';
výpis '(számla)kivonat'
bordel 'kupi'

Jazyková ekonómia a iný kategorizačný pohľad na sémantické pole zohráva úlohu pri nahradzovaní dlhých maďarských kompozít alebo viacslovných pomenovaní nemotivovanými prevzatými slovami vo variante maďarčiny na Slovensku alebo v Rumunsku:

zsákvarrótű – ákuj
befőttesüveg – borkán
oldalbetoldás(ruhában) – klin
nyelvre nőtt pattanás – fistyl
vászonszegély az ing nyakán – bentica
agyagos talaj – klik
paradicsompaprika – gogosár¹

kibeszéd a *kibeszélés* sú kalky s významom 'kifogás, mentség' zo sk. *výhovorka*, paralelne vzniklo sloveso *kibeszéli magát* 'kimagyarázkodík' pod vplyvom sk. *vyhovoríť sa*. Ďalšie pírklady kalkovania:
nadstavbová škola → *felépítményi iskola* – presný pendant takejto školy v Maďarsku nie je *rozpisat'* → *szétír* 'tételekre bontva leír'.

Ich rozšírenosť a zaužívanosť ovplyvňujú napr. nasledujúce faktory:

2.4.1. Sémantická diferenciácia

Výrazy *zsuvi* 'rágó(gumi)' alebo *bordel* 'kupi' sú sice všeobecne známe v kruhu Maďarov na Slovensku, ako aj *sustyáki*, *sustyák* 'vízhatlan, vékony ruhaanyag, ill. belőle készült, főként sportolásra használt ruha' a *treszka* 'tőkehal, ill. ebből készült majonézes saláta', no väčšina hovoriacich na Slovensku nepozná všeobecne platný maďarský ekvivalent slova *treszka*: *tőkehal*, *sustyáki*, *sustyák* nemá frapantný maďarský ekvivalent, až *susogós*. Taktiež je komplikovaný opis významu slova *bandaszka* v m.: 'benzin, olaj szállítására használt marmonkanna; víz szállítására használt műanyag kanna' – a z dôvodu presnosti a jazykovej ekonómie sa v úze Maďarov na Slovensku používa prevzaté slovo.

Na druhej strane *zsuvi* (a zriedkavo, príznačná *zsuvacska*) sa používa paralelne s *rágó*, *bordel* má celý rad synónym (*kupi*, *rendetlenség*, *felfordulás*, *rumli*, *disznóöl*, *szemétdomb* atď.), *dezert* znamená v slovenčine aj v m. na Slovensku 'egy doboz bonbon'. Aj v m. v Maďarsku existuje slovo *desszert* no v širšom význame

¹ Attila BENŐ *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 119.

'sladkost'. Preberanie slova *dezert* umožňuje sémantickú diferenciáciu sladkosti vyrobenej v továrni, predávanej v krabici.¹ Podobne v rumunsko-maďarskej relácii rum. *dulceață* 'sladkosť' – m. *dulcsáca*, rum. *fată* 'dievča' – m. *fáta* 'rumunské dievča'.²

Špecifikáciu významu na základe prestíže je možné sledovať pri anglicizme *pub*, ktorý znamená iný, elegantnejší podnik ako domáca *kocsma*, *krčma*, *círciumă*, *hospoda* atď. Ďalšie príklady špecifikácie významu v sedmohradskej variete maďarčiny sleduje Benő.³

- rum. *ciocan* 'kalapács, kladivo' m. v Rumunsku *csokán* 'a kovács nagykalapácsa, veľké kladivo kováča'
rum. *farfurie* 'tányér, tanier' m. v Rumunsku *farfurie* 'porcelántányér, porvelánový tanier'
rum. *joardă* 'vessző, prút' m. v Rumunsku *zsorda* 'magas, vékony ember, vysoký štíhlý človek'

Expresivizácia pôvodne neutrálneho rumunského slova v kontaktovej maďarčine: *domnu*, *povesztye*, *ambiciosz* 'törekvő, makacs, kötekedő'

2.4.2. Internacionálizácia z pohľadu preberajúceho jazyka znamená zvyšovanie podielu prevzatých slov v lexike.

Internacionálizácia slovenčiny je dynamickejšia ako internacionálizácia maďarčiny. Najviac internacionálizmov v slovenčine nájdeme v odbornom štýle (odborné terminológie), ale aj v publicistickom a sčasti v hovorovom štýle.

Internacionalačné procesy v súčasnosti silnejú v dôsledku zintenzívňovania spoločenských, politických, ekonomických kontaktov v celosvetovom meradle.

Internacionálizmy latinského pôvodu sa vyskytujú aj v maďarčine, no ich frekvencia je nižšia ako v slovenčine, mnohé sú zastarané, kým v sk. sú rozšírené, preto prenikajú aj do m. Maďarov na Slovensku a pôsobia archaicky, ked' ich hovoriaci používajú v Maďarsku. Okrem toho vykazujú rozdiely v motivácii:

- invalidba tesz* 'leszáralékol'
rekreációs futás 'kocogás'
rekreációs központ 'idülőközpont'
szkripta 'sokszorosított egyetemi, főiskolai jegyzet'
prodékán 'dékánhelyettes'
akadémiai szénátus 'dékáni, kari vagy rektori tanács'
bakalár 'három tanévig tartó főiskolai képzésben részesült, főiskolai végzettségű személy'
maszkács 'katonai terepruha'
báger 'kanalas markoló'

¹ István LANSTYÁK: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram, 2006. 82–93.

² Attila BENŐ: *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 21.

³ Attila BENŐ: *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 111 – 113.

alobal 'alufólia'
motorka 'motorkerékpár',
dupláz – *repeta* – v obidvoch jazykoch lat. slovo
bordel 'rendetlenség, kupi' – *bordély*¹

Sémantickú štruktúru a súčasnú funkciu internacionalizmu m. *akció*, sk. *akcia* podrobne analyzoval Simon.²

Výzmany tohto slova v m. v Maďarsku: 'cieľavedomá činnosť', organizovaná činnosť s cieľom dosiahnuť zámer, udalosť na javisku, vplyv, útok v športe, pokus, čistky v niektornej inštitúcii, zníženie cien'. Pod vplyvom slovenčiny sa do úzu Maďarov na Slovensku pridal význam, ktorý chýba z hore uvedenej sémantickej štruktúry: 'podujatie s programom'. Okrem toho je odlišná aj frekvencia výskytu jednotlivých významov.

2.4.3. Slovotvorná adaptácia prevzatých slov

Rôzne stupne a spôsoby adaptácie platia aj pre ostatné maďarské jazykové spoločenstvá mimo územia Maďarska. Ked' je prevzaté slovo východiskom kompozície, znamená to zaužívanosť a integrovanosť v prijímajúcom jazyku, napr. v maďarčine v Sedmohradsku: rum. *aragaz* → m. *aragáz* 1. 'plyn propan-butan'; 2. 'sporák na taký plyn', → *aragázbútélia* 'nádoba takého plynu' a *aragázkálha* 'kachle na taký plyn'.

V slovensko-maďarskej relácii vznikli zložené slová ako napr.:
igelit 'nejlon' → *igelittáska* 'nejlontáska – igelitová taška' a *igelitzacska* 'nejlonzacskó – igelitový vak'; internacionalizmus *blokk* má pod vplyvom slovenčiny, rumunčiny, srbskiny zvýšenú frekvenciu používania, slovotvornú produktivnosť a sémantickú diferencovanosť ako v Maďarsku '(lakótelepi) panelház; tömbház – blok na sídlisku' → m. na Slovensku *blokklakás* 'panelházban, tömbházban lévő lakás – byt v paneláku' a sedmohradské *blokknegyed* '(panelházas) lakótelep – sídlisko'; podobne *chripka* 'influenza' → *chripkajárvány* 'influenzájárvány – chrýpková epidémia'. Občas vznikajú kompozitá z dvoch prevzatých komponentov: *tyepláki* 'melegítő, mackó' + *szúprava* 'készlet, garnitura, szett', → *tyeplákiszúprava* 'melegítő felső és alsó együtt'

Ďalšie príklady kompozície:

sustyákitabát → *sustyákinadrág*
linka → *konyhalinka* 'konyhai szekrényosor'
pumpa → *benzinpumpa* 'benzinkút'

Univerbizácia je rozšíreným javom aj v slovenčine, no pri slovenských prevzatiach do m. sa realizuje inými príponami:

vodičský preukaz → *vogyicsszkí* 'gépjárművezetői jogosítvány, jogsi' : *vodičák*
občiansky preukaz → *obcsánszki* 'személyi igazolvány' : *občiansky*

¹ István LANSTYÁK: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram, 2006. 61–83.

² Szabolcs SIMON: *Nyelvi szondázások*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2010. 156–173.

V maďarčine je menej rozšíreným postupom slovotvorby skracovanie príponou *-i*, a to sa aplikuje aj na slová slovenského pôvodu, napr.: *sporitelňa* 'takarékpénztár' → *szpori* 'takarékpénztár', podobne ako v m. v Maďarsku *ulti* ← *ultimó*, *kondíció*, *multi* ← *multinacionális cégt*.

V maďarčine súce neexistujú plurália tantum, predsa sa však preberajú slová spolu so zakončením sk. množného čísla, a to pod vplyvom medzijazykovej homonymie sk. plurálovej prípony *-y* m. produktívnej abreviačnej prípony *-i*:

lodičky → *logyicski* 'körömcipő'
ťapky → *tyapkí* 'titokzokní'
tepláky → *tyepláki* 'melegítőnadrág'
vložky → *vlozski* 'intimbetét'

Z týchto slov sa v m. ďalej tvorí pl.: *tyapkik*, *vlozskik*, *logyicskik*, *tyeplákik*).¹ Dôvodom je nielen medzijazyková homonymia sufíxu *-ka* (m. deminutívny význam, sk. typické zakončenie fem.) ale aj transnumerizácia. Tieto sémanticko-slovotvorné varianty odzrkadľujú divergentný vývin maďarčiny pod vplyvom kontaktov so susediacimi jazykmi. Preberajú sa nielen pomenúvania, ale postupne sa zmení aj JOS. Diferenciácia významu tiež súvisí so zmenami JOS pod vplyvom lexikálnych kontaktov.

Kontaktové javy je možné interpretovať na rovine JOS, ako zmeny JOS pod vplyvom kontraktov, ako stretávanie rôznych lexikálnych kategorizácií (napr. farby, príbuzenské vzťahy) a dvoch jazykových systémov.

3. Morfosyntaktická stránka JOS

Relativistická lingvistická škola vychádza z neohumboldtovskej: rozdiely sociálneho, zemepisného a kultúrneho prostredia vedia k existencii rozličných jazykových systémov. Je potrebné porovnať gramatiku, nielen slovnú zásobu skúmaných jazykov.² Na základe tohto princípu analyzujeme jazykový obraz slovenského a maďarského sveta aj z morfológického hľadiska.

Podľa našej hypotézy súvislost' jazykového obrazu sveta a motivovanosti spočíva v tom, ako sú riešené a nakol'ko sú transparentné jednotlivé lexikálne a gramatické prvky, ktoré sa vyskytujú v oboch jazykoch, ale používajú sa inak.

3.1. Morfológická adaptácia lexikálnych prevzatí z neflektívnych jazykov do jazyka flektívneho typu je podľa Furdík³ komplexný a mnohostranný jav. Vo vzťahu maďarčiny (jazyka s prevažujúcim aglutinačným typologickým princípom) a slovenčiny (jazyka s dominantnou flektívou typologickou zložkou) sa to týka

¹ István LANSTYÁK: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram, 2006 s. 95.

² Viktor KRUPA: *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava, VEDA, 1980. 37–38.

³ Juraj FURDÍK: *Život so slovotvorbou a lexikológiou*. Košice, LG, 2005. 375–379.

jednak formálneho rozlíšenia slovných druhov v preberajúcom jazyku oproti ich menej výraznej diferenciácii vo východiskovom jazyku, jednak ich morfologickej úpravy a zaradenia do skloňovacích a časovacích typov.

Pomerne zložité je zaradovať prevzatých substantív do jednotlivých gramatických rodov. Rodovosť názvov osôb je daná sémanticky, podľa toho sa upravuje aj ich morfológická podoba: *juhász – juhas* 'ovčiar', *betyár – betár* 'huncút', *ács – jalč* 'tesár', *bitang – bitang* 'lajdák, tulák', *(erdő)kerülő – kerul'* 'hájnik'; *cimbora – cimbora* 'kamarát', *vajda – vajda* 'cigánsky vodca'; *ángy – aňda* 'manželka staršieho brata, strýka a uja', *kisasszony – kišasona, kišasonka* 'slečna', *néni – nena* 'cudzia staršia žena'. Pri názvoch zvierat a vecí sa rodová príslušnosť sčasti riadi zakončením slova vo východiskovom jazyku, ak je v súlade so systémovým zakončením substantív v preberajúcom útvare: *bogár – bogar* mask. 'chrobák', *farkas – farkaš* mask. 'vlk', *potyka – pot'ka* fem. 'kapor', *gólya – gol'a* fem. 'bocian', *ürge – irga* fem. 'sysel'; *csárdás – čardaš* mask. 'druh tanca', *csatorna – čatorňa* fem. 'zľab', *csiga – čiga* fem. 'kladka'.

3.2. Na úrovni gramatiky (morphosyntaxe) sú hlbšie stopy myslenia. Každý mal pocit pri štúdiu cudzieho jazyka, že ide o iné riešenie tej istej gramatickej informácie, napr. privlastňovacieho vzťahu. Slovesné väzby, tempora či pády vykazujú odlišnosti, ktoré sú prejavmi odlišností jazykového obrazu sveta a tvoria ďažnosti pre študujúcich aj vyučujúcich. Jednotlivé jazykové univerzálie teda vyjadrujeme inými prostriedkami. Ako je to v slovenčine a v maďarčine? V čom rozmyšľame inak (napriek dlhému spolunažívaniu) a v čom sa podobá naše myslenie pri stavbe slovných či vettých konštrukcií – hoci ide o geneticky aj typologicky odlišné jazyky?

Našim d'alšími zámerom je poukazovať pomocou porovnania morfológie slovenského a maďarského jazyka na súvislosti jazykového obrazu sveta skúmaných jazykov nielen na lexikálnej, ale aj na morfológickej rovine.

Ked' začneme konštruovať vety v cudzom jazyku, hovoríme pomalšie. Nielen preto, lebo „hl'adáme slová“, nepríde nám na um daný výraz. Aj preto, lebo musíme dávať pozor na viaceré morfológické pravidlá naraz, náš sled myšlienok musíme „zabalíť“ do inej štruktúry. Premyslime si len, kol'ko pravidiel musí ovládať ten, kto chce povedať vetu *Hlava veľkej čiernej mačky je pred dverami*. alebo *A nagy fekete macska feje az ajtó előtt van*. Ked' v slovenčine vyslovíme slovo *veľkej*, tak už nemôžeme zmeniť *mačku* na *psa* lebo sme vyslovili prídavné meno v ženskom rode. Ked' sme po maďarsky povedali začiatok vety *A nagy fekete...* môže ešte sledovať hocičo, aj *uch o psa*. Aj čas je skôr určený v slovenčine, je už signalizuje prézent, kým po maďarsky ešte je možné počas hovorenia rýchlo klamať: ...az ajtó előtt... volt / lesz = pred dverami bola / bude. Nehovoriac o pomnožnom podstatnom mene *dvere*, ktorého pomnožnosť nie je taká logická ako napr. *ponožiek* či *nohavíc*.

Jazykové kontakty málokedy ovplyvňujú slovosled, ale napr. vo finčine pôvodné poradie SOV sa zmenil pod vplyvom indoeurópskych jazykov na SVO (subjekt – verb – objekt).

V maďarčine konštrukcia infinitív + pomocné sloveso môže mať dvojaký slovosled:

1. neutrálne poradie: neurčitok + pomocné sloveso (*játszani fog, elmenni készül*)

2. príznakové poradie: pomocné sloveso + neurčitok (*fog játszani, készül elmenni*).

Pre indoeurópske jazyky je typická 2. verzia v neutrálnom postavení, čo môže vplývať na maďarčinu v menšinovom prostredí.

Poradie SVO je taktiež charakteristické pre rum. a vyplýva m. nárečia v Moldavsku, napr.: *Vettem a köntöst a hátamra...* v štandardnej m. by táto veta znala: *A könöst a hátamra vettem...*¹

Dôležitou otázkou morfosyntaktických súvislostí JOS je, či ide o typologickú, štruktúrnu vlastnosť jazyka alebo odraz myslenia? – JOS

Čo ešte môžem zmeniť počas prehovoru a čo je už viazané gr. kategóriami?

Ktorá gramatická informácia je dôležitá v danom jazyku?

*Zuzka napísala list. Dal a do obálky a išla na poštu.
Zsuzsa megírta a levelet. Borítékba tette és elment a postára.*

3.3. Prirodzená morfológia

Teória prirodzenej morfológie sa pokúša podať vysvetlenie bežných empirických faktov z morfológickej oblasti jazyka. Pre nositeľa jazyka nie sú všetky morfológické štruktúry a procesy v rovnakej miere normálne, prirodzené, nepripisuje sa im špeciálna hodnota.

Z čoho vplýva väčšia či menšia miera prirodzenosti morfológických štruktúr a procesov? Pri odpovedi na túto otázkou sa vychádza z princípu jednoduchosti. **Pojem jednoduchosti** aplikuje na morfológické štruktúry na podklade odlišných prístupov.

Prirodzenosť = ikonická jednoduchosť – istá flektívna forma je tým jednoduchšia, prirodzenejšia, čím vyšší stupeň ikonickosti sa v nej odráža.

- maximálna ikonickosť, napr.: *dom - domy*
- menšia ako maximálna ikonickosť, napr.: *žena - ženy*
- minimálna ikonickosť, napr.: *žena - žien-0*
- neikonickosť, napr.: *atašé* (sing.) – *atašé* (pl.)

Morfológická forma je prirodzená, ak je ikonická, uniformná a transparentná.

Oproti tejto koncepcii stojí teória, ktorá viaže prirodzenosť na systém konkrétneho jazyka. Jej základom je princíp systémovej primeranosti a princíp stability flektívnych tried. Čím menej zodpovedajú príslušné morfológické javy týmto princípm, tým menej sú prirodzené, resp. tým viac sú príznakové.

V opozičnom vzťahu k obidvom koncepciam je teória morfológickej ekonómie, podľa ktorej primeraným explanačným princípom v morfológii je frekvencia.²

¹ Attila BENŐ *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 133–135.

² Juraj DOLNÍK: *Synchrónná dynamika morfológie*. Bratislava VEDA, 2010. 85–88.

Analógia sa prejavuje napr. pri skloňovaní G, D a L fem. Jednotným adjektívnym sufikom je *-ej*, kým *-e* a *-i/-y* sa v substantívnej deklinácii obmieňajú podľa daného vzoru. Navyše aj slovenské nárečia sú variantné z tohto hľadiska. Analogicky rozmýšľajúci študent slovenčiny ako druhého je teda v neľahkej situácii, musí si „prepnúť“ myslenie. Ekvivalencia gramatických kategórií tiež nie je analogická, nie je možné sformulovať analogické pravidlo napr. na transformáciu a ekvivalenciu slovenských predložkových pádov a maďarských príslovkových sufixov ani na používanie verbálnych prefixov v týchto jazykoch.

A kiskutya fél, ezért az ágy alatt menekült. ↔ utiect' pod posteľ A
(správne: A kiskutya fél, ezért az ágy alá menekült.)

Öt perc óta felöltözöm. ↔ za 5 min.

(správne: Öt perc alatt / műlva felöltözöm.)

Három év előtt meglátogattam. ↔ pred troma rokmi

(správne: Három ével ezelőtt meglátogattam.)

A sok gyümölcs között az almát választotta. ↔ medzi

(správne: A sok gyümölcs közül az almát választotta.)

Észak fölül érkeznek a felhők. ↔ od severu

(správne: Észak felől érkeznek a felhők.)

Egy év után Magyarországon fogok tanulni. ↔ po roku

(správne: Egy év múlva Magyarországon fogok tanulni.)¹

Na analógiu maďarčiny sa chybne používajú predložky:

Pýtať sa *od*-niekoho. Zaoberať sa *s* niečím. Cestovať *s* autobusom.

V medzijazykovej interakcii sme teda svedkami prirodzenej analógie, ktorú je možné pokladať aj za interferenčný jav, ale aj za tendenciu:

Preberanie väzby, zmena väzby v maďarčine v substrátovej pozícii:

- m. *szimpatizál valakivel* rum. *a spímpatiza pe cineva* → m. v Rumunsku: *szímpatizál valakit*
m. *elmegy a postára* rum. *merge pînă la poșta* → m. v Rumunsku: *elmegy a postáig*²
m. *epével* operál sk. A: *operuje na žlčník* → m. na Slovensku: *epére operál*
m. *a májával* kezelték sk. *liečili ho na pečeň* → m. na Slovensku: *májára kezelték*
m. *felhív valakit telefonon* sk. *zavolá niekomu* → m. na Slovensku: *holnap hívok neked*
m. *megyek a vonathoz* sk. *idem na vlak* → m. na Slovensku: *megyek a vonatra*
m. *megyek sörözni* (inf.) sk. *idem na pivo* → m. na Slovensku: *megyek sörre*
m. *március végére* van kiírva sk. *je vypísané ku koncu marca* → m. na Slovensku: *március végéhez* van kiírva

3.4. Odlišná kategorizácia

Číslo je v maďarčine jednoduchou, bilaterálnou kategóriou nielen z hľadiska generálneho sufiksu *-k*, ale aj zo sémantickej stránky: jednotné a množné číslo

¹ Katarína MISADOVÁ: *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského, 201196–102.

² Attila BENŐ *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 136–137.

neovplyvňuje lexikálnosémantickú kategorizáciu substantív, pomnožné, látkové, hromadné podstatné mená nemajú osobitnú gramatickú stránku ako vo flektívnych jazykoch. Aj slovenská morfológia sa vyvíja smerom k jednoduchosti, uplatnenie jazykovej ekonómie je jednak všeobecným javom jazykov, a v prípade slovenčiny a maďarčiny je zároveň prejavom konvergentného areálového vývinu (ako aj analytické vyjadrenie budúceho času v slovenčine, maďarčine, nemčine a češtine).

Transparentnosť tvarov - porovnanie zatiaženosťi gramatických kategórií:

	Transparentnosť slovesného vidu	Jednoznačnosť vyjadrenia plurálu
slovenčina	+ jednoznačnou gr. kat.	- gr. synonymia morfém
maďarčina	- imanentne, aj lex. prostriedkami	+ univerzálny sufix -k

Predmet pozostávajúci z viac častí je v štandardnej maďarčine v sg.

- m. *fáj a lába* **fájnak a lábai*
- m. *sok banánt vásárolt* **sok banánokat*
- m. *a végzős hallgatókat orvossá avatták* **orvosokká avatták*
- m. *a mai gyerekek önzővé válnak* **önzökké válnak*

Pod vplyvom susediacich indoeurópskych jazykov sa v substrátových variantoch maďarčiny vytvárajú kontaktové plurálové konštrukcie:

*Szép banánokat árulnak az üzletben. 'V obchode predévajú pekné banány'
Prosím si dve pivá. Pl.- Két sört kerek. Sg. – *Kerek két söröket. Pl.1

Používanie slovesných predpôn je spoločným areálovým javom slovenčiny, maďarčiny, nemčiny a češtiny,² no sémantické rozdiely poukazujú na odlišnosť motivovanosti, na iné, ale čiastočne aj paralelné jazykové obrazy sveta areálovo blízkych jazykov. Slovesné predpony sú natoľko charakteristické pre maďarčinu, že pri preberaní z rumunčiny (na ktorú nie sú charakteristické slovesné predpony) sa aplikuje m. slovesná predpona na prevzaté slovo, napr.:

rum.	→ m. v Rumunsku	←	m.
<i>folscoti</i>	→ <i>floszketyál</i> - <i>oda</i> <i>floszketyál</i> ← <i>odamond</i>		
<i>a se rätäci</i>	→ <i>retesál</i> - <i>el</i> <i>retesál</i>	← <i>eltéved</i>	
<i>zäpäci</i>	→ <i>zepecsál</i> - <i>meg</i> <i>zepecsál</i>	← <i>megzavarodik</i>	
<i>a ierta</i>	→ <i>jertál</i> - <i>meg</i> <i>jertál</i>	← <i>megbocsát³</i>	

¹ Attila BENŐ: *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 139.

² Sorin PALIGA: *Aspect in Czech and other Slavic Languages: How Shall We Understand and Define Verbal Action?* Bucureşti: Editura Universitaţii din Bucureşti, 2013. 277.

³ Attila BENŐ *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 97.

Typy interferencie slovesných predpôn prezentuje z lingvodicaktického aspektu Misadová:¹

1. výber nesprávnej predpony

- a/ Ha van időm, *le*ülök a kertbe napozni.
(správne: Ha van időm, *ki*ülök a kertbe napozni.)
- b/ Végre *meg*panaszkodtam magam valakinek.
(správne: Végre *kí*panaszkodtam magam valakinek.)
- c/ Délután végre *el*tisztult az idő.
(správne: Délután végre *kí*tisztult az idő.)
- d/ Az előszobában *el*veszi a cipőt.
(správne: Az előszobában *le*veszi / *leveti* a cipőt.)

2. vynechanie predpony

- a/ Sírt, amikor Øtudta az igazat.
(správne: Sírt, amikor *megtudta* az igazat.)
- b/ ØKapta a legnagyobb labdát.
(správne: *Meg*kapta a legnagyobb labdát.)

3. zbytočné používanie predpony

- a/ Belegyönyörködött a tengerbe.
(správne: Gyönyörködött a tengerben.)

Osobitnou črtou skúmania jazykového obrazu sveta v tejto súvislosti je aj značný počet bilingválnych hovoriacich. V ich myšlení sú viac-menej vedome uložené kódy slovenčiny aj maďarčiny a dôjde k interferenčným javom, k striedaniu kódu. Z normatívneho hľadiska a z hľadiska vyučovacieho procesu sú to chyby. Z hľadiska medzijazykových súvislostí porovnania jazykového obrazu sveta sú to prejavy analógie, snahy o pravidelnosť, o vyrovnanie logiky dvoch alebo viacerých jazykov.

4. Konklúzia

Na teoretickej rovine je možné skonštatovať na základe uvedených príkladov, že teória motivácie (na lexikálnej aj morfológickej rovine) vykazuje úzke súvislosti s teóriou JOS. Prvky, ktoré hovoriaci pocitujú za transparentné, odôvodnené sú prejavmi logiky ich jazykového zmýšľania. Čo je v jazyku motivované (napr. odvodené alebo zložené slovo, resp. gr. kat.), prezradí JOS skúmaných jazykov.

Ak dôjde ku kontaktom, lexikálnym prevzatiám či preberanju gramatickej štruktúry, je možné hovoriť o vplyvu JOS jedného jazyka na druhý – takto vzniká variantnosť a diferencovanosť JOS, ktoré pocitujeme aj jazykové spoločenstvo (por. štandardná maďarčina vs. maďarčina v Sedmohradsku, na Slovensku).

Typológia je výsledkom analýzy a kategorizovania jazykov sveta – tvorba štruktúr súvisí s JOS nielen na lexikálnej ale aj na morfosyntaktickej rovine. Typológia je

¹ Katarína MISADOVÁ: *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfologických javov maďarského jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2011. 44–60.

teda podľa nášho úsudku typ JOS gramatického myslenia, logiky. Typológia je výsledkom štruktúrnej analýzy a kategorizovania jazykov sveta. Tvorba a primárnosť štruktúr súvisí s JOS nielen z lexikálneho ale aj z morfosyntaktického aspektu.

Rozdiely a paralely jazykového obrazu sveta sa na úrovni aplikovanej lingvistiky objavujú ako lexikálny a gramatický transfer. Z analýzy vyjadrovacích spôsobov rôznych jazykov čerpá okrem iného aj didaktika cudzieho jazyka a translatológia.

Naše teoretické zistenia sú aplikovateľné aj do vyučovania cudzích jazykov. Najväčším lingvoodidaktickým prínosom porovnania JOS je upozorňovanie študujúcich na štruktúru gramatického myslenia, na obraznosť, metaforickosť lexikálnej sémantiky druhého jazyka. Etnojazykové kompetencie sú súčasťou spoznania lingvoreálií. Jazykový relativizmus je možné využiť na zaujímavý výklad: odlišnosť riešenia gramatického alebo lexikálneho vyjadrovacieho prostriedku je nielen ľahkosťou, ktorú treba sa naučiť ale aj zaujímavosťou JOS druhého národa.

Bibliografia

- AIKHENWALD, Alexandra: „Grammars in Contact. A Cross-Linguistic perspective“ In: *Grammars in Contact: A Cross-Linguistic Typology*. Oxford, Oxford University Press, 2007. 1–66.
- BAŃCZEROWSKI, Janusz: *A világ nyelvi képe*. Budapest, Tinta, 2008.
- BENŐ Attila: *Kontaktológia*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008.
- DOLNÍK, Juraj: „Synchrónna dynamika morfológie“ In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava VEDA, 2010. 66–86.
- DOLNÍK, Juraj 2015. „Cudzost – interpretácia – xenoznak“ In: *Cudzost – jazyk – spoločnosť*. Bratislava, Iris, 2015. 13–172.
- DUDOK, Miroslav: „Pluricentrický vývin modernej slovenčiny“ In: *Studia Academica Slovaca 31. Prednášky 38. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava, Stimul, 2002. 42–50.
- DRYER, Matthew S. – HASPELMATH, Martin: *The World Atlas of Language Structures*. Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013.
- FURDÍK, Juraj: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča, Modrý Peter, 1993.
- FURDÍK, Juraj: *Život so slovotvorbou a lexikológiou*. Košice, LG, 2005.
- KRUPA, Viktor: *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava, VEDA, 1980.
- LANSTYÁK István: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram, 2006.
- MISADOVÁ, Katarína: *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfologických javov maďarského jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2011.
- ORGONOVÁ, Ol'ga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2010.
- PALIGA, Sorin 2013. „Aspect in Czech and other Slavic Languages: How Shall We Understand and Define Verbal Action?“ In: *Romania – Bohemia II*. Bucureşti: Editura Universitaţii din Bucureşti, 2013. 273 – 290.
- POKORNÝ, Jan: *Lingvistická antropologie*. Jazyk, mysl a kultúra. Praha, Grada, 2010.
- SCHOLZE, Lenka: *Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache im Sprachkontakt*. Bautze, Domowina-Verlag, 2008.
- SIMON Szabolcs: *Nyelvi szondázások*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2010.
- SIPKO, Jozef 2010. „Etnokultúrne konotácie“ IN: *Jazyk a kultúra 2010/3*
- TÓTH Sándor János: *Z funkčno-pragmatických aspektov kontaktovej a areálovej lingvistiky*. Ružomberok: Verbum, 2013.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: „Jazykový obraz sveta Slovákov v Maďarsku v kontexte bilingvizmu“ In: *Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku*. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2004. 143–152.

ZAKLADNÉ ASPEKTY A ČRTY JAZYKOVEJ ZDVRILOSTI AKO SÚČASTI INTERAKČNÉHO RITUÁLU

Lucia Anna TRUBAČOVÁ

The main purpose of the paper is to point out the main aspects of linguistic politeness. We assume that the key aspect is *consideration of others*, which constitutes the core of the most definitions of linguistic politeness. At the same time it is important to consider the manifestations of this aspect in each culture. In Slovak cultural area it is constituted by mutual respect, tactfulness, willingness to help others and we may take into account also kindness, sympathy, amiability and attention towards another person. In this context we can see the politeness as a means of harmonization of relationships and it helps us to create certain kind of social equilibrium. Another crucial aspect of linguistic politeness is its *contextual dependence* and in this case manifestations of politeness are interconnected with certain situation or broader context. Hence while we want to interpret this situation from the linguistic politeness point of view, we should also take characteristics of the certain context into consideration. Other aspects which are closely intertwined with this assumption are evaluative and normative perspective of linguistic politeness.

In the paper we also focused on the cultural and historical relativity of the phenomenon. The linguistic politeness is perceived as an integral component of the culture and its use is automatic, normal and natural for any member of the culture. This points out that politeness is learnt within our internalization process. Conventional use of various linguistic politeness manifestations can lead to some problems especially within the intercultural communication, because some culturally based expectations about the polite behavior may not always be met.

We believe that the understanding of the main aspects of linguistic politeness as an integral part of human interactional ritual can provide useful tools for better understanding and explanation of the whole phenomenon.

Key words: Politeness. Linguistic Politeness. Consideration of others. Contextual dependence. Cultural relativity. Historical relativity. Evaluation. Normativity.

Ludskosť, ktorá je vlastná iba človeku a jeho spoločenskost, sú neoddeliteľne previazané. Homo sapiens, človek múdry, je vždy a v rovnakej mieri homo socius, človek spoločenský.

Peter L. Berger – Thomas Luckmann

Povaha fenoménu jazyková zdvorilosť je otvorenou problematikou a vo výskumnom poli sa stretнемe s jeho užším i pomerne širokým uchopením. V našom príspevku by sme radi predstavili centrálne aspeky fenoménu jazykovej zdvorilosti s tým, že ju považujeme za súčasť interakčného rituálu. Vychádzame z toho, že

kedykoľvek vstupujeme do interakcie robíme tak s vedomím, že budeme dodržiavať určité pravidlá. Tieto pravidlá sa vyvíjali postupne a v rámci interakcie sú neustále participantmi potvrdzované a obnovované. Takéto správanie účastníkov vedie k určitej forme ritualizácie, teda opakovanej, ktorá je dôležitou súčasťou medziľudskej kontaktov vo všeobecnosti. Sú to sami participanti, ktorí ich tvoria a udržiavajú svoju vlastnou interakčnou či komunikačnou činnosťou a robia tak viac-menej automaticky, bez toho, aby sa nad tým museli zamýšľať alebo túto činnosť nejakо reflektovať. Erving Goffman tvrdí, že naše poznanie sveta a miesta, ktoré v ňom zastávame, dosahujeme výlučne prostredníctvom interakcie. Práve v oblasti ľudskej interakcie vidí miesto, v ktorom boli ustanovené formy rituálneho správania¹.

Jedným z centrálnych aspektov fenoménu jazykovej zdvorilosti, ktorý ju konštituuje a dá sa povedať, že je jej jadrom, je branie ohľadu na druhých. Poukážeme na kontextovú podmienenosť jej foriem a prejavov, či inak povedané manifestácií (od rozličných spôsobov prináležiacich neverbálnej komunikácii, cez jazykové zdvorilostné formy či formuly, až po rozličné strategie vyhýbania sa konfliktom). Na kontext a situánosť tesne nadväzuje evaluatívny aspekt zdvorilosti a jej normatívna sila. Bližšie a špecifickejšie sa pozrieme aj na aspekty kultúrnej relatívnosti a historickej relatívnosti (tzv. *historicity*). Porozumenie týmto základným stránkam jazykovej zdvorilosti nám môže poskytnúť i aparát na hlbší prienik k základom medziľudskej interakcie či interakčného rituálu a jeho interpretáciu.

Za klúčovú vlastnosť jazykovej zdvorilosti považujeme **branie ohľadu na druhých**, ktorý tvorí jadro väčšiny definícií jazykovej zdvorilosti² a je aj dôležitou súčasťou slovenského konceptu zdvorilosti, ako ukázali naše doterajšie výskumy. Zdvorilosť v tejto súvislosti možno považovať aj za prostriedok dosahovania harmonizácie vzťahov a vytváranie istej rovnováhy. Toto tvrdenie korešponduje aj s tvrdením Sifianouovej, že „tým, že berieme ohľad na druhých alebo všeobecnejšie, ak sa k nim správame tak, ako chceme aby sa oni správali k nám, cítime sa spolojne ako osoba, ktorá súčasne prispieva k spolojnosti iných a teda k spolojnejšiemu, pohodlnému životu pre všetkých“³. Takéto správanie by sme mohli označiť za ideálny priebeh a zároveň žiadaný výsledok interakcie. Napríklad jednou z elementárnych foriem prejavu ohľadu voči druhej osobe je **pozdrav**. Bežne dávame pozdravom najavo okrem iného i to, že sme si druhého všimli, že registrujeme jeho prítomnosť, ale zároveň aj to, že ho spoznávame ako osobu, ktorá nám je známa a niečo pre nás znamená. Situácia napríklad môže byť aj opačná, a teda pozdravom chceme upozorniť na svoju osobu, napríklad pri vstupe do nejakej miestnosti. Naopak absencia pozdravu je pociťovaná ako prejav nezdvorilosti, neslušnosti alebo

¹ Erving Goffman: *Interaction Ritual: Essays in Face-to-face Behavior*, Garden City, New York: Doubleday, 1967.

² Janet Holmes: Politeness Strategies as Linguistic Variables. In *Encyklopédia of Language and Linguistics*. 2nd. Ed. Oxford : Elsevier, 2006, s. 684.

³ Maria Sifianou: *Politeness Phenomena in England and Greece: a Cross-cultural Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1992, s. 83.

minimálne vystupuje do popredia ako čosi príznakové. Pozdrav je teda očakávaný, zakotvený ako pevná súčasť interakčného rituálu.

V súvislosti s braním ohľadu na druhé osoby výskum Sifianouovej dokladá i závažnosť toho, čo je považované za jeho prejavy v rámci istej kultúry pričom si autorka všíma anglickú a grécku kultúru. Konštatuje že „branie ohľadu na inú osobu je považované za integrálnu súčasť zdvorilosti v oboch kultúrach, ale zdá sa, že to, čo je konštruované ako branie ohľadu sa odlišuje“¹. Ako podporu svojho tvrdenia uvádzia i príklad jedného z aspektov gréckeho správania, tzv. „intenzívnu zvedavosť“ zameranú na príjmy, rodinný stav osoby, atď., ktorý príslušníci iných kultúr hodnotia ako nemiestny, nevhodný alebo nezdvorilý. Avšak Gréci sami to za zvedavosť nepovažujú, pre nich takéto správanie znamená prejav „účasti a záujmu, priateľský spôsob priblíženia sa k ľudom“². V slovenskom kontexte za prejavy brania ohľadu na druhé osoby považujeme úctivosť, ohľaduplnosť, taktnosť, ochotu pomôcť, ale aj milotu, náklonnosť, prívetivosť a pozornosť. Absenciu brania ohľadu na druhých naopak signalizuje verbálna i neverbálna vulgárnosť/ hrubosť, arogancia, bezohľadnosť, neochota, a pod.

So sledovanou stránkou jazykovej zdvorilosti úzko súvisí kategória *srdečnosti/ miloty*. Srdečnosť sa prejavuje v jazyku a jeho používaní rôznymi formálnymi prostriedkami. Anna Wierzbicka napríklad tvrdí, že „centrálne miesto srdečnosti a afektívnosti v poľskej kultúre sa odráža vo vysoko rozvinutom systéme deminutív, čo platí pre slovanské a stredomorské kultúry“³. Podobne sa o deminutívach a ich rozšírenom používaní naznačujúcom náklonnosť a afektívnosť v rámci gréčtiny vyjadruje aj Sifianou⁴. Srdečnosť v slovenčine je taktiež manifestovaná prostredníctvom bohatého systému deminutív a zároveň i rozličnými expresívnymi výrazmi, ktorých zapojenie signalizuje práve prítomnosť náklonnosti, srdečnosti či miloty. Navzájom si ju prejavujeme napríklad deminutívnymi formami krstných mien (Petrá – Peťka, Petruška, Peťulka; Marián – Maroš, Majko, Majuško, Maroško a pod.), rôznymi osloveniami (miláčik, zlatíčko, drahý), prezývkami a pod.

To, že na druhé osoby berieme ohľad sa odzrkadľuje aj v rámci ostatných jazykových prejavov či manifestácií jazykovej zdvorilosti. Môžeme tu rozlišovať viaceré tematické okruhy ako napríklad oslovenia, pozdravy, pozvania, podákovania, ospravedlnenia, vyjadrovanie súhlasu alebo nesúhlasu, výzvy, žiadosti a pod., ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou interakčnej činnosti ako takej.

Okrem týchto konkrétnych a viac-menej jasne jazykovo vymedzených okruhov berieme do úvahy *kontextovú/ diskurzívnu podmienenosť* zdvorilosti. Vychádzame pritom z toho, že správať sa ohľaduplne, primerane, vhodne či správne a pod. môžeme vždy len s ohľadom na istú situáciu a predovšetkým diskurz, v ktorom sa táto situácia odohráva. Interpretácia tejto situácie či širšieho diskurzu s ohľadom na zdvorilosť sa

¹ Op.cit., s. 92.

² Op. cit., s. 92.

³Anna Wierzbicka: Different Cultures, Different Languages, Different Speech Acts. In *Journal of Pragmatics*. vol. 9, no. 1, 1985, s. 166.

⁴ Maria Sifianou: The Use of Diminutives in Expressing Politeness: Modern Greek versus English. In *Journal of Pragmatics*. vol. 17, no. 2, 1992, p. 155-173.

preto nezaobíde bez základných charakteristík, ktoré sú v pozadí daného diskurzu. Autorka Blum-Kulková poukazuje na to, že „determinujúcim faktorom v tvarovaní systému zdvorilosti je *povaha rečovej udalosti*“¹. V rodinnom diskurze sú to predovšetkým „asymetrické vzťahy rolí v rámci rodiny, kombinované s pocitom vysokej intímnosti a neformálnosti, ktoré dovoľujú používanie prevažujúceho direktívneho štýlu“². Ako poukázal Harold Garfinkel (1967) rodiny očakávajú neformálnosť. „Zámerný prechod od neformálneho k formálnemu štýlu je doma interpretovaný ako nezdvorilý, neúctivý a arogantný. Garfinkel naznačuje, že to, či je jeden rečový štýl v danej situácii interpretovaný ako zdvorilejší v porovnaní s iným, záleží výrazne na očakávaniach počúvajúceho v tom momente, ked' hovoriaci robí štýlistickú vol'bu“³. Výsledky sledovaného výskumu demonštrujú práve situačné očakávania ukotvené v rodinnom živote, teda konkrétnie ide o usporiadanie asymmetrickej moci, interakčnú blízkosť a vzťahový afekt. Autorka upozorňuje, že práve tieto očakávania tvoria interpretačný rámec pre zdvorilostný systém v rodinnom živote, či povedzme v rodinnom diskurze.

Autorky Ol'ga Orgoňová a Alena Bohunická pri výskume štýlu mládežníckej komunikácie⁴ taktiež prichádzajú k záverom, ktoré poukazujú na kontextovú/diskurzívnu relatívnosť dotýkajúcu sa (nielen) zdvorilosti⁵. Uvádzajú, že „výrazová hodnota jazykových prostriedkov v konkrétnom prejave je podmienená nadradenými funkciami tematickej štruktúry textu, pričom jazykové prostriedky sa vyznačujú „výrazovou labilitou“. To znamená v duchu teórie F. Mika, že jeden a ten istý formálny prostriedok môže plniť rôzne funkcie v závislosti od kontextu“. Ukazuje sa napríklad, že skúmaná

mikrosocieta postmodernej doby vkladá do výraziva vlastné funkčné hodnoty, tak aj použitie hrubých slov môžeme interpretovať ako prejav dôvery, blízkosti komunikačných partnerov, ako jednotky s výrazovou hodnotou intímnosti. (...) Protirečivosť v hodnote prostriedku (prvotná hodnota „hrubosti, negatívnej emócie“ vs. sekundárna hodnota pozitívnej emócie) je len zdanlivá, v skutočnosti pozitívna hodnota vyviera z negatívnej hodnoty na implikačnej báze nasledovným spôsobom: výraz s istou hodnotou (negatívna emícia) sa používa v istej situácii, ktorú okrem iného charakterizuje i dôverný vzťah medzi komunikantmi, súkromnosť (emócie a afekty – i negatívne – sa zvyčajne prejavujú „medzi svojimi“ i prostredníctvom vulgarizmov)⁶.

¹ Shoshana Blum Kulk: You Don't Touch Lettuce With Your Fingers : Parental Politeness in Family Discourse. In *Journal of Pragmatics*. vol. 14, no. 2, 1990, s. 284.

² Op. cit., s. 284.

³ Shoshana Blum Kulk: You Don't Touch Lettuce With Your Fingers : Parental Politeness in Family Discourse. In *Journal of Pragmatics*. vol. 14, no. 2, 1990, s. 284.

⁴ Ol'ga Orgoňová – Alena Bohunická: Štýlistika a... mládežnícky diskurz. Čeština v pohľede synchronním a diachronním: stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. Praha: Karolinum, 2012, s. 727 -735.

⁵ Autorky sa zameriavalia na interpretáciu audionahrávok zo spontánnej rečovej komunikácie mládeže na podklade ponímania štýlu a textu podľa Františka Mika (1970), pričom sa opierali i o východiská diskurznej psychológie s využitím etnometodologických metód. Diskurz vnímajú v zmysle „príležitosťných konštrukcií v situáciách, ktorých zmysel je určovaný ich aktérmi v závislosti od ich sociálnej identity aj cinnosti“. Op. cit., s. 728.

⁶ Op. cit., s. 730.

V tomto duchu by sme museli na mládežnícky kontext či diskurz nazerať aj z hľadiska (jazykovej) zdvorilosti. To, čo sa z pozície intraskupinových aktérov javí ako zdvorilé, sa aktérom zvonka môže javiť ako vrchol nezdvorilosti (napríklad spomínané používanie vulgarizmov). V nadväznosti na Blum-Kulkovú by sme mohli za základ povahy sledovanej rečovej udalosti považovať symetrické vztahy rolí v rámci mládežníckej society (v protiklade k asymetrickým vztahom v rámci rodiny), kombinované s pocitom intímnosti (nie tak vysokej ako v rodine) a neformálnosti, ktoré dovolujú používanie aj hrubého či vulgárneho štýlu. Až na tomto pozadí je teda možné interpretovať a hodnotiť daný výsek skutočnosti z pohl'adu jazykovej zdvorilosti. V súvislosti s vyjadrovaním ohľadu voči iným, je zaujímavé tvrdenie Orgoňovej a Bohunickej, že „tendencia k hrubosti a nedistingvované vyjadrovanie nie je automaticky popretím sociatívneho rozmeru reči. Iróniou, nelichotivými pripodobneniami, dokonca i vulgarizmami si kamarátky vyjadrujú priazeň, súhlas, empatiu“¹, inak povedané dávajú najavo, že berú na seba ohľad.

S diskurzívnou podmienenosťou veľmi úzko súvisí **evaluatívnosť** teda **hodnotiaci aspekt** jazykovej zdvorilosti, ktorý sa v rámci výskumov začína výraznejšie objavovať až v postmodernistickom prístupe. Vychádzame tu z toho, že ak niekoho označíme ako zdvorilého, bežne znamená, že ho hodnotíme kladne, v prípade nezdvorilosti je to naopak. Snahy odhaliť podstatu zdvorilosti ako princípu fungujúceho v interakcii viedli k tomu, že zdvorilosť je považovaná napríklad za prostriedok *redukcie konfliktu* (Lakoff), spôsob *zachovávania spoločenskej rovnováhy a priateľských vztahov* (Leech), *komplexný systém pre zmiernenie tvár ohrozujúcich aktov* (Brown a Levinson), normatívny/morálny prostriedok, ktorého základom je *spoločné presvedčenie, že sa jedinec bude správať úctivo, skromne, bude srdečný a kultivovaný* (Gu) či prostriedok *zachovávania „hladkej“ komunikácie* (Ide) atď. Eelen však tvrdí, že

v každodennej praxi sa (ne)zdvorilosť nevyskytuje ani tak často ako správanie produkované hovoriacim, ale predovšetkým vtedy, keď počúvajúci toto správanie hodnotí. Samotná podstata (ne)zdvorilosti leží v tomto hodnotiacom momente. Či zahŕňa hodnotenia počúvajúceho so zreteľom na hovoriacich, sebahodnotenia hovoriaceho alebo informanti hodnotia hypotetických hovoriacich alebo výpovede, hodnotiaci moment je vždy prítomný.².

(Jazykové) správanie teda nie je samo o sebe (ne)zdvorilé, je vystavené hodnoteniu, či je alebo nie je. Na daný predpoklad odkazuje aj Ehlich, keď tvrdí, že „nemôžeme jednoducho rozhodnúť o tom, čo konštituuje fenomén zdvorilosti. Naopak, jazykovo viazaná povaha konceptu je odhalená naším pochopením toho, čo bude hodnotené ako zdvorilé. Tento súbor problémov môžeme vidieť aj v rámci jednotlivých rečových komunít a taktiež v kontrastívnej analýze výrazov, konceptov a samotných fenoménov

¹ Op. cit., s. 734.

² Gino Eelen: *A Critique of Politeness Theories*. Manchester and Northampton: St. Jerome, 2001, s. 109.

medzi rečovými komunitami¹. Toto tvrdenie sa teda vzťahuje aj na povahu výrazov alebo foriem, ktoré sa v teóriach označujú ako zdvorilé. Je však otázne, či môžeme formy samy o sebe považovať za inherentne (ne)zdvorilé a či ich takto nemáme vnímať až pri ich použití v komunikačnej situácii, na čo sme poukázali aj pri kontextovej podmienenosťi (jazykovej) zdvorilosti. V praxi na túto záležitosť poukázala Sifianou, keď vo svojich skúmaniach zistila, že Gréci, v porovnaní s Angličanmi, väčšmi očakávajú výmenu pozdravov, keď sa pripoja k skupine. Ak takéto správanie chýba, je interpretované ako ľahostajnosť, možno až signál problému vo vzťahu. Ľahostajnosť je pritom pre Grékov skutočná urážka, čo súvisí s tvrdením, že grécke spoločenské vzťahy sú charakterizované väčšou intímnosťou. Angličania, zdá sa, naopak preferujú tiché pripojenie sa k skupine a pozdravy sú v tomto kontexte prijímané skôr ako vyrušenie prebiehajúcej konverzácie². V slovenskom kontexte by mohol byť človek vstupujúci do miestnosti alebo pripájajúci sa k skupine bez pozdravu označený za nezdvorilého, neslušného, resp. by sa takéto konanie považovalo za niečo príznakové. Na tomto malom príklade si môžeme všimnúť práve závažnosť hodnotiaceho momentu vo vzťahu k jazykovej zdvorilosti, ako aj jej kultúrnu podmienenosť.

Významným aspektom (jazykovej) zdvorilosti je aj jej **normatívnosť**. Na danú stránku obracia pozornosť opäť Eelen, keď konštatuje, že „informátori Blum-Kulkovej (1992) mali tendenciu odpovedať na otázky o zdvorilosti normatívnymi vyjadreniami, Ehlich (1992) argumentuje, že počas histórie zdvorilosť vždy zahŕňala nejaký štandard, na základe ktorého bolo správanie hodnotené a Fraserova (1990) kategória „uchopenia cez sociálnu normu“ pokrýva predstavy „širokej verejnosti v anglicky hovoriacom svete“. Okrem toho aj príručky etikety a príkazy rodičov sú očividne normatívne³. Watts⁴ zasa podotýka, že akékol'vek lexémy v ktoromkoľvek jazyku odkazujúce na formy ZDVORILÉHO správania (v slovenčine sú to pozitívne hodnotiace lexémy ako slušný, milý, priateľský, úctivý, ochotný pomôcť, pozorný, atď. alebo negatívne hodnotiace lexémy ako vulgárny, neslušný, neochotný, arogantný, bezohľadný, hrubý, atď.) odhalujú normatívne, morálne postoje k spoločenskému správaniu a sú participantmi používané počas interakcie, prípadne po nej. Sú teda všetky otvorené *diskurzívnej debate*, ale napriek tomu by mali byť ciel'om vedeckej pozornosti, pretože významne vypovedajú o sociálnej interakcii.

Prejavy jazykovej zdvorilosti zároveň viac či menej výrazne varírujú aj v rámci rozličných kultúr. V tejto súvislosti hovoríme o **kultúrnej relatívnosti jazykovej zdvorilosti**. Na jeden z dôvodov, prečo môžeme na tieto interkultúrne rozdiely vôbec poukazovať, upozornili Richard W. Janney a Horst Arndt v tvrdení, že „byť interkultúrne taktný ... je komplikovaná schopnosť, ktorá zahŕňa oveľ'a viac ako

¹ Konrad Ehlich: On the Historicity of Politeness. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992, s. 74.

² Maria Sifianou: *Politeness Phenomena in England and Greece: a Cross-cultural Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1992, s. 91 – 92.

³ Gino Eelen: *A Critique of Politeness Theories*. Manchester and Northampton: St. Jerome, 2001, s. 121 – 187.

⁴ Richard J. Watts: Linguistic Politeness Research: *Quo Vadis?* In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. 2nd. ed. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 2005, s. xli.

jednoduchý preklad zdvorilostných formúl z jedného jazyka do druhého¹. Tým, že ľudia počas života prichádzajú do interakcií s inými členmi kultúry v rozličných situáciách, získavajú široké rámce všeobecnej zásoby vedenia, skúseností a očakávaní, ktoré im umožňujú byť zdvorilími (v sledovanej koncepcii „taktními“)². Zdvorilosť je teda pre členov kultúry automatická, normálna a osvojená už vo veľmi útlom veku v rámci socializácie. V interkultúrnej komunikácii potom táto zautomatizovanosť môže viest' k problémom, pretože niektoré bežné prejavy zdvorilosti nemusia byť prítomné a istý typ správania nemusí dávať komunikantom zmysel. Takéto problémy potom môžu viest' k „serióznym interkultúrnym nedorozumeniam ... pretože častá je tendencia prisudzovať ich nesprávnym postojom, nepochopiteľným motívom a abnormálnym pocitom“³. Spomínaní autori uvádzajú príklad anglickej ženy v Japonsku, ktorá je šokovaná, keď jej gazdiná s úsmevom vysvetľuje, že nemôže prísť do práce, pretože jej manžel včera umrel. Pre japonskú ženu môže úsmev znamenáť zdvorilý (alebo taktný) spôsob, ako neuviesť svoju zamestnávateľku do rozpakov či nekonfrontovať ju priveľmi so svojím smútkom; pre anglickú ženu sa to naopak môže zdať nel'udské. Toto nedorozumenie však pravdepodobne nie je ani tak záležitosťou rozdielnych ľudských hodnôt, ale skôr vyplýva z divergentných kultúrnych predpokladov o zdvorilom či taktnom používaní úsmevu v danej situácii.

Ako podotýka Sifianou, správať sa zdvorilým spôsobom je komplexná schopnosť vyžadujúca si osvojenie kombinácie jazykových, nejazykových a sociálnych zručností, pričom sa napríklad ukazuje, že deti sa učia štruktúru ich jazyka a jeho sociálne funkcie simultánne a vo veľmi útlom veku⁴. Vo svojej práci autorka odkazuje napríklad na výskum Batesovej, ktorá sa zameriavala práve na osvojovanie zdvorilostných foriem a vypozorovala, že talianske deti vo veku približne 2 a pol roka sú schopné používať zmierňujúce prostriedky, ako sú deminutíva a kvantifikátory na zjemnenie sily neúspešných prvých žiadostí. „Táto tendencia na zmiernenie žiadostí – spojená s dôkazom, že je to zároveň vek, v ktorom deti začínajú používať ekvivalentnú formu k „prosím“, ustálený, zjavný znak zdvorilosti – potvrzuje predpoklad, že takáto performancia je dôkazom

¹ Richard W. Janney-Horst. Arndt: Intracultural Tact Versus Intercultural Tact. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992, s. 23.

² Janney a Arndt (1992, s. 21-42) rozlíšili sociálnu zdvorilosť a interpersonálnu zdvorilosť, ktorú označujú ako takt, pričom sociálna zdvorilosť je podľa nich zakorenená v ľudskej potrebe „hladkej organizácie interakcie s inými členmi ich skupiny“ a vychádzajú z predpokladu, že „ľudia sa musia správať viac-menej prediktabilnými spôsobmi, v záujme dosiahnutia sociálnej koordinácie a udržania komunikácie“ (op.cit., s.22-23). Sociálna zdvorilosť je tak pripodobnená k dopravným pravidlám/predpisom, kde súbor konvencionalizovaných pravidiel a sociálne primeraných komunikačných foriem, noriem, rutín, rituálov, atď. Spoločne uhládzajú priebeh interakcie. Takt – interpersonálna zdvorilosť, je pre nich niečo viac ako dodržiavanie týchto pravidiel, je to záležitosť správania sa spôsobom, ktorý je interpersonálne podporujúci. (op. cit., s. 23 – 24).

³ Op. cit., s. 31 – 32.

⁴ Maria Sifianou: *Politeness Phenomena in England and Greece: a Cross-cultural Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1992, s. 78.

nejakého konceptu zdvorilosti¹. Ako sme si mohli všimnúť, Shoshana Blum-Kulka vo výskume rodičovskej zdvorilosti v rámci rodinného diskurzu zasa poukazuje na odlišnosti vyplývajúce jednak z „povahy rečovej udalosti“ (v konkrétnom prípade sú v jej pozadí práve rodinné vzťahy) a jednak z kultúrnej príslušnosti. Autorka napríklad vypozorovala výrazné rozdiely v oslovaní detí rodičmi v izraelských rodinách, izraelských imigrantských a v amerických rodinách.

Izraelskí rodičia používajú širokú škálu inovatívnych prezývok poskytujúcich bohatý repertoár emotívne zafarbených oslovení pre dieťa pri každom jedle. (...) Nicknaming (dávanie prezývok) tu slúži ako *minimalizátor vzdialenosťi*; zosilňuje solidaritu označovacím afektom. Na druhej strane sa zdá, že americkí rodičia preukazujú úctu individualite dieťaťa *vyhýbaním sa takýmto praktikám*; prezývok je málo a sú štandardizované, vzájomne zameniteľné s konvenčnými formami prejavov lásky/náklonnosti².

Tento rozdiel v pomenovávaní autorka spája s „hlboko zakorenenými kultúrnymi postojmi k detskej personalite“³. V amerických rodinách je nicknaming považovaný za niečo, čo by mohlo narušiť nárok osoby na individualitu a naopak, v izraelských rodinách znamená vyjadrenie blízkosti. Nicknaming vyjadrujúci blízkosť či minimalizáciu vzdialenosťi môžeme sledovať aj v slovenskom prostredí a všimli sme si, že súvisí so spomínaným aspektom srdečnosti. Typické je napríklad oslovanie dieťaťa i dospelého deminutívou formou jeho mena a tá zároveň môže mať viacero podôb (napr. Lucia – Lucka, Lucinka; Andrej – Andrejko, Ad'ko, Ad'uško, a pod.).

Najvýraznejšie sa kultúrna relatívnosť jazykovej zdvorilosti prejavuje v porovnaní tzv. západných a východných kultúr. Sachiko Ide⁴ napríklad rozoberá honorifické systémy⁵ v ázijských jazykoch (ako napríklad japončina a thajčina) a zároveň aj to, ako sú chápané. Popri konštatovaní, že honorifiká neboli v západne orientovanej vede dostatočne preskúmané, autorka upozorňuje i na západné ponímanie týchto prostriedkov ako „výrastku na jazykoch, ktoré ich majú – [ako] niečoho, čo môže byť odstránené bez zmeny efektívnej povahy jazyka alebo kultúry, ktorú reprezentuje“⁶. Toto nedorozumenie sa snaží vysvetliť práve poukázaním na dôležitosť honorifického systému v rámci japonskej spoločnosti, pre ktorej činnosť

¹ Op. cit., s. 78.

² Shoshana Blum Kulka: You Don't Touch Lettuce With Your Fingers : Parental Politeness in Family Discourse. In *Journal of Pragmatics*. vol. 14, no. 2, 1990, s. 278.

³ Op. cit., s. 278.

⁴ Sachiko Ide: How and Why Honorifics Can Signify Dignity and Elegance: The Indexicality and Reflexivity of Linguistic Rituals. In *Broadening the horizon of linguistic politeness*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2005. p. 45-64.

⁵ Honorifickým systémom vo všeobecnosti rozumieme rozličné jazykové formy, ktorými sa adresát obracia na príjemcu. Patria sem predovšetkým formy oslovení, tykania a vykania, titulov a pod. Pod honorifický systém možno zahrnúť aj gramatické spôsoby vyjadrovania relatívneho sociálneho statusu hovoriacich. Výraz honorifický a honorifiká navrhujeme ako ekvivalenty k anglickej forme týchto termínov, teda *honorific* a *honorifics*.

⁶ Sachiko Ide: How and Why Honorifics Can Signify Dignity and Elegance: The Indexicality and Reflexivity of Linguistic Rituals. In *Broadening the horizon of linguistic politeness*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2005, s. 46.

je tento systém prirodzený a nevyhnutný. Okrem toho, že honorifiká v japončine vyjadrujú, respektíve označujú príslušný vzťah medzi hovoriacim a počúvajúcim a taktiež formálnosť situácie, označujú aj identitu hovoriaceho. Ľudia sú na základe voľby jazykových foriem posudzovaní v tom zmysle, aký typ osoby predstavujú. Ak sú napríklad honorifiká použité správne, podľa spoločenskej normy, t.j. *wakimae* (porovnaj s podkapitolou venovanou výskumu japonskej a čínskej zdvorilosti), osoba bude pravdepodobne posúdená ako milá/ dobrá. Ide považuje toto použitie honorifickej slovesnej formy za socio-pragmatický ekvivalent gramatickej zhody a na tom základe ho aj nazýva socio-pragmatickou zhodou.¹

Kultúrna relatívnosť jazykovej zdvorilosti sa prejavuje aj z hľadiska **osvojovania cudzieho jazyka**. V tomto kontexte – na podklade slovenčiny ako cudzieho jazyka – rozoberá problematiku zdvorilosti Jana Pekarovičová, pričom ju zaraďuje pod širšiu problematiku tzv. *transkulturnych*, respektíve *interakčných komunikačných bariér*. Autorka výstižne konštatuje, že „súčasne s osvojovaním si cudzieho jazyka sa predstavuje nová mimojazyková skutočnosť, ktorú študujúci vníma všetkými zmyslami na pozadí svojej individuálnej skúsenosti o svete. V nej sú zakódované okrem iného sociálne a kultúrne prejavy verbálnej i neverbálnej povahy, získané v primárnom jazykovom prostredí, ktoré sa prenášajú do cudzojazyčnej komunikácie“², čo označuje ako pozitívny alebo negatívny medzikultúrny transfer. Upozorňuje, že rozdiely vyplývajúce z istých konvenčí je možné sledovať aj pri používaní základných zdvorilostných fráz, akými sú pozdravy, oslovenia a iné formy nadväzovania kontaktu. Svoje tvrdenie demonštruje aj na príklade frázy „Ako sa máš?“ a podotýka, že „na rozdiel od angličtiny, kde je možné odpovedať aj rovnakou replikou, sa v slovenčine a slovanských jazykoch stretáme s celou škálou pozitívnych aj negatívnych reakcií, ktoré komunikanti využívajú v závislosti od svojho naturelu, prípadne momentálnej nálady, ale aj vzhľadom na národné či regionálne špecifiká kontaktových rituálov“³.

Na jazykovú zdvorilosť môžeme nazeráť aj z perspektívy jej vývoja a pritom konštatovať, že ide o fenomén **historicky relatívnej povahy**. Na tento jej aspekt sa začalo výraznejšie upozorňovať práve na začiatku 90. rokov 20. storočia, a to najmä prostredníctvom zborníka štúdií *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise* (1992)⁴.

Konrad Werkhofer prezentujúc sociálno-psychologický prístup predkladá chápanie zdvorilosti ako „sociálne a historicky konštituovaného, vplyvného

¹ Sachiko Ide: Formal Forms and Discernment: Two Neglected aspects of Universals of Linguistic Politeness. In *Multilingua*. 1989, vol. 8, no. 2-3, s. 227.

² Jana Pekarovičová: *Slovenčina ako cudzí jazyk: predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 142.

³ Op. cit., s. 143; čo akiete nekorešponduje napríklad s anglickým príslovím „Don't tell your friends about your indigestion – “how are you” is a greeting, not a question!“ (= Nehovor svojim priateľom o svojich tráviacich problémoch – „ako sa máš“ je pozdrav, nie otázka!).

⁴ Tento zborník ako výsledok stretnutia skupiny výskumníkov venujúcim sa jazykovej zdvorilosti (Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea, Freiburg 1988) zároveň odštartoval snahu o zmenu výskumnej paradigmy v tejto oblasti smerom k postmodernistickému prístupu.

symbolického média¹. Autor prináša zaujímavú a podnetnú analógiu, v ktorej prirovnáva zdvorilosť k peniazom, pričom vychádza zo sociálneho a historického prístupu vytvoreného nemeckým sociológom Georgom Simmelom. Tento prístup preňho predstavuje alternatívu k individualistickému (odkazuje na pragmatické teórie) a sociálne deterministickému (myslí ním hlavne štúdium spoločenskej etikety) prístupu. Z porovnania zdvorilosti a peniazov mu vychádzajú nasledujúce body:

1. Zdvorilosť, tak ako peniaze, je sociálne konštituované médium.
2. Opäť, tak ako peniaze, je to symbolické médium v tom zmysle, že jeho funkcie sú pôvodne odvodené z asociácie niečoho iného, a sice hodnôt.
3. Ako peniaze, tak aj zdvorilosť je historicky konštituovaná a rekonštituovaná; jej funkcie a hodnoty, s ktorými sa spája (asociuje), sú esenciálne premenlivé.
4. V priebehu histórie sa funkcie zdvorilosti zmenili na moc (=power) média v tom zmysle, že skôr ako prostriedok na dosiahnutie cieľa individuálneho používateľa sama motivuje a štruktúruje priebeh akcie.
5. Zodpovedajúcim spôsobom – a tiež vzhľadom na iné sily – šance používateľa ovládať médium kompletne (čo by znamenalo byť schopný ovládať ho podľa svojich prianí) bude znížená².

Werkhofer sa v prvom rade snaží nájsť prístup k zdvorilosti, ktorý by vystihoval zároveň jej individuálny i sociálny rozmer. Sledovaná analógia vedie podľa neho práve k syntéze tzv. moderných (jednostranne individualistických) a tradičných (jednostranne sociálne deterministických) prístupov. To, že zdvorilosť bola sociálne konštituovaná totiž neznamená, že jednotlivci nebudú v jej používaní zohrávať žiadnu úlohu, ale zároveň to, čo sa odohráva medzi nimi nie je možné vysvetliť v čisto individualistickom zmysle. Zdvorilosť ako médium autor vníma v zmysle „bytia medzi“ či „sprostredkovávania“ medzi jednotlivcami. Toto sprostredkovávanie môže fungovať práve preto, že „toto médium, vďaka svojej sociálnej a historickej povahy, nesie konkrétné funkcie, ktoré sa neskôr, v priebehu jeho histórie, zmenili na moc“³.

Konrad Ehlich zasa poukazuje na historickú relatívnosť, ktorá je inherentná v rámci konceptualizácií zdvorilosti a sleduje počiatky zdvorilosti v západnom svete už pri zmenách nomádskych foriem existencie na agrárne formy v starovekom oriente. Vníma zdvorilosť ako produkt sociálnej štruktúry, a svoje argumenty zakladá na „kultúrnej dokumentácii sociálneho vývoja a procesov v písomnej podobe, ktorá siaha viac ako päťtisíc rokov späť“⁴. Zároveň podotýka, že o zdvorilom správaní môžeme hovoriť iba na základe štandardu, ktorý bol sociálne stanovený, a teda „zdvorilosť nie je vlastnosť inherentnej akcii, ale je prepojená s interakčným

¹ Konrad, T. Werkhofer: Traditional and Modern Views: the Social Constitution and the Power of Politeness. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992, s. 159.

² Op. cit., s. 190.

³ Op. cit., s. 190.

⁴ Konrad Ehlich: On the Historicity of Politeness. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1992, s. 83.

vzťahom, ktorý je sám o sebe sprostredkovaný cez štandard¹. Tento štandard pritom varíruje/ môže varírovať v rámci sociálnych skupín, v rozličných kultúrach a v časových obdobiach a je závislý na hierarchicky usporiadaných sociálnych štruktúrach. Ehlich tak nenaznačuje len historickú relatívnosť, ale zároveň i sociálnu (kontextovú) a kultúrnu. Ako dôležité a užitočné vnímame tvrdenie, že „zdvorilosť nie je prirodzená entita, ale taká, ktorá sa vyvinula historicky, alebo presnejšie, ktorá bola *historicky konštruovaná*. Koncepty zdvorilosti sú teda integrálnou súčasťou samotnej zdvorilosti, jej história, vývinu (evolúcie), rozvoja a historickej realizácie“². Aj na základe konceptov zdvorilosti tak vieme preniknúť k zdvorilosti ako javu v určitom časovom období. Jedným z príkladov, ktoré autor v sledovanom príspevku prezentuje je prechod medzi stredovekom a rannou modernou érou vyznačujúci sa kryštalizáciou pojmu zdvorilosti v užšom zmysle a taktiež rozvojom príslušnej terminológie (koncept zdvorilosti, ktorého spôsobmi a zároveň jeho prostredníctvom mohli členovia dvora navzájom komunikovať o formách svojich sociálnych akcií). Stredoveký koncept zdvorilosti a koncepty *civilitas* a *civilizácia* boli postupne výrazne propagované v literárnej podobe a do pozornosti sa dostala napríklad Erasmova publikácia *De civilitate morum puerilium* alebo Costiglioneho *Book of the Courtier*. Vo svojej idealizovanej či, povedzme, ideálnej podobe, sa koncepty začali rozširovať do širších spoločenských tried. Zároveň osvojenie pravidiel zdvorilosti znamenalo uznanie spoločenského systému, ktorý je reflektovaný a podporovaný týmito pravidlami, čo možno vidieť v komplexnom procese zachovávania rovnováhy, napríklad v snahe dosiahnuť potrebnú sociálnu vzdialenosť voči tým, ktorí sú vyššie a tým, ktorí sú nižšie v spoločenskej hierarchii. Ehlich ďalej ukazuje, ako sa koncept postupne menil a získaval nové charakteristiky pod vplyvom rozvíjajúcej sa buržoázie.

Premeny a vývoj (jazykovej) zdvorilosti v západnej Európe od 16. storočia sleduje aj Watts³. Je to teda obdobie, v ktorom sa kládol dôraz na dvorskú etiketu, pravidlá na aristokratických dvoroch sa začali pozorovať a zaznamenávať, a tak i štandardizovať, v dôsledku čoho vznikali rôzne príručky etikety a pravidiel spoločenského správania. Zdvorilosť sa stávala mocným nástrojom odlišenia v rámci sociálnej hierarchie a výrazným integrujúcim činiteľom najmä vyšších vrstiev. Watts – podobne ako Werkhofer a Ehlich – poukazuje predovšetkým na to, že konceptualizácie zdvorilosti sú subjektom historickej relatívnosti a zároveň na to, že zdvorilosť nie je prirodzene daná, ale naopak, stat' sa zdvorilým je sociálny proces, inak povedané proces vzdelávania. „Druh a stupeň spoločenskej obratnosti – ktorá je cieľom procesu – je ideologickej konštruovaný, a keďže to nie je determinované samotným jedincom, ale opakovanými habituálnymi interakciami s inými, je sociálne reprodukovany, a preto inštitucionalizovaný“⁴.

¹ Op. cit., s. 76.

² Op. cit., s. 73.

³ Richard J. Watts: *Politeness. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, s. 34 – 46.

⁴ Op. cit., s. 38.

Na historickú relatívnosť zdvorilosti v slovenskom a českom, resp. širšom stredoeurópskom a prípadne východoeurópskom prostredí poukazujú aj nie tak dávne zmeny po februári 1948. Milena Švehlová napríklad spomína „pátos tvorby nového sveta po Vŕťaznom februári, keď slušnému tradičnému správaniu hrozilo, že sa stane nepriateľskou, meštiackou, „buržoáznou“ manierou, a keď sa dodržiavanie tradičných gest považovalo za znamenie príslušnosti k starému svetu, ktorý je potrebné vymiestiť; svet etikety i svet socialistickej kultúry avšak majú jedno spoločné: sú svetom ideálnych, vzorových úkonov, svetom „ako má byt““¹. Autorka však konštatuje, že v konečnom dôsledku boli modely správania rozšírené predovšetkým o politické charakteristiky, čím má na mysli napríklad návody správania na schôdzach, nové obradné formy, nové slávnosti a sviatky. Výraznejšie sa tlak týchto modelov v praxi prejavil „iba pozdravom „práci čest“, oslovením *súdruh* [a *súdružka*] a novou distribúciou vykania a tykania“². Otakar Patočka práve v súvislosti s vykaním a tykaním upozorňuje na to, že existujú rôzne názory na „zmeny“ po novembri 1989. Prvým z nich je názor, že v období pred novembrom a poňom nie je podstatný rozdiel. Ďalším pohľadom je pripomínanie existujúceho vykania a tykania v spoločenských organizáciách a v bývalej vládnucej strane a taktiež argument, že dnes panuje medzi ľudmi viac úcty a rešpektu a viac ľudí pozná a dodržiava pravidlá spoločenského správania. Tretí názor zasa upozorňuje na to, že i keď bolo možné zaregistrovať menej rešpektu medzi ľudmi, bolo to hlavne zo strany starších osôb k mladším. Tento vzťah je podľa prezentovaného názoru na ústupe, ale menej rešpektu sa prejavuje medzi inými kategóriami občanov, o čom napríklad svedčia arogantné prístupy mladších manažérov a súkromných podnikatelov voči podriadeným³.

Z vývinovo všeobecnejšieho hľadiska nazerá na používanie **honoratívu** – používanie vykania a tykania a zároveň oslovenia – Mariana Sedláková (2011). Autorka na základe sociolingvistickej sondy vypozorovala „tendencie ústupu tradičných foriem honoratívu ... najmä v mestskom prostredí, v menšej miere však i na vidieku. ... V komunikačnom postoji k starým rodičom ešte v strednej generácii v slovenčine mierne prevláda vykanie nad tykaním, onikanie je ojedinelé. Vo vzťahu k rodičom už výraznejšie prevláda tykanie oproti vykaniu, vo vzťahu k ujom a tetám prevláda tiež vykanie nad tykaním“⁴. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že sa rozširoje distribúcia tykania, na čo vo vzťahu detí k rodičom aj k iným dospelým upozorňuje i Jana Pekarovičová: „Zatial’ čo v nedávnej minulosti deti rodičom vykali, alebo dokonca onikali, dnes je (takmer) bežné iba tykanie. Tyká sa nielen rodičom, starým

¹ Milena Švehlová: K problematice zdvořilosti a řečové etiketikety z hľadiska psychosociálneho. In *Sociolingvistické a psycholinguistické aspekty jazykovej komunikácie: komunikáty z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 6. – 8. 9. 1994. 1. diel.* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1996, s. 115.

² Op. cit., s. 115.

³ Otakar Patočka: *O tykání a vykání*. Praha : Grada Publishing, 2000. 116 s. ISBN 802470000X, s. 19 – 20.

⁴ Marianna Sedláková: Sociolingvistická sonda do používania honoratívu v bežnej komunikácii v slovenčine. In *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2011, s. 274-275.

rodičom a ostatným starším príbuzným, ale niekedy aj susedom, vychovávateľom a vôbec ľuďom, s ktorými sa deti dostanú do styku¹.

Záver

V príspevku sme si všimli hlavné aspekty jazykovej zdvorilosti pričom za jej kl'účovú stránku považujeme *branie ohľadu na druhých*, ktorá tvorí jadro väčšiny definícií jazykovej zdvorilosti a je dôležité vziať na vedomie aj to, čo je považované za jeho prejavy v rámci istej kultúry. V slovenskom priestore sú jeho prejavmi napríklad úctivosť, ohľaduplnosť, taktnosť, ochota pomôcť, ale aj milota, náklonnosť, prívetivosť a pozornosť. Absenciu brania ohľadu na druhých naopak signalizuje verbálna i neverbálna vulgárnosť/hrubosť, arogancia, bezohľadnosť, neochota, a pod. Zdvorilosť v tejto súvislosti možno považovať aj za prostriedok dosahovania harmonizácie vzťahov a vytváranie istej rovnováhy, s čím úzko súvisí kategória *srdečnosti/ miloty*. Srdečnosť sa prejavuje v jazyku a jeho používaní rôznymi formálnymi prostriedkami a v slovenčine je manifestovaná prostredníctvom bohatého systému deminutív a zároveň i rozličnými expresívnymi výrazmi. Poukázali sme i na kontextovú podmienenosť zdvorilostných foriem a prejavov, či inak povedané manifestácií jazykovej zdvorilosti a prišli sme k tomu, že správať sa ohľaduplne, primerane, vhodne či správne a pod. môžeme vždy len s ohľadom na istú situáciu a predovšetkým jej kontext. Interpretácia tejto situácie či jej širšieho kontextu – aj s ohľadom na jazykovú zdvorilosť – sa preto nezaobíde bez základných charakteristík, ktoré sú v ich pozadí. Viaceré výskumy (porov. napríklad Kasper, 1990, s. 205-208; Pizziconi, 2006, s. 682) poukazujú na túto podmienenosť a implicitne z nich vyplýva, že zdvorilosť je súčasťou väčšiny interakcií za predpokladu, že ju kladieme do súvislosti s primeranostou (porov. Sell, 1992, s. 114). Do úvahy potom prichádza aj evaluácia uskutočňovaná v rámci skupiny vz. evaluácia prebiehajúca za jej „hranicami“ (tzv. „in-group“ a „out-group“ dištinkcia), ktorá môže byť diametrálne odlišná. Na kontext a situosť teda tesne nadvázuje evaluatívny a normatívny rozmer jazykovej zdvorilosti.

Pozornosť sme venovali i stránkam kultúrnej a historickej relatívnosti (tzv. *historicity*), kde vychádzame predovšetkým z toho, že zdvorilosť je pre členov jednej kultúry automatická, normálna, samozrejmá, čo vyplýva aj z jej internalizácie. Všimli sme si, že v interkultúrnej komunikácii táto zautomatizovanosť môže viesť k problémom, pretože niektoré bežné prejavy zdvorilosti nemusia byť podľa očakávania v interakcii prítomné a reprezentovaný typ správania nemusí dávať komunikačným partnerom z inej kultúry zmysel a môže dochádzať aj k nedorozumeniam. Z hľadiska vývinu zdvorilosť nie je prirodzená entita, ale taká, ktorá sa vyvinula historicky, alebo presnejšie, ktorá bola *historicky konštruovaná*.

¹ Jana Pekarovičová: Katedra slovenského jazyka. Filozofická fakulta UK, Gondová 2, Bratislava. *Vyjadrovanie zdvorilosti v slovenčine a v iných jazykoch* [Rukopis].

Koncepty zdvorilosti sú teda integrálnou súčasťou samotnej zdvorilosti, jej história, vývinu (evolúcie), rozvoja a historickej realizácie.

Domnievame sa, že porozumenie základným aspektom jazykovej zdvorilosti, ktorá je integrálnou súčasťou medziľudského interakčného rituálu, nám môže poskytnúť i aparát na hlbší prienik k jeho vysvetľovaniu a interpretácii.

Literatúra

- BAYRAKTAROĞLU, Arin – SIFIANOU, Maria. 2001. *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2001. 435 p. ISBN 90-272-5107 X.
- BLUM-KULKA, Shoshana. 1990. You Don't Touch Lettuce With Your Fingers : Parental Politeness in Family Discourse. In *Journal of Pragmatics*. ISSN 0378-2166.1990, vol. 14, no. 2, p. 259-287.
- BLUM-KULKA, Shoshana. 1992. The metapragmatics of politeness in Israeli society. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1992. ISBN 3-11-018300-5, p. 255-280.
- BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C. 1978. Universals in Language Usage: Politeness phenomena. In *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. ISBN 0521217490, p. 56-310.
- BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p. ISBN 978-0-521-31355-1.
- EELEN, Gino. 2001. *A Critique of Politeness Theories*. Manchester and Northampton : St. Jerome, 2001. 280 p. ISBN 1-900650-40-1.
- EHLICH, Konrad. 1992. On the Historicity of Politeness. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1992. ISBN 3 11 018300 5, p. 71-107.
- FRASER, Bruce. 1990. Perspectives on Politeness. In *Journal of Pragmatics*. ISSN 0378-2166, 1990, vol. 14, no. 2, p. 219-236.
- GARFINKEL, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Engelwood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1967. ISBN 0-7456-0005-0.
- GOFFMAN, Erving: *Interaction Ritual: Essays on Face to Face Behaviour*. Garden City, New York : Doubleday, 1967. 270 p. ISBN 0713902655.
- HELD, Gudrun. 1992. Politenes in Linguistic Research. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992. ISBN 3 11 018300 5, p. 131-153.
- HOLMES, Janet. 2006. Politeness Strategies as Linguistic Variables. In *Encyklopedia of Language and Linguistics*. 2nd. Ed. Oxford : Elsevier, 2006. ISBN 978-0-08-044854-1, p. 684-697.
- IDE, Sachiko. 1989. Formal Forms and Discernment : Two Neglected aspects of Universals of Linguistic Politeness. In *Multilingua*. ISSN 1613-3684, 1989, vol. 8, no. 2-3, p. 223-248.
- IDE, Sachiko. 2005. How and Why Honorifics Can Signify Dignity and Elegance: The Indexicality and Reflexivity of Linguistic Rituals. In *Broadening the horizon of linguistic politeness*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2005. ISBN 902725382X, p. 45-64.
- JANNEY, Richard W. – ARNDT, Horst. 1992. Intracultural Tact Versus Intercultural Tact. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992. ISBN 3 11 018300 5, p. 21 – 42.
- ORGONOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena. 2012. Štylistika a... mládežnícky diskurz. Čeština v pohľade synchronném a diachronném : stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. Praha : Karolinum, 2012, s. 727 -735.
- PATOČKA, Otakar. 2000. *O tykání a vykání*. Praha : Grada Publishing, 2000. 116 s. ISBN 802470000X.
- PEKAROVICOVÁ, Jana. 2004. *Slovenčina ako cudzí jazyk : predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004. 218 s. ISBN 80-88982-87-1.

Romanoslavica vol. LIII nr.1

- PEKAROVÍČOVÁ, Jana. Katedra slovenského jazyka. Filozofická fakulta UK, Gondová 2, Bratislava. *Vyjadrovanie zdvořilosti v slovenčine a v iných jazykoch* [Rukopis].
- Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise.* Eds. Watts, Richard J. – Ide, Sachiko – Ehlich, Konrad. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1992. 404 p. ISBN 3 11 018300 5.
- SELL, Roger D. 1992. Literary Texts and Diachronic Aspects of Politeness. *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992. ISBN 3 11 018300 5, p. 109-130.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna. 2011. Sociolinguistická sonda do používania honoratívu v bežnej komunikácii v slovenčine. In *Studia Academica Slovaca* 40. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2011. ISBN 978-80-223-3068-8, s. 267-276.
- SIFIANOU, Maria. 1992a. *Politeness Phenomena in England and Greece : a Cross-cultural Perspective.* Oxford : Oxford University Press, 1992. 254 p. ISBN 978-0-19-824132-4.
- SIFIANOU, Maria. 1992b. The Use of Diminutives in Expressing Politeness : Modern Greek versus English. In *Journal of Pragmatics*. ISSN 0378-2166, vol. 17, no. 2, p. 155-173.
- ŠVEHLOVÁ, Milena. 1994. Zdvořilost a řečová etiketa : univerzálie řečové interakce. In *Filologické studie XIX*. Praha : Karolinum, 1994. ISBN 80-7066-873-3, s. 39-61.
- ŠVEHLOVÁ, Milena. 1996. K problematice zdvořilosti a řečové etiketikety z hľadiska psychosociálneho. In *Sociolinguistické a psycholinguistické aspekty jazykovej komunikácie : komunikáty z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 6. – 8. 9. 1994. 1. diel.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1996. ISBN 8088825423, s. 109-116.
- WATTS, Richard J. 2003. *Politeness. Key Topics in Sociolinguistics.* Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 304 p. ISBN 978-0-512-79406-0.
- WATTS, Richard J. 2005. Linguistic Politeness Research : *Quo Vadis?* In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise.* 2nd. ed. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 2005. ISBN 3-11-018300-5, p. xi-xlvii.
- WATTS, Richard J. – Ide, Sachiko – Ehlich, Konrad. Introduction. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992. ISBN 3 11 018300 5, p. 1-20.
- WERKHOFER, Konrad, T. 1992. Traditional and Modern Views : the Social Constitution and the Power of Politeness. In *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practise.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1992. ISBN 3 11 018300 5, p. 155-199.
- WIERZBICKA, Anna. 1985. Different Cultures, Different Languages, Different Speech Acts. In *Journal of Pragmatics*. ISSN 0378-2166, vol. 9, no. 1, p. 145-178.

MENTALITĂȚI

Volumul conține materialele prezentate la conferința internațională
„Zilele culturilor slave la București”, 23-24 septembrie 2016

PIOTR LEŞCENKO – UN ARTIST AL EMIGRAȚIEI RUSE ÎN ROMÂNIA. SUCCES, PASIUNE ȘI VOCATIE

Ala GĂINĂ

The article presents the most famous Russian artist in Romania during interwar period – Pyotr Leschenko and explains his overwhelming success in our country. The paper therewith brings into question his physical features and character traits and also his original interpretive manner, stage outfit, the way he was perceived by the past and present audiences.

Keywords: Pyotr Leschenko, great singers, white émigrés, emigration of Russian artists

Cel mai cunoscut artist rus din perioada interbelică în România a fost, fără îndoială, Piotr Leşcenko, o personalitate deosebită, un talent înnăscut care a cucerit inimile iubitorilor de muzică din întreaga Europă. Mare cântăreț al timpurilor sale, Leşcenko a deținut un restaurant prestigios chiar pe Calea Victoriei, un local în care au cântat artiști ruși de renume (F. Šaliapin, Alla Baianova și alții). Restaurantul său chic din București, numit în cinstea sa, l-a transformat într-o personalitate mondenească a capitalei. Aceasta este perioada de glorie a artistului, vîrful carierei sale artistice.¹

În local cânta o orchestră formată din zece instrumentiști; se cânta la pian, vioară, saxofon, tobe, clarinet, acordeon, chitară; exista un cor țigănesc, trupă de dansatori. Să se delecteze în această atmosferă, în care se îmbină melodiile clasice și cele exotice, veneau nu doar ruși, ucraineni și polonezi, crema emigrației ruse din România, dar și elita capitalei, români care nu cunoșteau rusa. Atmosfera de sărbătoare și emoțiile transmise de artiști suplinneau acest neajuns.

De ce Piotr Leşcenko a fost atât de iubit de public? Cozi interminabile la bilete, atmosferă incendiara în timpul concertelor, ovații furtunoase, nenumărate buchete de flori... Dacă e să analizăm repertoriul artistului vom remarcă piese de genuri diferite: de la cele mai naive și glumești, până la romanțe și tangouri, țigănești și populare, vesele sau triste, rusești, ucrainene, poloneze sau românești. Această diversitate de cântece se adresa oamenilor din toate categoriile sociale: muncitori, negustori sau intelectuali, săraci ori bogăți, repertoriul lui Leşcenko conținea

¹ A. Jeleznîi, *Петр Лещенко. Биография, песни, дискография*, Kiev, 2008, p. 29.

melodii pe toate gusturile, atingând cele mai sensibile corzi sufletești. În acest sens Boris Metlițki scria:

Vocea lui inconfundabilă, cântecele originale, compuse adesea chiar de el însuși, care erau atât de plăcute pentru relaxare sau dans, se auzeau pe toate continentele. De altfel, nici un ascultător străin nu auzea faptul că artistul cântă într-o limbă necunoscută pentru el, și anume rusa. Totul ținea de felul în care cânta. Iar el cânta din suflet, sincer, fie zâmbitor, fie întristat.¹

Un alt motiv ar fi faptul că artistul cânta lucrări ale unor compozitori de prestigiu: Oscar Strock, Boris Fomin, Nikita Bogoslovski, Isaak Dunaevski; de obicei introducea în repertoriul său șlagăre pe care le traducea în rusă. Piotr Leșcenko zicea că Strock i-a adus celebritatea, iar Oscar la rândul lui spunea că s-a trezit dintr-o dată celebru datorită interpretării pieselor lui de Leșcenko. Avea dreptate Oscar. Cel mai important dintre toate motivele enumerate ar fi că Leșcenko avea un talent înăscut pentru scenă, iar în momentul în care cânta, punea mult suflet și pasiune. Talentul vocal îl moștenește de la mama care interpreta deosebit de frumos cântece ucrainene. Iată o mărturisire de-a lui în acest sens: „Versuri scriu poeții, iar eu, ca un muzicant hoinar, ce văd, aceea cânt, ce gândesc și simt, cânt de asemenea. Multe mi-a dat Dumnezeu, multe m-a învățat, dar iată că versurile – eu, precum un câine, aş vrea să le spun, dar nu pot. De aceea cânt...”²

E necesar să aducem în discuție și energia debordantă pe care o avea Piotr Leșcenko: concertele lui țineau cel puțin cinci ore, urmate de discuțiile și autografele cu admiratorii. Mereu neobosit, vesel, optimist, îmbrățișa jocul vieții cu bucurie, chiar și în momentele dificile.

Artistul era o persoană cu inițiativă, vie, spontană și îi plăcea să improvizeze. În funcție de spectatori, Leșcenko putea să-și schimbe pe loc repertoriu, fie melodii poloneze, fie rusești sau românești; știa să-și surprindă plăcut admiratorii, iar dacă simțea ostilitatea publicului, avea capacitatea să-l cucerească și să câștige bunăvoieță lui.

Oamenii îl opreau mereu pe stradă să-l salute și să-și exprime afecțiunea. Deseori doreau autografe, iar Leșcenko împărtea poze de-ale lui pe care le păstra în număr mare în buzunar. Vera notează impresiile sale din perioada în care se aflau în Odessa:

¹ „Его легко узнаваемый голос, оригинальные песенки, зачастую сочиненные им самим, под которые так приятно было отдыхать или танцевать, звучали на всех континентах. Причем никого из зарубежных слушателей не слушало, что артист пел на незнакомом им русском языке. Главное было в том, как пел. А пел с душой, искренне, то улыбаясь, то грустя”, D. Samin, *Сто великих вокалистов*, Moscova, Ed. Vece, 2004, p. 358.

² Mărturia în original a interpretului: „Стихи пишут поэты, а я, как бродячий музыкант, что вижу, то пою, что думаю и чувствую, тоже пою. Мне Бог много дал, многому научил, а вот стихи – я, как собака, хочу сказать, а не могу.”, Vera Belousova Leșcenko, *op.cit.*, Dekom, 2 Nijni Novgorod, 2009, http://bookz.ru/authors/vera-le6enko/petr-le6_516/1-petr-le6_516.html, data accesării 03.11.2016.

Era o încântare să mă plimb cu tine prin Odessa. La început ne opreau mereu oamenii, povesteaui despre ei, copii lor, mătuși, unchi, mame, tați. E curios că tu nu oboseai să-i asculți pe toți și mai puneai și întrebări. Plus la asta – în funcție de conlocutor se schimba vorbirea ta, intonația. E uimitor cum reușeai cu fiecare să vorbești în limba lui. Și chiar îți ieșea! Pentru mine asta a rămas o enigmă...¹

Era imposibil să apari cu tine pe stradă, năvăleau cu rugăminți cunoscuți și necunoscuți, cel mai adesea cereau autografe.²

Improviza concerte chiar și când ieșea la plimbare (chitara era mereu alături), cânta cu ușile deschise, la balcon sau împreună cu vecinii, oriunde simțea că este apreciat și iubit. Chiar și după ce devenise celebru continua să se comporte ca un om simplu, vorbea cu toți fără a arăta semne de oboseală sau iritate, îi ajuta pe cei care veneau la el pentru sprijin financiar. În perioada represiunilor evreilor și țiganilor i-a adăpostit și angajat la restaurantul său pe mulți dintre aceștia.

Cum era posibil ca o persoană cu studii medii să cânte atât de bine la chitară și să fie un solist desăvârșit, fără a absolvii Conservatorul? Un răspuns ar fi talentul, dar și faptul că era un fin observator, plin de dăruire și autodidact. De asemenea, un moment cheie din viața artistului a fost întâlnirea cu un chitarist țigan dedicat, pe care l-a întâlnit în 1918-1919 pe vaporul care ducea spre lagărul din Lemnos: „Era un virtuoz, un țigan genial, chitara la el prindea grăi. Până a-l întâlni, cântase puțin la chitară și în corul bisericesc. Bătrânul m-a învățat să simt strunele, muzica.”³ Chiar din primăvara anului 1920, numele lui Leșcenko a apărut pe afișele din București, iar visul său de a deveni artist celebru prindea contur.

Dacă ne-am referi strict la aspectul fizic, Leșcenko era departe de trăsăturile unui Adonis: urechi mari, decolate, ochi adânciți în orbite, nas puțin cârn cu o cicatrice în vîrf din cauza unui număr nereușit cu pumnalul, executat la o reprezentare. Totuși, aceste mici defecte treceau neobservate datorită carismei și atitudinii impunătoare la care se mai adăugau și inflexiunile, jucăușenia vocii și timbrului său. Ținutele sale din portul căzăcesc și țigănesc sau costumele elegante, alese cu atenție, în funcție de melodiile interpretate, îi confereau un farmec deosebit artistului.

În septembrie 1933, Jan Karski (Kozelevski), viitor jurist, diplomat, scriitor și profesor, pe atunci doar un student de 19 ani, vine pentru practică la consulatul polonez din București. Unul dintre angajații de la consulat îl invită la o reprezentare de-ale lui Leșcenko. Neștiind dacă să meargă sau nu, se adresează consulului cu întrebarea cine este acest Piotr Leșcenko. Urmează traducerea proprie a unor fragmente, care prezintă interes, cu privire la atitudinea minorităților față de artist⁴:

¹ Ibidem.

² „С тобой невозможно было появляться на улице, налетали знакомые и незнакомые со своими просбами, но чаще просили дать автограф”, ibidem.

³ „Это был виртуоз, гениальный цыган, у него гитара разговаривала. До него я немного играл и пел в церковном хоре. Старик меня научил чувствовать струны, музыку”, ibidem.

⁴ Fragmentul întâlnirii cu Leșcenko apare în Jan Karski. *Jedno życie* (Jan Karski. O viață), de Vladimir Peasekii.

- Cine mai e și Pătră Lesțenko?, îmi repetă întrebarea consulul. Piotr Leșcenko este un cântăreț rus din Chișinău. Cântă la chitară, mandolină, șiie romanțe. Îi iubește pe polonezi, cântă multe melodii poloneze, traduse în rusă, dansează încântător. Face înregistrări pe plăci de patefon. Aici este popular. O celebritate. Își are admiratorii și... admiratoarele lui. În curând își va deschide propriul restaurant. A făcut serviciul militar în regimentul de cazaci. Se pare că este preot creștin ortodox. Se spune că ar curge prin vinele lui sânge de ucrainean, tigan și evreu. O personalitate interesantă, uimitoare. De fapt, de ce nu l-ați asculta? [...]

Ne-am dus cu un taxi. Sala, în care cântă Leșcenko, se află aproape de Piața Victoriei, într-o clădire mare, din colț. Era un restaurant cu scenă. Măsuțe stăteau atât în fața scenei, cât și în lojele laterale, separate de sală. S-au așezat în una dintre aceste loje. De îndată a apărut șampania. Artistul a ieșit pe scenă la opt seara, spectatorii l-au salutat cu ovații furtunoase [...].

Majoritatea repertoriului său era alcătuit din romanțe rusești tipice în ritm de tangou. Se acompania singur la chitară sau cântă în acompaniament de fortepiano sau acordeon. Pe neașteptate, am auzit în rusă nouă șlagăr a lui Hanka Ordonówna cu versurile lui Tuwim „Pe toate le iert în numele iubirii”¹. Însoțitorul meu s-a emoționat. Striga din picioare „Bravo!”. O astfel de simpatie față de artist se putea observa și la alte mese, întrucât în sală se aflau mulți concetăjeni de-a noștri. Printre ei, mi-a confirmat colegul, se aflau piloții noștri militari. Leșcenko era un cântăreț de estradă cu experiență. Văzând că printre spectatori erau mulți polonezi, a anunțat cântecul colegului său polonez, minunatul compozitor Zygmunt Białostocki. Am ascultat „Andriușa”, un foxtrot însuflețit, indiscreabil, binecunoscut de public, care l-a recompensat cu ovații lungi... Când aplauzele s-au liniștit, Leșcenko a hotărât să mulțumească spectatorilor recunoscători. A spus că dacă ne place atât de mult muzica lui Białostocki, atunci va mai cânta o melodie de-a lui, dar de astă dată... în polonă, deoarece n-a reușit să o traducă în rusă. Și-a cerut scuze pentru pronunție. Iar acest cântec era despre... frumoasele românce. Au răsunat aplauze. „Bravo, Leșcenko! Cîntă, frate!”, striga cineva în polonă. Însoțitorul meu mă împungea în spate de fericire. Așa ceva nu aş fi putut vedea nici măcar în vis.

Leșcenko cântă cu accent puternic rusesc, însă cuvintele erau clare. Le-a scris concetățeanul Kozelevski din Łódź, Gustav Baumritter, care avea pseudonimul artistic „Andrzej Wlast”, poet prolific de cântece de estradă, autorul a peste două mii(!) de cântece pentru toate teatrele importante de revistă și cabaret din a Doua Republică. De faptul că era evreu, polonezului Wlast i-au amintit hitleriștii. Pe artistul închis în ghetoul Varșovia au încercat să-l salveze prietenii. Cu acte false l-au trecut de partea ariénilor, însă el s-a panicat și a început să fugă. A pierit sub gloantele mitralierei. [...] Am ascultat în acea seară: „Dacă e să iubești, atunci – pe-o româncă din București,/ Dacă e să chefuiști, atunci în acest oraș fermecător./ Ah, româncele astea,/ Sărururile lor/ Din plaiuri străine/ Chiar te duc la ale portilor rai.”²

...A început cu adevărat să-mi placă acolo... Fără să-mi fie milă de corzile vocale, am strigat: „Bravo Leșcenko! Bravo, Białostocki!”. Am spus-o cu sinceritate, doar Białostocki a fost directorul și dirijorul Teatrului Muzical din Łódź, o persoană foarte cunoscută în orașul meu natal.³

¹ Titlul cântecului tradus de Leșcenko din polonă în rusă: „Всё за любовь я прощаю” („Miłość ci wszystko wybaczyc”).

² Prima strofă a cântecului „Frumoasele românce” („Piękne Rumunki”): „Jak kochać, to Rumunkę w Bukareszcie/ Jak szaleć, to w tym czarującym mieście/ Ach te Rumunki/ Ich pocałunki/ Z obcego kraju/ Wprost do raju wiodą bram...”

³ Karski, *ibidem*.

Din amintirile lui Jan Karski, deducem că artistul era foarte iubit de public, în cazul de față – cel polonez. Studentul sceptic la început, venit pentru prima dată la un concert de-al lui Leșcenko, era cât pe ce să-și piardă vocea în ovații. Aprecierea a fost confirmată și de consul, dar și de însotitorul lui Jan la spectacol. Zvonurile cu privire la sorgintea țigănească sau evreiască a lui Leșcenko nu s-a confirmat, deși a avut un profesor de chitară țigan, iar pe evrei i-a ajutat în perioada represaliilor din Odessa. Nici preot nu a fost niciodată, ci dascăl, în perioada în care s-a aflat la Chișinău; de asemenea cânta deseori în biserică, în calitate de membru al corului. Cântarea bisericească reprezenta pentru el fericirea supremă și era considerată net superioară celei de pe scenă.

În localurile din Chișinău, chiar și în zilele noastre, se cântă cu succes melodiile lui Leșcenko. Doi instrumentiști, Aleksandr Obîdennik (chitară) și Timur Panteleev (chitară și voce) au ales câteva melodii din repertoriul generos al vesticului cântăreț pe care le interpretează în capitala moldavă.

Aleksandr povestește că bunica lui, Valentina Moiseeva, care locuia în regiunea Kirskaja, avea câteva plăci de patefon ale artistului, îi cânta cu drag melodiile și-l ruga pe nepot să o acompanieze cu instrumente muzicale. În felul acesta își petrecea vacanța la bunici. El mărturisește: „Este o muzică sensibilă. Te obligă să simți. și felul în care el (n.n. Leșcenko) cântă, și prin felul în care sună astăzi melodiile sale, se transmite atmosfera de epocă: cum trăiau atunci oamenii, ce simțea, cum iubeau”.¹

În ceea ce-l privește pe Leșcenko, Timur Panteleev are amintiri de la mama, care i-a deschis apetitul pentru muzica celebrului artist:

În perioada perestroicii, în '88 a apărut placa de patefon, nu-mi amintesc exact cum se numea, însă era prima placă a marelui Leșcenko și mama s-a dus la magazinul nostru „Melodia” și l-a cumpărat de îndată pentru că-l îndrăgea. Eu atunci eram adolescent, aveam 13 ani. Mama a pus placă și mi-a spus să ascult. Așa am învățat împreună să-i cântăm melodiile. [...] Am mai ascultat melodile lui Kobzon, [...] însă Leșcenko este mult mai simplu, mai aproape de noi, de oameni, nici nu știu cum să spun. [...] Felul lui de a cânta este unic, pronunția vocalelor, diversitatea creației, liricul, dar și jucăușenia...²

În Uniunea Sovietică numele lui Piotr Leșcenko era trecut sub tăcere, cel puțin în public. El era considerat de autorități un „renegat”, un oarecare emigrant de partea „albilor”. Totuși, oamenii ascultau melodiile lui în secret. El a fost numit artistul plăcilor de patefon tocmai datorită înregistrărilor fără cusur: specialiștii din domeniul muzical au remarcat că vocea artistului este făcută pentru înregistrare. Plăcile se vindeau în mii de exemplare, iar Piotr devinea cu fiecare placă vândută tot mai apreciat și cunoscut.

¹ Mărturiile în original au fost filmate la emisiunea TV „Motive din Basarabia” din 27, 28 septembrie 2014, canalul N4, realizată în cadrul proiectului „Moldova-Rusia. Legătura timpurilor”.

² Ibidem.

Plăcile originale erau destul de scumpe în acea perioadă și pentru că cererea lor era destul de mare a apărut contrabanda. Se înregistrau melodii chiar pe radiografiile folosite de spital, o imitație palidă a plăcilor de patefon. Costul lor era mic și accesibil tuturor.

În concluzie menționez că deși în perioada interbelică existau mai mulți interpreți de muzică țigănească: M. Vavici, N. Tamara, I. Morfesi, N. Baianov, N. Plevițkaia, Leșcenko era considerat printre puținii care interpretează romanța țigănească autentică.¹ El a fost și este un cântăreț iubit datorită vocației, pasiunii și dedicăției sale cu care compunea și interpreta melodii de suflet. Repertoriul său bogat, cu iz exotic, original, dar și modul deosebit de interpretare i-au conferit un loc aparte în rândul celor mai apreciați cântăreți.

Bibliografie

- Baldadîm, Vitalii, *Том самый Петр Лещенко*, Ed. Solo, 1993
Belousova Leșcenko, Vera, *Петр Лещенко. Скажите, почему?!*, Dekom, Nijni Novgorod, 2009
Blagov, Vlad, *Дни Шаляпина в Бухаресте. Шаляпин из Бухареста шлет рижанам горячий привет.* (Письмо из Румынии), „Segodnia”, 20 ianuarie, 1937
Gorianskaia, O., *Петр Лещенко в Бессарабии*, „Кишиневский обозреватель”, nr. 22 (174), 5 iunie 1998
Jeleznîi, Anatoli, *Петр Лещенко. Биография, песни, дискоография*, Kiev, 2008
MacFadyen, David, *Songs for Fat People: Affect, Emotion, and Celebrity in the Russian Popular Song, 1900–1955*, McGill–Queen's University Press, 2002
Peasețkii, Vladimir, Jan Karski. *Jedno życie*, volumul I „Madagaskar” (1914–1939), Editura Insignis, Cracovia, 2015
Šaliapin, Fiodor, *Маска и душа*, Ed. Însemnări contemporane, 1932

¹ O. Gorianskaia, *Петр Лещенко в Бессарабии*, „Кишиневский обозреватель”, nr. 22 (174), 5 iunie 1998.

ВЛАШКИЯТ ПЕРИОД В ЖИВОТА НА СВЕТИ НИКОЛА НОВИ СОФИЙСКИ – ЩРИХИ КЪМ РУМЪНО-БЪЛГАРСКАТА ПРЕДМОДЕРНА ИМАГОЛОГИЯ

Оля ГРИГОРОВА

The text is about a medieval Bulgarian script from the 16th century - the life and martyrdom of St. Nikola Novi Sofiiski, a martyr who suffered in his attempt to defend Christianity when the muslims tried to change his religion. The origins of the saint are clearly stated - he is born in Yanina. The accentuation of the text is about his 3-years-stay in Ugrowallachia, where he receives public recognition from the local noblemen and he gets a high military position. The information from the author of passionals is an indication for the knowing of the political reality during that time. It indicates the interest of the well-educated people in the neighboring and close lands and the significance of the historical leaders. Because of this facts related to the life in Wallachia Matey Gramatik turns aside from the traditional martyrdoms and he gives us authentic historical information.

Key words: Saint Nikola Novi Sofiiski, medieval text, martyrdom, Wallachia, historical information

Житието на св. Никола Нови Софийски, написано от един от най-ярките представители на Софийската книжовна школа Матей Граматик през 16 в., е най-обемното в балканската агиографска традиция. Това е и единствената творба, известна от този автор. Тя отразява основния конфликт на епохата – между православието и исляма чрез разказа за живота смърт на занаятчията Никола, който в момент на опиянение е обрязан и в продължение на една година се колебае как да постъпи. Накрая признава публично, че е християнин и отхвърля иноверската си принадлежност, което води до неговото съдене, изтезания и мъченическа смърт. Авторът, който е духовен наставник на светеца, вероятно е извършил внимателна предварителна дейност, за да създаде тази пространна агиографска творба и не скрива своето участие в съдбата на героя.

Службата и житието за св. Никола Нови са преписани от кратовския свещеник Лазар през 1564 г. по поръчка, а оригиналът на Матей Граматик не е открит. Ръкописният сборник се съхранява в Църковно-историческия и архивен институт в София.

Основните компоненти, които изграждат това произведение както в структурно, така и в композиционно отношение, могат да бъдат открити в житийните творби, писани до 16 в. Но не може да не се забележи нещо съществено – изключително обширната информация от исторически,

социален, икономически характер за живота в София през този период. Родом от Янина, Никола пристига в София, привлечен от факта, че градът е център на Румелийския бейлербег, където свободно може да упражнява обущарството. Там, редом със занаята си, той може да се впише в едно общество, което отдава значение на професионалните и личните качества на човека, а стопанските и социални отношения са организирани така, че ако притежава съответните умения, то неговите постижения се оценяват по достойнство. Един такъв османски център като София през XVI в. дава тази възможност, икономическите правила са установени и ясни. Конфесионалната и етничната принадлежност на всеки занаятчия, що се отнася до упражняваната от него професия, не е от огромно значение, по-важното е, че той се труди пълноценно, има качества и ги отстоява всеки ден.

Образът на св. Никола Нови не може да се разглежда извън контекста на епохата – османското владичество. Сведенията, които дава Матей Граматик за събитията през 16 в. имат историческа значимост. При писателите от Софийската книжовна школа настъпват промени в агиографските текстове, които ги превръщат във важен исторически извор за епохата. Авторите пишат за обикновени хора – занаятчии, за разлика от светците от предходните векове – воини, отшелници, владетели. Очертава се картина на едно специфично явление – канонизацията на личности, които жертвват своя живот при отстояване на християнската религия. Това е отговорът на Църквата срещу опитите за помохамеданчване и възможният пример, който може да даде на вярващите. Твърдото отстояване на конфесионалната принадлежност, съобразено с идеологията на новомъчениците, е реакцията на източноправославните народи срещу опитите за промяна на вероизповеданието.

В настоящия текст интересът ми е продуктуван от определен период в живота на светеца – тригодишният му престой в Угровлахия. Пътуването дотам също трябва да бъде разгледано. Преминаването по пътя и разказът за него са основни акценти в житието, защото чрез разпространението на почитта се дава пример за подражание на християните. Съдбата на изкусния обущар Никола е изпълнена с много перипетии. След една гощавка и коварно опиване в турска компания, без да съзнава, той бива обрязан от турците. След дълги и мъчителни колебания Никола се обявява за ревностен християнин и го заявява публично. Последвалият съд го обрича на смърт, въпреки съпротивата на кадията, който не вижда вина в обвиняемия и се опитва да го спаси. Но за да се стигне до този съд, героят преминава твърде дълъг път в буквалния смисъл, а пътят му към кръста се оказва не по-кратък и не помалко труден. Честата употреба на лексемата „път“ и нейните производни не е самоцелна. Физическото пътуване на героя в пространството умело е съчетано с неговото духовно пътешествие впоследствие към отвъдното. Придвижването на светеца е съпроводено с ред трудности, изпращани от дявола, характерни за пътуването и нормални при изграждането на образа на светеца.

Избраният от героя път не включва никой друг, но в крайна сметка св. Никола е склонен да се ожени. Бракът той възприема като пречка към висшата си цел и надали е случайно бягството му от семейното огнище. Заминалото му във Влашко буди недоумение, но обяснява непреклонността му да продължи по поетия път. Съвсем естествено е в този фрагмент от житието да бъде вмъкнато едно от основните средства, които помагат за придвижването по пътя – а именно – корабът. Св. Никола пътува до земите на Угровлахия с кораб, присъства един важен елемент от изграждането на представата за пътя като сакрално място. Защо светецът заминава именно за Угровлахия? И на какъв език общува с местните хора?

Произходът на св. Никола буди редица предположения. Изследователят В. Киселков изказва становището, че св. Никола, който е роден в гр. Янина, произхожда от рода на македонски владетели или цинцири, но без да приведе достатъчно аргументи в подкрепа на своята теза. Ив. Снегаров смята, че би могло да се предположи, че св. Никола е бил „или грък, или пък от погърчен род (български, влашки, албански), или пък влах“. Това, донякъде, би могло да обясни изборът на светеца – мястото е далечно и чуждо, но няма езикова бариера, което би улеснило вписването му в обществото и продължаването на занаятчийската му дейност. Престоят на светеца-обущар в угровлахийските земи не е кратък – близо три години, според житиеписеца. Вписането на Никола сред местните не среща никакви трудности, няма и намек от страна на Матей Граматик, че битието на светеца е изпълнено с неприятности и неблагополучия. Точно обратното – оценен е подобаващо и се реализира като военен.

Невъзможността на Никола да остане скрит и незабелязан довежда до записването му във военната гвардия по заповед на владетеля Мирчо, въпреки нежеланието на занаятчията. Владетелят разбира за достойнствата на светеца и го разпознава като благороден: „Мисля, че този мъж е от благородните“. Този епизод не е задължителен елемент в агиографската литература, но неговото присъствие подсказва за евентуален знатен произход на Никола, който не е развит в житието нататък и не се споменава на друго място.

Когато говори за Угровлахия по повод пребиваването на Никола в двора на владетеля, Матей Граматик проявява отлично познаване на близката история – осведомен е за войните и владенията на османските султани (в Далмация, Палестина, Персия), за васалството на Угровлахия и поетите от нея задължения, за дарените хрисовули на Атонските манастири. Съвременните събития също вълнуват автора – подробно разказва за живота и управлението на Раду Калугера (1535-1546), за Мирчо Чобан (1546-1554), за интригите в сълтанския двор (клевети, убийства). Житиеписецът има засилен интерес към материалите с историческа стойност. Той им отделя място в житийния разказ, като по този начин се отклонява и пише за неща, с които деянията на Никола Нови нямат връзка. Може да се каже със сигурност, че има огромен интерес на книжовника към историческите факти, без да е необходимо изложението им в такъв обем. Събитията в Османската империя и в съседна Угровлахия са се

обсъждали в София вероятно. Сведенията на житиеписеца са свидетелство за познаването на политическата реалност на времето в София, за интереса, който проявяват образованите хора в града към съседни и близки земи, за осмислянето на ролята на историческите личности. Чрез тези подробни данни за живота в Угровлахия Матей Граматик се отклонява от композицията на традиционните мъченичества.

Проличава умението на твореца да ползва фактите от миналото и съвременната му действителност за своите задачи и цели. От една страна, той не нарушава житийния канон, спазва агиографските изисквания: идеализация на героя, съпоставка с библейски лица, уподобяване на реалното с митологичното чрез библейски цитати, засилено присъствие на чудеса и молитви. От друга страна, той се опира на съвременната му реалност, за да разгледа героя си в средата на свои и чужди и чрез представянето на миналото и настоящето да поднесе убедително деянията и подвизите на мъченика. В житието не присъстват легендарни събития. В съчинението има много подробности, които стоят далеч от шаблона и са реалистични. Изследователят Кр. Станчев отбелязва, че „...Матей Граматик е все още много далеч от една нова концепция за человека и неговото изобразяване в литературата, но на моменти прятко наблюдение и осмисляне на нещата и явленията взема връх над религиозно-митологическото, при това във възлови пунктове на агиографската структура“.

Библиография:

- Аверинцев, Сергей. *Поэтика ранневизантийской литературы*. Москва, 1977.
Георгиева, Цветана. *Пространство и пространства на българите през 15 – 17 век*. София, 1999.
Гуревич, Арон. *Избранные труды. Том 2. Средневековый мир*. Москва, 1999.
Динеков, Петър. *Размисли върху българската литература и култура*. София, 2001.
Динеков, Петър. *Софийски книжовници през 16 в. Поп Пейо. Том 1*. София, 1939.
Иванова, Светла. „Градски живот 15 – първата половина на 18 век“ – *Българското общество 15 – 18 в.* София, 1999, 106-162.
Иванов, Йордан. *Български старини из Македония*. София, 1970.
Лъ Гоф, Жак. *Въображаемият свят на Средновековието*. София, 1998.
Нихоритис, Константинос. *Света гора – Атон и българското новомъченичество*. София, 2001.
Станчев, Красимир. *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*. София, 1985.
Сырку, Полихроний Агапиевич. *Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в 14 – 17 веках*. Санкт-Петербург, 1901.
Тодорова, Олга. *Православната църква и българите 15 – 18 век*. София, 1997.

“THE IMAGINARY CHESS GAME” – THE RUSSIAN GIPSY AS AN IDEOLOGICAL PAWN IN *THE SEVEN WHO WERE HANG* BY LEONID ANDREYEV

Andreea SMEDESCU

Articolul își propune să analizeze imaginea rromului ca instrument ideologic în literatură. Leonid Andreev denunță, în *Cei șapte spânzurați*, crima „pedepsei capitale”. Obiectivul principal constă într-o analiză amănunțită a paradigmelor ideologice de putere și abuz. Pornind de la această premisă, am utilizat schema culturală a lui Appadurai, accentuând importanța *ideoscape*-ului (mesajele ideologice). Dacă politica are o valență apolinică (i.e. sistemul luminos al umanismului), de asemenea, manifestă și un trop dionisiac (i.e. actul de dreptate negativă și control social). În acest *ideoscape* al lui Leonid Andreev, rromul joacă rolul pionului. Țiganok, rromul, cade în animalitate, dar își păstrează şiretenia și umorul. Cu toate că nu este un rrom autentic, primindu-și acest apelativ datorită asemănărilor fizice și comportamentale cu un rrom, el este acela care demască adevărul din spatele ideologiei de putere. Leonid Andreev creează „un joc imaginar de șah”, unde personajele sunt plasate în celulele de închisoare și lăsate singure să înfrunte și să lupte împotriva proprietății și împotriva morții iminente. Mai mult, personajele devin portrete literare ale autorului însuși, care se ridică împotriva abuzului de putere. Am ales să-mi canalizez atenția asupra rromului, deoarece, aşa cum Kornei Ciukovski mărturisește despre Andreyev, atunci când autorul a creat rromul, i-a preluat identitatea. Andreev „devine țigan, dând voce proprietiei căutării a libertății și inteligenței pline de viclenie” (White, 65). Prin personajul rrom, Leonid Andreev leagă conștiința omului care a fost condamnat la moarte de conștiința societății care își asumă hybrisul de a decide soarta unei ființe umane.

Cuvinte cheie: pedeapsă capitală, ideologie, rrom, pion, nebunie, încarcerare, *ideoscape*, Leonid Andreev

The article sets out to analyse the image of the Roma as an ideological device. The Rom carries within himself a legacy of historical oppression and in literature he has been utilized by authors as the voice of the peripheral struggling to be heard. In Russian literature, in particular, the Rom illustrates the dark passion and lust for freedom which only a Russian writer can echo from the abyss of social madness. Leonid Andreyev doesn't play with the words, doesn't summon before his readers lifeless and dull characters; he grabs words like they were tools of sculpture or painting and he creates life out of them. Even if the life he stirs from the motionless eternity is turbulent and ailed by a horrific sadness, this very life dons the garment of genuine Russia. His readers become acquainted with a revolutionary Russia or with a country caught up in the iron claws of World War I, but nevertheless it is a country of historical awareness and truth searching. To find this truth and to understand mankind, Andreyev has elaborated an ingenious device. He sets before his readers “an imaginary chess game”. The players are Life and Death

and the figures that move on the board are pale clusters of human clay. And the game goes on and on, and in this fierce battle every character wears an ideological mask. In *The Seven Who Were Hanged* (1908), revolution is the main character. It is a noisy representation of civilian force and individual revolt. Its roar is strong but still it cannot deafen the cotton-filled ears of the ruling classes. Not yet, at least. But there is also a character that comes unnoticed. Like Someone in Gray, the metaphor of fate in the play *The Life of Man* (1906), the sly character sits still and roots itself in the consciousness of all those around. Janelle Lorenzo-Brenner analyses the modality in which Time is perceived by the characters. The seven condemned men know they will soon have less time to live until finally their lives will cease completely. Like a mouse running for its life, the one sentenced to death runs in a circle of the absurd, while the trap is waiting in the corner for the victim to step in. The psychological impact is tremendous, and sometimes madness seems the only way out, although, as Brenner points out, madness opens the door to another prison, possibly more horrifying than the confinement designed by man. The characters are caught in a network of terror where the abuse of power deprives them of freedom and social identity. They find themselves extracted from the social body as if they were a gangrened limp which requires amputation. Automatically, the prisoners fall into the category of 'the fallen classes'. But who are the fallen classes and how can they be defined? We find the answer in Maxim Gorki's short story *Her Lover*.

They are first of all, people with the same bones, flesh and blood and nerves as ourselves. (...) In reality we also are fallen folks, and, so far as I can see, very deeply fallen into the abyss of self-sufficiency and the conviction of our superiority.¹

The above definition comes from a very close friend of Leonid Andreyev, both of them sharing an indestructible opinion about the rotten core of human infatuation and the misery and sorrow of the simple soul of the one who is wallowing in the mud of his decay. Once fallen, a man no longer exists as an upright citizen, and who can fathom the depth of human justice? Who can stamp over the front of a person the red letter of shame? Leonid Andreyev dares the public opinion to speak out loud, and those who know themselves above sin are invited to throw the first stones. But the stones are thrown, because the State and the Law have the indelible power of washing their hands in the Pilate fashion. Nevertheless, Leonid Andreyev loves these outlaws, these mad souls and tries to put them on the right path. And the path is always the Golgotha of death.

1. The Capital Punishment

Leonid Andreyev denounces in *The Seven Who Were Hanged* the crime of 'capital punishment' and the fatal guilt of the State in implementing the laws of death. Together with other convicts and revolutionists, the Rom Tsiganok appears

¹ Maxim Gorki, "Her Lover" in *Best Russian Short Stories*, New York, Boni & Liveright, 1917, 232-238.

out of his unknown past. He is a thief and a murderer; a farcical character who is not even a real Rom but assumes this racial identity due to the moral and physical resemblance with real Roma. His ontological metamorphosis functions as a procedure of distorting reality and racially transforming his Self¹. By becoming a Rom, due to the public opinion about Roma, Tsiganok feels entitled to behave as such. He murders and robs with the easiness of one who on being questioned upon he would assert his conduct as a fatal racial inclination. He is a Rom; he can't be expected to behave otherwise. It would be against his nature. This simple reasoning seems like the blabber of a child who tries to get away from a punishment. Nevertheless, this very ignorance saves him in the eyes of the readers. He is already punished by his own human nature which hasn't bestowed upon him the gift of a refined mind. The lack of culture and knowledge triggers the drama of a character like Tsiganok. Like the rest of the fellows with whom he is linked by the coming death, Tsiganok is the victim of the State's abuse of power and social justice. Of course, I do not intend to absolve Tsiganok of all his crimes and to assert that the race of the Roma people is a real subterfuge for mischievous deeds. No. Tsiganok is guilty, but his guilt is directly proportioned to his lack of culture. Had he been told about the moral truths that define mankind, he probably wouldn't have raised his hand against anybody. I also want to outline the word 'probably', because human nature is very unpredictable, and even fine intellectuals are able and susceptible of committing an offence or even a crime. But that isn't the point. The point is that the probability involves a slight amount of hope. And wouldn't be lovely to blindly believe that culture can restore the beauty and nobility in all the men? Even in a Russian representative of the Romany race, like Tsiganok. Regardless of the common opinion, the Roma constitute an intriguing but ordinary people. They are no more vicious or more innocent than any other race. And the Russian Rom resembles the ordinary Russian or the ordinary Norwegian, for instance. Good or bad people can be found in all layers of a society, a country or the entire universe. This is the idea which Leonid Andreyev bluntly expresses in this short story. We are all equal in the eyes of Law; we are all members of the society we live in; we are all subjects to the State we've vowed obedience and respect; and if a person commits an error or a crime, then the one who is guilty must be punished. There is no other way around. The power of a nation will grow weaker and weaker if there is chaos in the ontological network. Therefore, Tsiganok has justly been signaled out as culprit, although death sentence seems cruel and barbaric for a country like Russia which at that time struggled to appear as civilized as other European countries. In this game of power and ambition, the poor Tsiganok functions as an ideological pawn advancing forth on the chess board, always before the troops, and being the first to be sacrificed in this never-ending game of power.

The game is tight and both Life and Death dispute their prey. And the chess figures move under the strict surveillance of those who roll the dice. They are seen but they can't see. Trapped inside the black or white squares, the chess figures have

¹ Michel Foucault, *Boala mentală și psihologia*, Timișoara, Amarcord, 2000, 38.

only eyes for the opponents opposite them. Michel Foucault discusses the effect of ‘the Panopticon’ upon the prisoners. Of course, the Panopticon is an instrument of power, the very tower which guards the most essential element of the chess game, i.e. the King. To the prisoners it conveys the message of permanent visibility, because “the Panopticon is a machine for dissociating the see/being seen dyad”¹. The condemned is always watched, he feels the burning eyes upon him from whose vigilant gaze he cannot escape. The ideoescape of power catches the soul in the clash of political truth, and the prisoner understands that he must die in order to serve as an example. His death is the canvas upon which ideology paints the Apollonian and Dionysian letters of its message. And the society sees, reads, and understands. Completing this circle, the power is restored to its proper warden, i.e. the State. Nevertheless, Leonid Andreyev is first of all ‘a critic of society’ and on this account, V. V. Brusyanin, in the Introduction to the collection of *Plays* by Andreyev, postulates that Leonid Andreyev pays more attention to the character than to external circumstances of life. And this is easy to understand why. Out of characters springs life; and there is no life if there ceased to be men. Therefore the nucleus of meaning and of all being is inside the man who experiences life and who creates the external circumstances of his existence. Brusyanin also describes Andreyev’s creations as “devoted exclusively to the revelation of certain qualities of men’s minds and hearts”². The Russian Soul is sought and vivisected, and when he gets to the soul of Tsiganok, Andreyev majestically conjures up the Rom. The writer truly admires Tsiganok’s daring remarks in the courtroom and this feeling can be easily seen in the way he describes the character. If Andreyev identifies himself with Tsiganok, it is only in the rebellious manner they both lived their lives. Thus Tsiganok functions also as a mask behind which the reader finds the writer. Of course, this mask is not worn for long. After all, Tsiganok remains an ideological device and not an authorial metamorphosis. Still, the courtroom scene will always mirror the intervention of Leonid Andreyev and his possession of the character. Despite this interesting fusion, the article is not focused upon the masks of the writer, but upon the ideoescape of Leonid Andreyev, i.e. his ideological messages.

2. The Ideoscape of Power

The main objective of the article consists in a throughout analysis of the ideological paradigm of power and abuse. On this account, I have employed Appadurai’s cultural framework, stressing the importance of the *ideoscape* - a concept which Appadurai links to ideological messages³. The ideoescape of power

¹ Michel Foucault, *Discipline and Punish – The Birth of the Prison*, New York, Vintage Books, 1995, 201-202.

² Leonid Andreyev, *Plays – The Black Maskers. The Sabine Women*, New York, Charles Scribner’s Sons, 1915, VIII.

³ Thomas Eriksen, *Small Places, Large Issue. An Introduction to social and Cultural Anthropology*, London, Pluto Press, 2001, 304.

refers to ideological input and output from the political paradigm. If politics has an Apollonian facet (i.e. the bright theoretical system of humanism), it also encompasses a Dionysian trope (i.e. the act of negative justice and society control). Moreover, in order to fully grasp the meaning of the Dionysian facet, which influences in a deeper sense the life of a man or of a nation, one has to bear in mind ‘the tragic myth’ of a people¹. The tragic myth of the Russians is the Promethean myth. Enslaved by the political regime and by their Russian idleness, the people find themselves wandering through the steeps of emptiness and misfortune. And every day the eagle of revolution flies to them and plucks a piece of their liver. The duty of a writer like Andreyev is to bring again the fire of culture and truth, so that the people can wave their warm hands and bar the eagle’s way to their liver. To succeed Andreyev arms himself with ideas and words which he majestically offers to his ideological characters. They are the forerunners of his mind and soul. Their voice is his voice, and their message is the very discourse of a writer afflicted by the suffering of the Russian people. In this ideoscape of Andreyev, the Rom plays the role of a pawn. This pawn carries not only the message of the writer, but also the ideological message of 19th and 20th century. Let us not forget that there are historians who believe that the historical consciousness appeared in the 19th and 20th centuries². Therefore, Tsiganok possesses not only the consciousness of his own self, but also the consciousness of the time he lives in. His fear of death is doubled, because he rests his mind on two truths, i.e. the truth of his approaching non-existence and the truth of the everlasting history. He will die, but others will go on living. The earth will swarm with people and history will write new pages and will rewrite the old ones. Tsiganok will be forgotten and the wind will scatter his memory in the dust of the past. Still, he clings to life, he enjoys every moment he has at his disposal. It is a true delight to feel the blood boiling and the heart galloping with mad hope at the distant sound of a bird flapping its wings swiftly as it crosses the sky. Nevertheless, Tsiganok is not alone in this state of sadness, since historical consciousness overwhelms the others as well. Each character battles with its own fear of death and with the State which in its blindness fails to grasp the meaning of life. Every life is important and no death shall change the actual facts of a blood thirsty revolutionary present. The ultimate battle is between life and death, and for each character death comes like an exclusive experience. In their own individual manner those who are to die live with intensity the horror of capital punishment. If the revolutionists whose intellect is above the common masses and whose will and soul soar to the freedom of spirituality; the Rom, whose intellect has displayed only cunning and mischief and whose soul is buried in life, experiences madness and human degradation. Tsiganok falls into animalism, and his only salvation lies in his witty mockery and sardonic laughter. The humour is sovereign, underlying a capital

¹ Constantin Dobrogeanu-Gherea, and Ion Herdan, eds, *De la Apollo la Faust*, Bucureşti, Meridiane, 1978, 293-294.

² Elena Puha, and Vasile Cristian, eds, *Conştința Iсторică*. Bucureşti, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 47.

truth, i.e. a man is free even if he is in fetters (this idea has been asserted by the great philosopher Marcus Aurelius, and nevertheless, it belongs to every oppressed and to every maimed by the merciless actions of a so called just society).

Tsiganok is the oppressed one, the peripheral individual, who is guilty not of having committed the crimes he is accused of, but of having lost the ontological path which the State should have kept lighted. But intoxicated with power, the State blew off the light and the periphery was soon enveloped by a thick darkness. The Rom has already recognized the real culprit, and he summons it to the bar. Keen observer of people, Tsiganok guesses the people's fears and spits at their faults. His judgment is comical but truthful, and his laughter conceals the Russian sadness of those great days of revolution. He himself is a spurious man. Dubbed Rom due to a resemblance in features and temperament, he wears this racial mask until he unites with his racial twain. And now, if I may use a term Leonid Andreyev was very much fascinated by, the 'extraordinary' happens. The one wearing a mask unmasks the truth behind the ideology of power. Now, Leonid Andreyev was very much familiar with the Marxist doctrine, so it is important to notice that Tsiganok is focused upon his own life and death experience, as if the world would spin around his person. The moment he starts reflecting upon his Self and upon his Identity as a human being, the fact that he comes from the peripheral ceases to be important. He stands unmasked before his own eyes. This is the moment that Engels describes as a cognitive phase which an individual has to undergo in order to solve the mystery of his own time¹. The ideology of power becomes clearer and clearer. Of course, the real ontological transgression occurs when Tsiganok, an individual, unites with his six brothers of suffering, thus becoming a collectivity and a society of reformed men. Let us only read Karl Marx's letter to P. V. Annenkov, and there we shall find the answer to the question 'What is a society?' Well, a society "is the product of human interaction"². If a society requires human contact and human communication, an ideology also requires human thought and human implementation. Therefore, the ideology of power conveys man's message to the world about his superiority as a legal representative of the ruling class or of the State itself.

The ideology of power is set in the background of the writer's time. To give a clear depiction of Leonid Andreyev's 19th and early 20th century Russia, the article employs a structural method of investigation. Everything is reduced to signs that bore meaning and transmit ideas. Even characters are signs of power and a genuine ontological discourse. And the State with all its mechanisms of castigation is the supreme Sign, the Monad around which the tiny signs revolve. If Foucault talks about a coercive model that manifests itself in the form of a punishment drill³, Leonid Andreyev sets up an 'imaginary chess game' where characters are placed in the prison's cells and left alone to face and fight against their own humanity and

¹ Ion Popa, et al, *Marx – Engels – Lenin. Despre existența socială și conștiința socială*, București, Editura Politică, 1980, 27.

² *Idem*, 57.

³ Michel Foucault, *Discipline and Punish – The Birth of the Prison*, New York, Vintage Books, 1995, 33-34.

nightmarish echoes of death. Moreover, Simon Blackburn pinpoints the structural interstices of phenomena which bear the “constant laws of abstract culture”¹. On this account, the characters become literary portraits of the author himself who rises against the abuse of power. I have chosen to focus my attention upon the Rom, because, as Korney Chukovski confesses about Andreyev, in creating the Rom character, the author “becomes the gipsy, he voices his own quest for freedom and cunning wit”². Leonid Andreyev’s Tsiganok embodies the author’s telluric forces, his ‘red laugh’ which storms the sky of consciousness and dashes its darkness against the mire in which the State has submerged man. The Rom is Andreyev and Andreyev is the Rom. They fuse with each other; in the same manner the unalloyed metals bear genuine particles of organic and inorganic life.

3. The Russian Rom as an Ideological Pawn

The Rom in *The Seven Who Were Hanged* outlines not a racial question but a philosophical apprehension. In the introduction to this story, Andreyev shows to his readers the truth behind the ideology of power. According to his opinion, “the misfortune of us all is that we know so little, even nothing, about one another”³. Thus, the human personality is wrapped into mystery and confusion. If we do not know our neighbor, our nation, it is easy for the State to manufacture scapegoats and to present before the mob the so called culprits for everything that goes bad inside the country. And the mob believes. In Andreyev’s gallery of rogues and rebels, the Rom is a fundamental specimen. He couldn’t have been left out. Tsiganok belongs to the race of the peripheral. He may be living in Russia, but the Russian society will never accept him; and all because the State has stamped him as villain and evildoer. Despite all his crimes, Tsiganok is only half guilty as I have mentioned before. The State also has its share of guilt. Having barred his way and refused to regard Tsiganok as a human being, the State is responsible for his human decay. Moreover, the State indulges in asserting its power through falsehood and punishment. And in resorting to these tools, it fails to grasp the essence of the individual. We ourselves, as readers and critics, cannot say that we know Tsiganok. The moment he enters the stage, he is not presented as a human being but as a creature sentenced to death. He comes before the readers as an ideological pawn, and his advance on the ‘imaginary chess game’ raises questions like “With whom shall I sympathize? Whom shall I trust? Whom shall I love?”⁴ During his trial, Tsiganok never attempts to gain the judges in his favour. He even mocks them and enjoys the show he himself is offering to the audience.

¹ Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, 2008, 353.

² Frederick H. White, *Memoirs and Madness – Leonid Andreyev through the Prism of the Literary Portrait*, Montreal & Kingston, London, Mc. Gill-Queen’s University Press, 2006, 65.

³ Leonid Andreyev, *The Seven Who Were Hanged*, Pdfbooks.co.za, 1.

⁴ *Idem*, 2.

To all questions during the trial, he answered shortly, firmly, jumping up quickly, and at times he seemed to answer with pleasure.
"Correct!" he would say.
Sometimes he emphasized it.
"Cor-r-rect!"¹

Tsiganok doesn't conceal the crimes pointed at him. Yes, he has murdered. Yes, he has robbed. But, he was free to exercise his will and to allow his sufferings to manifest. He murdered because he was also murdered by the society. The narrator outlines the void in which Tsiganok has lived before the trial. His past is unknown as if he had never existed. There are only 'rumors' about his other crimes, and he even "called himself murderer with utter frankness and sincerity, and scornfully regarded those who (...) styled themselves 'expropriators'"². It is very interesting how Tsiganok gives up the natural instinct of self-defense. He probably knows the judges are not to be trusted and clemency is not granted for petty thieves. Instead of requiring his freedom in vain or asserting his innocence despite all the incriminatory evidence, Tsiganok tries to turn his fall into a triumph of spirit. Although he lacks education, he possesses the animal instinct of a creature that is being goaded to death. He bites and spits at his murderers, but he does that wittingly. For instance when he whistles in the courtroom to show the judge his 'signal', the whole essence of his Romany inner fire is revealed.

The dead air of the courtroom was suddenly rent by a real, wild, murderer's whistle (...). The mortal anguish of him who is to be assassinated, the wild joy of the murderer, the dreadful warning, the call, the gloom and loneliness (...) all this rang in his piercing shriek, which was neither human nor beastly.³

Even to the reader this whistle evokes a fascinating human type who easily stands above his fellow men, even in his decay and mischief. Tsiganok advances further and further into the network of power, renting the veils of the mechanism of abuse and torture. He knows he is going to die, and his whistle signals the Apollonian and Dionysian facets of human existence. Life is a melting pot of light and darkness, of morals and ethics, of racial identity and social identity etc, but above all life is a crossroads of human encounters. Leonid Andreyev met Tsiganok before he had brought him to life in this story. The author was acquainted with the restlessness of Russian people, with the peripheral upon which the State was exercising its cruel terror. Andreyev knew that Tsiganok was there in the gloomy mist of revolution, always committing a crime and always being sentenced to death. And that is why the writer's sympathy and ardent love is directed not towards the revolutionist who belonged to the elite of intellectuals but towards people like

¹ *Idem*, 23-24.

² *Ibidem*, 23.

³ *Ibidem*, 24.

Tsiganok who were defenseless in their condition of “ignorant murderers, miserable in mind and heart”¹.

Tsiganok may have been all his life ignorant. He even accepted being called a Rom, although his real name was Mikhail Golubets, “because of his appearance and his thievish manner”². But like all ideological paws he knows the real meaning of Russia’s ideoscape of power. He is well familiar with the history of his time, and that is why at the trial he plays his final cards. He laughs and jokes, and tries to pierce his jailers with his hypnotic glance. The entire bravado is like a desperate cry. Tsiganok displays before the courtroom his Romany identity in an attempt to show that he is not afraid; that his Romany blood boils in his veins and that only if he wanted he could find the right means to gain back his freedom.

In the cell, Tsiganok experiences solitary confinement, and Andreyev continually compares him with a ‘horse’. The comparison is both symbolical and allegorical. First, it proves his link with nature, a connection which all Roma people possess. He is a Russian Rom, famous for his love of horses and freedom. Secondly, he is plunged into animalism. The ideological paw is threatened to be conquered by the horse, and thus his human nature sinks into the mire of madness. Nevertheless, when the warden offers him the possibility of evading his sentence provided he agrees to perform the duty of the executioner, Tsiganok cannot find in himself the required strength of will to carry on the job. Doesn’t this behaviour surprise the reader? Tsiganok is a murderer, then why does he hesitate when he is offered his freedom? He has killed before without remorse. What is happening now in the mind and soul of Tsiganok? The answer is simple. His crimes were triggered by the harsh condition in which the State had compelled him to live. Penniless and scorned by people, he had to survive and gain a name. That is why Mikhail Golubets becomes Tsiganok. But the crimes he committed were his own, his symbols of revolt and freedom. The reader must remember that Tsiganok was deprived of culture and education, and thus his understanding of rebellion was moulded according to the circumstances of his intellect. Now, when the warden asks him to murder, Tsiganok’s rebellion ceases to exert its influence. He cannot commit the crimes which the State indirectly commits. If he had accepted the warden’s offer, he would have ceased to be a free person. He would have become the shallow vessel of the ideoscape of power.

After having renounced his job as an executioner and thus abandoning any hope of saving his life, Tsiganok’s bestiality awakes more violently. He begins to howl like a wolf and his “mournful wail” is “full of untold sorrow and terror”³. The poor soul wants to live, to not have his heart stopped by the criminal hand of those in power. And then something strange happens; a sudden transformation occurs in Tsiganok. If he hasn’t asked for mercy, he now begs without shame nor pride: “My

¹ *Ibidem*, 3.

² *Ibidem*, 23.

³ *Ibidem*, 27.

darlings, my sweethearts (...) have pity"¹. But in the ideoscape of power pity is only an empty word. Its inefficiency resounds in the clatter of falsehoods in which the State tries to deafen the truth. Tsiganok is not to receive mercy, and he soon realizes the sad meaning of Russian despair. Only when he is taken to the execution place, Tsiganok rises from the ashes and counterattacks. His weapons are his witty humour and stoic laughter.

He asked the official:
‘Who is going to do the hanging? A new man? I suppose he hasn’t learned his job yet.’
‘You needn’t worry about it’ (...).
‘I can’t help worrying, Your Honor. I am going to be hanged, not you.’²

His laughter boxes the ears of the State. Perhaps it was this laughter that Andreyev obsessively heard when working on his dramatic story *The Red Laugh* (1904) in which he again pointed his finger at the harsh realities of Russia. Nevertheless, Tsiganok is a remarkable figure of the peripheral, a humorous version of a ‘Count of Bengal’, as he calls himself in jest when he sees the carriage meant to lead him to death.

4. The Imaginary Chess Game

The idea of an ‘imaginary chess game’ was expressed by Andreyev through another character that belonged to the seven who were to be hanged. This character, Werner, the leader of the revolutionists and a refined intellectual, didn’t indulge in philosophizing over his approaching death. He chose to focus upon “a difficult chess game (...) Even the sentence condemning him to death by hanging did not remove a single figure from his imaginary chessboard”³. When Werner is brought face to face to Tsiganok in the carriage that led all of them to death, the latter recognizes the former’s superiority. Tsiganok calls Werner ‘Master’ and pinpoints at their social differences on earth which only death can efface.

I am here for something else, master. People like me don’t deal with ministers. I am a murderer, master, that’s what I am. An ordinary murderer. Never mind, master, move away a little, I haven’t come into your company of my own will. There will be room enough for all of us in the other world.⁴

Not only does Tsiganok succeed in scrutinizing his brothers of suffering, but also he weighs and guesses the true value of their souls. He guesses their fear, even Werner’s, and suggests to his new found Master to fight for their lives and kill the convoys. After all, Tsiganok is nothing but an ideological pawn, designed to attack

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, 28-29.

³ *Ibidem*, 53.

⁴ *Ibidem*, 64-65.

and blindly execute the commands of a superior chess game logic. But Werner reminds him of their duty to "drink it to the bitter end"¹. And Tsiganok listens to Werner who symbolizes the Rom's voice of reason. So ingeniously has Andreyev set before his readers a wonderful ideoscape of power, and this ideoscape carries the message of hope and faith in a better future. Yes, the inferior classes may be ignorant and prone to sin, but if the intelligentsia of Russia works together to assure them a minimum base of culture; the inferior classes will receive the light of humanism and morality. The scene when Tsiganok bids Werner his final goodbye foretells their future reunion:

Good-by, master! (...) We'll meet each other in the other world, you'll see! Don't turn away from me. When you see me, bring me some water to drink – it will be hot there for me!²

All seven are hanged, thus fulfilling the last truth of the ideoscape of power. When men rebel against the State, the latter tries to destroy the little pebbles before they get to turn into mighty rocks. Regardless of the State's effort to establish falsehood, the little pebbles will always turn themselves into rocks, because power is never one-directional, and if the power of a cruel state is greater because it exercises terror, the power of the oppressed is even greater because it comes from the law of life, ancient as time itself. And this law requires 'an eye for an eye and a tooth for a tooth.' In the end, karma has its rewards. And in this positive attitude, despite the corpses hanging in death, Leonid Andreyev concludes his story with the capital words of truth: "Thus did men greet the rising sun"³.

The story of *The Seven Who Were Hanged*, besides trying to prove the cruelty and injustice of capital punishment, it shows the pattern of social tragedy and the beauty of human brotherhood. Tsiganok's execution is postponed until the complete number of outlaws is formed. Tsiganok would not have died had it not been for the rest of the six men. Individually, each prisoner is a unique human 'cell'. It lives and breathes, reflects upon its fate, cries against injustice, but the loneliness is unbearable. The cell is only a cell, living in the organism of the prison, multiplying the number of the other cells and perishing without its existence being resented. But in connection with the others, the 'cell' fuses with the organism and enlivens the limbs, the blood, and the thought. Tsiganok traverses the corridors of madness and stumbles upon despair and fury. But when he is placed in the company of the others, he becomes one of them and all become one. Only that death is the final metamorphosis of different individual into one homogenous group of people. In life they were apart, in death they array themselves before the sunrise, thus saluting the coming dawn. The execution takes place at night, when darkness clouds the clarity of reason and feeling. Therefore, mercy is not to be waited, having no light to guide her feeble steps towards the place where seven men are about to die. Moreover, the

¹ *Ibidem*, 66.

² *Ibidem*, 72.

³ *Ibidem*, 73.

path is covered with snow. And it is so cold that not even mercy can warm itself at the extinguished fire of the executioner's heart. But there is also a peculiar and mysterious thing about this execution. It has no witnesses. The people are missing. Where is the mob to quench its thirst of blood? Where is the mob to cheer with standing ovations the fading of a man's last breath? Michel Foucault discusses the question of public execution not only in judicial terms, but also in terms of the ceremonial. We have a 'political ritual' specific "to the ceremonies by which power is manifested"¹. Nevertheless, in *The Seven Who Were Hanged* Andreyev recreates this ritual. The juridico-political function (c.f. Foucault) is replaced by the ontological function. The ideological pawn disappears in the gloomy horizon of turbulent times, and in its place comes Man. And this is the fate of any ideological pawn. Its historical layer of power instrument is defiled and turned into real flesh and blood. The ideological pawn cannot be hanged, but man yes. Man bleeds, Man suffers, and Man feels upon his soul the terrible touch of Death. And if the public is not there to witness the execution, then who will perform the role of the mob? Foucault stresses that "in the ceremonies of the public execution, the main character was the people"². Where is this main character and why has Andreyev hidden it from the eyes of the reader? Was it perhaps because the real people, the real mob had not yet been born? Leonid Andreyev must have known that the people of his time were not yet ready to grasp the truth of life. The 19th and early 20th century Russians were just 'the populace' Maxim Gorky regards as "something standing outside of social classes and outside of civilization"³. Therefore, the people that are to witness the execution of the seven are to be found in the future, in the bright light of the sun that comes to bid farewell to the dead. This is the symbol of Andreyev's sun, the future of a better mankind.

The Russian Roma can be categorized among "the best people in the world" who "are painfully agitated"⁴. This is Leonid Andreyev's belief. Where there is calmness and silence, there is also stagnation of intellect and a chasm of emptiness. But where there is a constant outburst of life and feelings, there is always a manifestation of a strong spirit that struggles to lift itself up to the summit of God or flies until he crushes into the pit of the Devil. God and the Devil... Life and Death...This is the dyad of Leonid Andreyev's existence, the two poles between which his soul has always gravitated. The God was his blessing and hope; while the Devil was his red laugh which he hurled in the face of the society of shallow men.

Leonid Andreyev split into two – in one and the same week he could sing 'Hosannah' to the world and pronounce 'Anathema' against it. (...) in both cases he felt equally sincere. And the more loudly he proclaimed Hosannah, the more powerfully resounded the echo Anathema.⁵

¹ Foucault, *op.cit.*, 47.

² *Idem*, 57.

³ Maxim Gorki, and Leonid Andreyev, *The Shield*, New York, Alfred A. Knopf, 1917, X.

⁴ White, *op.cit.*, 15.

⁵ *Idem*, 21.

Of course, not only was the writer split in two, but also were his characters. Tsiganok is split between his identity as a Russian, and his assumed identity of a Rom. Moreover, the division also occurs at the human-animal level. First, Tsiganok displays the behaviour of a cynical person whose humour functions like a revengeful whip; then, Tsiganok drinks and smells the air of freedom like a horse and howls like a wolf. Obviously, this is a form of metamorphosis which Foucault describes as a meaningful act whose aim is “cheating death by passing from one state of being into another”¹. Tsiganok wants to live, to take any form possible if that means he may still exist. In *Satan’s Diary* (1919), Leonid Andreyev shows the metamorphosis of the Devil himself who wanted to live among the mortals and to indulge in playing tricks on man, but man outwits him, and the Devil ends up by being cheated and beaten at his own game. Tsiganok is also outwitted by the State which exerts its tyrannical power even against those who applied to tyranny in their foolish game of social gods. And like the Devil, Tsiganok falls into his own trap, being literally hanged by the rope he himself wanted to place upon the neck of the State and cry aloud: “I am Tsiganok. Know me and bow before me.” This is the cry almost every character of Andreyev is susceptible to release upon the world. It is the cry of Leonid Andreyev himself. It is the thunder of the immortal spirit who wants to submit the universe to the will of Man.

5. The Ideological Discourse of a Russian Writer

In the Preface of *The Little Angel*, the editor outlined the fact that “an abstract idea is the germ of each tale” of Andreyev². The ideological discourse of a Russian writer is an embellishment of Slavic spirit and European longing. Leonid Andreyev balances manias and melancholically portraits of men with the Western education and culture. And at the core he places allegory and symbol which pierce the nightmarish visions and frights of agony with the elusive abstract idea. Yes, the stories of Leonid Andreyev are like a mournful song of sadness and agony. But what beauty lies in the trembling of a feeble note that swims among the ocean of sounds, trying to reach the shores of hope. Sadness is the Janus face of Hope. And although, “his characters become the puppets (...) illustrating an idea”³, the very idea the ideological pawn masks itself with turns to be a wonderful ontological dressing. On this account, the reader has to bear in mind, the famous description of Henry T. Schnittkind of Russian literature in the Foreword to *Lazarus* (1906); i.e. “Russian literature is nothing if not thought-provoking”⁴. Other critics have even seen in Andreyev’s creative power the direct result of the thought-provoking quality of Russian literature. He is appraised as “child of civilization, steeped in its culture” and

¹ Michel Foucault, *Death and the Labyrinth*, London & New York, Continuum, 1963, 89.

² Leonid Andreyev, *The Little Angel*, New York, Alfred A. Knopf, 1916, 6.

³ *Ibidem*, 6.

⁴ Leonid Andreyev, *Lazarus*, Boston, The Stratford Company Publishers, 1918, VI.

his works transmit “ideas, thoughts, and feelings”¹. The ideoscape of Leonid Andreyev is richly set in a nurturing soil. The writer regards life and death as the summits and pitfalls of all Apollonian and Dionysian human experiences; whilst the creation which most requires understanding and reformation is Man. It is natural to understand why Andreyev’s “favourite characters are degenerates, psychopaths, abnormal eccentrics, or just creatures of fancy”². Only these characters denounce the failure of the Russian system in homogenizing all citizens under a single badge of culture. Andreyev’s characters are Foucault’s ‘unclassifiable’ which prove that “all disciplinary power has its margins”³.

Ideology has been defined by Eagleton as a bridge between what we say or believe and the structures of power, in others words “as a system of signs”⁴. Through the Rom character, Leonid Andreyev links the consciousness of the man who has been sentenced to death to the consciousness of society which assumes the hubris of deciding the fate of a human being. The life of man, no matter if he is a superior man or a petty thief, belongs to man only and no higher power is entitled to draw the boundaries between who should live or who should perish. God alone is the ultimate judge and His presence in the life of man is felt within the adamantine circle of fate which can never be broken.

The Seven Who Were Hanged mingles reality with allegory, symbols with grim truths, and most of all bears the stamp of a writer who loved people. Leonid Andreyev loved his reader with the selfish passion which only a creator can experience. The seven who were hanged were not only seven people, but also seven distinct parts of Leonid Andreyev. Like in the ball presented in the drama *The Black Maskers* (1908), the seven come before their creator wearing his face and his voice, and their creator smiles complacently, not rejecting his masked selves. He gathers his scattered being and marches to the battle of Man with the State. Tsiganok treads with fury and laughter, the noisiest of them all, and everyone reads in his eyes the ‘Anathema’. And this is the Rom, the ideological pawn who steps further and further, advancing menacingly on the chess board. Nobody fears the pawn, and this is their mistake. The Rom may fall under the capital punishment, but his spirit lives. The ideological pawn can never be defeated, and the State should always fear the voice that cries the sins of justice even from the grave. Isn’t this the irony of power? The inferior classes are always stronger than the ruling classes, because their power lies in number. The ruling classes are well aware of this, and to keep their spurious power, they reinforce the politics of the abuse. But the oppressed are like an ocean, gnawing with teeth of billows and foam the rocky heart of the State.

The discourse of power is the discourse of time. Leonid Andreyev’s personality was shaped by history as Archibald J. Wolfe (in the Preface to the *When The King Loses His Head And Other Stories*) accurately noticed that the writer had

¹ Leonid Andreyev, *Savva – The Life of Man. Two Plays*, New York, Mitchell Kennerly, 1914, VIII.

² *Ibidem*, VIII.

³ Michel Foucault, *Psychiatric Power*, Great Britain, Antony Rowe Ltd., 2006, 53.

⁴ Terry Eagleton, *Literary Theory – An Introduction*, Great Britain, Blackwell Publishers Ltd., 1996, 84.

experienced the tyranny of the Tsar Alexander III, the political storms stirred by the Japanese war, the social rebellions caused by sovereign despotism (which are vividly presented in *The Seven Who Were Hanged*), and the fall of the Romanovs¹. But his writings are the urchins of the soul and the grandiose imps of thought. His writings belong merely to himself, springing from the inner inclinations that urged Andreyev to write. Like the crippled soldier in *Red Laugh* (1904), who after the war starts writing, although his hand was shaking convulsively thus making any attempt of writing impossible. But he wrote in the passionate fever of a drunkard infatuated by the love of Art. And even after his death, the brother who was alive kept hearing him at night writing at his desk. Thus Leonid Andreyev understands art as coming from the soul, not following a trend or style, but simply directing the energies of the mind and the passions of the soul. I believe that only Leonid Andreyev can genuinely express his artistic creed, and on this account, I am stating his declaration.

Critics are a strange people. (...) They wonder why I write certain things in a peculiar style. The explanation is very simple: every work should be written in the style which it demands (...). 'The Seven Who Were Hanged' could be written only in realistic tones (...). I have written as I felt. I am not the slave of either symbolism or realism, but they are my servants – now the one, now the other, according to my theme.²

If the tone of *The Seven Who Were Hanged* is realistic it means Tsiganok is the real Russian Rom, the pattern of an individual from the peripheral who belongs to a restless race and feverish soul, and whom no society can yoke and bade him to till the soil of obedience and submission. Like a meteor, his past falls heavy into the dark abyss of the unknown. But his present is on sight, on public display. And out of this present, Tsiganok comes to light, hissing, laughing, and coiling itself around the neck of society. His crimes are the crimes a Rom is likely to be suspected of having committed, but his soul has always been free. A Russian Rom and Mikhail Golubets... These are the antipodes of Tsiganok's identity. But, Tsiganok belongs to no race, being in a Rom's nature to accommodate itself to any people or habitat. He is one of the seven who is to be hanged. This is his final and truthful identity, and to whomever dare to contradict, this Tsiganok would turn to retort:

Stop your fooling (...) – you will forgive me, but they will hang me. Go to – where you came from.³

This is the real spirit of the Russian Rom. Society may rise and cry against him, people may bully and hurl falsehoods in his face, and life like a puppeteer may handle the strings of his destiny, Tsiganok will accept all. It is his lot and it can't be

¹ Leonid Andreyev, *When The King Loses His Head and Other Stories*, New York, International Book Publishing Company, 1920, I-IV.

² Leonid Andreyev, *Plays – The Black Maskers. The Sabine Women*, New York, Charles Scribner's Sons, 1915, XXI-XXII.

³ Andreyev, *The Seven Who Were Hanged*, 70.

otherwise. Ideology is a discourse as old as time, and what it was it would always be. The ideological pawn will unceasingly move on the chess board, fighting with forces it can never fully understand. And the game will continue in aeternum, to quote Shakespeare, "so long as men can breathe or eyes can see,/so long lives this, and this gives life to thee" (*Sonnet XVIII*). Power will always corrupt and poison the soul, and punishment will manifest its form of terror, but above all people will always wander aghast between life and death. And the Russian Rom knows this. This is why Tsiganok stands in line with the rest of the six men, hanging in death as they greet a new historical dawn.

Primary Bibliography

Andreyev, Leonid. *The Seven Who Were Hanged*. Pdfbooks.co.za

Secondary Bibliography

Note. The following bibliography represents a series of works written by Leonid Andreyev that I've read in order to understand the soul of a Russian writer whom I have just recently come across with. His short stories and dramas are really fascinating and one feels like walking along the wild steppes of the human soul and mind. His works are a philosophical poem which one reads spellbound, and although Andreyev has often been compared with Edgar Allan Poe, I say no. There is no need of comparisons. They were both geniuses indeed, but each has his own distinctive creative spark. That is why there can only be a Leonid Andreyev whose distinctive trait is the dark passion with which he exposed in writing the truths of a man's life.

- Andreyev, Leonid, *A Dilemma – A Story of Mental Perplexity*, Philadelphia, Brown Brothers, 1916
Andreyev, Leonid, *Anathema*, New York, The Macmillan Company, 1910
Andreyev, Leonid. "He: An Unknown's Story" : <http://weirdfictionreview.com/2013/10/he-an-unknowns-story> 08.11.2016
Andreyev, Leonid, *His Excellency the Governor*, London, C.W. Daniel Ltd., Graham House, 1921
Andreyev, Leonid, *Lazarus*, Boston, The Stratford Company Publishers, 1918
Andreyev, Leonid, *Love of One's Neighbor*, New York, Albert and Charles Boni, 1914
Andreyev, Leonid, *Plays – The Black Maskers. The Sabine Women*, New York, Charles Scribner's Sons, 1915
Andreyev, Leonid, *Satan's Diary*, New York, Boni and Liveright Publishers, 1920
Andreyev, Leonid, *Savva – The Life of Man. Two Plays*, New York, Mitchell Kennerly, 1914
Andreyev, Leonid. "S.O.S" New York: Columbia University Libraries, 1918. Bibliographic Microfilm, 23.07.2016
Andreyev, Leonid, *The Confessions of a Little Man during Great Days*, New York, Alfred A. Knopf, 1917
Andreyev, Leonid, *The Crushed Flower and Other Stories*, New York, Harper & Brothers Publishers, 1916
Andreyev, Leonid, *The Dark*, Richmond, The Hogarth Press, 1992
Andreyev, Leonid, *The Little Angel*, New York, Alfred A. Knopf, 1916
Andreyev, Leonid, *The Red Laugh*, London, T. Fisher Unwin, 1905
Andreyev, Leonid, *The Sorrows of Belgium*, New York & London, The MacMillan Company, 1915
Andreyev, Leonid, *The Waltz of the Dogs*, New York, The MacMillan Company, 1922

Romanoslavica vol. LIII nr.1

Andreyev, Leonid, *To The Stars*, Boston, The Poet Lore Company Publishers, 1907
Andreyev, Leonid, *When The King Loses His Head and Other Stories*, New York, International Book Publishing Company, 1920
Seltzer, Thomas, ed., *Best Russian Short Stories*, New York, Boni & Liveright, 1917,

Critical Bibliography

Modern Russian Classics, Boston, The Four Seas Company Publishers, 1919
White, Frederick H., *Memoirs and Madness – Leonid Andreyev through the Prism of the Literary Portrait*, London, Mc. Gill-Queen's University Press, 2006

Theoretical Bibliography

Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford, Oxford University Press, 2008
Dobrogeanu-Gherea, and Ion Herdan, eds., *De la Apollo la Faust*, Bucureşti, Meridiane, 1978
Eagleton, Terry, *Literary Theory – An Introduction*, Great Britain, Blackwell Publishers Ltd., 1996
Eriksen, Thomas, *Small Places, Large Issue – An Introduction to social and Cultural Anthropology*, London, Pluto Press, 2001
Foucault, Michel, *Boala Mentală și Psihologia*, Timișoara, Amarcord, 2000
Foucault, Michel, *Death and the Labyrinth*, London & New York, Continuum, 1963
Foucault, Michel, *Discipline and Punish – The Birth of the Prison*, New York, Vintage Books, 1995
Foucault, Michel, *Psychiatric Power*, Great Britain, Antony Rowe Ltd., 2006
Gorky, Maxim, and Leonid Andreyev, *Hours Spent in Prison*, E-book format.
Gorky, Maxim, and Leonid Andreyev, *The Shield*, New York, Alfred A. Knopf, 1917
Lorenzo-Brenner, Janelle. "Leonid Andreyev. The Russian Edgar Allan Poe". In Janelle Lorenzo-Brenner Portofolio: janellelorenzo-brenner.weebly.com/leonid-andreyev-research-essay.html, 27.08.2016
Mahon, Michael, *Foucault's Nietzschean Genealogy – Truth, Power, and the Subject*, Albany, State University of New York Press, 1992
Popa, Ion, et al., *Marx – Engels – Lenin. Despre Existența Socială și Conștiința Socială*, Bucureşti, Editura Politică, 1980
Prominent Russians: Leonid Andreyev: russiapedia.rt.com/prominent-russians/literature/leonid-andreev, 09.11.2016
Puha Elena, and Vasile Cristian, eds., *Conștiința Iсторică*, Bucureşti, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989

NEBUNIA ȘI NEBUNUL ÎN LEGISLAȚIA RUSĂ DIN SECOLELE AL XII-LEA – AL XIX-LEA: O ABORDARE ISTORICO-CULTURALĂ

Gabriel-Andrei STAN

Unde-i lege, e și frică

Proverb rusesc

Sous l'acception religieuse, les manifestations de la folie témoignent de multiples interprétations. La folie peut être le résultat de l'intervention surnaturelle : soit de la grâce divine, soit de la possession démoniaque. En tant que péché, la folie est le résultat de la désobéissance de la morale chrétienne. Le XVIIIe siècle marque le début de la sécularisation de la folie dans la culture russe. La conscience critique de la folie, développée sous l'acception religieuse du terme, se poursuit même à l'époque des Lumières. La critique du discours moral sera complétée par une conscience pratique de la folie dans laquelle le comportement déviant est soumis à une interprétation utilitariste: la folie n'est pas seulement l'expression symbolique de l'inutilité sociale, mais la menace de tout ordre rationnel du monde. En conséquence, la ségrégation devient un impératif de la Raison. L'émergence et le développement du discours scientifique marque l'unification des divers aspects identitaires de la folie: elle est maintenant une maladie mentale.

Mots-clés : folie, identité, altérité, lois, documents juridiques

Titlul prezentului studiu poate să pară multora o „nebunie” din cauza pretențiilor pe care le ridică. Într-adevăr, pericolul unui posibil eșec este mare. Însă o metodologie riguroasă poate ușura parcursul analitic și, chiar dacă nu va garanta finalitatea scontată, va crea premisele unei direcții de investigație fructuoase în ceea ce privește subiectul abordat.

O cercetare a nebuniei trebuie să depășească o serie de obstacole pe care le impune însăși tema abordată. Principala problemă este una de natură terminologică: ce ar trebui să înțelegem astăzi prin nebunie, în contextul în care corectitudinea politică denunță folosirea acestui termen? Psihiatria nu mai acceptă o astfel de etichetă defăimătoare la adresa bolnavului psihic și nici la adresa întregului ansamblu de dereglați psihiice. Cu toate acestea, termenul beneficiază de o îndelungată istorie în cultura europeană, încă din Antichitatea greacă. Ocurența istorică a termenului face posibilă conturarea unui inventar de texte și contexte în care nebunia este enunțată. Cu toate acestea, simpla identificare a unei prezențe istorice a termenului

nu condiționează descifrarea uneia sau a mai multor semnificații ascunse a neburii. Totuși, dimensiunea istorică a cercetării permite scoaterea la lumină a instabilității semantice a neburii. Observăm, la prima vedere, că neburia este folosită în contexte distințe, uneori contradictorii, nu numai în diferite perioade istorice ale dezvoltării unei anumite culturi, ci chiar în interiorul sistemului de valori general acceptat în una și aceeași perioadă culturală.

Putem afirma, aşadar, că neburia nu este o idee cu o identitate stabilă, nici o constantă antropologică. Ea capătă semnificații doar în măsura în care este corelată și integrată într-o concepție filosofică asupra lumii, concepție ce o configuraază și îi stabilește funcționalitatea. Din perspectivă identitară, neburia este o *ruptură*, o dislocare semantică: ea este rezistentă la orice încercare de categorisire și includere într-o ordine rațională. Prin analogie, neburul este și el *hors du sens*¹. Ca marcă a diferenței, neburul se află în poziție de *obiect*, identitatea fiind atribuită din exterior, în urma unui proces de simplificare sau accentuare a unor trăsături specifice, identificabile în raport cu un discurs normativ. Cu alte cuvinte, el este inclus într-o grilă de interpretare generală acceptată, care îl plasează pe nebur într-o relație de opoziție cu un modelul ideal promovat de o anumită viziune asupra lumii, dominantă într-o anumită perioadă de timp.

În analiza ce urmează vom folosi delimitările conceptuale propuse de filosofii francezi Jean Baudrillard și Marc Guillaume, în lucrarea *Figuri ale alterității*. Neburul este, aşadar, un *Altul (Autre)* și reprezintă o figură a *alterității radicale*. Trei sunt caracteristicile acestuia: ea este inasimilabilă, incomprehensibilă și inimaginabilă. Prin urmare, investirea acestei figuri cu sens necesită un proces de redefinire a raportului dintre *Celălalt (Autru)* și *Altul (Autre)*: redefinirea îl reduce pe Altul (l'Autre) la Celălalt (Autru)², care doar astfel poate fi înțeles. Așadar, alteritatea radicală este anihilată prin crearea unor „fixiuni mixte”, care îi atribuie obiectului real „o anumită cantitate de imaginar, de ficțiune”³. Implicațiile acestei reduceri vorbesc mai degrabă despre un joc de putere concretizat în „gestiunea socială a Celuilalt într-un spațiu cultural care-l ia pe Celălalt drept altul”⁴.

În ipostaza Celuilalt, neburului i se oferă o identitate condiționată de normele acceptate ale colectivității. El devine astfel un *țap ispășitor*, pe care colectivitatea îl „înzestrează” cu toate fricile, angoasele și dorințele ei. Funcția neburului este, într-o oarecare măsură, una a igienizării culturale, iar segregarea acestuia devine necesară întrucât reprezintă o acțiune prin care societatea „se curăță” ea însăși de propriile-i „impurități”. Firește, această funcție a neburului nu este una conferită în mod conștient, ea îi este atribuită acestuia în secret, „la pachet” cu reducerea alterității sale radicale, care îl face să fie perceput drept Celălalt.

¹ Sylvia Huot, *Madness in Medieval French Literature: Identities Found and Lost*, Oxford University Press, 2003, p. 1.

² Jean Baudrillard, Marc Guillaume, Jean Baudrillard, Marc Guillaume, *Figuri ale alterității*, trad. Ciprian Mihali, Paralela 45, Pitești, 2002, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 35.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

O ultimă remarcă de natură metodologică se impune acestui demers critic. Alăturarea termenilor de „nebunie” și „lege” poate să stârnească unele confuzii și să pară, cel puțin la prima vedere, o formulare nefericită. În prezenta lucrare, legea este înțeleasă ca expresie a relației dihotomice dintre normă și anormalitate, atribuirea unei semnificații a nebuniei și a unei identități a nebunului în limitele colectivității fiind rezultatul acestei opoziții. Totodată, trebuie precizat faptul că documentele juridice studiate prezintă, ca oricare lege, un tablou idealizat al dinamicii socio-culturale dintr-o anumită perioadă istorică. Este, într-adevăr, inevitabil ca realitatea să nu contrazică imaginea convențională pe care legea o construiește. Însă studiul nostru se limitează la cercetarea istorico-culturală a semnificațiilor nebuniei, regăsibile în legislațiile din diferite epoci. O cercetare a modului în care este înțeleasă nebunia în folclorul rus poate fi o direcție fructuoasă de investigație, însă această sarcină îi revine etnologului.

1. Nebunia și nebunul în accepțiunea creștină

Majoritatea cercetătorilor preocupați de problema statutului juridic al nebuniei și al nebunului în cultura rusă împart istoria legislației ruse cu privire la nebunie în trei mari perioade¹:

1. Prima perioadă o reprezintă epoca îngrijirii nebunilor în mănăstiri și se întinde convențional din secolul al XI-lea și până în anul 1775.

2. A doua perioadă, cuprinsă între 1775, anul înființării Prikaz Obșcestvennogo Prizreniia² (Departamentul Asistenței Publice) și 1864, anul înființării zemstvelor³. În anul 1775, sub domnia Ecaterinei a II-a sunt înființate primele aziluri de nebuni în Rusia: unul în Novgorod și unul în Moscova. Această dată marchează momentul de început al procesului instituționalizării nebuniei, persoanele cu probleme psihice fiind tratate de acum înainte în spitale, nu în mănăstiri. Transferul nebuniei de sub autoritatea Bisericii sub cea a Statului este motivată de responsabilitatea celui din urmă față de societate. Scopul segregării nebunilor în instituții specializate constă în protecția populației de posibilele pericole care pot surveni din cauza comportamentului deviant al nebunilor.

3. A treia perioadă se întinde între 1864 și 1917 și reprezintă epoca medicinei zemstvelor. Este o perioadă a decentralizării și a dezvoltării autorității psihiatrie. Reforma administrativă inițiată în 1864 a avut un efect pozitiv asupra întregului sistem sanitar din țară prin faptul că se oferă accesul la tratament medical

¹ Cf. Lia Vilevna Iangulova, *Instituționalizăția psihiatrii v. Rossii: gheneologhiia praktik osvidetel'stvovaniia i ispătaniia „bezumiia” (koneț XVII – XIX vv.)*, teză de doctorat, Vîssiaia Škola Ekonomiki, Moscova, 2004, pp. 20-22.

² Organ administrativ gubernial, în jurisdicția căruia intrau școlile populare, așezămintele pentru orfani, casele de binefacere, spitalele, casele de muncă și de corecție și azilurile de nebuni.

³ Forme de autoguvernare locală, înființate după reforma administrativă din 1864. În consiliul zemstvelor erau aleși reprezentanți din toate clasele sociale, inclusiv țărani. Cu toate acestea, proporția nobililor era considerabil mai mare (74% din numărul total al membrilor).

și în mediul rural. Numărul bolnavilor va crește spectaculos, iar unitățile specializate vor fi depășite de situație. Pentru scopul lucrării noastre, această perioadă prezintă un interes minimal, deoarece la acest moment statutul juridic al nebunului este desăvârșit, iar nebunia este instituționalizată.

O lungă perioadă de timp, până ce procesul secularizării s-a finalizat, concepția filosofică despre lume a societății ruse era determinată de Biserică. Ea avea un rol activ în viața socială și gestionă relațiile familiale, chestiunile legate de moștenire, fapte ce contraveneau codului moral și credinței. Totodată, în jurisdicția Bisericii intrau, pe lângă persoanele care formau clerul, și diferitele categorii sociale marginalizate (simbolic denumiți în legislație drept „cei infirmi și mutilați”¹). În rândul acestora figurau cerșetorii, săracii, văduvele, bolnavii, inclusiv nebunii. Prima atestare a plasării acestor categorii sociale sub autoritatea Bisericii o regăsim în *Terkovnii ustav kniazia Vladimira* (Statutul Bisericii al cneazului Vladimir). Aceasta este primul cod de legi care stabilește statutul Bisericii și delimitizează chestiunile juridice care intră în autoritatea acesteia. El datează din secolul al XI-lea, cunoscând adăugiri ulterioare în secolul al XII-lea. În articolul 16 sunt enumerate persoanele care se află sub protecția Bisericii. În rândul acestora figurează și nebunii, fără să fie însă menționați în mod direct:

16. Iar aceștia sunt oamenii bisericii: starețul, preotul, diaconul, copiii lor, preoteasa și cei care se află în strană, stareța, călugărul, călugărița, femeia care coace prescurile, pelerinul, doctorul, păcătosul care a primit iertarea păcatelor, sclavul eliberat prin testamentul stăpânului său, prieagul, orbul, șchiopul. Mănăstirile, spitalele, hanurile, adăposturile pentru invalizi².

O altă dispoziție legală care atinge și problema nebuniei o găsim într-un alt cod de legi, *Terkovnii ustav kniazia Iaroslava* (Statutul Bisericii al cneazului Iaroslav), ce datează din secolul al XII-lea. Colecția de legi a cneazului Iaroslav reprezintă o variantă mult mai complexă a precedentei legislații, conținând articole care împart chestiunile juridice între cele două mari autorități: Statul și Biserica. De asemenea, sunt prezente și situațiile care se află în jurisdicția ambelor părți. De chestiunile familiale se ocupă, în continuare, doar Biserica. Interesant de remarcat este faptul că în articolele 11, respectiv 12 ale codului se interzice ruperea căsătoriei pe motivul bolii unuia dintre soți. În conformitate cu învățărurile creștine, soții trebuie să fie alături în momentele dificile, indiferent despre ce fel de boală este vorba, fie ea și psihică. Astfel, spre deosebire de perioada mult mai târzie în care căsătoria cu o persoană declarată nebună este interzisă, nebunia beneficiază sub autoritatea Bisericii de o toleranță mai mare față de modul în care aceasta va fi receptată după secularizare.

¹ V.I. Konstantinovski, *Russkoe zakonodatel'stvo ob umališionnih, ego istoriia i sravnenie s inostrannimi zakonodatel'stvami*, Tipografia M.M. Stasiulevici, Sankt-Petersburg, 1887, p. 15.

² Rossiiskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov v 9 t., red. O.I. Cistiakov, vol. 1, Ed. Iuridiceskaia literatura, Moscova, 1984, p. 149.

11. O boală grea a soției, chiar dacă va continua o perioadă îndelungată de timp și va duce la invaliditate, nu poate reprezenta motiv pentru divorț.
12. La fel nici soția nu are voie să-și părăsească soțul¹.

Deși primele coduri de legi conțin prevederi care afectează și categoria nebunilor, statutul juridic al acestora rămâne unul incert. În secolele următoare legislația rusă cunoaște o îndelungată stagnare. Aceasta se explică prin numeroasele războaie purtate cu popoarele învecinate. Unul dintre principalii factori care și-au pus amprenta în mod negativ asupra societății feudale ruse îl reprezintă asuprirea mongolo-tătară. Timp de două secole și jumătate luptele constante cu invadatorii au împiedicat dezvoltarea statului rus nu doar în plan politic și economic, ci și cultural și legislativ.

În secolul al XVI-lea, mai exact în timpul domniei țarului Ivan al IV-lea (cel Groaznic) începe perioada formării și consolidării statului rus centralizat. În anul 1551 are loc *Stoglavi sobor*, un sinod la care au participat țarul, clerul și reprezentanții Dumei boierilor. În urma sinodului, cele 100 de rezoluții adoptate (de unde și numele acestuia) au fost reunite în codul legislativ cunoscut sub numele de *Stoglav*. Rezoluțiile adoptate vizează atât chestiuni de ordin religios, cât și laic. În urma adunării a fost reglementată problema asistenței publice, care intra atât în atribuțiile Bisericii, cât și a Statului. Astfel, capitolul 73 prevede ținerea în evidență a leproșilor și bătrânilor și contruirea de adăposturi în fiecare oraș, respectând principiul separării pe sexe. Leproșii, bolnavii, bătrâni, precum și „cei care nu au unde să pună capul” trebuie strânși în adăposturi, unde li se acordă mâncare și îmbrăcăminte. Finanțarea așezămintelor se bazează exclusiv pe mila credincioșilor. Statul urmează să aloce funcționari de curte (*striapcie*), bărbăți și femei, care să îi îngrijească pe cei în nevoie. Asupra bunei purtări a funcționarilor vor veghea preoții sau alți funcționari sau oameni de încredere. Totodată, preoții trebuie să îi învețe „frica de Dumnezeu” și să-i pedepsească pentru ca aceștia să trăiască în pace și curătenie, iar pe patul de moarte să-i împărtășească și să-i pomenească în timpul slujbei².

Accepțiunea nebuniei în Rusia Veche nu are un caracter unitar, ci ambivalent. Attitudinea față de nebunie variază de la polul negativ la pozitiv, fapt ce se justifică prin însăși concepția creștină despre nebunie. Una dintre sursele nebuniei receptate negativ o reprezintă încălcarea normelor de conduită morală promovate de creștinism. Tot în *Stoglav*, una dintre problemele ridicate de țar soborului bisericesc vizează consumul excesiv de alcool al clerului și comportamentul imoral al preoților și călugărilor care sunt „mereu beți și stau fără frică și aiurează și scot din gură tot felul de lucruri necuvioioase”³. Răspunsul sinodului conține o pledoarie înverșunată împotriva beției, sursă a nebuniei și a tot felul de rele: „căci pe toți înrăindu-i, aceasta e sursa căderii sufletului și a fărădelegii

¹ *Ibidem*, p. 190.

² *Rossiiskoe zakonodatel'stvo...*, vol. 2, p. 351.

³ *Ibidem*, p. 273.

minții”¹. Pe cale de consecință, soborul a interzis consumul excesiv de alcool atât în rândul clerului, cât și a mirenilor.

O altă critică a beției o întâlnim în *Poucenie o tropariah i o p'ianstve* (Învățările despre tropare și beție) ale Cuviosului Teodosie de la Pecerska:

Îndrăcitul [nebunul] suferă nu din voia sa și va primi viața veșnică, iar bețivul suferă din voia sa și va suferi chinul veșnic. Căci la îndrăcit va veni preotul, va spune o rugăciune și va alunga demonul, iar la bețiv, măcar de s-ar aduna toți preoții din toată lumea și ar spune rugăciuni, tot nu ar alunga demonul beției pornită din propria-i voie².

În citatul redat mai sus regăsim un exemplu sugestiv al modului ambivalent în care nebunie este receptată în Rusia Veche. În general, era foarte răspândită ideea conform căreia nebunul este o persoană posedată de forța necurată a diavolului. Din această cauză, termenii adesea folosiți pentru a desemna nebunia sau o persoană nebună reprezentă derivate de la cuvântul *bes* (drac, demon): *beșenîi*, *beșenstvo*, *besnovatîi*, *besnovanie*³. „Tratamentul” acordat acestora nu era diferit de practicile din Europa Occidentală și consta în post, rugăciune, pelerinaje la moaștele făcătoare de minuni ale sfintilor sau exorcizări. În plus, nu doar oamenii de rând puteau cădea victimă nebuniei, ci și persoanele care făceau parte din cler. Astfel, termenul rusesc *unînie* (depresie, melancolie) reprezenta unul dintre păcatele capitale. Călugărul aflat sub *duhul melancoliei* (*duh unînia*) se afla în pericol, întrucât diavolul încerca să-i „lipsească sufletul de încredere în Dumnezeu”. Modalitățile de a combate această „boală a sufletului” constau în rugăciune, lectură sau o ocupație care să implice lucru cu mâinile; uneori persoana afectată era încurajată să „țipe căt îl țin plămânii” în timpul rugăciunii, „să se gândească la un lucru, divin sau uman”, să-și distra gață atenția de la gândurile rele. De asemenea, puteau vizita „o persoană calificată și cu experiență” pentru consiliere. Deseori bolnavul trebuia să rămână liniștit în chilia sa, iar ceilalți membri ai mănăstirii trebuia să vegheze asupra „sănătății spirituale” a acestuia⁴. În general, atitudinea față de astfel de nebuni erau una condescendentă, după cum se poate observa și din fragmentul citat din *Învățările despre tropare și beție* ale Cuviosului Teodosie de la Pecerska. Nebunia acestora era considerată o boală a sufletului, de care ei nu se fac vinovați.

Atitudinea pozitivă față de nebunie în Rusia Veche se observă și prin categoria culturală a nebunilor întru Hristos. Aceștia erau persoane despre care se credea că sunt binecuvântate de Dumnezeu și care beneficiau de un statut social aparte. Prin comportamentul lor deviant, *iurodivie* (termenul rusesc folosit în desemnarea nebunilor întru Hristos) manifestau o opoziție vădită față de restricțiile

¹ Ibidem, p. 327.

² Cuviosul Feodosi Pecerski, *Poucenie o tropariah i o p'ianstve*, URL: http://azbyka.ru/otechnik/Feodosij_Pecherskij/pouchenie-o-troparjakh-i-o-pjanstve/, [consultat la 11.09.2016].

³ Cf. Horace W. Dewey, *Some perceptions of mental disorder in pre-Petrine Russia* în „Medical History”, vol. 31, nr. 1, Cambridge University Press, 1987, p. 84.

⁴ Ibidem, pp. 85-86.

lumești, fie ele înțelese drept reguli de comportament socio-moral în comunitate sau relații de tip ierarhic față de clasele conducătoare. Purtarea lor „includea goliciunea sau semi-goliciunea, o lipsă deliberată de igienă, scuiparea în public, urinarea și defecarea, purtarea de lanțuri și vorbirea incoerentă sau incomprehensibilă”¹. Liberatea de care se bucurau le oferea acestora posibilitatea de a critica din punct de vedere moral atât acțiunile oamenilor de rând, cât și pe cele ale conducătorilor și clerului, adesea sub forma unor profetii de natură divină. Recunoașterea statutului special al acestora este certificată de canonizarea lor de către Biserica Ortodoxă Rusă încă din secolul al XIII-lea. De altfel, notorietatea de care personajul nebunului întru Hristos se bucura în cultura rusă veche este demonstrată și de faptul că însuși țarul Ivan al IV-lea (cunoscut drept Ivan cel Groaznic) scria sub pseudonimul „Parfeni, nebunul întru Hristos”².

Nu la fel de bine sunt primiți „nebunii din voia lor”. Atitudinea negativă față de această parte a nebunilor se justifică prin opoziția față de modelul ascetic de comportament: nebunia devine o problemă a moralei, fiind sinonimă cu *păcatul*. Așadar, beția îl duce pe om la nebunie, fapt de care se face singur vinovat și, pe cale de consecință, va ajunge la pierzanie. Un alt exemplu sugestiv al accepțiunii negative a nebuniei îl găsim în culegerea de maxime și cugetări *Pcela* (Albina), tradusă din greacă în limba rusă încă de la sfârșitul secolului al XII-lea și până în secolul al XVIII-lea. Sminteala este rezultatul concupiscenței, al cedării omului în fața poftelor lumești. Așadar, reprezentările nebuniei sunt organizate în jurul repertoriului comportamentului uman deviant: ea este apanajul beției („Anaharsis. Așa spuse: „Când te aflii la un ospăț, primul pahar îl bei în sănătate, al doilea în placere, iar ultimul în nebunie”³; „Sofocle. Aceasta, întrebat, zise: „O ramură trei mlădițe naște: prima – desfătările, a doua – beția, a treia – nebunia”⁴) sau al trufiei („Trufia te lipsește de o existență înțeleaptă”⁵).

Legislația cu privire la bolnavii mintal din perioada Rusiei Vechi și chiar până la începutul secolului al XVIII-lea este, după cum se observă, extrem de săracă. Acest lucru se datorează faptului că nebunii s-au aflat mai bine de șapte secole sub autoritatea Bisericii. Așadar, dispozițiile legale care îi afectează reprezintă, în mare parte, reglementări ale sistemului asistenței sociale pe care Statul o lasă în seama Bisericii, participarea acestuia fiind, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, una mai mult decât timidă. Cu toate acestea, spre deosebire de perioada de început a statului rus, de la mijlocul secolului al XVII-lea codurile de legi încep să prevadă, treptat, dispoziții de ordin penal, procesual și civil.

¹ Angela Britlinger, *Introduction: Approaching Russian Madness*, în Angela Britlinger, Ilya Vinitsky (ed.), *Madness and the Mad in Russian Culture*, University of Toronto Press, Toronto, 2007, p. 7.

² Harriet Murav, *Holly Foolishness: Dostoevsky's Novel and the Poetics of Cultural Critique*, Stanford University Press, Stanford, 1992, p. 19.

³ *Pamiatniki literaturî drevnei Rusi: XIII vek*, ed. de L.A. Dmitriev, D.S. Lihaciov, studiu introductiv de D.S. Lihaciov, Hudojestvennaia literatura, Moscova, 1981, p. 509.

⁴ *Idem*.

⁵ *Idem*.

În anul 1649, sub domnia țarului Mihail Alekseevici, se editează codul de legi intitulat *Soborneo ulojenie*, unul dintre cele mai importante acte legislative din istoria dreptului rus. El a fost în vigoare timp de două secole, până la modificarea de la mijlocul secolului al XIX-lea. La 22 ianuarie 1669 codul a fost completat cu art. 431, intitulat *Novoukaznîe stat'i o tatebnîh, razboinîh i ubiistvennîh delah* (Noile ucazuri cu privire la chestiunile de furt, tâlhărie și omor). La pct. 28 este prevăzut faptul că „surzii, mușii și nebunii și cei care sunt minori nu pot depune mărturie”¹. Importanța articolului de lege constă în faptul că pentru prima oară în istoria dreptului rus statutul nebunului este definit și din punctul de vedere al drepturilor sociale: nebunul ocupă același loc în societate ca minorul. Firește, prevederea legală în chestiune nu lămurește toate aspectele juridice referitoare la această categorie socială, însă presupune aceeași limitare a drepturilor la fel ca în cazul minorilor.

Insuficiența reglementărilor privitoare la persoanele cu probleme psihice care comit acțiuni periculoase pentru societate nu ne permite o analiză profundă a modului în care nebunia este definită din punct de vedere penal în secolul al XVII-lea. Putem însă presupune că persoana nebunului beneficiază de principiul irresponsabilității penale încă din acea perioadă². Nebunii considerați periculoși erau închiși în mănăstiri, ținuți în lanțuri și sub strictă supraveghere. Termenul pentru care ei erau închiși nu era stabilit din punct de vedere legal, variind în funcție de numeroși factori. Totuși, existau excepții privind pedepsirea bolnavilor. Cei mai periculoși erau ținuți în închisori dacă mănăstirile nu beneficiau de resursele necesare supravegherii lor³.

În accepțiunea religioasă, nebunia este supusă unei grile de interpretare a moralei creștine. Într-un proces de culpabilizare, nebunia devine sinonimă cu *păcatul*, iar nebunului îi este conferită identitatea în raport cu normele ideale de comportament dictate de morala creștină. Așadar, el este *păcătosul* prin excelенță: imaginea acestuia se află în contrast cu imaginea idealizată a bunului creștin.

¹ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii*, sobr. 1649-1825, vol. I, p. 782.

² Spre deosebire de insuficiența reglementare a statutului penal al nebunului din codul rusesc, în spațiul românesc primele coduri de legi de la jumătatea secolului al XVII-lea, atât din Moldova (*Carte românească de învățătură*, 1648), cât și din Țara Românească (*Îndreptarea legii*, 1652) conțin articole care certifică irresponsabilitatea penală a nebunului: „A cincea pricină pentru carea să îndeamnă giudețul a mai micșura certarea celui vinovat, iaste aceasta, cînd nu-i omul cu toată mintea, ce să dzice eșit din fire-i, nebun, de vreame ce învață și pravila: omul ce va fi dennafară de minte, macar ce greșală are face, nu să va certa” și „Când va fi neștine nebun și dennafară de minte și de-ș va ucide tată-său, sau pre fiu-său, acestuia să nu i să dea nice un feal de certare, pentru căce agiunge-i lui certare că iaste nebun și fără de mente” (*Carte românească de învățătură*, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961, pp. 166; 94; *Îndreptarea legii*, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961, pp. 337; 240). Pentru o analiză extinsă asupra statutului juridic al nebunului în cultura română, vezi Gabriel-Andrei Stan, *Nebunia și nebunul în documentele juridice românești din secolele al XVII-lea – al XIX-lea* în „Romanoslavica”, vol. LI, nr. 4, EUB, București, 2015.

³ Oksana Viktorovna Jdanova, *Osvobojenie ot nakazaniia v sviazi s bolezniu: ugolovno-provovîe i ugolovno-ispolnitel'nye aspektî*, teză de doctorat, Akademia upravleniya MVD Rossii, Moscova, 2008, p. 19.

2. Nebunia secularizată. Locul nebunului în proiectul iluminist

Secolul al XVIII-lea este marcat în istoria culturală a Rusiei de figura țarului Petru I, marele civilizator al țării aflate până atunci în stare de „barbarie”. Măsurile de reformare a statului au dus Rusia mai aproape de Europa luminată. Însă procesul de europeanizare, înțeles drept proces de civilizare, a fost unul impus, și nu expresia unei voințe populare. Așadar, opozițiile nu au întârziat să apară. Cu toate acestea, Rusia a intrat pe un drum fără întoarcere spre Europa civilizată. Procesul secularizării a început în Rusia în secolul al XVIII-lea și este indisolubil legat de figura țarului reformator. În *Reglament ili Ustav Glavnogo Magistrata* (Regulamentul sau Statutul Consiliului Municipal Central) din 16 ianuarie 1721 se ordonă Consiliului Municipal Central să controleze activitățile consiliilor municipale orășenești. În atribuțiile celor din urmă figura, printre altele, construirea de case de corecție pentru

oamenii care duc o existență inutilă și necumpănată, precum copiii care nu ascultă de părinți și de profesori, și care nu se dezic de modul rău de a trăi, și care nu vor fi înclinați spre nimic bun; la fel și cei care, majori fiind, vor cădea într-un trai inutil, vor risipi avere, vor prăda casele și vor face alte asemenea necuvioante, și de asemenea și sclavii nefolositori, pe care nimeni nu îi primește la muncă, încă și leneșii, cei sănătoși, cerșetorii, haimanalele, care nedorind să muncească, mănâncă o pâine degeaba¹.

Aceștia erau închiși și obligați la muncă forțată, termenul de detenție stabilindu-se în funcție de gravitatea faptelor fiecăruia. În aceleași condiții, ucazul prevede și înființarea de filaturi pentru femeile „necuvioioase și violente”. Pe lângă instituțiile penitenciare desemnate mai sus, legiuitorul prevede înființarea de spitale pentru „asistența orfanilor, schilozilor, bolnavilor și infirmilor, și pentru oamenii foarte bătrâni de ambele sexe”². Ucazul prevede că finanțarea acestor instituții se va face din fondurile zemstvelor și din actele de caritate. Având în vedere nivelul mare al cheltuielilor, articolul de lege dispune ca realizarea prevederilor să se facă treptat, „fără îngreunarea poporului”.

Tot în această perioadă, legislația rusă cu privire la persoanele bolnave psihic este completată cu o serie de dispoziții de drept procesual. Ucazul din 6 aprilie 1722 vorbește despre „examinarea proștilor în Senat”. Dacă în urma expertizei se constată că persoanele în cauză „nici pentru știință, nici pentru muncă nu au fost folositoare, și nici de acum înainte nu vor fi, atunci li se interzice acestora să se căsătorească”³. De asemenea, aceștia nu au dreptul de a se folosi de avere, urmând ca aceasta să fie dată în grija unui epitrop (rudă sau o persoană apropiată), care se va asigura de traiul bolnavului. În completarea articolului se emite la 6 decembrie 1723 ucazul care stabilește procedura examinării proștilor în Senat. Senatul trebuie să-i întrebe pe aceștia despre starea gospodăriei lor, iar dacă aceștia

¹ *Polnoe sobranie...*, sobr. 1649-1825, vol. VI, pp. 301-302.

² *Idem*.

³ *Ibidem*, sobr. 1649-1825, vol. VI, p. 643.

nu vor răspunde „precum un om înțeleapt”, atunci ei vor fi declarați „proști” și nu-și vor putea folosi averea. Însă dacă în rândul acestora se află persoane deja căsătorite și cu copii, atunci averea nu li se va lăsa¹. În fapt, cele două ucazuri nu au fost emise „din grija pentru protecția personalității și averii bolnavului mintal, ci din cauza sustragerii multor nobili de la serviciul militar”² pe motivul bolii psihice. Intenția legiuitorului de a completa numărul de soldați ai armatei și de a combate modalitatea preferată a nobililor de a scăpa de serviciul militar este confirmată de ucazul din 31 iulie 1722 care prevede înregimentarea „orbilor, și a celor foarte schilozi, și a slabănoșilor, și a prostilor [...]”, fără excepție³.

În anul 1723 se interzice oficial tratarea „smintișilor și a celor care se află în stare de uimire” în mănăstiri⁴. Din punct de vedere legislativ au fost create toate condițiile pentru transferul nebunilor (și a întregii categorii a marginalizațiilor) de sub autoritatea Bisericii în cea a Statului. Din punct de vedere ideologic, statul rus se raliază la exigențele Europei luminate, având grija să adune de pe stradă toată dezordinea și să eliminate elementele negative dăunătoare bunei dezvoltări a societății. Astfel se înfăptuia domnia Rațiunii și a ordinii. Amenințarea nebuniei, definită de Michel Foucault drept *nerațiune*, este rezolvată într-un mod specific perioadei clasice: ea nu este izgonită din societate, ci încălză chiar în mijlocul ei.

Reforme legislative introduse de Petru I au fost precedate de inovații importante în domeniul medicinei. Până atunci cu greu se poate vorbi despre existența medicinei în Rusia, practicile de vindecare ținând în principal de vrăjitorie și de prepararea de infuzii din plante. După călătoria sa în Olanda și Germania, Petru intră în contact cu medicina occidentală, care îi va stârni un real interes. În anul 1699, întors în Rusia, Petru organizează prelegeri de anatomie cu demonstrații pe cadavre⁵. Din ordinul țarului, boierii sunt și ei obligați să participe, spre uimirea și dezgustul lor. În perioada imediat următoare, prelegerile de anatomie devin o practică regulată la școala de medicină de pe lângă Spitalul General. Sunt înființate spitale, școli și instituții de învățământ cu profil; medici străini renumiți sunt invitați la curte, iar tineri ruși viitori medici sunt trimiși în străinătate la studii. Se reglementează oficial ca activitatea medicală să se facă în conformitate cu regulile occidentale. Toate aceste măsuri pun bazele instituționalizării medicinei în Rusia⁶. Pentru a servi drept exemplu, însuși țarul participă cu mare interes la prelegerile anatomiche, însă nu se mulțumește doar cu statutul de auditor, ci devine participant activ la procedurile de disecție. Pe lângă disecții, Petru se arată virtuos și în extractiile dentare sau în flebotomii, spre marea îngrijorare a celor de la curte, care se ferește să își arate diferite afecțiuni în prezența țarului, mereu dispus să conducă

¹ Ibidem, sobr. 1649-1825, vol. VII, p. 184.

² Viktorija Eduardovna Šunk, *Rossiiskoe zakonodatel'stvo XVIII-XX vekov o dușevnobol'nîh*, teză de doctorat, Nijegorodskaja Akademija, Nijni-Novgorod, 2007, p. 19.

³ *Polnoe sobranie...*, sobr. 1649-1825, vol. VI, p. 755.

⁴ Ibidem, sobr. 1649-1825, vol. VII, p. 110.

⁵ Cf. K.A. Bogdanov, *Vraci, pacienți, citatori: Patograficeskie tekṣtî russkoi kul'turî XVIII-XIX vekov*, OGI, Moscova, 2005, p. 37.

⁶ Ibidem, p. 39.

el însuși procedurile medicale¹. Curiozitatea medicală a lui Petru se extinde tot mai mult spre anomaliiile și ciudăteniile corpului uman. Un interes deosebit îl prezintă pentru el fenomenul nanismului și gigantismului, precum și a tot felul de malformații. Fascinația pentru teratologie se observă din faptul că în 1717 țarul cumpără colecția de fetuși cu malformații a botanistului și anatomicistului olandez Frederik Ruysch, pe care o va expune la Petersburg în clădirea Kunstkamerei, primul muzeu din Rusia.

Reformele instaurate de Petru au avut, fără doar și poate, meritul de a conduce țara pe drumul spre civilizare. Cu toate acestea, motivele acestor reforme, aşa cum au afirmat criticii în repetate rânduri,

trebuie căutate nu în sfera științei, ci în acel mod de conducere, pe care Petru îl construia în mod conștient; [...] pe parcursul întregii sale domnii – și cu cât mai târziu, cu atât mai tare – Petru se pune în poziția conducerii înzestrat cu funcții „demiurgice”, care reprezintă „cauza și începutul” lumii construite de el. Cu tot entuziasmul cunoașterii lui Petru, acțiunile sale vorbesc mai întâi despre un conduceri care duce o strategie ideologică cu un scop definit².

Deși la începutul secolului al XVIII-lea asistăm la avântul medicinei, problema nebuniei nu este încă circumscrisă acestui domeniu. Legea de înființare a azilor de nebuni, laolaltă cu cea de interzicere a tratării acestora în mănăstiri deschid procesul secularizării ideii nebuniei în cultura rusă. În practică însă se va dovedi că transferul responsabilității tratării nebunilor este unul mult mai complex, ce se va putea înfăptui de abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, întrucât în anul 1725 inițiativele legislative precedente vor fi anulate de un nou ucaz în care se dispune „trimiterea nebunilor la Sinod pentru repartitia în mănăstiri în vederea vindecării”³.

În anul 1762, sub domnia țarului Petru al III-lea, se discută din nou problema asistenței nebunilor. Senatul îi propune țarului ca, în cazul în care rudele vor refuza să aibă grija de bolnav, acesta să fie repartizat la o mănăstire. Însă rezoluția țarului este categorică și prevede interzicerea repartizării nebunilor în mănăstiri. În schimb, trebuie „să se construiască o casă specială, la fel cum se obișnuiește și în statele străine să se înființeze case de nebuni”⁴.

Odată cu venirea la tron a Ecaterinei a II-a, ucazul dat de Petru al III-lea este reconfirmat. Întrucât construirea azilor necesită o perioadă mai mare de timp, la 1 noiembrie 1762 Senatul dispune ca bolnavii mintal să fie ținuți tot în mănăstiri, până ce se vor construi azilurile. Astfel, sunt stabilite două mănăstiri care trebuie să se îngrijescă de nebuni: în Novgorod – mănăstirea Zelenetki, iar în Moscova – mănăstirea Andreevski. Pentru prima oară în istoria legislației ruse, categoria nebunilor este împărțită în funcție de criteriul clasei sociale din care aceștia provin. Ucazul menționat mai sus prevede ca îngrijirea bolnavilor în cele două mănăstiri să

¹ *Ibidem*, p. 52.

² *Ibidem*, pp. 51-52.

³ *Polnoe sobranie...*, sobr. 1649-1825, vol. VII, nr. 4718, p. 475.

⁴ În rusă casele de nebuni erau denumite *dolgauzî*, de la cuvântul german *Tollhaus*; *Polnoe sobranie...*, sobr. 1649-1825, vol. XV, nr. 11510, p. 932.

se facă din propriile venituri. Fără a-i indica în mod direct, legea îi are în vedere pe nobili, singurii capabili din punct de vedere financiar să suporte costurile de îngrijire¹.

Și în această perioadă Statul continuă să manifeste aceeași atitudine defensivă față de nebuni, la fel ca la începutul secolului. Măsurile luate pentru izolarea acestora se justifică prin apărarea societății de potențialul pericol pe care ei îl reprezintă. Un exemplu sugestiv îl observăm în legea din anul 1766 care stipulează obligativitatea locuitorilor din Sankt-Petersburg care au în domiciliu o persoană nebună, fie rudă sau angajată, de a înștiința Poliția Generală cu privire la acest lucru, precizând în declarație ce fel de om e acesta și dacă aiurează de mult timp. În caz contrar, cei care nu vor înștiința poliția despre nebunul din domiciliu, iar acest lucru se va afla, vor fi amendați, chiar dacă persoana bolnavă nu a comis nicio infracțiune. În cazul în care nebunul comite un delict, iar poliția nu este înștiințată, cei care răspund de el vor fi ei însăși îvinuți de fapta comisă de bolnav și amendați în consecință². Dacă în capitală nebunii se aflau sub controlul strict al statului, în restul țării încă mulți bolnavi nu beneficiau de asistență. Gubernatorul Siberiei informează Senatul că printre cei exilați se află și nebuni. Înainte ei erau trimiși spre îngrijire în mănăstiri, însă acestea se dovedesc a nu avea suficiente resurse, iar fondurile de la stat nu permit nici ele acordarea de ajutor nebunilor care nu au de pe ce să își ducă traiul. Așadar, Senatul decide în 1768 ca nebunii să fie primiți în mănăstirile în care nu sunt ocupate toate locurile de către călugări, urmând să fie întreținuți din bugetul rămas³.

În anul 1773 procurorul-general propune Senatului ca, până la finalizarea construirii azilurilor, să se stabilească în fiecare gubernie câte două mănăstiri – una pentru bărbați, alta pentru femei – unde să fie îngrijiți nebunii din fondurile statului. Senatul răspunde propunerii, desemnând, pentru moment, trei gubernii în care să se stabilească astfel de mănăstiri: Sankt-Petersburg, Moscova și Kazan⁴. La 7 noiembrie 1775 se emite ucazul de înființare a Prikaz Obșcestvennogo Prizrenia (Departamentul Asistenței Publice), în atribuțiile căruia se află și administrarea azilurilor de nebuni. În articolul de lege se recomandă ca supraveghetorii azilurilor să fie aleși din rândul soldaților aflați în rezervă, întrucât aceștia sunt oameni corecți și punctuali. De asemenea, ei trebuie să îi supravegheze cu mare atenție pe nebuni, să îi țină înciși, astfel încât să nu reprezinte niciun pericol și să vegheze la vindecarea lor. Nebunii fără avere sunt scuțiți de orice plată, iar cei care dispun de mijloace materiale trebuie să plătească o taxă anuală pentru întreținere, supraveghere și munca angajaților⁵. Aceasta este un moment deosebit de important în istoria legislației ruse, întrucât problema asistenței sociale și implicit a responsabilității față de nebuni este transferată din sfera de autoritate a Bisericii sub cea a Statului. Mai mult, faptul că instituțiile care formează corpul asistenței sociale (școlile populare, spitalele, azilurile de nebuni, casele de binefacere și închisorile) sunt administrate din fondurile publice demonstrează o prezență tot

¹ *Polnoe sobranie...*, sobr. 1649-1825, vol. XVI, nr. 11699, pp. 103-104.

² *Ibidem*, sobr. 1649-1825, vol. XVII, nr. 12754, p. 1017.

³ *Ibidem*, sobr. 1649-1825, vol. XVIII, nr. 13143, p. 696.

⁴ *Ibidem*, sobr. 1649-1825, vol. XIX, nr. 14061, p. 955.

⁵ *Polnoe sobranie...*, sobr. 1649-1825, vol. XX, nr. 14392, pct. 389, p. 274.

mai puternică a statului în viața socială. Astfel, s-a făcut un pas important în procesul instituționalizării nebuniei. Totuși, un drum lung rămâne de parcurs până la formarea conștiinței analitice a nebuniei, care să permită apariția discursului științifico-medical. Nebunia va rămâne, până la jumătatea secolului al XIX-lea, o problemă ce vizează siguranța populației. Deși nașterea azilului are loc la sfârșitul secolului al XVIII-lea, menirea sa va consta, pentru încă o perioadă însemnată de timp, în exercitarea unei funcții restrictiv-punitive. Segregarea nebunilor este o practică ce vorbește în primul rând despre represiune. Scopul izolării în vederea acordării unui tratament corespunzător va prevale de abia în momentul în care își va face apariția știința psihiatricie.

Statutul juridic al nebunului este completat în secolul al XIX-lea cu reglementări de ordin penal. Dacă în perioada anterioară categoria socială a țăranilor afectați de nebunie nu era legiferată, în anul 1801 țarul Alexandru I emite un ucaz prin care și țăranii nebuni se bucură de principiul irresponsabilității penale. În articolul de lege este dat exemplu cazul țăranului Vasili Pahomov care, nebun, își ucide unchiul, fapt pentru care este găsit vinovat și condamnat. Țarul consideră judecata neîntemeiată și dispune procedura în astfel de cazuri: învinuitul trebuie să fie examinat de Zemskaia Poliția (Poliția Zemstvei) și de Vracebnaia Uprava (Consiliul Medicilor), iar dacă se va dovedi că fapta a fost comisă în stare de nebunie, el trebuie trimis la azil, „căci pentru aceștia nu există nici judecată, nici lege”¹. La un an de la emiterea ucazului cu privire la țăranii afectați de nebunie se reglementează statutul penal al tuturor nebunilor care au comis infracțiuni. Astfel, cei deja condamnați, care se aflau în răspunderea instituției poliției secrete (Tainaia kanțelarii) trebuie mutați în azilurile pentru nebuni. De ei vor răspunde acum gubernatorii de stat, care trebuie să aibă grijă ca cei bolnavi și nevoiași să primească îngrijire, iar în fiecare lună trebuie să raporteze Senatului despre starea acestora².

În anul 1815 este definitiv reglementată și procedura expertizei psihiatrice. Nebunia este clasificată în două mari grupe: o nebunie înnăscută și una dobândită. Nebunii din naștere erau numiți *bezumnîe* și considerați inofensivi, iar cei ale căror afecțiuni psihice se dezvoltă la un moment dat în viață erau numiți *sumaschedsie* și considerați periculoși atât pentru ei însăși, dar și pentru societate. Prin urmare, cei din urmă necesită o supraveghere mult mai strictă. Nebunii din naștere trebuie trimiși pentru examinare în Senat, pe când cealaltă categorie de alienați vor fi examinați în orașele guberniale de către consiliul medicilor (*vracebnaia uprava*), în prezența funcționarilor importanți: gubernatorul, vice-gubernatorul, președintele consiliului civil, procurorul gubernial, mareșalul nobilimii. În cazul examinării negustorilor sau raznocinților, trebuie să mai participe, pe lângă cei enumerați mai sus, primarul și unul sau doi membri ai consiliului municipal³. Importanța acestei legi constă în faptul că sunt introduse, pentru prima dată în istoria legislație ruse, două forme distințe de examinare (*osvidetel'stovanie*) a bolnavilor mintal: un

¹ Ibidem, sobr. 1649-1825, vol. XVI, nr. 19846, pp. 617-618.

² Polnoe sobranie..., sobr. 1649-1825, vol. XVII, nr. 20137, pp. 37-38.

³ Ibidem, sobr. 1649-1825, vol. XXXIII, nr. 25876, pp. 195-197.

examen individual (*ocinoe osvidetel'stvoanie*), în prezența bolnavului, sub forma unui dialog (procedură efectuată în Senat; ea este urmarea ucazului dat de Petru I în 1722) și un examen în absență (*zaocinoe osvidetel'stvoanie*), care constă din analiza documentelor întocmite de consiliul medicilor despre persoane susceptibile de a fi nebune.

În 1827 sunt aduse completări legii cu privire la statutul juridic al nebunilor care comit infracțiuni de omor. Noile reglementări atenționează că nebunii trebuie trimiși la azil și „în niciun caz nu trebuie dați afară și reinstalați în societate”. După ce vor fi calmați, ei trebuie separați de ceilalți alienați, pentru ca preoții care vizitează stabilimentul să poată discuta cu aceștia pentru a-i povățui. Dacă se va dovedi că în decursul a cinci ani consecutiv bolnavul s-a vindecat și nu mai prezintă semne de nebunie, atunci poate fi repus în libertate, însă doar cu permisiunea Ministrului de Interne. Diminuarea perioadei de detenție este admisă doar dacă bolnavul poate fi încredințat unei persoane demne de încredere, care va avea grija de el și doar dacă există o convingere deplină că nu vor urma alte crize de nebunie. Își în acest caz înștiințarea și permisiunea Ministrului de Interne sunt obligatorii¹.

Anul 1835, sub domnia țarului Nicolae I, reprezintă un moment deosebit de important din punct de vedere legislativ, întrucât procedura examinării persoanelor susceptibile de a fi nebune este din nou schimbată. În urma reglementărilor din 1835, nebunii din naștere nu mai sunt examinați în Senat. Forma examinării individuale devine acum apanajul consiliului medicilor din orașele guberniale. Instituția cu drepturi depline în a hotărî starea psihică a unei persoane rămâne în continuare Senatul². În fapt, el îndeplinește o funcție pur administrativă, căci decizia luată se întemeiază pe documentele și rapoartele întocmite de consiliul medicilor în urma examinării bolnavului. Tot în acest an, reglementările „cu privire la cazurile de omor sau de atentat la propria viață sau a altora” dispun, pe lângă forma administrativă de examinare, o nouă procedură, „științifică”, de stabilire a autenticității nebuniei învinuitului: *ispitanie*. Această expertiză presupune internarea învinuitului pentru o perioadă de trei luni într-un azil de nebuni, timp în care medicii examinează comportamentul persoanei în cauză cu scopul de a clarifica dacă nebunia este una reală sau mimată³. Trebuie totuși menționat faptul că nici în acest moment nu se poate vorbi despre o expertiză psihiatrică în sens științifico-medical. În prima jumătate a secolului al XIX-lea psihiatria este o ramură mult prea Tânără a medicinei, iar psihiatrii sunt extrem de puțini. De aceea, în mare parte, expertiza era făcută de medici generaliști. Cu timpul, odată cu dezvoltarea discursului științific despre nebunie, practica expertizei medicale a nebunilor dobândește și ea un caracter științific autentic.

Statutul juridic din punct de vedere penal al nebunilor este stabilit definitiv în Codul penal adoptat în anul 1845 (*Ulojenie o nakazaniyah ugolovnih i*

¹ *Ibidem*, sobr. 1825-1881, vol. II, nr. 1597, pp. 1051-1052.

² Cf. Lia Vilevna Iangulova, *The Osvidetel 'stvoanie and Ispitanie of Insanity* în Angela Britlinger, Ilya Vinitsky (ed.), *Madness and the Mad in Russian Culture*, University of Toronto Press, Toronto, 2007, p. 51.

³ *Polnoe sobranie...*, sobr. 1825-1881, vol. X, nr. 7872, pp. 152-153.

ispravitel'nîh). De principiul irresponsabilității penale se bucură o gamă mult mai largă de persoane cu probleme psihice. Astfel, sunt reglementate trei forme de dereglați psihice: 1) cronice: nebunia (*sumashestvie* și *bezumie*); 2) periodice: „accese de frenezie și amnezie totală”; 3) alte forme de dereglați psihice: „cauzate de bâtrânețe, decrepitudine și lunatism, care afectează discernământul cuvenit”. Nebunii care comit delict de omor, tentativă de omor, atentat la propria viață sau incendieri sunt închiși pentru doi ani în azilurile pentru alienați. Dacă nu există un pericol pentru societate și dacă bolnavul poate fi încredințat pentru supraveghere unei persoane de încredere, termenul de detenție poate fi diminuat. Dacă însă se constată accesă de nebunie și bolnavul este un pericol pentru ceilalți, atunci termenul poate fi extins. În cazul agravării nebuniei, bolnavul poate fi închis pe viață¹.

De la înființarea primelor aziluri pentru alienați (1775) și până în anul 1800 existau pe teritoriul Rusiei deja 18 stabilimente. Numărul acestora crește considerabil în timp, ajungând în 1825 la 34, iar în 1845 fiind deja peste 50 de aziluri. La 1 ianuarie 1817 erau internați 589 de alienați². Cu toate acestea, numărul bolnavilor este în continuă creștere, asistența acestora devenind o reală problemă pentru Stat. Din acest motiv, în anul 1830 i se acordă doctorului Herzog permisiunea de a înființa un azil particular pentru alienați. Proiectul doctorului reprezintă o încercare importantă de modernizare a ospiciilor, pe modelul celor din străinătate. El cere o clădire spațioasă, cu parc și cu toate facilitățile interioare corespunzătoare sau alocarea unei sume pentru închirierea unui astfel de așezământ, câțiva invalizi și un sub-ofițer pentru paza exterioară. Dacă acest lucru nu va fi posibil, el propune angajarea unor soldați în retragere. Pe baza ajutorului primit de la Guvern și a taxei lunare în valoare de 50 de ruble pe care fiecare pacient trebuie să o plătească, doctorul consideră posibilă îngrijirea corespunzătoare a bolnavilor și chiar instalarea de mașini și instrumente medicale, precum căzi, diferite obiecte pentru exercițiul bolnavilor și mijloacele necesare pentru potolirea celor violenți. După modelul azilurilor din străinătate, bolnavii vor trebui să poarte propria lor îmbrăcăminte, însă vor primi lenjerie și supraveghere. Cei liniștiți și pe cale de însănătoșire vor locui doi sau trei în cameră și li se va aloca un singur supraveghetor, însă cei turbulenți vor fi găzduiți singuri în cameră și vor avea un supraveghetor personal. Dacă rudele sau tutorii bolnavului cer mai mult de un supraveghetor, atunci acest lucru va fi posibil, însă pe cheltuiala suplimentară a doritorilor. În plus, i se oferă bolnavului libertatea de a-și angaja singur supraveghetorul și de a-și desemna proprii oameni care să-l îngrijească, cu condiția ca aceștia să asculte în mod nemijlocit de doctorul aflat la conducerea azilului. Îngrijirea bolnavului se va face în conformitate cu propriul său mod de viață, beneficiind de aceeași hrană și activități cotidiene ca în reședința personală, în măsura în care starea de sănătate îi permite. În urma analizării celor prezentate,

¹ *Ulojenie o nakazaniyah ugolovnih i ispravitel'nîh*, art. 98, art. 101-103, Sankt-Petersburg, 1845, pp. 31-33.

² T.I. Iudin, *Ocerki otecestvennoi psihatrii*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo mediținskoi literaturî, Moscova, 1951, p. 54.

Ministrul de Interne aproba proiectul și dispune alocarea anuală a sumei de 4000 de ruble pentru chiria clădirii, însă refuză acordarea unităților necesare pentru protecția azilului, doctorul fiind nevoie să angajeze personal. Firește, proiectul de înființare a azilului privat pentru alienați este destinat în mod exclusiv „celor mai educate clase ale societății”, nobilii fiind singurii capabili să beneficieze de îngrijire într-o astfel de instituție¹.

Nu la fel de bine erau îngrijitori nebunii în azilurile publice din provincie. Starea acestora era precară și problemele de ordin administrativ erau aceleași. Spre exemplu, în registrul de gestiune a azilului pentru alienați din regiunea Poltava figurau următoarele instrumente: „1) o mașină de picurat, folosită pentru letargii, paralizii și [accese de] nebunie; 2) curele de piele tăbăcitară pentru imobilizarea nebunilor răi, cu inele și lacăte – în total 16 bucăți; 3) lanțuri de fier pentru legarea nebunilor – 11 bucăți”². În timp, registrul de cheltuieli al azilului este umplut cu noi achiziții de curele, dar și de cătușe de fier. De asemenea, în anul 1833 una dintre încăperi este căptușită cu „pături, pâslă și rogojini” pentru a servi izolării nebunilor turbulenți. Hrana bolnavilor era sărăcăcioasă, iar îmbrăcăminte și lenjeria aproape că nu erau schimbate deloc. Rata mortalității în 1828 depășea 28 de procente. În ciuda condițiilor mai mult decât nefavorabile, numărul celor internați creștea în mod constant de la an la an, fapt ce a determinat autoritățile să impună măsuri de restricționare a accesului nebunilor în azil: cei inofensivi erau trimiși acasă și, din 1828, se introduce o taxă de până la 10 ruble pentru internare. Cu toate acestea, bolnavii sunt tot mai mulți: dacă în 1803 azilul avea în evidență 5 bărbați și 2 femei, în 1859 erau internați 70 de bolnavi³.

Procesul instituționalizării psihiatrie în Rusia a fost strâns influențat de dezvoltarea discursului științific despre nebunie. În mod firesc, acesta poartă, în perioada de început, amprenta studiilor occidentale. Faptul că primul tratat de psihiatrie în limba rusă (1829) este traducerea din franceză a celebrului *Tratat medico-științific despre alienarea mintală* a lui Philippe Pinel reprezintă o dovadă grăitoare în acest sens⁴. Cu timpul, medicii ruși formați în străinătate editează într-o limbă simplă, înțeleasă de publicul neavizat, studii și manuale în care pun bazele noii științe medicale. Din anul 1840, în urma unei inspecții a tuturor azilurilor pentru alienați din țară, efectuată de directorul Departamentului Medicinei sunt luate măsuri de reformare a sistemului de asistență medicală. În 1844 comitetul special însărcinat cu inspecția azilurilor elaborează un proiect prin care vor fi deschise opt clinici regionale pentru bolnavii cu probleme psihice, iar în 1852 în spitalul din Sankt-Petersburg se deschide o secție de psihiatrie. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea psihiatria devine deja o ramură recunoscută a medicinei și începe să fie predată în universități. În anul 1857 este înființată catedra de psihiatrie la Universitatea din Sankt-Petersburg, eveniment ce pune bazele formării personalului calificat necesar în azilurile pentru alienați⁵.

¹ *Polnoe sobranie...*, sobr. 1825-1881, vol. V, nr. 3538, pp. 220-222.

² Iudin, *op.cit.*, p. 55.

³ *Ibidem*, pp. 55-56.

⁴ Iudin, *Ocerki otechestvennoi psihiatrii*, p. 41.

⁵ Cf. Iangulova, *Instituționalizarea psihiatrii...*, p. 27.

În urma reformei administrative din 1 ianuarie 1864 se introduce sistemul zemstvelor în 34 de gubernii. Însă procesul decentralizării se întâptuiește treptat, începând cu anul 1864 și până în 1875. Azilurile de nebuni vor ieși de sub autoritatea Departamentului Asistenței Publice și vor fi subordonate direct zemstvelor. Azilurile din Moscova și Petersburg vor rămâne până în 1885, respectiv 1887, subordonate Departamentului Asistenței Publice, ulterior fiind transferate administrației locale a celor două orașe¹. O consecință a transferului azilor în subordonarea zemstvelor a fost creșterea spectaculoasă a numărului de bolnavi, întrucât asistența medicală este deschisă acum și mediului rural. Unitățile specializate sunt depășite de situație, numărul cadrelor medicale și a locurilor disponibile fiind insuficient. Această suprasolicitare a efectivului medical, laolaltă cu insuficiența fondurilor alocate întreținerii unităților spitalicești a contribuit la o faimă negativă a azilului de alienați la sfârșitul secolului al XIX-lea. A fi trimis la un azil de nebuni aflat în subordinea zemstvei însemna, pentru mulți, „o condamnare la moarte”². La îmbunătățirea sistemului sanitar a contribuit introducerea tratamentului ambulatoriu, care le permitea medicilor să întreprindă măsurile profilactice necesare. În mediul rural, medicul zemstei avea o funcție dublă: el se ocupa nu doar de tratarea bolnavilor, ci și de educația sanitară minimală a populației.

3. Concluzii

Excursia prin istoria legislației ruse cu privire la nebunie ne dă posibilitatea să extragem următoarele concluzii. În perioada Rusiei Vechi, nebunia este o problemă ce intră în responsabilitatea Bisericii. În viziunea religioasă, manifestările nebuniei beneficiază de interpretări multiple, în funcție de sursa acestora. Ea poate fi rezultatul intervenției supranaturale: fie a harului divin (în cazul nebunilor întru Hristos), fie a posedării demonice. Ambele accepțiuni ale nebuniei îl tratează pe cel afectat cu o atitudine condescendentă, întrucât el nu se face vinovat de faptele comise. Pe de altă parte, viziunea religioasă denunță nebunia înțeleasă ca *păcat*, rezultat al nerespectării moralei creștine. Secolul al XVIII-lea marchează începutul secularizării ideii de nebunie în cultura rusă. Conștiința critică a nebuniei dezvoltată de accepțiunea religioasă a termenului este continuată și în perioada proiectului iluminist. Critica morală va fi suplimentată în discursul rațional al Iluminismului cu o *conștiință practică* a nebuniei, în care comportamentul deviant „beneficiază” de o interpretare utilitaristă: nebunia nu este doar expresia simbolică a inutilității sociale, ci amenințarea întregii ordini raționale a grupului. În consecință, segregarea acesteia devine un imperativ al Rațiunii. Apariția și dezvoltarea discursului științific marchează unificarea diferitelor aspecte identitare ale nebuniei: ea este acum *boala psihică*. Însă conștiința analitică a discursului medical nu exclude criteriile de judecată morală și practică, ceea ce a permis în continuare ca nebunia să fie un instrument deosebit de util în scopuri ideologice. Ea este un mod elegant și subtil de discreditare a disidenței.

¹ Iudin, *op.cit.*, p. 89.

² Cf. Langulova, *The Osvidetel 'stvovanie and...*, p. 47. O imagine veridică a azilului de nebuni din această perioadă o găsim în povestirea *Salonul nr. 6*, de A.P. Cehov.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie primară:

- Carte românească de învățătură*, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961
Îndreptarea legii, ed. critică condusă de acad. Andrei Rădulescu, Ed. Academiei RPR, București, 1961
Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, sobr. 1649-1825, vol. I-XXXIII
Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, sobr. 1825-1881, vol. I-X
Pamiatniki literaturî drevnei Rusi: XIII vek, ed. de L. A. Dmitriev, D. S. Lihaciov, studiu introductiv de D. S. Lihaciov, Hudohestvennaia literatura, Moscova, 1981
Rossiiskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov v 9 t., red. O.I. Cistiakov, vol. 1, Ed. Iuridiceskaia literatura, Moscova, 1984
Ulojenie o nakazaniyah ugolovnykh i ispravitel'nykh, Sankt-Petersburg, 1845

Bibliografie secundară:

- BOGDANOV, K.A., *Vraci, patienti, citateli: Patograficeskie teksty russkoi kul'turi XVIII-XIX vekov*, OGI, Moscova, 2005
BRITLINGER, Angela, VINITSKY, Ilya (ed.), *Madness and the Mad in Russian Culture*, University of Toronto Press, Toronto, 2007
DEWEY, Horace. W., *Some perceptions of mental disorder in pre-Petrine Russia* în „Medical History”, vol. 31, nr. 1, Cambridge University Press, 1987
IANGULOVA, Lia, Vilevna, *Instituționalizarea psihiatriei în Rusia: gheneologhiia praktik osvidetel'stvovaniia i ispătanii „bezumiia” (konec XVII – XIX vv.)*, teză de doctorat, Vîsšaia Škola Ekonomiki, Moscova, 2004
IUDIN, T.I., *Ocerki otecestvennoi psihiatrii*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo meditinskoi literaturî, Moscova, 1951
JDANOVA, Oksana Viktorovna, *Osvobojdenie ot nakazaniia v sviazi s bolezniu: ugolovno-prorovye i ugolovno-ispolnitel'nîe aspekti*, teză de doctorat, Akademiiia upravleniiia MVD Rossii, Moscova, 2008
KONSTANTINOVSKI, V.I., *Russkoe zakonodatel'stvo ob umališionnîh, ego istoriia i sravnenie cinostrannîmi zakonodatel'stvami*, Tipografia M.M. Stasiulevici, Sankt-Petersburg, 1887
MURAV, Harriet, *Holly Foolishness: Dostoevsky's Novel and the Poetics of Cultural Critique*, Stanford University Press, Stanford, 1992
PECERSKI, Feodosi, *Poucenie o tropariah i o p'ianstve*, URL: http://azbyka.ru/otechnik/Feodosij_Pecherskij/pouchenie-o-troparjakh-i-o-pjanstve/, [consultat la 11.09.2016]
STAN, Gabriel-Andrei, *Nebunia și nebunul în documentele juridice românești din secolele al XVII-lea – al XIX-lea* în „Romanoslavica”, vol. LI, nr. 4, EUB, București, 2015
ŞUNK, Viktoria Eduardovna, *Rossiiskoe zakonodatel'stvo XVIII-XX vekov o dușevnobol'nîh*, teză de doctorat, Nijegorodskaia Akademiiia, Nijni Novgorod, 2007

THE ISLAMISATION OF THE IMAGE OF JUDEOCONVERTS IN THE MEDIEVAL PAMPHLET ALBORAYQUE¹

Mihaela SUCIU

In the Middle Age, the Christianity fight with Islam and Judaism, that knows it's pick during The Crusades, but also through the polemical treaties and the public debates, entailed the construction of the imagery about the Other. But what happens when the Other is assigned with the imagery of a Stranger, more dangerous and more challenging even than the subject that is intended to be stigmatized? We shall analyse, in the following, the process of such a transfer of the imagery from the dangerous Muslim Stranger to the Judeoconvert, as it occurs in the Spanish medieval pamphlet, Alborayque. The legitimate question that rises is why, in his attempt to stigmatize the Judeoconverts, the author prefers to use the imagery of the Muslim and not the one of the Jew, although the defamed subjects are nothing but Jews converted to Christianity.

Key words: islamization, judeoconverts, al-burak, otherness, cultural transfer

În pamphletul medieval *Alborayque*, apărut după mijlocul secolului al XV-lea, în Spania, iudeo-convertiții, adică evreii convertiți la creștinism² sunt denumiți “alboraiici”, după numele animalului lui Mohamed, Al-Burak. Asistăm, în fapt, la procesul de islamizare a imaginii iudeo-convertitului. Este un transfer de imagine inedit, nu doar pentru că el aparține Evului Mediu, ci și pentru că el ne dă posibilitatea să vedem cum acest transfer se face dintr-o tradiție religioasă în alta. De ce ar alege cineva o asemenea etichetă, provenită din tradiția musulmană, pentru a eticheta pe cineva venit din tradiția iudaică? De ce ar folosi trimiterea la islam și nu

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Cercetări doctorale multidisciplinare competitive pe plan european (CDocMD)”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr.POSDRU/187/1.5/S/155559.

Cercetarea a fost realizată pe durata stagiu de mobilitate desfășurat în cadrul proiectului *Conversion Overlapping Religiosities, Polemics and Interaction: Early Modern Iberia and Beyond (CORPI)*, din cadrul Consejo Superior de Investigaciones Científicas, din Madrid, în perioada 1 noiembrie – 1 decembrie 2015. Pe toată durata stagiu, am beneficiat de îndrumarea, sfaturile și discuțiile documentate și pertinente ale doamnei Mercedes García-Arenal, cercetător principal în cadrul CORPI.

² În anul 1391, de-a lungul întregii Spaniei creștine, comunitățile de evrei sunt obligate, sub amenințarea cu moartea, să se convertească la creștinism.

trimiterea la iudaism? Pentru a da un răspuns coherent, e necesar să vedem cine sunt alboraii, ce înseamnă acest termen și în ce mod se produce transferul de imagine.

Orginea și reprezentările islamiche ale lui Al-Burak

Cine și ce este Al-Burak și, mai ales, care este legătura dintre acesta și evreii convertiți la creștinism? Potrivit tradiției musulmane, Al-Burak este animalul miraculos care l-a transportat pe Mahomed de la Mecca la Ierusalim. Această ființă deosebită, ne spune tradiția musulmană, i-a fost dăruită lui Mahomed de către Allah, prin arhanghelul Gabriel. Prima mențiune despre Al-Burak apare chiar în sura 17:1 din Coran, *Surat al-isra*, adică *Sura călătoriei de peste noapte*, numită și *Sura evreilor*, care relatează călătoria nocturnă denumită *isrâ'* și ascensiunea către tronul lui Dumnezeu (*mi'râj*):

Mărire Celui care l-a dus pe robul Său(2) în timpul unei nopți de la Moscheea Al-Haram la Moscheea Al-Aqsa, a cărei împrejmuire am binecuvântat-o, ca să-I arătăm din semnele Noastre. El este cu adevărat Cel care Aude Totul [și] Cel care Vede Totul [As-Sami, Al-Basir]¹

Pentru că relatarea din Coran este laconică, ea va fi ulterior dezvoltată în *hadith*-uri, adică texte care statuează tradiția musulmană, povești despre faptele și viața lui Mahomed, povești exemplare.

Există, evident, mai multe relatari despre călătoria fantastică a lui Mahomed, care pun în evidență personajul de care ne ocupăm în cercetarea noastră, Al-Burak. Acesta este o ființă ecvestră, care zboară, are aripi și strălucește. Cele două calități - de a zbura și de a străluci - și natura ecvestră provin din însăși semnificația numelui Burak. Originea numelui Burak a stârnit numeroase speculații etimologice, cele mai frecvente fiind termenul din persana medie², *bārag*, „armăsar” și din arabă, *baraka*, „a străluci, a zbura”. Cei mai mulți cercetători au optat pentru ultima explicație, în parte datorită faptului că numeroase tradiții amintesc despre strălucirea și viteza lui Burak.³

O dată cu variantele despre povestea călătoriei lui Al-Burak, apare în lumea musulmană, în ciuda a ceea ce s-ar putea crede astăzi, și iconografia despre aceasta, care, la rându-i, evoluează. Încă de prin secolele al IX-lea și al X-lea, Burak, al cărui nume nu apare întotdeauna, este portretizat ca un cal sau mai mic decât un cal și mai

¹ Traducerea sensurilor Coranului Cel Sfânt în limba română, București: Editura Islam, 2004, p. 371.

² Limbă utilizată din secolul al III-lea î.e.n până în secolul al IX-lea e.n (cf. The Editors of Encyclopædia Britannica. *Persian language*, www.britannica.com/topic/Persian-language#ref274772, accesat la data de 2 decembrie 2016).

³ Dwayne E. Carpenter, *From Al-Burak to Alborycos: The Art of Transformation on the Eve of the Expulsion*, în Yom Tov Assis, Yosef Kaplan, *Jews and Conversos at the Time of Expulsion*, Jerusalem: Zalman Shazar Center for Jewish History, 1999, p.26: “The origin of the name Burak has occasioned considerable etymological speculation, the major contenders being Middle Persian *bārag*, “steed”, and Arabic *baraka*, “to lighten, to flash”. Most scholars have opted for the latter explanation, in part because various traditions refer to Burak’s brightness and speed.”

mare decât un măgar, alb și având un corp alungit cu urechi lungi, cu aripi în gambe sau în coapse.¹ Treptat, Al-Burak capătă și trăsături umane, precum obrajii. În descrierea realizată de istoricul persan Khwanadmir, spre sfârșitul Evului Mediu, întâlnim un melanj: urechi de elefant, coamă de cal, gât și coadă de cămilă, piept de catăr și copite de bou.²

Una dintre reprezentările inedite ale animalului fantastic al lui Mahomed este realizată în anul 1314, în lucrarea lui Rashid al-Din, *Djami al Tawarikh (Compendiu istoric)* cu chip de femeie, lucru neobișnuit în tradiția islamică referitoare la acest subiect³. De asemenea, notează Dwayne, o altă bizarerie se regăsește în unele imagini în care Al-Burak are o coadă de păun, desfăcută, care țâșnește din coapse.⁴ Ceea ce atrage atenția în mod deosebit este tocmai acest elementizar utilizat, mai târziu, într-un pamflet polemic îndreptat împotriva iudeo-convertiților din Spania medievală, *Alborayque*. Aici, deși nu se menționează coada de păun, autorul ne spune că una dintre caracteristicile iudeo-convertiților este penajul multicolor, ceea ce ar demonstra natura lor duplicitară și înclinația către rău.

Penajul era de toate culorile. De toate culorile, căci tututor relelor pe care le comit le dau culori acești alboraici, ca atunci când vorbesc cu evrei spun „suntem evrei”, iar atunci când vorbesc cu creștinii spun „creștini suntem”.⁵

Având în vedere că, în perioada Evului Mediu, Spania a fost puternic arabizată, în virtutea faptului că era dominată politic și cultural (mai ales în prima parte) de puterea musulmană, scrierile și reprezentările specifice tradiției musulmane au ajuns și în Peninsula Iberică. Așadar, până în secolul al XIII-lea, și Al-Burak depășește barierele lingvistice și apare în scrierea laică a creștinilor spanioli, *Historia arábum*, de Rodrigo Ximénez⁶. La rândul său, regele Alfonso al X-lea *El Sabio* al Castiliei, care creează o școală de traducători la Toledo, îl însărcinează pe evreul Abraham să traducă din arabă povestea călătoriei la ceruri a lui Mahomed, *Kitab al-Miraj*, tradusă cu numele de *Libro de la Escala de Mahoma*. În jurul anului 1264, avocatul din Siena, Bonaventura, traduce scrierea din castiliană în latină și în franceză.⁷ Astăzi, nu se mai păstrează traducerea originală în castiliană.

Important de reținut este însă faptul că *Libro de la Escala de Mahoma* face parte din ciclul scrierilor escatologice ale lumii musulmane, scrieri care pătrund în Iberia încă din secolul al X-lea. Una dintre acestea, care pare să fi inspirat *La Escala*,

¹ *Idem*, p.26.

² *Idem*, p. 27.

³ *Idem*.

⁴ Carpenter, *From Al-Burak to Alboraycos*, p. 27.

⁵ Dwayne Carpenter, *Alboraycos*, Extremadura: Editora Regional, 2005, p. 93.: (...) el pelaje era de todas colores. A todas colores, a todas maldades que fazen dan colores estos alboraycos, ca cuando se fallan con los judíos, dizen «judíos somos» quando los cristianos, dizen «christianos somos».

⁶ Carpenter, *From Al-Burak to Alboraycos*, p. 27.

⁷ *Idem*.

este *Kitāb waf al Firdaws* (*Libro de la descripción del Paraíso*) a lui 'Abd al-Malik ibn Habīb¹.

Să vedem însă cum arată Al-Burak în varianta spaniolă, care ne interesează, din *Libro de la escala de Mahoma*, deoarece ea era cunoscută în Peninsulă la data apariției pamfletului polemic *Alborayque*. Pe scurt, arhaghelul Gabriel îl aduce pe Al-Burak la Mahomed, care ne povestește epopeea sa la persoana I:

După ce m-am înclinat în fața lui Gabriel², după cum ați auzit și eu v-am povestit, uitându-mă bine am văzut că arhanghelul ținea de căpăstru un animal, pe care îl adusese pentru mine și al cărui nume în arabă era Alborak, ceea ce în castelană vrea să însemne «rățoi sau gâșcan». Acesta este felul în care arăta animalul. Era mai mare ca un măgar, dar mai mic decât un cătăr; avea chip de om, coama îi era din perle, fruntea de smarald, coada de rubin și ochii săi erau mai strălucitori decât soarele; picioarele sale și copitele erau precum acelea ale cămilei; pe scurt, toată splendoarea sa era de o luminozitate absolută. Animalul era înșeuat cu un cadru foarte frumos, lucrat atât de bogat și admirabil cu perle și pietre prețioase, încât nu există cineva capabil să îl descrie; detaliile erau lucrate cu aur pur iar șaua din piele era demnă de slava lui Dumnezeu; căpăstrul era din rubine, topaz și smaralde. Am văzut că animalul era în totalitate înconjurat de îngeri care îl protejau.³

Apoi ni se descrie caracterul special și unicitatea pe care le posedă cele două ființe, care vor întreprinde călătoria spre cele șapte ceruri, respectiv Mahomed și Al-Burak:

Gabriel se îndreptă spre mine, spunându-mi: "Mahomed, urcă pe animalul acesta și călărește"; mai mult, când m-am apropiat de el ca să-l călăresc, se împotrivi. Îi spuse arhanghelul: Alborak, stai liniștit și acceptă că Mahomed să te călăreasă, căci, jur în numele Domnului, niciodată până acum niciun om atât de important nu te-a călărit și nici nu o să o mai facă în veacurile ce vor veni". Animalul îl întrebă: "Așadar, cine e acesta?" Gabriel îi răspunse, zicându-i: "Este Mahomed, mesagerul lui Dumnezeu și cel mai mare profet". Auzind aceste cuvinte, animalul se liniști de-o dată și apoi începu să meargă. Gabriel îmi ținu scăria și îmi spuse: "Du-te cu binecuvântarea Domnului, ca El să-ți fie sprijin și să te ghideze oriunde ai fi". Deindată ce termină de vorbit, Alborak începu să galopeze cu un pas atât de ușor și de lin că niciun om nu ar putea să povestească. Uitându-mă la pașii săi, îmi dădui seama că distanța dintre

¹ *El libro de escala de Mahoma*, Prólogo, Madrid: Siruela, 1996, p.12.

² Se referă la Arhanghelul Gabriel, care fusese trimis de Allah, cu o misiune pentru Mahomed.

³ *Libro de la escala de Mahoma*, Madrid: Siruela, 1996, p. 30: "Después de haberme inclinado ante Gabriel, como habeís escuchado y como yo os he referido, fijándome bien vi que el ángel tenía asida por las riendas una bestia, que había conducido para mi y cuyo nombre en árabe era Alborak, que en castellano quiere decir «macho de ánade o de ganso». Este era el aspecto que ofrecía la bestia: era mayor que un asno, pero menor que un mulo; tenía rostro de hombre, sus crines eran de perlas su testuz de esmeralda, su cola de rubí y sus ojos más brillantes que el sol; sus patas y pezuñas eran como las de un camello; en resumen, todo su resplandor era de una luminosidad clarísima. La bestia estaba ensillada con una montura muy hermosa, trabajada con perlas y piedras preciosas tan rica y admirablemente que no hay nadie que sea capaz de describirla; los aparejos estaban elaborados con auténtico oro purísimo y el cuero eran de rubíes, topacios y esmeraldas en su totalidad. Vi que la bestia estaba completamente rodeada por unos ángeles que la protegían."

unul și celălalt era atât de mare, pe căt poate omul să cuprindă cu privirea; mergea direct spre Templul din Ierusalim.”¹

Carpenter arată că atât în versiunea franceză, cât și în cea latină, Burak apare menționat ca rață, iar cercetătorul Enrico Cerulli susține că originea acestei posibile interpretări vine din termenul arabo-spaniol *buraka/burāka*, care înseamnă “rață”². De asemenea, spune Carpenter, în *Vida Mahoma*, o scriere creștină din 1225, ni se spune că Gabriel i-a adus profetului o rață imensă pe care să călătoarească spre primul cer.

Și dorim să povestim cele patru miracole relatate de același Mahomed, anume că, arhanghelul Gabriel a venit la el purtând o rață, care era mai mică decât un catâr și mai mare decât un măgar. Și a spus: “Vino, călărește această rață și Eu o să te duc într-o clipită în primul cer”.³

O altă mențiune în sursele creștine despre Al-Burak o regăsim chiar în *Primera crónica general de España*, a lui Alfonso al X-lea *El Sabio*⁴:

Și în cea de-a doua carte de istorie a lui Mahomed găsim că atunci când el voia să meargă undeva, călărea pe un animal căruia îi spun în arabă alborach, cu care de altfel mergea mult, pentru că pe asemenea animale obișnuiau să umble vechii profesori din alte timpuri; și cu un asemenea animal s-a dus Mahomed la Ierusalim ca să se roage. Despre acest animal spun maurii că are aripi și mai spun că nu e animal, ci spirit cu aparență de animal.”⁵

¹ *Idem*, pp. 30-31: “Gabriel se dirigió a mí, diciéndome: “Mahoma, monta sobre esta bestia y cabalga”; mas, cuando me acerqué a ella para cabalgar, se resistió a que montara. Le dijo el ángel: «Alborak, manténtete quieta y soporta el que Mahoma cabalgue encima de ti, pues juro por el nombre de Dios que jamás ningún hombre tan importante ha cabalgado sobre ti hasta ahora ni cabalgará sobre ti en siglos venideros.» Le preguntó la bestia: «¿Quién, pues, es éste?». Contestó Gabriel, diciendo: «Es Mahoma, mensajero de Dios y el más grande profeta». Al escuchar estas palabras, la bestia se quedó quieta al instante y luego se puso en marcha. Gabriel me sujetó el estribo y me dijo: «Vete con la bendición de Dios, que Él acuda en tu ayuda y te guíe dondequieras que vayas». Terminadas estas palabras, Alborak comenzó a galopar con un trote tan ligero y tan suave que ninguna boca humana sería capaz de expresarlo. Al observar sus pasos, me di cuenta de que eran tan largos que entre uno y otro había tanta distancia cuanta el hombre puede alcanzar con su mirada; caminaba derecho hacia el Templo de Jerusalén.

² Carpenter. *From Al-Burak to Alboraycos*, p. 29

³ *Idem*, pp. 28-29: “Et volumus narrare quartum [miraculum] quod dixit ipse Mahometus quod angelus Gabriel venit ad eum, deportans anatem, minorem mulo et asino maiorem; et dixit: “Veni et ascende super istum anatem et transferam te per momentum unum usque as celum primum”. // “And we desire to recount the forth miracle reported by this same Muhammad, namely, that the angel Gabriel came to him bearing a duck, which was smaller than a mule and larger than an ass. And he said: “Come, mount this duck, and I will carry you in an instant to the first heaven”.

⁴ *Idem*, p. 29.

⁵ *Idem*: “E en el Segundo libro de la estoria deste Mahomat fallamos que quando el queride yr a alguna part, que cabalgaua en un abestia que dizien en arauigo *alborach*, que andaua much ademas, por que en tales bestias como aquellas solien andar los prophetas antigos del tiempo; e en aquella bestia fue Mahomat a Iherusalem a fazer oracion. Desta bestia dizien los moros que tiene alas, et aun dizien que non es bestia mas spirit en semeiança de bestia.// “And we find in the second book of the story of the same Muhammad, that whenever he sought to travel anywhere, he rode on a beast called in Arabic

Mult mai interesant, la mijlocul secolului al XV-lea, în Peninsula Iberică, Al-Burak devine personajul central al unui pamphlet, denumit *Alborayque*. Dar aici numele, originea și atributele sale fizice sunt folosite pentru a eticheta o altă categorie socială și religioasă, îndezirabilă la acea dată, iudeo-convertiții. În pamphletul menționat, aşadar, iudeo-convertiții sau *conversos*, cum erau ei cunoscuți, pentru a-i deosebi de marea masă a vechilor creștini, capătă un nou nume, nemaiîntâlnit până acum și care nici nu va mai fi utilizat de aici înainte: *alboraycos*. Acest nume, spune autorul, le-a fost dat “pentru mari păcate”¹ și se găsește în Coran, acolo unde se află povestea mincinoasă a călătoriei spre cer a lui Mahomed:

Mahomed, conducătorul maurilor a mințit că Allah i-a trimis chemare în cer prin aranghelul Gabriel și, ca să ajungă acolo, i-a trimis un animal care aşa se numea Alborayque, ca să-l călărească. și animalul este mai mic decât un cal și mai mare decât un măgar.²

Iată cum și-i imaginează autorul anonim al pamphletului pe numiții iudeo-convertiții alboraici:

Și semnalamentele pe care spun maurii că le avea Alborayque, numite aici toate pentru semnificația lor, pe aceleași le au neofitii drept condiție.

Prima: că avea gură de lup.

A II- a: chip de cal

A III-a: ochi de om

A IV-a: urechile de ogar

A V-a: gâțul de ponei cu coamă

A VI-a: corpul de bou

A VII-a: coada de șarpe,

A VIII-a: în vârful cozii un cap de gruie

A IX-a: în capătul cozii un corp de fluture-păun.

A X-a: un braț de picior de om cu ciorap-pană elegant și un alt picior încălțat.

A XI-a: alt braț de picior de cal cu potcoavă

A XII-a: un picior de vultur cu labă cu unghii

A XIII-a: picior de leu fără unghii

A XIV-a: penajul îi este în toate culorile

A XV-a: mănâncă numai delicatessen

A XVI-a: nu este pe de-a-neregul mascul, nici pe de-a-neregul femelă

A XVII-a: jilțul este aşezat pe o platformă bogată

A XVIII-a: lemnul jilțului este de smochin

A XIX-a: scărițele sunt din multe metale

alborach, which journeyed far and wide, for the prophets of old commonly traveled on such beasts. And Muhammad road on that beast to Jerusalem to pray. The Moors claim that this beast has wings, and they even say that it is not really a beast, but rather a spirit in the guise of a beast.”

¹ Carpenter, *Alborayque*, p. 69: “por mayor vituperio”.

² *Idem*, p. 70: “Mahómad caudillo de los moros, fingió que Halá embió del cielo a lo llamar con el angel Gabriel, e que para yr allá le traxo un animal, que así se llamava: ‘Alborayque’, en que fuese cavallero. El cual animal es menor que cavallo e mayorr que mulo.”

A XX-a: frâna e de foc încins și garda spadei îngrijită și din oțel fin.¹

În pamphlet, toate aceste ciudate trăsături nu arată doar un hibrid din punct de vedere fizilogic, ci, mai important, unul de natură psihologică. Acești alboraci sunt, aşadar, parte a unei categorii care nu poate fi identificată drept umană. Ca orice hibrid, ei sunt valorizați negativ, un pericol nu doar pentru societatea în care apare pamphletul, ci pentruumanitate în general, căci ei sunt dușmani ai creștinătății.

De ce islamizarea imaginii iudeoconvertiților?

Întrebarea legitimă pe care o ridică pamphletul este de ce autorul preferă utilizarea unui nume provenit din tradiția musulmană pentru a eticheta o categorie a cărei origine o subliniază chiar autorul ca fiind evreiască? De ce preferă acest lucru, din moment ce figura evreului este deja stereotipată în Europa, de secole. Evreu este demoniac și demonizat în imaginarul colectiv creștin vest-european, iar acest fapt i-ar fi servit mult mai mult autorului decât complicatul termen de *alborayque*, care provine din arăbescul Al-Burak.

Explicația ar putea sta în însăși istoria Spaniei, diferită în multe privințe de aceea a restului Europei de Vest, dar cu câteva puncte comune acelei a Bizanțul. Ce pot avea în comun două spații geografice atât de îndepărtate? Prezența pe teritoriile lor a unui dușman de temut: musulmanul. Spania este cucerită de mauri, supuși ai noului Imperiu Arab ce cunoaște o extraordinară expansiune după moartea profetului Mahomed, mai precis în anul 711. Din acel moment, pentru populația creștină începe un război al rezistenței și al recuceririi teritoriilor. În ciuda unei

¹ *Idem*, pp. 70-71: "E las señales que dizen los moros que el Alborayque avia, nombradas todas aqui por sus significaciones, estas mesmas han los neofitos por condiciones.

La primera: que tenía boca de lobo.

La ii: rostro de caballo.

La iii: ojos de ombre.

La iv: orejas de perro lebrel.

La v: cuello de hacanea con crines.

La vi: cuerpo de buey.

La vii: cola de serpiente.

La viii: en cabo de la cola una cabeza de grulla.

La ix: en cabo de la cola un cuerpo de pavón.

La x: un braço de pierna de ombre con calça galante y el pie calçado.

La xi: otro braço de pierna de caballo con ferradura.

La xii: una pierna de águila con unas uñas.

La xiii: pierna de león sin uñas.

La xiv: el pelaje de todas colores.

La xv: come de todos manjares.

La xvi: no es del todo macho ni del todo fembra.

La xvii: la silla de un estrado rico.

La xviii: el fuste de la silla de palo de higuera.

La xix: los estribos de muchos metales.

La xx: el freno de fuego encendido, e las riendas de espada aciclada e de azero fino."

politici de relativă toleranță practicată de musulmani asupra popoarelor monoteiste, clericii mozarabi¹ sunt aceia care au introdus în Peninsula Iberică scările polemice la adresa lui Mahomed și a islamului, inspirate din cele bizantine. Nu este o întâmplare, deoarece Bizanțul cunoaște în mod direct pericolul pe care noua putere politico-religioasă o reprezintă în Orientul Mijlociu și în Europa răsăriteană.

Polemica împotriva islamului începe undeva între secolele al VII-lea și al VIII-lea, când Ioan Damaschinul² definește islamul drept deviere de la adevăr, iar pe Mahomed ca fals profet care și-a creat o sectă pentru propriul interes, cu ajutorul unui călugăr arian heterodox și cu ajutorul a doi alți evrei. Iată, evreul nu lipsește din povestea de bază! Este o „colaborare” pe care toți autorii polemici creștini, și nu numai autorii clerici, o subliniază.

În Peninsula Iberică, surse pentru cunoașterea tradiției islamică și utilizarea ei în polemică sunt mozarabii Eulogio de Córdoba, în *Apologético de los mártires* și Alvaro de Córdoba, în *Indiculus luminosos*, care preia din opera lui Eulogio. În Apologetica, Eulogio, înfierându-l pe Mahomed, islamul și scările sale, descrie un animal ce pare a fi Al-Burak:

În fine, acest fals profet a compus psalmi în onoarea animalelor iraționale, menționând, de exemplu, o mânză de culoare roșie.³

Ideile însă ajung, cum subliniam mai sus, pe filieră bizantină, până în Peninsulă, pare-se prin nordul creștin al Peninsulei. Este o adevărată „bibliotecă”: Ioan Damaschinul, *De herejes* Teodoro Abu Kurra *Opusculus*, Nicetas de Bizanț, *Expoziție și răspunsuri*, Eovoio, *Patimile celor 42 de martiri din Amorio*, Leon, *Epistola lui Umar*, Eutimio Zigabeno, *Panoplia dogmatic*, Nicetas Choniata *Moștenirea credinței ortodoxe*, Bartolomeu din Edesa, Eutimio Călugărul etc.

Dar care sunt ideile din aceste tratate bizantine, pe care creștinii spanioli le preiau în tratatele lor? Mahomed este un fals profet, Coranul este o scriitură fasă, Islamul este o religie falsă. Autorii iberici subliniază și componenta senzuală și sexual imorală pe care islamul o propovăduiește. Mahomed capătă, treptat, în tratatele creștine cea mai importantă și definitorie trăsătură: el este Antichristul. Tocmai această trăsătură a lui Mahomed este ceea ce leagă figura iudeo-creștilor din pamfletul *Alborayque* de eticheta de *alboraycos*, pe care o primesc de la autorul anonim.

Nu întâmplător, în ciuda faptului că evreii cunosc o ostracizare permanentă încă din momentul în care creștinismul devine religie oficială a Imperiului Roman și sunt stereotipați ca ucigași ai lui Dumnezeu și antichriști, autorul *Alborayque* preferă să nu utilizeze tradiția iudică, ci pe cea islamică. În momentul apariției pamfletului, Spania se afla într-o luptă crâncenă cu musulmanii, în războiul cunoscut sub numele

¹ Populația creștină care trăia în teritoriile musulmane ale Peninsulei Iberice.

² Javier Albarrán Iruela, *Veneración y polemica. Muhammad en la obra del Qādī 'Iyād*, Madrid: La Ergástula, 2015, p.113.

³ Eulogio de Córdoba. *Obras. Apologético de los mártires*, Madrid: Akal. 2005, p. 204: “En fin, este mismo falso profeta compuso salmos en honor de animales irracionales, hacienda mención, por ejemplo, de una ternera bermeja.”

de *Reconquista*. Dușmanul principal și cel mai de temut era în acea epocă musulmanul. Acesta era puternic și vizibil. Comunitățile evreiești erau aproape inexistente și lipsite de putere, pentru că fuseseră convertite cu forța la creștinism.

La rândul lor, iudeo-convertiții, numiți *conversos* sau *marranos*, devin o problemă majoră socială la finalul Evului Mediu, o amenințare economică și spirituală pentru vechii creștini. Inchiziția însăși este creată special pentru *conversos*, mai precis, pentru a preveni ereziile din sânul neofiților, care se aflau încă într-un contact periculos cu evreii și, implicit cu vechea lor identitate religioasă, iudaismul. La rândul ei, societatea îi respinge – o parte a celor care nu îi doresc sunt susținătorii ideii că puterea și controlul trebuie să aparțină autenticilor creștini, vechi și cu sânge pur de spaniol. Poporul, oamenii de rând, îndoctrinați cu educația urii față de evrei, secole la rând, îi vor respinge căci îi vor identifica doar ca evrei, nu ca parte din marea comunitate creștină, în ciuda botezului primit. Pamfletul *Alborayque* merge pe această confuzie voită a identității iudeo-convertiților: sunt evrei, chiar dacă botezați, și sunt impregnați de ambiguitatea dată de influența musulamană. Una dintre explicațiile pentru care acești *conversos* par a fi o amenințare pentru nobilimea decidentă este aceea că fiind educați¹, acced în toate structurile de putere și tind să domine economic societatea, datorită nou achiziționatului statut de creștini, care le permite această pătrundere.

De ce se numesc „alboraici”? Pentru că, asemenea animalului islamic, ei nu sunt „nici, nici” sau sunt „și, și”, un hibrid periculos ce transgresează categoria umanului, scapă rațiunii și puterii de control și există pentru a distrugă. Minunatul animal Al-Buraq devine o bestie înfricoșătoare, un Frankenstein al lumii medievale, o alteritate radicală. Acești monștri trebuie eliminați din societate, este concluzia pamfletului. Acești evrei care au devenit cu forța creștini, nu sunt nici evrei, nici creștini pe de-a-ntregul, ci sunt asemenea servilor dușmanului de moarte al creștinismului, Mahomed, servitorii Antihristului. Aceasta este ideea la care ne duce transferul voit de imagine dinspre figura demonică mahomedană spre figura convertiților, pe care autorul o folosește cu intenție. Este inedită utilizarea acestui termen din foarte multe puncte de vedere – apare pentru prima dată într-un text, pentru a-i nominaliza pe iudeo-convertiți. De asemenea, din perspectiva ficțiunii, al-Burak devine un personaj central în spațiul spaniol, corespondent cu personajul principal problematic social, iudeo-convertitul. El devine un arhetip, aşadar. O altă perspectivă interesantă este aceea a intertextualității, interculturalității, prin utilizarea structurilor, motivelor, temelor și chiar a personajelor dintr-un spațiu restrâns spre un spațiu al tuturor - de la islam la iudaism și creștinism.

Câteva concluzii se desprind în urma analizei utilizării etichetei de „alboraici” pentru a-i defini pe *conversos*:

1. În perioada în care inamicul credinței și al societății devine convertitul iudeu, el trebuie etichetat în modul cel mai dur, pentru a putea fi separat și

¹ În iudaism, educația băieților începea de la vîrstă de 3 ani, deoarece avea o componentă sacră: obligativitatea de a putea citi Torah, cuvântul Domnului. Cum acești convertiți se nasc evrei și cresc într-o familie de evrei, primesc educația obligatorie.

recunoscut. Ce poate fi mai rău decât să fii animalul care l-a slujit pe dușmanul cel mai urât de creștinii spanioli, simbolul credinței asupriorilor Spaniei, de opt secole, Mahomed, portretizat ca Antihrist? Cu alte cuvinte, acești iudeo-convertiți sunt precum animalul Al-Burak, înainte de orice, niște slujitori ai Antihristului.

2. De asemenea, pamfletul *Alborayque* nu uită să ne amintească mitul despre colaborarea fructuoasă dintre evrei și musulmani, atunci când, în 711, evreii au deschis porțile capitalei vizigote, Toledo, către invadatorii mauri, iar evreii în timpul dominației maure au ajuns sus în societate. De asemenea, pamfletul nu uită să sublinieze că, mai aproape de momentul redactării pamfletului, s-a întâmplat un eveniment devastator pentru creștinătate, fruct al acestei eterne colaborări dintre evrei și musulmani: căderea Constantinopolului! Iată fapte concrete care întăresc statutul de servitori ai Antihristului!

Bibliografie:

Carpenter, Dwayne. *Alborayque*, Extremadura, Editora Regional, 2005

Carpenter, E., Dwayne. *From Al-Burak to Alboraycos: The Art of Transformation on the Eve of the Expulsion*, în Yom Tov Assis, Yosef Kaplan, Jews and Conversos at the Time of Expulsion. Jerusalem: Zalman Shazar Center for Jewish History, 1999

Córdoba de, San Eulogio. *Obras completas. Apologético de los mártires*. Madrid: Akal, 2005

Iruela, Albarrán, Javier. *Veneración y polemica. Muhammad en la obra del Qādī 'Iyād*. Madrid: La Ergástula, 2015

Libro de la escala de Mahoma. Madrid: Siruela, 1996

Traducerea sensurilor Coranului cel sfânt în limba română, București, Editura Islam, 2004

Surse electronice:

The Editors of Encyclopædia Britannica. *Persian language*, în *Encyclopaedia Britannica*. www.britannica.com/topic/Persian-language#ref274772, accesat la data de 2 decembrie 2016

RECENZII

Anca-Maria Bercaru, *Antroponimele feminine la sârbi și români*, București, Editura Universității din București, 2014, 190 p.

În veacurile trecute, statutul femeilor era considerat ca fiind unul de inferioritate fizică și intelectuală în comparație cu cel al bărbaților, spațiul lor de acțiune limitându-se, ca urmare, la mediul familial pe care îl părăseau numai în anumite condiții (decesul sau lipsa îndelungată de la domiciliu a soțului, fapt care le punea în postură de a-i prelua atribuțiile). În special documentele anterioare anului 1600 fac dovada rolului secundar al femeii, prin consemnarea unui număr redus de participante la viața comunității. Pornind tocmai de la acest aspect, al frecvenței lor scăzute, ni se pare cu atât mai valoroasă excerparea din arhive a antroponimelor feminine, pentru că ele reflectă atât rolul femeilor în diferite epoci, dar constituie și o verigă importantă în ceea ce privește evoluția sistemului de denuminație personală.

Lucrarea de față se dovedește a fi meritorie prin faptul că dna Anca-Maria Bercaru întreprinde o cercetare nu doar asupra vechilor prenume feminine românești, ci și a celor sârbești, cunoașterea relațiilor istorice dintre slavi și români și a limbii sârbe permítându-i autoarei o analiză comparativă amplă, în care au fost evidențiate trăsături caracteristice fiecărui inventar antroponomic în parte, dar și punctele lor convergente. Pe această linie este structurată, de fapt, cartea, care pornește de la idei teoretice general-valabile, se ramifică apoi pe probleme specifice fiecărei zone investigate, pentru ca, în final, să se intersecteze din nou.

În mod firesc, pentru a ne familiariza cu subiectul în discuție (cu antroponomia celor două popoare, în general), în primul capitol – *Repere în cercetarea antroponomică românească și sârbească cu privire specială la numele feminine* (pp. 9-22) – sunt punctate o serie de „momente” însemnante din bibliografia acestuia. Au fost reținute, pentru partea românească, nume precum Ștefan Pașca, N.A. Constantinescu, Alexandru Graur, Christian Ionescu, Radu Flora, Dorin Gămănescu, B.P. Hasdeu, I. Bogdan, Nicolae Drăganu, G. Mihăilă, Silviu Dragomir, Iorgu Iordan, Domnița Tomescu, Aurelia Stan, Aspazia Reguș și Corneliu Reguș etc., iar pentru cea sârbească Vuk St. Karadžić, Franz Miklosich, Tomo Maretić, Stojan Novaković, Tihomir Ostojić, Tatormir Vukanović, Petar Skok, Milica Lađevic, Velimir Mihajlović etc. Deosebit de importante sunt, pentru ambele regiuni, întocmirea colecțiilor de documente vechi și apariția unor publicații de specialitate.

Cel de-al doilea capitol – *Principii, metode și terminologie în antroponomia românească și sârbească* (pp. 23-32) – tratează câteva aspecte ce țin de analiza metodologică a numelor (feminine): originea lor semantică (raportul nume propriu / nume comun și funcționalitatea acestui raport în cele două arii de cercetare), stabilirea subiectului denominator (care ne furnizează și originea antroponimului), terminologia și structura numelor în discuție (analizate separat, în funcție de alcătuirea internă a antroponimelor existente în fiecare limbă).

Odată cu cea de-a treia secțiune a cărții, cercetarea se desfășoară în mod similar, dar separat, fapt cerut de elementele caracteristice fiecărui inventar antroponomic și modului lor de realizare. Astfel, *Originea numelor feminine sârbești* (pp. 33-74) este analizată din triplă perspectivă: nume tradiționale (subclasificate, la rându-le, în 1. bitematice și hipocoristice simple ale acestora și 2. laice: nume care indică originea personală, provenite de la denumiri de plante și arbori, animale, titluri administrative, trăsături fizice și de caracter, relații familiale, aștri, lumea creștină etc.), nume biblice și calendaristice (apărute sub influența creștinismului), nume moderne (unele reactualizate, altele intrate în onomastica sârbească pe cale cultă din alte limbi ori inspirate din mitologie, literatură, personalități diverse).

Originea numelor feminine românești (pp. 75-109) a fost divizată, de asemenea, între nume: tradiționale/laice (care pot indica originea unei persoane, denumiri ale unor plante, animale, relații de familie, trăsături fizice și psihice, credințe populare etc.), de origine slavă laică (bitematice, hipocoristice simple și derivate, derivate, provenite din apelative), biblice și calendaristice (sub influența Bisericii Ortodoxe de factură greco-slavă) ori moderne. Dacă ne oprim asupra acestui ultim grup de nume, moderne, vom constata că există diferențe între inventarul sârbesc, care „nu a suferit

influențe majore din limbile apusene în perioada modernă, aspectul inventarului de nume fiind în continuare marcat de elementul tradițional și calendaristic" (p. 74) și cel românesc. În ceea ce ne privește, anii '90 au reprezentat începutul deschiderii către Occident, fapt care a produs schimbări în lanț în întreaga societate, iar antroponimia nu putea rămâne în afara schimbărilor, mai ales că, dintr-o dată, plaja inspirațională s-a largit considerabil, iar genitorii au primit dreptul (dar și responsabilitatea) de a opta pentru numele dorite. Mai ales în prima decadă a perioadei postdecembriste ei și-au manifestat, cu patimă, am putea spune, această libertate, alegând în special nume de botez care transcend tradiționalul, dorindu-și parcă să se desprindă de tot ceea ce au însemnat anii de dinainte de 1989 și să se integreze rapid, cel puțin prin prenume, în granițele Europei de Vest.

Prezentarea antroponimelor feminine din aceste două capitole se face în ordine alfabetică, articolele incluzând sursa atestării, variantele moționale sau grafice (dacă există), etimologia.

În următoarele două, atenția se mută pe analiza structurală a numelor. Remarcăm faptul că afixarea joacă un rol important pentru îmbogățirea și diversificarea ambelor sisteme antroponimice. Pentru început, autoarea identifică în spațiul sârbesc – *Derivarea numelor feminine în sârbă* (pp. 111-133) – un număr de 70 de formanți simpli și compuși (unii dintre aceștia foarte productivi): -a, -ač-a, -ad-a, -ahn-a, -ak-a, -al-a, -an-a, -ar-a, -aš-a, -ašk-a, -av-a, -b-a, -c-a, -č-a/č-e, -ć-a, -d-a, -d-a, -el-a, -en-a, -enk-a, -š-a, -ešk-a, -etin-a, -ev-a, -f-a, -g-a, -ic-a, -ičic-a, -ičk-a, -ić-a, -ih-n-a, -ij-a, -ijan-a, -ik-a, -il-a, -in-a, -ink-a, -inj-a, -iš-a, -j-a, -k-a, -l-a, -lj-a, -m-a, -n-a, -nj-a, -oj-a, -ojk-a, -ojl-a, -ok-a, -ol-a, -oš-a, -ot-a, -ovk-a, -s-a, -š-a, -t-a, -uj-a, -uk-a, -ul-a, -ulj-a, -un-a, -ur-a, -uš-a, -ušin-a, -ut-a, -ž-a. Rolul acestor sufixe în arealul slav este – în concepția lui Fr. Miklosich – acela de a crea nume noi „egale ca semnificație” (p. 111), încărcătura semantică a numelor nou formate fiind dată de tema pe care o au la bază.

Numărul sufixelor românești identificate în materialul documentar este de 43. Acestea sunt prezentate în *Derivarea numelor feminine în română* (pp. 135-156): -a, -ac-a, -ai-a (-ai-e), -al-a, -an-a, -ašc-a, -at-a, -c-a/-c-ă, -ea, -eanc-a, -eas-a/-eas-ă, -easc-a, -el-a, -et-a, -ic-a/-ic-ă, -icel-a, -icica, -in-a/-in-ă, -iš-a, -išc-a, -išoar-a, -it-a, -iț-a, -l-a, -n-a/-n-ă, -oai-e/-oan-e, -oaica, -oara/-oară, -oasa, -ol-e /-ol-ea, -olină, -onca, -oş-a/-oş-e, -oviț-a/-eviț-a, -ş-a, -t-a, -uc-a, -ul-a/-ul-ă, -un-a, -uş-a, -uşc-a, -ut-a, -uţ-a/-uţ-ă.

Ultimul capitol, al VII-lea – *Aspecte ale raporturilor antroponimice sârbo-române* (pp. 157-162) – ne propune o investigație în dublu sens: dinspre antroponimia sârbească înspre cea românească și invers. Dată fiind influența de căteva secole a limbii slave asupra limbii române, este de la sine înțeleasă că prima s-a impus într-o măsură mult mai mare. Însă stabilirea cu precizie a originii sârbești a numelor, feminine în cazul de față, poate pune probleme, căci, după cum menționează și dna Anca-Maria Bercaru, principiul etimologiei directe impune explicarea antroponimelor (apelativelor, în general) prin limba română și abia mai apoi mutarea atenției către lexicul popoarelor cu care ne-am aflat, de-a lungul timpului, în contact. De asemenea, identitatea formală între inventarele onomastice sârbesc și bulgăresc poate îngreuna investigațiile. În aceste condiții, scopul autoarei este de a identifica acele „coincidențe” antroponimice formal-structurale din care să rezulte posibilitatea originii sârbești a unor antroponime (p. 158). S-a oprit, astfel, la prezentarea numelor formate cu sufixul *-ița*, care, grație funcției și răspândirii sale, poate fi considerat mai mult o influență sârbească decât una bulgărească.

Dimensiunea împrumuturilor din română în antroponimia sârbească este cu mult mai redusă. Aceasta constă, în general, în utilizarea în structura numelor masculine a formantului *-ul*, întâlnit și în două nume feminine – *Dančula* și *Radula* – și în existența unor forme sârbești cu fonetism românesc.

La final, comparând informațiile din capitolele anterioare, autoarea alcătuiește un *Inventar de nume feminine comune antroponimiei sârbești și românești* (pp. 163-166), distribuit pe criterii asemănătoare celor din cuprinsul lucrării: nume calendaristice, nume bitematice de origine slavă, nume de origine slavă laică – derivate, hipocoristice simple și derivate.

Lucrarea se încheie cu o sinteză (*Concluzii*, pp. 173-182) a celor expuse pe parcursul studiului, *Bibliografie* (pp. 173-182) și *Abrevieri bibliografice* (pp. 183-185).

Complexitatea subiectului ales spre investigație, seriozitatea și minuțiositatea cu care autoarea îl abordează îi asigură cărții dnei Anca-Maria Bercaru un loc în rândul bibliografiei de onomastică.

Iustina Burci

Romanoslavica vol. LIII nr.1

Marina Ilie, Iosif Brodsky. Avataruri ale eului, cuvânt înainte de Mihaela Moraru, Editura Universității din București, București, 2014, 363 p., ISBN 978-606-16-0485-2

Publicarea celor mai bune teze de doctorat, printre care se înscrie și cea de față, este un demers lăudabil al Departamentului de Filologie Rusă și Slavă inițiat de prof. dr. Antoaneta Olteanu de valorificare a unor contribuții substanțiale în domeniul literar și cultural și un îndemn pentru tinerii specialiști de a se dedica cercetării științifice de înalt nivel.

Volumul, *Iosif Brodsky. Avataruri ale eului*, semnat de Marina Ilie, cu un vădit caracter interdisciplinar prin abordarea și asocierea mai multor perspective de cercetare: istorico-literară, conceptuală, psihanalitică, psihobiografică, critico-literară, filosofică, religioasă și psihologică, abordează o temă de un real interes științific și de o mare actualitate, cea de hermeneutică literară a subiectului, de investigație asupra noțiunii de preocupare de sine, respectiv de determinare a trăsăturilor definitorii ale discursului poetic brodskian, a multiplelor ipostaze pe care le ia spiritul creator în poezie, înscriindu-se în preocupările actuale de cercetare științifică.

Intenția autoarei de a reevalua creația lirică brodskiană dintr-o perspectivă nouă, de a revizui condiția eului poetic al unei personalități de prim rang a culturii ruse, laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1987), cu menirea de a-l prezenta publicului românesc, văduvit, pe nedrept de creația acestui controversat „ultim spirit inovator autentic”, dată fiind tălmăcirea în română a unei singure placete de poezie, este una nu doar lăudabilă ci și extrem de utilă.

Volumul este structurat în trei capitulo ample și extrem de interesante, cu un număr semnificativ de subcapitole riguros ordonate: *Autorul, textul liric și eul, Iosif Brodski – drumul către sine, Avataruri ale eului*, urmat de o Anexă cu tălmăciri poetice proprii din lirica brodskiană. Lucrarea este precedată de un Cuvânt înainte (*Un fel de prefață*) semnat de Mihaela Moraru, cea care a și coordonat teza de doctorat, inoculând autoarei introspecția „naturii duale a eului brodskian care se lasă prinț când într-o mișcare centripetă, când într-una centrifugă, spulberând orice șansă de a-și regăsi centrul și implicit sinele originar”. Autoarea folosește un volum complex de informație care este procesată cu minuțiozitate, consultând și prelucrând cu obiectivitate și spirit critic o bogată și sugestivă literatură bibliografică de specialitate autohtonă și străină. Informațiile folosite sunt de actualitate, se referă la problematica analizată în lucrare, au certificarea reprezentativității și valoarea utilității teoretice și practice. Lucrarea are un pronunțat grad de originalitate prin metodele moderne de analiză și concluziile pertinente, bine argumentate științific. Stilul este elevat, are o remarcabilă ținută științifică, fiind evidentă acuratețea cu care este folosită terminologia, ideile sunt clar exprimate și minuțios argumentate.

Înscriindu-se și în categoria materialelor didactice auxiliare indispensabile studenților în vederea cultivării interesului acestora pentru valorile estetice ale culturii și civilizației ruse, această lucrare, se adresează unui public mult mai larg, studenți, masteranzi, doctoranzi, profesori, precum și tuturor celor interesați de istoria literaturii și culturii și ruse. Analiza fină și pertinentă a ipostazelor definitorii ale eului liric brodskian realizată cu pasiune, competență și rigoare academică se conturează ca un studiu valoros al unui cercetător Tânăr care promite.

Octavia Nedelcu

Camelia Dinu, Avangarda literară rusă: configurații și metamorfoze, București, Editura Universității din București, 2011, 294 p., ISBN 978-606-16-0050-2

Una dintre numeroasele funcții ale unei recenzii constă în facilitarea contactului dintre obiectul recenzat și public. Firește, o recenzie publicată în imediata apropiere temporală a

evenimentului recenzat poate sau ar trebui să influențeze destinul operei în chestiune. Care ar trebui să fie atunci motivația unei recenzii târzi, separată de obiectul investigat printr-un interval relativ mai lung de timp? O astfel de recenzie trebuie să își găsească propria-i rațiune în distanța temporală față de obiectul asupra căruia se apieacă, întrucât opera analizată beneficiază deja de o anumită istorie.

Șase ani au trecut de la apariția studiului Cameliei Dinu, iar actualitatea sa este cu atât mai pronunțată. Este o situație contradictorie care vorbește, pe de o parte, despre o lipsă de coeziune a mediului academic românesc, iar pe de altă parte, despre precaritatea practicii recenzării. Ceea ce m-a determinat să adopt o poziție critică față de peisajul cultural din țara noastră este destinul nemeritat al unui studiu filologic remarcabil, care a trecut aproape neobservat printre evenimentele editoriale din 2011 și până astăzi. Spre exemplu, am găsit o singură recenzie a cărții Cameliei Dinu în revista „Arta”, nr. 12/2014, semnată de Igor Mocanu. Și aceasta, din păcate, la o distanță de 3 ani de la apariția cărții.

Avangarda literară rusă: configurații și metamorfoze ocupă un loc singular în filologia românească. Cu excepția monografiei dedicate poetului Velimir Hlebnikov (Livia Cotorcea, *Introducere în opera lui Velimir Hlebnikov*, Brăila, Ed. Istros a Muzeului Brăilei, 1997) și a monografiei-antologiei despre fenomenul avangardei ruse (Livia Cotorcea, *Avangarda rusă*, Iași, Ed. Universității „A.I. Cuza”, 2005), lucrarea Cameliei Dinu vine să umple un loc gol atât în ceea ce privește analiza avangardei ruse în rusistica românească, cât și în domeniul extins al studiilor dedicate avangardei europene. Reluând cuvintele autoarei, scopul declarat al cărții îl reprezintă „analiza formelor de manifestare a avangardei istorice în literatura rusă și identificarea mutațiilor/metamorfozelor acesteia, din momentul afirmării și până la epuizarea (aparentă a) fenomenului”. Așadar, autoarea își circumscrie demersul critic din perspectivă istorică, mișcarea avangardistă fiind discutată atât în raport cu ipostazele timpurii ale modernismului (în spetă, simbolismul și akmeismul), cât și în raport cu schimbarea paradigmelor culturale, instaurată de postmodernism. Finețea decupajului istorico-cultural oferă cititorului instrumentar necesar înțelegерii dinamicii apariției, dezvoltării și disoluției diferitelor ipostaze ale fenomenului avanguardist rus (futurism, imaginism, expresionism, constructivism etc.).

Structura tripartită, organizată cu rigoare în acord cu scopul lucrării, dovedește viziune și maturitate științifică. Astfel, primul capitol (*Prolegomene. Ideologia și coordonatele fundamentale ale avangardei ruse*) stabilește reperele temporale și ideologice ale avangardei ruse, privită ca o etapă de radicalizare a modernismului. Deosebit de importantă este radiografia simbolismului și akmeismului, în ale căror transformări ale limbajului poetic autoarea găsește premisele avangardei literare ruse. Al doilea capitol (*Nucleul avangardei literare ruse. Futurismul de la teorie la practică*) reprezintă o analiză complexă a futurismului rus considerat „cea mai notabilă orientare literar-artistică a avangardei ruse din secolul al XX-lea”. Sub privirea atentă a cercetătorului, experimentul artistic futurist este investigat atât din perspectiva limbajului poetic conceput ca formă de autoreferențialitate (spre exemplu, limbajul transrațional sau *zaum*), cât și din perspectiva manifestelor diferitelor grupări adunate sub termenul generic de futurism. Studierea manifestelor în calitate de metatexte conferă cercetării un cadru teoretic indispensabil pentru înțelegerea acestei mișcări cultural-artistice contradictorii. Ultimul capitol (*Eterogenitate avangardistă postfuturistă: orientări, expoziții, particularități*) descrie peisajul cultural pestriș postfuturist, caracterizat printr-o mulțime de orientări avangardiste diferite: imaginism, expresionism, constructivism. Cred însă că piesa de rezistență a acestei părți a studiului o reprezintă analiza raporturilor avangardei ruse cu regimul totalitar sovietic. Plasat în contextul socio-politic de după Revoluția din Octombrie, programul ideologic al avangardei ruse este analizat sub toate aspectele sale, atât funcționale, cât și teoretice.

Un alt merit incontestabil al studiului Cameliei Dinu constă în utilizarea din abundență a referințelor critice rusești, altfel aproape inaccesibile publicului necunoscător de limba rusă. De asemenea, demnă de notat este abordarea pragmatică a discursului avanguardist, autoarea subliniind funcția perlocuționară a experimentului tinerilor artiști ai vremii.

În paginile Cameliei Dinu, fenomenul eterogen, deosebit de complicat și controversat al avangardei devine o istorie tumultuoasă a idealismului unei generații conștiente de marea ei sarcină: desprinderea totală de tradiție. Cu toate acestea, spre deosebire de tinerii nihilisti ai anilor 1860, a căror datorie constă în „igienizarea” societății fără a construi ceva în loc, avangardiștii propun un alt fel de artă. Într-un limbaj academic ireproșabil, însă fără a fi pedant, autoarea ne prezintă povestea unei generații pline de speranțe, de spirit novator și de expresivitate artistică. Povestea devine tragică în

Romanoslavica vol. LIII nr.1

momentul în care tinerii artiști conștientizează contradicția internă a idealismului lor: modelul propus s-a transformat, treptat, în tradiția repudiată de ei însiși.

Toate calitățile analitice și științifice expuse în rândurile de față vorbesc despre o cercetare remarcabilă, singulară în rusistica românească, al cărei loc este, fără îndoială, unul de frunte.

Gabriel-Andrei STAN

PERSONALIA

VIRGIL ȘOPTEREAU LA 90 DE ANI

O viață generoasă, despre care nu s-ar putea spune că timpul n-a ... avut răbdare, din moment ce, din întregul său parcurs, nu mai puțin de cinci decenii au decurs alături de tineri: studenți, masteranzi, doctoranzi, cărora autorul evocat s-a străduit să le transmită în sălile de curs și de seminar, la consultații, pe lângă cunoștințele de specialitate, cultul muncii creative, pasiunea pentru studiu, grija față de adevăr, îndemnul la exigență și autoexigență în raport cu propria instruire și perfecționare. Această muncă migăloasă, de zi cu zi, a fost permanent însotită și înnobilată, totodată, de indispensabilă, pentru viață universitară, cercetare științifică, în cazul de față, domeniul vizat constituindu-l literatura rusă și comparată, lexicografia și memorialistica. Sălile de curs au alternat cu sălile de lectură ale unor vestite biblioteci din țară și din străinătate. Practic, munca de cercetare a continuat, fără pauze, până în zilele noastre, aşa cum o arată și lucrările științifice recente ale autorului.

Romanoslavica vol. LIII nr.1

Profesorul Virgil Șoptereanu a mai fost omagiat de către comunitatea științifică, dar împlinirea vîrstei de 90 de ani ne face să nu trecem sub tacere și această aniversare. La fel de preocupat de viața universitară și de fenomenul literar, profesorul Șoptereanu continuă să rămână un model de dascăl exigent, deținător al unei informații bogate în domeniile de interes pe care și le-a cultivat de-a lungul timpului, cu o ușurință remarcabilă la scris, fapt ce i-a permis să realizeze, de-a lungul întregii activități, o bogată bibliotecă de literatură rusă. *Bibliografia lucrărilor științifice ale prof. univ. dr. Virgil Șoptereanu* a fost publicată în vol. *In honorem Virgil Șoptereanu* (Editura Universității din București, 2007), cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani.

Lista pe care o prezentăm în continuare cuprinde noile sale realizări din ultimul deceniu, 2008-2017:

Volume de autor:

1. *Mituri literare moderne și postmoderne*, Editura Paideia, București, 2008, 302 p.
- 2, *Studii de literatură rusă și comparată*, Editura Universității din București, vol. 2, 2008, 330 p.
3. *Modernism. Avangardă. Postmodernism*, Editura Semne, București, 2012, 468 p.
4. *Mărturii peste ani*, Editura Semne, București, 2012, 160 p.
5. *Noi mărturii peste ani*, Editura Semne, București, 2014, 134 p.
6. *Mărturii de ieri și de azi*, Editura Semne, București, 2016, 364 p.

Studii, articole:

1. *Мифы эпохи модерна и постмодерна*, Rsl, XLIII, 2008, pp. 119-133
2. *Reflecții pe marginea avangardei ruse*, în vol. *Omagiu lui Victor Vascenco*, coord. Antoaneta Olteanu, Editura Universității din București, 2008, pp. 232-250
3. *Neutralitatea procedeului literar*, Rsl, XLIV, 2009, pp. 173-179
4. *Comicul și jocul în literatură*, Rsl, vol. XLVI, nr. 2, 2010, pp. 153-164
5. „*Cultura râsului*” la N. V. Gogol și M. A. Bulgakov, Rsl, vol. XLVI, nr. 3, 2010, pp. 199-208
6. De la *catharsis-ul aristotelic* la „*catharsis-ul negativ*”, Rsl, vol. XLVIII, nr. 1, 2012, pp. 207-217
7. *Daniil Harms și avangarda rusă târzie*, în vol. *Omagiu profesorului Constantin Geambașu la 65 de ani*, coord. Antoaneta Olteanu, Editura Universității din București, 2013, pp. 261-268
8. *In memoriam. Mircea Croitoru (1928-2013)*, Rsl, XLIX, nr. 3, 2014, pp. 193-194
9. Despre perenitatea unei opere literare: „*Azilul de noapte*” de Maxim Gorki, în vol. *O viață de om în slujba literelor. In honorem magistri Onufrie Vințeler – 85 de ani*, coord. Diana Tetean, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2015, p. 334-338.
10. *Mitul geniului creator la Eminescu și la neoromanticii ruși*, Rsl, LII, nr. 4, 2016, pp. 92-105

Teze de doctorat scrise sub îndrumarea științifică a prof univ. dr. Virgil Șoptereanu:

1. Teodorescu Georgeta, *Romanele lui Lev Tolstoi ca structură*, 1998
2. Gordilă Mariana (Ucraina), *Достоевский и русская религиозная мысль*, 1999
3. Mohanu I. Floarea, *Poetica metaromanului rus al lui Vladimir Nabokov*, 1999
4. Doru Moțoc, *Maiakovski, dramaturgul*, 2000
5. Cristian A. Adriana, *Poetica romanelor lui I. S. Turgheniev*, 2000
6. Căpățână D. Ecaterina, *Elemente autobiografice în literatura rusă din prima jumătate a secolului al XX-lea*, 2003
7. Crasovschi Axinia, *Сравнение в поэзии Марины Цветаевой*, 2004
8. Teglaș C. Doina, *Romanul utopic și antiutopic în literatura rusă*, 2004
9. Lascu Claudia-Roxana, *Aspecte ale misticii în literatura rusă*, 2004
10. Cioran Mirela-Constanța, *Dihotomia real-ireal în opera lui Feodor Sologub*, 2004
11. Antocel Nina (Federatia Rusă), *Поэтический мир Иосифа Бродского*, 2005

Romanoslavica vol. LIII nr.1

12. Bercea-Dunaeva Andreea, *Mitul literar al Petersburgului*, 2006
13. Botlung Lilia (Ucraina), *Модернистская модель автобиографической прозы в русской литературе XX века*, 2008
14. Dorobanțu Marinela-Doina, *Anna Ahmatova – destinul poetic*, 2008
15. Fenoghen Alexandra, *Modele culturale la rușii staroveri și reflectarea lor în literatură*, 2008
16. Vasile Cristina-Raluca, *Motivul memoriei în opera lui Cinghiz Aitmatov*, 2009
17. Ivanovici Cateluța, *Mihail Bulgakov și romanul mitologic*, 2009
18. Badea-Dinu Ana-Camelia, *Metamorfozele avangardei literare ruse*, 2011
19. Neacșiu-Giugăl Elena-Cristina, *Postmodernismul rus (Viktor Pelevin, Ludmila Ulițkaia, Boris Akunin)*, 2012

Preluînd cuvintele Rectorului Universității din București adresate la ceas aniversar, îi adresăm și noi gînduri de mulțumire și admirație pentru performanța de care a dat dovadă pe parcursul întregii activități în cadrul colectivului de literatură rusă de la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine.

La mulți ani frumoși, domnule Profesor!

Antoaneta Olteanu

Bucureşti, 16 iulie 2013

Stimate Domnule Profesor Virgil Şoptereanu,

Astăzi este ziua **Universității din București**. Acum 149 ani, Domnitorul Alexandru Ioan Cuza semna Decretul numărul 765 prin care lăua ființă instituția noastră. Astăzi, **Universitatea din București** reprezintă o instituție prestigioasă, atât la nivel național, cât și internațional.

Tradiția și prestigiul unei universități se clădesc cu ajutorul dăscălilor săi, care prin munca lor formează caracter și profesioniști. Dumneavoastră ați contribuit la implementarea și cultivarea standardelor de excelență în **Universitatea din București**. Ați fost alături de studenți și i-ați îndrumat. Ați fost în colective de cercetare alături de colegi. Ați transmis ce înseamnă să fii profesor tinerilor asistenți. Ați fost și rămâneți profesor al **Universității din București**.

A fi profesor la **Universitatea din București** înseamnă pentru fiecare ceva, poate, diferit. Dar pentru toți înseamnă ceea ce se vede astăzi: lumina din privire când se pronunță **Universitatea din București**.

Cu acest prilej, conducerea **Universității din București** are deosebita onoare de a vă adresa gânduri de mulțumire și admirație pentru performanța de care ați dat dovadă pe parcursul întregii activități în cadrul instituției noastre.

Vă mulțumim și vă dorim multă sănătate și împliniri!

La mulți ani, Dumneavoastră!

La mulți ani, Universitatea din București!

IN MEMORIAM

Traian Nădăban
(1935-2017)

S-a stins din viață conf. univ. dr. Traian Nădăban, un om de o mare noblețe sufletească și competență profesională.

Născut în urmă cu 82 de ani în comuna Socodor, județul Arad, Traian Nădăban a studiat la Timișoara și București (unde și-a finalizat și teza de doctorat *Procedee de analiză psihologică în opera lui F.M. Dostoievski și M. Proust*), profesând apoi, timp de peste patru decenii, la Facultatea de Litere a Universității de Vest din Timișoara.

Între anii 1959-2002 a fost cadru didactic universitar și membru al Catedrei de limbi și literaturi slave: asistent (1959-1979), lector (1979-1991) și conferențiar (1991-2002).

În cei peste patruzeci de ani de activitate în învățământul superior, Traian Nădăban a predat *Limba rusă modernă* și a ținut cursul teoretic de *Literatură rusă*. Reputat specialist în literatura rusă, a desfășurat și o activitate prodigioasă în domeniul cercetării științifice, materializată în cinci volume, peste patruzeci de articole și studii, numeroase participări la manifestări științifice naționale și internaționale (Minsk, Moscova, Belgrad, Chișinău). Pe lângă articole și studii științifice apărute în publicațiile de specialitate din țară și străinătate, a elaborat cursuri necesare procesului de predare, apărute la Tipografia Universității din Timișoara (*Istoria literaturii ruse vechi*, *Istoria literaturii ruse sovietice* și *Prelegeri de literatură rusă a secolului XX*).

În cercetarea științifică, Traian Nădăban a tratat probleme de literatură rusă și literatură comparată. În cărțile sale a tratat exclusiv probleme de literatură rusă din secolul al XX-lea (*Issledovaniya po russkoj literature XX veka*, *Lekcii po russkoj literature. Poezija načala XX veka*). și-a perfectionat pregătirea profesională la cursurile de la Universitatea de Stat „M. V. Lomonosov” (1961) și Institutul de Limba Rusă „A. S. Pușkin” (1978, 1993, 1997) din Moscova. A publicat studii și articole în „Analele Universității din Timișoara”, „Probleme de filologie slavă”, „Filologie rusă”, în volumele de studii ale facultății și în volume omagiale. A fost membru al Uniunii Slaviștilor din România.

Lucrările sale științifice, prelegerile universitare, întreaga sa viață au stat sub semnul unei largi deschideri umaniste, unui spirit generos, unei probități profesionale care au contribuit la formarea multor generații de studenți.

Îi vom păstra cu toții o amintire luminoasă!

Colectivul de limbi slave
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest din Timișoara

Despre autori

- Bireš, Marka** – magister la Catedra de limbă slovacă a Universității din Nitra; Domeniu de interes: frazeologie (marka.bires@gmail.com, marka.bires@ukf.sk)
- Burci, Iustina** – cercet.șt. II, dr. la Institutul de Cercetări Socio-Umane „G. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova; domenii de interes: lingvistică, onomastică (iustinaburci@yahoo.com)
- Colić Aleksandra** – prof.dr. la Facultatea de Filosofie din Novi Sad; domenii de interes: slavă veche, limba sîrbă veche, gramatica comparată a limbilor slave, sintactică și semantică istorică (aleksandra.colic@ff.uns.ac.rs)
- Estill, Dennis** – prof.dr. la Facultatea de Filologie a Universității din Helsinki; domenii de interes: lingvistică
- Garancovska Ježo, Lenka** dr. în filologie la Universitatea din Bratislava; domenii de interes: limba și cultura slovacă, lingvistică generală, onomasiologie, stilistică (lenkagarancovska@gmail.com)
- Găină, Ala** – doctorand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București; domenii de interes: literatură și cultură rusă (milaia_ala@yahoo.com)
- Grigorova, Olia** – prof.dr. la Facultatea de Filologie a Universității „Neofit Rilski” din Blagoevgrad, Bulgaria; domenii de interes: literatură medievală, cultură medievală, etnologie, istorie (olia@abv.bg)
- Luță (Țiprigan), Marilena-Felicia** – lect.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: filologie slovacă (marilena_tiprigan@yahoo.com)
- Mangiulea Jatop, Mariana** – conf.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: lingvistică bulgară (mariana.slave@yahoo.fr)
- Nedelcu, Octavia** – prof.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură și cultură sîrbă, literaturi iugoslave (cnedelcu2004@yahoo.com)
- Olteanu, Antoaneta** – prof.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură rusă (perioada veche și modernă, literatura secolelor al XX-lea – al XXI-lea), istoria mentalităților, etnologie (antoaneta_o@yahoo.com).
- Pekarovičová, Jana** – PhDr., PhD., conf., director cursuri de vară SAS, Bratislava, Slovacia; director Centrul pentru Limba Slovacă ca Limbă Străină a Facultății de Științe Umaniste a Universității „Comenius” din Bratislava (Filozofická Fakulta Univerzity Komenského); domenii de interes: limba slovacă, didactica limbii slovace ca limbă străină; lingvistică aplicată, comunicarea în limba slovacă (limbaje de specialitate, comunicare interculturală), contactele lingvistice (studii confruntative), politici lingvistice, cultivarea limbii; pekarovicova@fphil.uniba.sk
- Petrușec, Roman** – asist.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: limbă și literatură ucraineană (romanpetrușec@yahoo.com)
- Smedescu, Andreea** – doctorand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București; domeniu de interes: literatura engleză, mentalități (andreeasmedescu@yahoo.com)
- Stan, Gabriel Andrei** – doctorand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București; domeniu de interes: literatura rusă, mentalități (stangabrielandrei@yahoo.com)
- Suciuc, Mihaela** – doctorand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București; domenii de interes: literatură și cultură ebraică (mihaelasuciu11@gmail.com)

Romanoslavica vol. LIII nr.1

Tóth, Sándor János – lect.dr. la Facultatea de Pedagogie a Universității „J. Selye” din Komárno, Slovacia; domenii de interes: lingvistică (tothsanc@gmail.com)

Trubačová, Lucia Anna – dr. în filologie, lector de limba slovacă la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București; domenii de interes; lingvistică, didactică (Luciaanna.Trubacova@gmail.com)

Cuprins

Volumul conține materialele prezentate la conferința internațională „Zilele culturilor slave la București”, 23-24 septembrie 2016

Lingvistică

Marka Bireş, <i>Emócie hnevu v slovenskej a rumunskej frazeológii</i>	7
Aleksandra Colić, <i>Hipotaktičke strukture adverbijalnog tipa u Venclovićevom „Prološkom žitiju Svetog Maksima”</i>	13
Dennis Estill, <i>Did the 1993 orthographical change effect the pronunciation of the close central vowel in Romanian? The phonological perspective</i>	31
Lenka Garančovská Ježo, <i>Aplikácia učebných štýlov vo vyučovaní cudzích jazykov</i>	43
Marilena Felicia Luťa (Tiprigan), <i>Slovenská morfológia na pozadí rumunčiny. Od kontrastívneho opisu jazykov k počítačovému spracovaniu učebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka</i>	61
Mariana Mangiulea Jatop, <i>Renarativul – o particularitate a limbii bulgare contemporane</i>	77
Jana Pekarovičová, <i>Rod a jeho lingvokultúrne parametre</i>	85
Roman Petrașuc, <i>O abordare traductologică a unităților frazeologice gogoliene (Pe baza materialului din ciclurile „Serile în cătunul de lîngă Dikanka)</i>	97
Sándor János Tóth, <i>Vplyv jazykových kontaktov na jazykový obraz sveta</i>	107
Lucia Anna Trubačová, <i>Zakladné aspekty a črty jazykovej zdvorilosti ako súčasti interakčného rituálu</i>	125

Mentalități

Ala Găină, <i>Piotr Leșcenko – un artist al emigrației ruse în România. Succes, pasiune și vocație</i>	143
Olia Grigorova, <i>Влашкият период в живота на Свети Никола Нови Софийски – щръхи към румънско-българската предмодерна имагология</i>	149
Andreea Smedescu, <i>“The Imaginary chess game” – the Russian gipsy as an ideological pawn in „The Seven who were hang” by Leonid Andreyev</i>	153
Gabriel-Andrei Stan, <i>Nebunia și nebunul în legislația rusă din secolele al XII-lea – al XIX-lea: o abordare istorico-culturală</i>	171
Mihaela Suciu, <i>The Islamisation of the image of Judeoconverts in the medieval pamphlet alborayque</i>	189

Recenzii

Iustina Burci, <i>Anca-Maria Bercaru, „Antroponimele feminine la sârbi și români”</i> , București, Editura Universității din București, 2014, 190 p.	201
Octavia Nedelcu, <i>Marina Ilie, „Iosif Brodsky. Avataruri ale eului”</i> , cuvânt înainte de Mihaela Moraru, Editura Universității din București, București, 2014, 363 p., ISBN 978-606-16-0485-2	203
Gabriel-Andrei Stan, <i>Camelia Dinu, „Avangarda literară rusă: configurații și metamorfoze”</i> , București, Editura Universității din București, 2011, 294 p., ISBN 978-606-16-0050-2	203

Personalia

Antoaneta Olteanu, <i>Virgil Șoptereanu la 90 de ani</i>	209
--	-----

In memoriam

Colectivul de limbi slave, <i>Traian Nădăban (1935-2017)</i>	215
--	-----

Despre autori	217
----------------------------	-----